

T.C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**EYÜP SABRİ BEY'İN (AKGÖL) MEŞRUTİYET VE CUMHURİYET
DÖNEMLERİNDE SİYASİ VE ASKERİ FAALİYETLERİ**

Hazırlayan
Yavuz Selim KAYA

Tarih Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Danışman
Doç. Dr. Yunus Emre TEKİNSOY

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre, Doç. Dr. Yunus Emre TEKİNSOY danışmanlığında hazırlamış olduğum “Eyüp Sabri Bey’in (Akgöl) Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemlerinde Siyasi ve Askeri Faaliyetleri” adlı Yüksek Lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

08/02 /2022

Yavuz Selim KAYA

İmza

**EYÜP SABRİ BEY'İN (AKGÖL) MEŞRUTİYET VE CUMHURİYET
DÖNEMLERİNDE SİYASİ VE ASKERİ FAALİYETLERİ**

Tezin Kabul Ediliş Tarihi:10/01/2022

Jüri Üyeleri (Unvanı, Adı Soyadı)

İmzası

Başkan: Doç. Dr. Mehmet Ali KARAMAN

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Necati ÇAVDAR

.....

Üye : Doç. Dr. Yunus Emre TEKİNSOY (Danışman)

.....

Bu tez, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulunun 30/ 12/2021 tarih ve 50/21 sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Enstitü Müdürü:.....

Mühür
İmza

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans eğitimim sırasında Türk tarihinin en etkili siyasi organizasyonlarından birisi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne olan ilgim neticesinde bu alanda çalışmam için beni motive eden, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin günümüzde tarihçiler için popüler bir araştırma sahası olmasına rağmen lider kadrosunun göz ardı edildiğini belirterek bu konuya yoğunlaşmamı söyleyip, Ohrili Eyüp Sabri Akgöl'ün hayatını çalışmak istediğimde kabul ederek bana yol gösteren, yazım aşamasının her anında yardım ve desteğini esirgemeyen değerli danışmanım Doç. Dr. Yunus Emre Tekinsoy'a teşekkür ederim. Biyografi yazımında resmi evrakların yanında hayatı çalışılan kişilerin hususi evrakları da çok önem taşımaktadır. Bu bağlamda tez çalışmam sırasında Eyüp Sabri Akgöl'ün kişisel eşyalarına ve literatüre geçmemiş bilgilerine ulaşmam ile dedesinin hayatını yazmam konusunda desteğini gösteren Eyüp Sabri Akgöl'ün torunu Eyüp Sabri Soyel ve ailesine minnettarım. Ayrıca tez çalışmasının okunmasında ve tashihinde yardımlarını esirgemeyen değerli hocalarım Doç. Dr. Murat Hanılçe, Dr. Öğr. Üyesi İbrahim Aykun, Dr. Öğr. Üyesi Necati Çavdar ve Doç. Dr. Mehmet Ali Karaman'a, tez çalışmamla ilgili arşiv vesikalarına erişmemde yardım eden Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, Türk Tarih Kurumu Arşivi, Milli Savunma Bakanlığı Arşivi, Kızılay Arşivi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi ve İBB Atatürk Kitaplığı çalışanlarına; tez çalışmam esnasında yardımlarını esirgemeyen değerli arkadaşlarım Ahmet Çağrı Alper, Çağatay Adıyaman, Sinan Ünal ve Elnur Khaliov'a Yüksek Lisans eğitimim esnasında maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen, her meselede yardımcım olan değerli annem ve babam Keziban Kaya ile Adnan Kaya'ya teşekkür ederim.

ÖZET

Eyüp Sabri Bey'in (Akgöl) Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemlerinde Siyasi ve Askeri Faaliyetleri

Kaya, Yavuz Selim

Yüksek Lisans, Tarih Ana bilim dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Yunus Emre Tekinsoy

Şubat 2022, xiv+325 Sayfa

Türk siyasi tarihinin en önemli olaylarından birisi olan İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinde rol alan kişiler arasında Ohrili Eyüp Sabri Akgöl de yer almış ve “*Hürriyet Kahramanı*” olarak isimlendirilmiştir. Meşrutiyet sonrasında büyük bir şöhrete kavuşmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi üyesi olarak Osmanlı Devleti'nin yönetiminde söz sahibi olmuştur. Ancak Eyüp Sabri Akgöl biraz kendi tercihi olarak biraz da Merkez-i Umumi'nin gizemli yapısından dolayı kendisi gibi “*Hürriyet Kahramanı*” olarak anılan Enver ve Ahmet Niyazi Beylerin gölgesinde kalmıştır. Ayrıca Eyüp Sabri Akgöl sadece Meşrutiyet döneminin etkili bir siması olmamıştır. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'ndan başlamak üzere Türkiye Cumhuriyeti'nde tek partili yönetimin sonlandığı 1950 senesine kadar Türk tarihinin birçok önemli hadisesinde ön planda bir isim olarak yer almıştır. Fakat Türk siyasi tarihinde bu kadar aktif rol üstlenmesine rağmen bu güne kadar Eyüp Sabri Akgöl hakkında müstakil bir çalışma yapılmamış, hayatı ve siyasi faaliyetleri akademik çalışmaların ana konusu olmamıştır. Bu tez çalışmasında Eyüp Sabri Akgöl'ün askeri ve siyasi hayatı, yaşadığı dönemin olayları ışığında anlatılmaya çalışılmıştır. Onun okul ve askerlik hayatı, 23 Temmuz 1908 İhtilali'ndeki rolü, İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi üyeliği, Balkan Savaşları ile Birinci Dünya Savaşı'ndaki faaliyetleri Malta adasındaki esareti, Mütareke ve Milli Mücadele dönemindeki faaliyetleri, Ankara İstiklâl Mahkemesi yargılamaları ve Cumhuriyet Döneminde 1935-1950 yılları arasında yaptığı milletvekilliği görevi ile ilgili konuların üzerinde durulmuştur. Bu çalışma sayesinde Eyüp Sabri Akgöl'ün yaşamına paralel olarak vuku bulan hadiseler de irdelenerek, Yakın dönem Türk Siyasi tarihine farklı bir bakış açısı kazandırmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eyüp Sabri, Meşrutiyet, İttihat ve Terakki, Hürriyet.

ABSTRACT

Political and Military Activities of Eyüp Sabri Bey (Akgöl) in the Constitutional and Republican Periods

Kaya, Yavuz Selim

Master's Thesis, Department of History

Advisor: Assoc. Dr. Yunus Emre Tekinsoy

February 2022, xiv+325 Pages

Eyup Sabri Akgol from Ohrid was among the people who took part in the declaration of the Second Constitutional Monarchy, one of the most important events in Turkish political history, and was named the “*Hero of Freedom*”. He gained considerable reputation after the Second Constitutional Era. As a member of the Committee of Union and Progress Headquarters, he had a say in the administration of the Ottoman Empire. However, Eyup Sabri Akgol remained in the shadows of Mr. Enver and Mr. Ahmet Niyazi, who were also known as the “*Heroes of Freedom*”, partly of his own volition and partly due to the mysterious structure of the Headquarters. Furthermore, Eyup Sabri Akgol was not only an influential figure in the Constitutional Era. From the Ottoman-Greek War of 1897 to the year 1950, when the one-party rule in the Republic of Turkey ended, he was a prominent figure in many important events in Turkish history. However, despite such active role he played in Turkish political history, no independent study has been made about Eyup Sabri Akgol, and his life and political activities have not been the main subject of academic studies. This paper tries to explain the military and political life of Eyup Sabri Akgol in the light of the events of the era in which he lived. His school and military life, his role in the July 23, 1908 Revolution, his membership in the Committee of Union and Progress Headquarters, his activities in the Balkan Wars and the First World War, his captivity on the island of Malta, his activities during the Armistice and the National Struggle period, his trials by Ankara Independence Court, as well as his office as a member of parliament between 1935-1950 in the Republic Era are among the subjects discussed in this paper. Through to this study, the events that took place in parallel with the life of Eyup Sabri Akgol were also examined, aiming to introduce a different perspective to the recent Turkish political history.

Keywords: Eyup Sabri, Constitutional Monarchy, Committee of Union and Progress, Freedom.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: TANZİMAT'IN İLANI SONRASINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE SİYASİ MÜCADELELER VE MEŞRUTİYETİN İLANI	7
1.1. YENİ OSMANLILAR VE BİRİNCİ MEŞRUTİYET	9
1.2. EYÜP SABRİ BEY'İN ASKERİ SAFAHATINA BAŞLAMASINA KADAR HAYATI.....	17
1.3. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN KURULUŞU	19
1.4. 1897 OSMANLI YUNAN SAVAŞI VE EYÜP SABRİ BEY'İN FAALİYETLERİ... 22	
1.4.1. Eyüp Sabri Bey'in İstanbul'a Gönderilmesi ve Resneli Ahmet Niyazi ile Tanışması	25
1.5. MAKEDONYA MESELESİ.....	26
1.6. MEŞRUTİYET'E GİDEN YOLDA GENÇ TÜRKLERİN DAĞINIKLIĞI VE BİRLİK ÇABALARI.....	28
1.6.1. 1902 Paris Kongresi ve Genç Türkler Arasındaki Ayrışmalar	28
1.7. EYÜP SABRİ BEY'İN İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NE KATILMASI.....	30
1.7.1. Makedonya'da 1903 Senesi.....	30
1.7.2. Makedonya Meselesine Subayların Dâhil Olmaları	31
1.7.3. Eyüp Sabri Bey'in Aldığı Davet ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Katılışı.....	33
1.8. RUMELİ'DE İTTİHATÇI TEŞKİLATLANMALAR.....	34
1.8.1. Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kuruluşu	34
1.9. EYÜP SABRİ VE ENVER BEYLERİN ÖNCÜLÜĞÜNDE İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ OHRİ ŞUBESİNİN KURULUŞU	37
1.9.1. Ohri'de ilk gizli teşekkül Ohri Cemiyet-i Hususiye-i İslâmiyesi	37
1.9.2. Eyüp Sabri Bey'in Öncülüğünde İttihat ve Terakki Cemiyeti Ohri Şubesinin Kuruluşu.....	40
1.10. 23 TEMMUZ İHTİLALİ VE MEŞRUTİYETİN İLÂNI	43
1.10.1. 23 Temmuz İhtilali Öncesinde Yaşanan Siyasi Gelişmeler.....	43

1.10.2. Reval mülakatı öncesinde Makedonya’da yaşanan siyasi olaylar	44
1.10.3. Reval Mülakatı ve İttihatçı Subayların İsyan Kararı Almaları	44
1.10.4. İttihatçı Subayların İsyanı	48
1.10.5. Sultan İkinci Abdülhamid Yönetiminin İsyanı Öğrenmesi ve Bastırma Girişimleri	53
1.10.6. Şemsi Paşa Suikastından Sonra İsyanın Seyri	56
1.10.7. Tatar Osman Paşa’nın İsyanı Bastırmak Üzere Görevlendirilmesi	57
1.10.8. Kolağası Eyüp Sabri Bey’in Dağa Çıkışı.....	58
1.10.9. Müşir Tatar Osman Paşa’nın Dağa Kaldırılması	66
1.10.10. Avlonyalı Ferid Paşa’nın Azli ve Said Paşanın Sadarete getirilmesi	67
1.11. MEŞRUTİYET’İN İLAN EDİLMESİ	68
1.11.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Meşrutiyeti İlan Etmesi	68
1.11.2. Meşrutiyetin Sultan İkinci Abdülhamid Tarafından Resmen İlan Edilmesi.....	70
1.11.3. Manastır’da Meşrutiyet Kutlamaları	72
BÖLÜM 2: İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ.....	74
2.1. “HÜRRİYET KAHRAMANI” KOLAĞASI EYÜP SABRİ BEY.....	76
2.1.1. Eyüp Sabri Bey’in Vekâleten Ohri Kaymakamlığına Atanması ve Hayır İşleri	78
2.2. 31 MART VAKASI VE HAREKET ORDUSU	82
2.2.2. 31 Mart Vakası.....	82
2.2.3. 31 Mart Vakası’nın Makedonya’da Duyulması.....	87
2.2.4. Hareket Ordusunun Oluşturulması	88
2.2.5. Eyüp Sabri Bey’in Hareket Ordusu’na Katılması ve Ohri Milli Alayı.....	89
2.2.6. Hareket Ordusunun İstanbul’a Ulaşması	91
2.2.7. Sultan İkinci Abdülhamid’in Hal Edilmesi.....	92
2.2.8. Sultan Beşinci Mehmet Reşat’ın Tahtta Çıkması	93
2.2.9. 31 Mart Vakası İle İlgili Yargılamalar.....	94
2.3. 31 MART VAKASI SONRASINDA EYÜP SABRİ BEY.....	94
2.3.1. Eyüp Sabri Bey’in Elbasan’da Yürüttüğü Tahkikat	94
2.3.2. Eyüp Sabri Bey’in Ohri’de İmar Faaliyetleri.....	96
2.3.3. Eyüp Sabri Bey’in Adının Hayır Amaçlı İmar Yaptığı Mahalleye Verilmesi.....	101
2.4. 10 TEMMUZ İYD-İ MİLLİSİ (MİLLİ BAYRAMI).....	101
2.5. ABİDE-İ HÜRRİYET	103
2.6. MEŞRUTİYET DEVRİNDE ARNAVUT MİLLİYETÇİLİĞİ VE DEBRE KONGRESİ	104

2.7. OHRİ'DE İTTİHAT TERAKKİ VE BAŞKİM KULÜBÜ TARAFTARI ARASINDA ÇIKAN HADİSELER	109
2.8. EYÜP SABRİ BEY'İN OSMANLI ORDUSUNDAN İSTİFASI	110
2.9. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN 1910 KONGRESİ VE EYÜP SABRİ BEY'İN İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ MERKEZİ UMUMİSİNE GİRMESİ.....	112
2.10. EYÜP SABRİ BEY'İN ASKERLİKTEN İSTİFASI SONRASINDA OHRİ'DEKİ BAZI FAALİYETLERİ	113
2.11. SULTAN MEHMET REŞAT'IN RUMELİ SEYAHATI.....	113
2.11.1. Sultan Mehmet Reşat'ın Manastır Ziyareti ve Eyüp Sabri ve Ahmet Niyazi Beylerin Gösterisi	116
2.11.2. Sultan Mehmet Reşat'ın Rumeli'den Ayrılması ve Seyahatin Yansımaları.....	117
2.12. BALKAN SAVAŞLARI ÖNCESİNDE OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ SİYASİ GELİŞMELER	118
2.12.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Karşı Yükselen Muhalefet ve Cemiyetin Güç Kaybetmesi	118
2.12.2. Cemiyet-i Hafiye Problemi.....	118
2.12.3. İttihat ve Terakki Cemiyeti İçinde Gelişen Bir Muhalefet Hareketi Hizb-i Cedid	119
2.13. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NE DIŞ SİYASETİN ETKİLERİ.....	120
2.14. İBRAHİM HAKKI PAŞA'NIN SADARET MAKAMINDAN ÇEKİLMESİ.....	120
2.15. HÜRRİYET VE İTİLAH FIRKASININ KURULMASI.....	122
2.16. 1911 ARA SEÇİMLERİ.....	123
2.17. 1912 SEÇİMLERİ (SOPALI SEÇİMLER).....	123
2.17.1. 1912 Seçimlerine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Müdahalesine Bir Örnek Eyüp Sabri Bey'in Mektubu.....	124
2.18. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NE KARŞI SİLAHLI MUHALEFET	125
2.18.1. Arnavutların İsyan Etmesi ve Eyüp Sabri Bey'in Nasihatçi Olarak Gönderilmesi	126
2.18.2. Halaskar Zabitan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sindirilmesi	127
2.19. BALKAN SAVAŞLARI	130
2.19.1. Birinci Balkan Savaşı ve Eyüp Sabri Bey.....	130
2.19.2. Balkan Savaşlarının Birinci Safhasının Sonu ve Bab-ı Ali Baskını	137
2.20. RESNELİ AHMET NİYAZİ BEY'İN ÖLDÜRÜLMESİ.....	140
2.21. EYÜP SABRİ BEY'İN TİCARİ FAALİYETLERİ BAĞLAMINDA BİR İTTİHATÇI TEŞEKKÜL: İTTİHÂD-I SEYR U SEFÂ'IN ANONİM ŞİRKET-İ OSMÂNİYESİ	141
2.22. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN TAM İKTİDAR DÖNEMİ.....	145

2.23. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE EYÜP SABRİ BEY	146
2.23.1. Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devleti	146
2.23.2. Birinci Dünya Savaşı'nın Başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Almanya ile İttifak Kurması.....	147
2.24. EYÜP SABRİ BEY'İN FAALİYETE GEÇMESİ.....	150
2.24.1. Teşkilatı Mahsusa'nın Balkanlardaki Faaliyetleri ve Eyüp Sabri Bey	151
2.24.2. Eyüp Sabri ve Zinnun Beylerin Fransızlar Tarafından Yakalanması	153
2.25. EYÜP SABRİ BEY'İN MALTA ESARETİ VE OSMANLI DEVLETİNİN DIŞ SİYASETİNDE EYÜP SABRİ HUYSUZLUĞU	153
2.26. TALAT PAŞA VE İTTİHATÇI HÜKÜMETİN İSTİFASI.....	158
2.27. MONDROS MÜTAREKESİ	160
BÖLÜM 3: MÜTAREKE VE MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'İNDE EYÜP SABRİ BEY	162
3.1. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN SON KONGRESİ VE CEMİYETİN FESHEDİLMESİ.....	162
3.2. İTTİHATÇI LİDERLERİN YURT DIŞINA ÇIKIŞI.....	163
3.3. TECEDDÜD FIRKASI.....	165
3.4. KARAKOL CEMİYETİ VE EYÜP SABRİ BEY	166
3.5. EYÜP SABRİ AKGÖL'E İTHAF EDİLEN KİTAP: BİR ESİRİN HATIRALARI ..	167
3.6. MİLLİ MÜCADELE'NİN BAŞLAMASI	170
3.7. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SAMSUN'A ÇIKIŞI.....	171
3.8. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILMASI VE EYÜP SABRİ BEY'İN ESKİŞEHİR MEBUSU SEÇİLMESİ	176
3.9. TBMM'NİN AÇILIŞINDAN CUMHURİYET'İN İLÂNINA KADAR EYÜP SABRİ BEY'İN SİYASİ FAALİYETLERİ	177
3.9.1. Milli Mücadele'de İttihatçı Sol	179
3.9.2. Yurt Dışındaki İttihatçıların Çalışmaları ve Eyüp Sabri Bey'le Temasları	180
3.10. ÇERKEZ ETHEM İSYANI VE EYÜP SABRİ BEY	191
3.10.1. Yeşil Ordu Cemiyeti	191
3.10.2. Çerkez Ethem'in Yeşil Ordu Cemiyeti'ne Katılması	195
3.10.3. Halk Zümresi	198
3.10.4. Çerkez Ethem İsyanı	198
3.10.5. İsmet Paşa'nın Garp Cephesi Komutanlığına Atanması.....	200
3.10.6. Mustafa Kemal Paşa'nın Bilecik Seyahati.....	202
3.10.7. Mustafa Kemal Paşa'nın Çerkez Ethem'in Akıbeti Hakkında Yaptığı Toplantı	207

3.10.8. Eskişehir Mebusu Eyüp Sabri Bey'in Çerkez Ethem'e Nasihatçi Olarak Gönderilmesi.....	207
3.10.9. Çerkez Ethem'e Kuvvet Uygulanması.....	211
3.11. RESMÎ TÜRKİYE KOMÜNİST FIRKASI.....	212
3.12. MECLİS ANKETİ VE EYÜP SABRİ BEYİN DÜŞÜNCELERİ	216
3.13. ENVER PAŞA'NIN VEFATI VE EYÜP SABRİ BEY'E GELEN MEKTUP	217
3.14. SALTANATIN KALDIRILMASI VE ABDÜLMECİD EFENDİ'NİN HALİFE OLMASI.....	218
3.15. 1923 SEÇİMLERİ VE EYÜP SABRİ BEY'İN MECLİS DIŞINDA KALMASI....	219
BÖLÜM 4: CUMHURİYET DÖNEMİ VE EYÜP SABRİ BEY	221
4.1. CUMHURİYET DÖNEMİNDE İTTİHÂD-I SEYRU SEFÂ'IN ANONİM ŞİRKETİ	221
4.1.2. Türk Rum Nüfus Mübadelesi ve Bozkurt Gemisinin Alınması.....	221
4.2. ANKARA İSTİKLÂL MAHKEMESİ İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ SİYASİ YARGILAMASI	225
4.2.1. İzmir Suikast Girişimi.....	225
4.2.2. Ankara İstiklâl Mahkemesi Yargılaması ve Eyüp Sabri Bey'in Muhakemesi	226
4.3. ANKARA İSTİKLÂL MAHKEMELERİ YARGILAMALARINDAN SONRA OHRİLİ EYÜP SABRİ BEY'İN FAALİYETLERİ	234
4.4. EYÜP SABRİ AKGÖL'ÜN TEKRAR PARLAMENTOYA DÖNMESİ.....	236
4.5. EYÜP SABRİ AKGÖL'ÜN VEFATI VE CENAZESİ	237
4.6. EYÜP SABRİ AKGÖL'ÜN AİLESİ VE ÖZEL YAŞAMI	240
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	242
KAYNAKLAR.....	246
EKLER	291

KISALTMALAR

A.DVN.MKL: Bâb-1 Âsafî Divan-1 Hümayun Mukavele Kısım1

a.g.e.: Adı geçen eser

a.g.m.: Adı geçen makale

BCA.: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BEO.: Bab-1 Ali Evrak Odası

Bkz.: Bakınız

BOA.: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

C.: Cilt

Çev: Çeviren

Der.: Derleyen

DH.KMS: Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus

DH.MKT: Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi

DH.MUİ: Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı

EP.: Enver Paşa

HR.İM: Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı

HR.SYS.: Hariciye Nezareti Siyasi

HSDHADB: Satın Alınan Evrak Hacı Adil Bey

Hzl.: Hazırlayan

İ.DH: İrade Dahiliye

İ.DUİT: İrade Dosya Usulü

İ.HB: İrade Harbiye

MV: Meclis-i Vükela Mazbataları

s.: Sayfa

S.: Sayı

ŞD: Şura-yı Devlet

TBMM.: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TFR.I.AS: Tefrişat-ı Rumeli Evrakı Jandarma Müşiriyet ve Kumandanlık Evrakı

TFR.I.MN: Tefrişat-ı Rumeli Evrakı Manastır Evrakı

TRT.MD.d: Müzik Dairesi Defterleri

tt.: Taha Toros

Y.EE: Yıldız Esas Evrakı

YB: Yabancı Arşivler

GİRİŞ

Tarihi süreç içinde önemli rol oynamış ve özellikle belirli dönemlere damgasını vurarak ön plana çıkmış olan insanların yaşamlarını ele alırken, yaşadıkları devrin özel olmasını sağlayan sebepleri de anlatmak gerekmektedir. Çünkü biyografi yazımında insana ait bir hikâye anlatılır. Yazılan devirde toplumun içinde bulunduğu ruh hali, psikolojik atmosfer ve olayların gelişimi anlatmak, hayatı yazılan kişinin yaşamını şekillendirdiği için zaruridir. Bu gereklilik nedeniyle Eyüp Sabri Akgöl'ün hayatını temel alan bu çalışmayı hazırlarken de bahsi geçen sebeplere dayanarak Osmanlı Devleti'ndeki Meşrutiyet devrimini doğuran şartlar ve olaylar ile devamında Türkiye Cumhuriyeti'nin kesintisiz olarak çok partili siyasal hayata geçtiği 1950'li yıllara kadar olan dönemin anlatılması gerekmiştir. Böylelikle Eyüp Sabri Akgöl'ün önemli bir tarihi figür olarak rol oynadığı devrin, nasıl meydana geldiği ve dönemin genel havasının çerçevesi çizilmiş, çizilen devrin içine Eyüp Sabri Akgöl'ün hayatı kronolojik bir şekilde yerleştirilmiştir.

Eyüp Sabri Akgöl'ün hayatının konu edinildiği bu tez çalışmasında yukarıda bahsedildiği şekilde bir yöntem izlenilmesine iki önemli etken neden olmuştur. Birinci etken Türk siyasi tarihinin en önemli olaylarından birisi olan Meşrutiyet'in Sultan İkinci Abdülhamid tarafından iade edilmesinde rol alan kişiler arasında Eyüp Sabri Akgöl de yer almış ve "*Hürriyet Kahramanı*" olarak nitelendirilmiştir. Özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin lider kadrosunda yer alması ve "*Hürriyet Kahramanı*" unvanıyla anılıp şöhret sahibi olmasına rağmen yine aynı dönemde kendisi ile beraber "*Hürriyet Kahramanı*" olarak anılan Enver Paşa ve Resneli Ahmet Niyazi Bey'e göre geri planda kalmıştır. Aynı zamanda Eyüp Sabri Akgöl, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı, Meşrutiyetin iadesi, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı, Milli Mücadele, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş süreci ve tek partili dönem içerisinde sürekli aktif olmuş, önemli görevlerde rol oynamıştır. Cumhuriyet döneminde İttihatçı kimliği simgeleyen isimlerin başında gelmiştir. Ancak tarihi hadiseler içerisinde bu kadar aktif rol üstlenmesine rağmen bu güne kadar Eyüp Sabri Akgöl hakkında kapsamlı bir müstakil çalışma yapılmamış, hayatı ve siyasi faaliyetleri akademik çalışmaların ana konusu olmamıştır. Bu çalışma sayesinde Eyüp Sabri Akgöl'ün yaşamına paralel olarak vuku bulan hadiseler de irdelenerek, Eyüp onun yakın dönem Türk siyasi tarihindeki önemi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

İkinci etken ise Eyüp Sabri Akgöl gibi “*Hürriyet Kahramanı*” olarak anılan Enver Paşa hakkında yapılmış çalışmaların en ciddi örneklerinden birisi olan Makedonya’dan Ortaasya’ya Enver Paşa isimli çalışmada Şevket Süreyya Aydemir’in izlediği metodun takip edilmesidir. Bu bağlamda bakılınca Eyüp Sabri Akgöl yaşadığı dönemin bir siması olmasına rağmen, onun 23 Temmuz 1908 günü Manastır’da “*Hürriyet Kahramanı*” olarak tarih sahnesine çıkmasını sağlayan gelişmeler daha kendisi doğmadan gerçekleşmeye başlamıştır. Bu sebeple Eyüp Sabri Akgöl sadece yaşadığı dönemin değil doğumundan önceki devrin de bir yansımasıdır. Yani Osmanlı Devleti’nde içte ve dışta yaşanan gelişmeler, bu gelişmelerin etkisinde meydana gelen olayların yansıdığı toplum ve fertlere etkileri İkinci Meşrutiyet ve devamında Türkiye Cumhuriyeti’nin tek partili sisteminin sonuna kadar geçen süreçte önemli bir rol oynayan Eyüp Sabri Akgöl’ün faaliyetlerine ve tarihi süreçteki önemine tesir etmiştir. Bu önermeyi desteklemek için bugün İstanbul’un Şişli ilçesinde bulunan ve Çağlayan Adliyesi’nin bahçesinde kalmış olan Abide-i Hürriyet’e bakmak yeterli olacaktır.

Abide-i Hürriyet, Kâğıthane vadisinde bugün Hürriyet-i Ebediye olarak adlandırılan tepede Meşrutiyetin ikinci kez ilan edilmesinden sonra yaşanan 31 Mart Vakası’ndan hemen sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin öncülüğünde inşa ettirilmiştir. Abidenin inşa edilmesindeki amaç Meşrutiyet devrimini simgelemesi ve Meşrutiyetin ilanından sonra Meşrutiyet karşıtlarınca çıkarılan 31 Mart Vakasında hayatlarını kaybedenlerin defnedileceği bir şehitlik yapılmak istenmesidir. Anıt daha sonraları ise 14 Haziran 1913 günü Sadrazam ve Harbiye Nazırı olan Mahmut Şevket Paşa’nın bir suikast neticesinde öldürülmesinden sonra onunla beraber hayatlarını kaybeden korumalarının da defnedilmesiyle Meşrutiyet devrimini simgeleyen isimlerin defnedildiği bir anıtmazara dönüşmüştür¹. İleriki dönemlerde Meşrutiyet devriminin ilk öncülerinden olan Mithat Paşa’nın kabrinin buraya nakledilmesi ile Enver Paşa, Talat Paşa, Eyüp Sabri Akgöl, Atıf Kamçıl, Mithat Şükrü Bleda ve Rahmi Arslan gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin lider kadrosunun önemli isimlerinin de vefat ettikten sonra yahut ilerleyen süreçte naaşlarının nakledilmesi, burada Meşrutiyet için mücadele vermiş birkaç neslin bir arada yatmasına neden olmuştur. Bu örnekten yola çıkarak İkinci Meşrutiyet’in ilan edilmesini sağlayan Jön Türklerin en karizmatik ve önemli isimlerinden birisi olarak 23 Temmuz 1908’de “*Hürriyet Kahramanı*” sıfatıyla büyük bir üne kavuşan Eyüp Sabri Akgöl’ün gerçekleştirdiği hareket kendisi ile başlamadığı, tekrardan ilan edilmesi

¹ Semavi Eyice, “Âbide-i Hürriyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 1, TDV Yayınları, Ankara 1988, s. 309.

için mücadele ettiği Meşrutiyet'in ve bu uğurda verilen siyasi mücadelenin köklerinin daha eski olduğu anlaşılmaktadır.

Eyüp Sabri Akgöl, İkinci Meşrutiyet'in kahramanıdır. Fakat İkinci Meşrutiyet'te 1876 yılında ilan edilen Birinci Meşrutiyet'in devamıdır. Bu sebeple İkinci Meşrutiyet'i ve Eyüp Sabri Akgöl'ü anlatmak için Birinci Meşrutiyet'ten de geriye Osmanlı Devleti'ndeki ilk siyasi mücadelelere, yani 1860'lı yıllara kadar gidip çalışmayı buradan başlatmak gerekmektedir. Çünkü Birinci Meşrutiyet Yeni Osmanlılar ve Mithat Paşa'nın gayretleri neticesinde ilan edilmiştir. İkinci Meşrutiyet ise onların hatıralarını yaşatan Genç Türkler tarafından ilan edilmiştir. Bugün bu iki kuşak Osmanlı Devleti'nin son resmi devlet mezarlığı olan Abide-i Hürriyet'te bir arada yatmaktadır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, İkinci Meşrutiyet'in ilanında, Yeni Osmanlılar ise Birinci Meşrutiyet'in ilanında önemli rol oynamışlardır. Fakat Osmanlı Devleti'nde siyasi faaliyetlere odaklı gizli örgütlenmeler, Yeni Osmanlılardan da daha önceye 1859 yılında Hüseyin Daim Paşa ve arkadaşlarının Sultan Abdülmecit'e karşı hazırladıkları suikast ve hükümet darbesi teşebbüsüne kadar uzanmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde 1859-1860 yıllardan itibaren yeni bir nizamı tesis etmek için çalışmalar vardır. Çünkü daha önceki tarihlerde gerçekleştirilen nizam çabaları (Tanzimat vs.) beklenen etkiyi yaratmaktan uzak kalmıştır. Devlet, uluslararası arenada ve içerde borçlanmış, ekonomisi yabancı sermayenin kontrolüne geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum uluslararası kamuoyunda "*Hasta Adam*" olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur. Bu durumun iç politikaya yansımaları ise rejimin sorgulanması şeklinde olmuş ve bir takım isyan ve siyasi müdahale teşebbüslerinin görülmesine neden olmuştur. "*Hasta Adam*"ı iyileştirme çabasında bir araya gelen Yeni Osmanlılar ve Birinci Meşrutiyet tedavide başarılı olmamıştır. Bu yeni nizam çabasının başarısızlığa uğramasındaki en büyük sebep Sultan İkinci Abdülhamid'in sayesinde olmuştur. Meşrutiyeti bahaneler ileri sürerek kaldırmış ve devrin en önemli devlet adamlarını başta Mithat Paşa olmak üzere cezalandırmıştır. Sultan Abdülhamid'in mutlak idaresinde Osmanlı Devleti, hastalıklarına درمان bulamadığı için çöküş süreci hızlanmıştır. Uluslararası arenada Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda içinde bulunduğu şartlar göz alındığında stratejik öneme sahip birçok toprağını kaybedeceği her ne kadar aşikâr bir durum olsa da Sultan Abdülhamid yönetiminde bu toprak kayıpları daha hızlı olmuştur. Öyle ki 1897 yılında gerçekleşen Osmanlı-Yunan savaşında galip taraf olan

Osmanlı Devleti tüm olumlu şartlara rağmen toprak kaybı yaşamıştır. Fakat Osmanlı Devleti'nin çöküşe geçmesi ve hâkimiyet sahasının daralması uzun yıllar önceden gözlenebilir bir hal almış olmasına rağmen asıl çöküş iç politikada gerçekleşmiştir. Ordu saray politikasınca dizayn edilmiş ve Donanma pasifleştirilmiştir. Mali durum giderek daha kötü bir hal almış ve uluslararası arenada etkisiz bir Osmanlı Devleti ortaya çıkmıştır.

Eyüp Sabri Akgöl'ün bir kahraman olarak adlandırılarak tarih sahnesine çıkması, İttihat Terakki ve Genç Türkler hareketi bu şartlar altında doğmuştur. Onların bu hareketlerinde idolleri ve manevi önderleri ise Mithat Paşa, Namık Kemal gibi Yeni Osmanlıların önde gelen isimleri olmuştur. Özellikle Namık Kemal'in yazdıkları Eyüp Sabri, Ahmet Niyazi ve İsmail Enverlerin duygularına işlemiştir. Motivasyonlarını Yeni Osmanlılardan alan ve devletin gün geçtikçe çöküşünün daha da hızlandığını gören, ismi zikredilen bu kişilerin mensup olduğu nesil gün geldiğinde Sultan İkinci Abdülhamid'e karşı harekete geçmiştir.

Sultan İkinci Abdülhamid'in nizamına karşı girdikleri hareketten 23 Temmuz 1908'de muvaffakiyetle çıkan Genç Türkler, yabancıların Osmanlı Devleti'ne yakıştırdıkları hasta terimini hak eden bir devlet devralmışlardır. O günün resmine bakıldığında Osmanlı Devleti, dışardan hâlâ etkileyici gözükse de içinden hızla yok oluşa sürüklenen bir devlet yapısı içinde olduğu görülmüştür. Zaten kısa bir süre içinde de Osmanlı Devleti'nin kaçınılmaz olarak görülen çöküşü gerçekleşmiştir. Devletin ana toprakları olan Rumeli'nin büyük bir kısmı kaybedilmiş, Anadolu ise Mustafa Kemal Atatürk öncülüğünde başlatılan Milli Mücadele ile kurtarılmıştır. Daha sonra elde kalan topraklar üzerinde Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Eyüp Sabri Akgöl ise bu süreçlerin tümünün içerisinde bulunmuş ve önemli bir rol üstlenmiştir. Bu tez çalışması da böylesine önemli bir insanın hayatını literatüre kazandırarak hem Eyüp Sabri Akgöl'ün Türk tarihindeki önemini ortaya çıkarmak, hem de Türk tarihinin bu döneminde Eyüp Sabri Akgöl sayesinde eksik bir nokta varsa aydınlatmaktır.

Tez çalışması hazırlanırken karşılaşılan en büyük güçlüklerden birisi de Eyüp Sabri Akgöl'e ait olduğu iddia edilen bir hatıratın incelenmesinde yaşanmıştır. Gazeteci Cemal Kutay, Halka ve Olaylara Tercüman isimli gazetede 17 Eylül 1984 ve 31 Ekim 1984 tarihle arasında 45 gün süreyle Eyüp Sabri Akgöl'e ait olduğunu iddia ettiği bir hatıratı "*Osmanlı'nın*

Son On Yılı Hürriyet Kahramanı Eyüp Sabri Bey'in Hatıraları" ismiyle tefrika etmiştir². Fakat böyle bir hatıratın Eyüp Sabri Akgöl tarafından yazıldığı şüphelidir. Çünkü kamuoyunda İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgili araştırmaları ile bilinen Erol Şadi Erdiñ bir televizyon programında Cemal Kutay'ın bu hatıratı uydurduğunu söylemiştir³. Bu hatırat gazetede yayımlandıktan sonra Eyüp Sabri Akgöl'ün oğlu Sadık Salih Akgöl, Erol Şadi Erdiñ'e babasının böyle bir hatıratı olduğunu bilmediğini söylemiştir. Yine Cemal Kutay "*Siyasî Sürgünler Adası: Malta*" isimli kitabında Eyüp Sabri Akgöl ile ilgili malumatta bulunmuş, Eyüp Sabri Bey'in bir hatırat yazdığını öğrendiğini ve yayınlamak için kendisinden istediğini fakat Eyüp Sabri Bey'in hatıratını kendisi ile paylaşmadığını şu sözlerle ifade etmiştir:

"Bizim İkinci Meşrutiyetimizin üç Hürriyet Kahramanı vardı: Niyazi Bey, Enver Bey, Eyüp Sabri Bey... Niyazi Bey, o meşhur geyiği ve uzun bıyıkları ile gazete sütunlarında en çok yer almış olandı. İkinci Meşrutiyetin o karma karışık, velveleli havası içinde, en ciddi neşriyattan, marş güftelerini el ilânları halinde veren günlük yayına kadar her tarafa Niyazi Beyin yanında geyiği, eli kılıcındaki resmi yer alırdı.

Enver Beyin, bir taş üzerinde oturmuş, eli şakağında kucağında tüfeği, arka plânda plâtonik dekorlu ve her artiste nasip olmayacak kadar güzel resmi, mektep defterlerinin üzerinde bile zamanlarca hayranlıkla seyredilirdi. Fakat hakikatte, onlardan hiç daha az emeği olmayan hatta ilk dağa çıkan tabur kumandanı olarak Eyüp Sabri Bey'in resmine ve ismine pek rastlanmadı.

Bu bir takdirsizlik ve vefasızlık değildi: Çünkü Eyüp Sabri Bey, öylesine mütevazı ve kendi halinde idi ki, gazete fotoğrafcıları bulamıyor, beyanat vermiyor, el üstünde taşınmak istemiyor, hatta fırsat bulunca izini kaybediyordu. Daha sonra, İttihad ve Terakkiye genel sekreter oldu, Millî Mücadeleye katıldı, Atatürk'ün hayatında Erzurum ve Eskişehir mebusu olarak Millet Meclisinde vazife gördü. Bütün ısrarlara rağmen, gerçekten de tarihi aydınlatabilecek hâtıralarını, kendisinden bahsetmenin korkusu içinde vermek istemedi."⁴

Eyüp Sabri Akgöl'ün ailesiyle yapılan görüşmelerde kendilerinin böyle bir hatıratın varlığından haberlerinin olmadığını söylemişlerdir. Bu durumda ilerleyen yıllarda Cemal Kutay'ın eğer varsa böyle bir hatıratı kimlerden aldığı da şüphelidir. Çünkü Eyüp Sabri Akgöl 1950 senesinde hayatını kaybetmiştir. Cemal Kutay ilgili hatıratı ilk kez 1978 senesinde bahsetmiş ve 1984 senesinde de yayımlamıştır.

Cemal Kutay bu hatırata gerçekten sahip olduysa bile tahrif ederek yayınlamıştır. Çünkü birçok bilgi tarihi gerçeklerle çelişmektedir. Fakat bazı bilgiler ise arşiv belgeleriyle örtüşmektedir. Örneğin Meşrutiyet öncesi Eyüp Sabri Bey'in isyan ettiği gün 3. Ordu

² Gazeteci Cemal Kutay tarafından Halka ve Olaylara Tercüman gazetesinde 17 Eylül 1984 ve 31 Ekim 1984 tarihle arasında 45 gün süreyle tefrika edilen "Osmanlı'nın Son On Yılı Hürriyet Kahramanı Eyüp Sabri Bey'in Hatıraları" isimli yazı dizisine ait bir görsel. Bkz: Ek-1.

³ Habertürk TV, Tarihin Arka Odası, 25 Temmuz 2009.

⁴ Cemal Kutay, *Siyasî Sürgünler Adası: Malta*, Posta Kutusu Yayınları, İstanbul 1978, s. 61- 62.

Müşirine, Yıldız sarayına yazdığını söylediği mektuplar Yıldız Evrakında mevcuttur. Fakat yine aynı hatıratta Eyüp Sabri Bey 3 Temmuz 1908 günü isyan ettiğini söylemiştir fakat bu bilgi hatalıdır. Bu durumda ortaya iki ihtimal çıkmaktadır. Ya Cemal Kutay tamamen Eyüp Sabri Bey'den duyduklarının üzerine kendisi bir kurgu inşa ederek uydurma bir hatırat hazırlamıştır yahut gerçekten böyle bir hatıratla sahipse bile tahrif ederek ve içeriğini değiştirerek yayımlamıştır.

Bu çelişkili durum ve Cemal Kutay'ın Eyüp Sabri Akgöl'den ne kadar bilgi edindiğini bilemediğimiz için çalışma içinde ilgili hatırat tarihi olaylara göre değerlendirilip gerekli tenkit yahut doğrulamalar yapılmıştır. Buna rağmen Eyüp Sabri Bey'in hayatında aydınlatamadığımız noktalarda sadece bu hatıratla yer alan bilgiler varsa ve çürütememişse yahut doğruluğunu teyit edebildiğimiz bölümleri bu çalışmada kullanmak zorunda kaldık.

BÖLÜM 1: TANZİMAT'IN İLANI SONRASINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE SİYASİ MÜCADELELER VE MEŞRUTİYETİN İLANI

Osmanlı Devleti 1839 yılında ilan edilen, Gülhane Hatt-ı Hümayunu olarak da bilinen Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile yeni bir modernleşme ve yenileşme dönemine girmiştir⁵. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesindeki ana amaç; Osmanlı Devleti'nin çöküşünün önüne geçilmesi ve devletin geniş bir coğrafyaya yayılan toprakları üzerindeki otoritesini sağlamlaştırarak 19. yüzyılın modern devlet anlayışını tesis etmek gibi gayelerdir. Bu bağlamda yapılacak ıslahatlar yabancı devletlerde yaşanan gelişmeler ve Osmanlı Devleti'ndeki çeşitli halkları etkilemeleri⁶ sonucunda vaat edilmiş ve onların da destekleri alınarak uygulanmaya çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin girdiği bu reform döneminin ileriki yıllarda uygulanmasının duraklamasıyla beraber ülkenin siyasi durumu istikrarsız bir ortama dönüşmüştür. Ortaya çıkan bu durum gelecekte siyasi mücadelelerin yaşanmasına neden olmuştur⁷.

Tanzimat reformlarının duraksamasından sonra ülkenin içinde bulunduğu istikrarsız durumdan kurtarılması için devlet ricaline ve mevcut devlet nizamına karşı ilk siyasi hareketlenme küçük bir aydın gurubu arasında gelişmiştir. Zamanla içlerinden bazıları yurt dışına çıkmış ya da çıkmak zorunda kalmıştır. Avrupa'da yayınladıkları gazeteler yoluyla Osmanlı yönetimini hedef almışlar ve siyasi propaganda yaparak bulundukları ülkelerde dikkat çekmişlerdir. Avrupa kamuoyu Osmanlı aydınlarını “*Jeunes Turques*” yani Genç

⁵ Tanzimât-ı Hayriyye ve Gülhâne Hatt-ı Hümayunu isimleriyle de bilinen Tanzimat Fermanı, Sultan Abdülmecit zamanında 3 Kasım 1839 tarihinde okunmuş ve Sadrazam Reşit Paşa tarafından ilan edilmiştir. Bkz: Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 30. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara 2013, s. 1234. Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti'nde yaşayan halklar arasında eşit hakların sağlanması ve yurttaşlık bilinci pekiştirilmesi için yayınlanmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Batı medeniyetine yönelmesindeki en önemli adımlardan birisi olmuştur. Bkz: Halil İnalcık, “Tanzimat Nedir?”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, 4. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 31.

⁶ Avrupa'da 18. yüzyılın sonlarında başlayıp 1789 Fransız İhtilali'ne kadar gelişen Aydınlanma felsefesi, insanların bireysel ve toplumsal yaşamlarında bir takım düzenlemeler getirmiştir ve bu süreç aydınlanma dönemi olarak adlandırılmıştır. Bu dönemle beraber toplum içerisinde ön plana çıkan bireyler, toplumsal hayat içindeki taleplerine karşılık bulmak için siyasi organizasyonlara girmiştir. Osmanlı Devleti'nin mevcut siyasi nizamından dolayı ise insanlar talep ettikleri hakları bazı Avrupalı büyük devletlerin ve Osmanlı Devleti'ne komşu devletlerin telkinleri dolayısıyla isyan ederek aramışlardır. Fransa'da devrimden sonra ilan edilen İnsan Hakları Beyannamesi'nde bahsi geçen yurttaşların temel haklarının sağlanması ve eşitlik, özgürlük gibi kavramlar tüm Avrupa'ya ve dolaylı yoldan Osmanlı Devleti'ne yayılmıştır. Dönemin Osmanlı devlet adamları ve aydınları yaşanan gelişmeleri göz önüne alarak Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinde ve fermanın içeriğinde tüm Osmanlı vatandaşlarının kanun önünde eşit sayılacağına dair ifadeler koymuşlardır. Ayrıntılı Bilgi için Bkz: A. Kadir Çüçen, “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Atatürk'ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, 2006, s. 25; Yavuz Özdemir, ve Diğerleri, “Tanzimat Fermanı'nın Arka Planı”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt 22, Ocak 2014, s. 328.

⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa Cilt 1 (1860-1908)*, 11. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2013, s. 16.

Türkler adıyla isimlendirmişlerdir. Fakat bu kişiler kendilerine Yeni Osmanlılar adını vermişlerdir⁸. Devleti idare edenlerin ve Tanzimat Fermanı'nın yetersiz kaldığını düşünerek girdikleri siyasi mücadelede ülkenin kurtuluşunun bir anayasa ilan edilip, meşrutiyet idaresine geçişle olacağına inanmışlar ve mücadelelerini meşrutiyet yönetimi kurulması hedefinde şekillendirmişlerdir⁹. Yeni Osmanlıların Meşrutiyet yönetiminin ilan edilmesi için verdikleri mücadele ve sonrasında üstlendikleri rolleriyle ileriki yıllarda Sultan İkinci Abdülhamid'in Meşrutiyeti önce ilan edip sonra askıya alması sonucunda tekrar Meşrutiyet mücadelesi verecek olan kadroları etkilemiş ve rol model olmuşlardır. Bu sebeple Yeni Osmanlılar, Osmanlı Devleti ve Türkiye tarihinde siyasi mücadele kavramının Kuleli Vakası¹⁰ gibi tartışmalı birkaç istisna dışında öncüsü olmuştur¹¹. Eyüp Sabri Akgöl'ün Yeni Osmanlılarla bağlantısı da onların bu öncü rollerinden kaynaklanmıştır. Eyüp Sabri Akgöl'ün bir

⁸ Yeni Osmanlılar, mevcut devlet nizamının 19. yüzyıldaki modern ihtiyaçlara cevap verebilecek şekilde yeniden düzenlenmesi için mücadele vermiş Tanzimat Dönemi aydınlarına verilen isimdir. Siyasi mücadelelerini Anayasa ilân edilmesi ve bir parlamento açılarak padişahın yasama yetkisini sınırlandırmak üzerinde şekillendirmişlerdir. Kemal Beydilli, “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 43, TDV Yayınları, Ankara 2013, s. 430-431

⁹ Meşrutiyet kelimesi Osmanlı Devleti'nde parlamenter monarşi sisteminin karşılığı olarak 19. Yüzyılın ikinci yarısından sonra kullanılmaya başlanmıştır. Bkz: M. Şükrü Hanioglu, “Meşrutiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, TDV Yayınları, Ankara 2004, s. 288; Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde padişahın mutlak iradesi üzerine kurulu olan devlet nizamında yasama, yürütme ve yargı sistemleri de padişahın kontrolünde olmuştur. Genç Osmanlılar ise yürürlükteki mevcut nizamın yerine Meşrutiyet yönetimini getirmek istemişlerdir. Meşrutiyet'e göre padişahlık makamı yerini koruyacaktı fakat Mebusan ve Ayan adı verilen ikili meclis sistemiyle parlamento yasama görevini üstlenecektir. Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 21.

¹⁰ Tanzimat devrinde yapılan reformlar Osmanlı toplumunun bazı kesimlerinde hoş karşılanmamıştır. Gösterilen tepkilerin ana sebepleri olarak devletin mali durumunun kötüye gitmesi, toplumda batı tarzı hayat yaşayan bir kesime karşı duyulan tepkiler ve devlet kadrolarında istedikleri mevkilere gelemeyen asker ve sivil memurlar, devlet yönetimine müdahalede bulunmak için bir cemiyet kurmuştur. Bu oluşuma Fedailer Cemiyeti adı verilmiştir. Gayrimüslimlere, Müslüman tebaa ile eşit şartlar sunan, 1856 yılında yürürlüğe giren Islahat Fermanı'na muhafazakâr bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Cemiyetin ana amacı, Sultan Abdülmecit'e karşı saltanat darbesi yaparak devletin kaderinde söz sahibi olmaktır. Cemiyetin lideri Bayezid Medresesi Müderrisi Süleymaniyeli Şeyh Ahmet Efendi'dir. Askeri kanattan cemiyetin en güçlü üyesi Ferik rütbesindeki Hüseyin Daim Paşa'dır. Cemiyetin askeri nüfuzunu güçlendirmek için Câferdem Paşa ve Râsim Bey gibi kumandanların da oluşuma katılması sağlanmıştır. Propaganda yoluyla ordu içinden kendisine taraftar toplayan cemiyet, Mirlivâ Hasan Paşa'ya bağlı birliklerden taraftar toplamıştır. Mirlivâ Hasan Paşa kendi askerlerinden Fedailer cemiyetine katılanların olduğunu öğrendikten sonra, bu gelişmeden habersiz olan Ârif Bey tarafından cemiyete davet edilmiştir. Fedailer Cemiyetine bağlı bir izlenim oluşturan Mirlivâ Hasan Paşa, Ârif Bey'den öğrendiklerini Serasker Rızâ Paşa'ya anlatmıştır. Cemiyeti 14 Eylül 1859 tarihinde Kılıç Ali Paşa Camii'nde yapılacak bir toplantıya çağırarak, cemiyet üyelerinin burada yakalanmasını sağlamıştır. Yakalananlar Kuleli Kışlası'na götürülmüş ve burada yargılanma yapılmıştır. Yargılamalar Kuleli kışlasından yapıldığı için olay tarihe Kuleli Vak'ası olarak geçmiştir. Yakalanan cemiyet üyelerinden ordu bünyesinde görev yapanların ordu ile ilişkisi kesilmiştir. Limni ve Rodos adalarına sürgün edilmişlerdir. Zekeriya Türkmen, “Kuleli Vak'ası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, TDV Yayınları, Ankara, 2002, s. 356-357.

¹¹ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 21; Sultan Abdülmecit'e karşı 13 Eylül 1859 gününde tertip edilen bir isyan girişimi olan Kuleli Vak'ası, Engelhardt ve Vambéry gibi bazı tarihçiler tarafından Osmanlı tarihindeki ilk Meşrutiyetçi hareket olarak yazılmıştır. Fakat iddialarına bir kanıt gösterememişlerdir. Uluğ İğdemir, *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2009, s. 9; Kuleli Vak'ası'nın genel olarak Tanzimat Fermanı'na karşı yapılmış bir kalkışmanın neticesinde gerçekleştiği düşünülmüştür. Fakat aksi yönde bu hareketin Meşrutiyetçi bir tavır içinde yapıldığına dair iddia da bulunanlar da olmuştur ama tezlerini herhangi bir resmi belge ile destekleyememişlerdir. Bahsi geçen iddialara örnek olarak Bkz: Ahmet Rasim, *İstibdattan Hâkimiyet-i Milliyeye*, Cilt 2, Vatan Matbaası, İstanbul 1923.

“kahraman” olarak tarih sahnesine çıktığı 23 Temmuz 1908 ihtilali Yeni Osmanlıların başlattıkları siyasi mücadelenin devamı ve sonucudur.

1.1. YENİ OSMANLILAR VE BİRİNCİ MEŞRUTİYET

Tanzimat Fermanı’nın vaat ettiği reformların beklenen etkiyi gerçekleştirmemesi¹² üzerine başlamış ve 23 Temmuz 1908 günü İkinci Meşrutiyet’in ilan edildiği güne kadar yaşanmış siyasi mücadeleler kamuoyunda Genç Türkler hareketi olarak tanımlanmıştır¹³.

Osmanlı Devleti’nin Meşrutiyet nizamıyla yönetilmesine giden süreç Tanzimat Fermanı’nın ilan edilmesinden sonra başlamıştır fakat Tanzimat Fermanı’nın içeriğinde Meşrutiyet ile ilgili herhangi bir ibare yoktur.¹⁴ Aynı dönem Osmanlı Devleti, Çarlık Rusyası karşısında daha güçlü durabilmek adına¹⁵ Avrupalı güçlerle ittifak arayışları içerisine girmiştir. Bu zaman zarfında Osmanlı Devleti Tanzimat Fermanı’nın devamı niteliğinde Islahat Fermanı adında yeni bir padişah buyruğu yayınlamıştır. Bu sayede Osmanlı Devleti politik duruşunu artık tamamen Avrupa’dan yana çevirmiştir. Çarlık Rusyası ile çıkarları çatışan İngiltere ve Fransa, Osmanlı Devleti’yle birlikte 1853 yılında Rusya’ya karşı savaşa girmiştir. Savaş Paris Barış Antlaşması ile sonuçlanmıştır. Antlaşma ile eş zamanlı olarak

¹²Tanzimat Fermanı, Osmanlı Devleti’nde yaşayan tüm insanların mensup olduğu dinleri ve mezhepleri, milliyetleri arasında fark gözetilmeyerek kanun önünde eşit olacaklarını vaat etmiştir. Reşit Paşa’nın öncülüğünde Osmanlı devlet adamları Avrupalı büyük devletlerin desteğini sağlamak için özellikle bu esasların üzerinde durmuştur. Gösterilen bu çaba ile vaatler karşılık bulmuş ve Osmanlı Devleti uluslararası kamuoyunda sempati kazanmıştır. A. D. Novıçev, “1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu Ve Dış Politikadaki Boyutları”, *İlmi Araştırmalar* 5, Çev. Darhan Hıdıralı, İstanbul 1997, s. 280.

¹³ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 20.

¹⁴ Osmanlı Devleti’nin Tanzimat Fermanı’nı ilan etmesindeki sebeplerden birisi de Avrupalı devletlerin arasında saf tutabilme gayretidir. Bu dönemde Batılılaşma yolunda ciddi adımlar atılmıştır. Devletin siyasi yönünü Batı medeniyetine yöneltmesinde Osmanlı devlet ricalinin önemli etkisi olmuştur. Devlet ricali içinde ise öne en çok çıkan isim dönemin sadrazamı Mustafa Reşit Paşa’dır. Sadaret makamına gelmeden önce uzun yıllar Hariciye Nezareti’nde görev yapan Mustafa Reşit Paşa, İngiliz ve Fransız siyasetine yakınlık duymuştur. Osmanlı Devleti’nin toprakları üzerinde yayılmacı hedefleri bulunan Çarlık Rusyası’na karşı denge politikası izleyerek İngiltere ve Fransa’nın desteğini sağlamıştır. Kurulan denge siyaseti neticesinde çıkarları çatışan büyük devletlerin birbirlerini engellemeleri sebebiyle, o dönemde diğer devletlere göre gücü zayıflamış olan Osmanlı Devleti siyasi varlığını bir müddet daha devam ettirebilmiştir. Aynı zamanda Mustafa Reşit Paşa, Tanzimat Fermanı’nın ilan edilmesi ve Osmanlı Devleti’nin modernleşmesinde Avrupalı Devletlerin yardım ve olumlu düşüncelerini almayı hedeflemiştir. Osman Karlangıç, “Ahmet Cevdet Paşa’ya Göre Tanzimat Dönemi Osmanlı Devlet Ricali”, *Journal Of History And Future*, Cilt 3, Sayı 3, Aralık 2017, s. 272.

¹⁵ Çar Birinci Nikola’nın hükümdarlık döneminde Rusya uluslararası arenada ciddi bir güç olarak vardığını devam ettirmiştir. Çar, Leh ve Macar topraklarında meydana gelen birçok ayaklanmayı bastırması ve Eflak-Buğdan topraklarının kuzey bölümünü ele geçirmiştir. Gerçekleştirdiği bu başarılarından güç alan Rus Çarı, siyasi hedeflerini Avrupa kamuoyuna kabul ettirebileceğini düşünmüştür. Osmanlı Devleti’nin Rus egemenliğine girmesi için çalışmış ve Avrupalı devletleri Osmanlı Devleti’nin taksim edilmesi için iş birliği yapmaya çağırmıştır. Fakat Osmanlı hariciyesinin Fransa ve İngiltere’yle yakın ilişki kurması ve bu tarihlerde özellikle İngiltere’nin Osmanlı Devleti’nin bütünlüğünden yana tavır takınması Çarın planlarını zora sokmuştur. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789- 1856)*, 9. Baskı, Cilt 5, Tük Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011, s.221-222.

Osmanlı Devleti Tanzimat Fermanı'nın bir benzeri görünümünde olan, içeriğinde ülkede yapılacak yeni reformları barındıran Islahat Fermanı'nı 18 Şubat 1856 tarihinde yayınlamıştır. Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanının aksine tüm Osmanlı halkı yerine sadece Gayrimüslimlere getirilen haklar ile dikkat çekmiştir. Fermana göre Müslüman halk ile Gayrimüslim halka kanun önünde eşit haklar sağlanacaktı. Gayrimüslimlere bu kadar geniş hakların tanınması Islahat Fermanı'nın yabancı etkisiyle hazırlanıp Osmanlı Devleti tarafından kabul edildiği iddialarını ortaya çıkartmıştır. Fermanın getirdiği değişiklikler Müslüman halk tarafından tepki gösterilmesine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Batılı Devletlerin desteğini alabilmek için bu fermanı yayınlamak zorunda kaldığı inancı ortaya çıkmıştır. Bu durum Yeni Osmanlıların ortaya çıkışında etkili olmuş ve onlara göre devletin içerisinde bulunduğu acizlikten kurtarılması gerektiği inancını doğurmuştur¹⁶. Yeni Osmanlıların gizli bir teşkilat olarak tarih sahnesine çıkışları 1865 yılında İttifak-ı Vatan Cemiyeti¹⁷ adıyla İstanbul'da Belgrad ormanlarında yapılan toplantıyla olmuştur.

Bahsi geçen fermanların ilan edildiği devirde saltanat makamında bulunan Sultan Abdülmecit 25 Haziran 1861 günü 40 yaşında iken verem hastalığı nedeniyle vefat etmiştir. Onun yerine tahta Sultan Abdülaziz çıkmıştır¹⁸. Her iki padişah döneminde Osmanlı Devleti'nin dış ve iç borçlanması zirve yapmış ve devletin mali açıdan iflası kaçınılmaz hale gelmiştir¹⁹. Bu iktisadi problem daha sonra tahtta çıkacak olan Sultan İkinci Abdülhamid'in zamanında Muharrem Kararnamesi ve Düyun-u Umumiye İdaresi olarak kendisini

¹⁶. Gül Bülbul, "Islahat Fermanı'nı Hazırlayan Sebepler ve Islahat Fermanı", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 1989, s. 157-158.

¹⁷ Yılmaz Kızıltan, "I. Meşrutiyetin İlânı Ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 26, Sayı 1, 2006, s. 255; Genç muhalifler kurdukları İttifak-ı Vatan Cemiyeti'ni bazen vatan kelimesinin eşanlamlısı olan hamiyet kelimesini kullanarak İttifak-ı Hamiyet ismiyle de tanıtmışlardır. Bkz.: Kemal Beydilli, *agm*, s. 431.

¹⁸ Cevdet Küçük, "Abdülaziz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, TDV Yayınları, Ankara 1988, s. 179.

¹⁹ Sultan Abdülmecit'in saltanat yıllarının ilk kısımlarına kadar İstanbul'da ekonomik yaşam belirli bir istikrarda devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin zengin eyaletlerinden birisi olan Mısır'ın elit sınıfı İstanbul'a gelip gitmeyi çoğalttıktan sonra onların lüks yaşamlarına bir özenti başlamıştır. Sultanlar ve saraylılar o güne kadar görülmemiş şekilde lüks ve şatafata harcama yapmaya başlamıştır. Harcamalara tahsisatlar yetmeyince bu kez borçlanılmaya gidilmiştir. Kadınlarla beraber bu harcama tutkusu zamanla erkeklere de geçmiştir. Kadınların harcamaları nedeniyle ortaya çıkan borç Rumeli ordusunun ihtiyaçları ile aynı meblağa tekabül etmiştir. Aynı zamanda bu dönem inşaat furyası başlamış ve İstanbul'un birçok yerinde yeni saraylar ve köşkler inşa edilmiştir. Masraflardan doğan borçlar üç milyon keseye ulaşınca hazine-i hassa borç yükünü kaldıramamış ve borçlar maliyeye devredilmiştir. Bu durum maliyeyi derinden sarmış, memur maaşları zamanında ödenememiş, iflaslar yaşanmış ve enflasyon artmıştır. Murat Bardakçı, *Şahbaba*, Pan Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 23-24; Sultan Abdülaziz döneminde ise yine yüksek faizli borçlar alınmış ve devletin gelirleri doğru kullanılmamıştır. Ayrıca bu dönemde devlet dairelerinde rüşvet artmış ve devlet işlerinde nüfuzlu kişilere yakın olanlar sorunlarını daha kolay halledebilir hâle gelmiştir. Harcamalar genellikle sefahate yapılmıştır. Fakat Sultan Abdülaziz döneminde meydana gelen borçlanmanın önemli bir kısmı da kara ordusunun modernleştirilmesi ile donanmanın güçlenmesi için ayrılmıştır. Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 27.

göstermiştir²⁰. Osmanlı maliyesinin çöküşe doğru gittiği süreçte Tanzimat reformlarını benimsemiş olan bir aydın takımı ekonomik buhranın önünün kesilmesi için reformların genişletilmesi, yeni ıslahatların yapılması ve Meşrutiyet idaresine geçilmesinin gerekli olduğunu savunmuşlardır. Bu düşünceye sahip olan aydınlar ve gençlerin bir kısmı arzularının gerçekleşmesi için gizli bir siyasi teşekkül kurmuşlar ve bir cemiyet altında örgütlenmişlerdir. Yeni Osmanlılar mutlaki nizamı değiştirip yerine Meşrutiyet sistemini tesis etmeyi amaçlamışlardır²¹. Meşrutiyet ilan edilirse yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışmaları ile Fransız İhtilali'nin olumsuz etkileri sonucunda gayrimüslim azınlıkların ve Arapların ayrılıkçı taleplerine karşı, kurulacak parlamento ve ilan edilecek anayasayla beraber herkesin kucaklanacağı, dağılmanın önüne geçilerek her ulusun kendisini özgür bir şekilde Osmanlı vatandaşı olarak temsil edebileceği düşünülmüştür

Sultan Abdülaziz abisi Sultan Abdülmecid döneminde başlayan Tanzimat devrinde her ne kadar aydın olarak anılan kesimle yıldızı barışmamış ve mutlak irade ile ülke yönetimini gerçekleştirmiş olsa da uzun bir müddet iktidarını koruyabilmiştir. Fakat Sadrazam Ali Paşa'nın vefatından sonra 8 Eylül 1871 tarihinde Rus Büyük Elçisi İgnatiev'in etkisinde olduğu iddia edilen Mahmut Nedim Paşa'nın sadaret makamına getirilmesi Sultan Abdülaziz'in saltanatının ve Tanzimat devrinin sonunu getirdiği söylenebilir. Bu tarihten itibaren Padişah'a karşı muhalefet daha da şiddetlenmiş ve tahttan indirilmesine kadar yaşanacak olaylar silsilesi hız kazanmıştır. Bu süreçte Mithat Paşa ile Şirvanîzade Rüştü Paşa gibi itibar gören şahıslar da sadaret makamına getirilmiştir. Fakat Mahmut Nedim Paşa'nın iki kez sadrazam yapılması ve kötü durumda olan ekonomiye rağmen zimmetine yüklü miktarda para geçirdiği iddia edilmesi, yapılan bir dış borçlanma antlaşmasında Padişah'ın şahsına bir milyon altın verileceği iddiası, muhaliflerin de Sultan Abdülaziz'in tahtan indirilmesi gerekliliğine inançlarını güçlendirmiştir. Muhalliflerin yeni bir ıslahat lâhiyası hazırlayıp Adliye Nazırı Mithat Paşa aracılığıyla da kendisine sunulacağını haber alan Sultan Abdülaziz, Paşa'yı Selanik'e sürgün etmiştir. Mahmut Nedim Paşa'nın üzerindeki Rus tesiri o kadar fazladır ki halk arasında "*Nedimof*" lakabıyla anılmış ve bir süre sonra da iddialar geniş

²⁰ Kırım Savaşı sırasında 1854 yılında ilk kez dış borçlanmaya giden Osmanlı Devleti, bu tarihten itibaren birçok kez borçlanmıştır. Sultan İkinci Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarına kadar borçlanma katlanarak devam etmiştir. Bu dönemde borçların ödenmesi için 15 Ekim 1881 günü çıkarılan Muharrem Kararnamesi ile Osmanlı Devleti'nin dış borçlarının, alacaklıları ve Avrupalı devletlerin temsilcilerinden oluşacak Düyûn-ı Umumiye Meclisi isimli yapının kurulması kararlaştırılmıştır. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin dış borçlarının ödenmesi bu meclisin yönetimiyle ülkenin gelir kaynaklarından sağlanmıştır. Düyûn-ı Umumiye Meclisi'nin yapacağı bu işleri gerçekleştirilmek için kurulan idari birime de Düyûn-ı Umumiye İdaresi adı verilmiştir. Bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'nin maliyesi yabancı kontrolüne geçmiştir. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, 3. Baskı, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 235-236.

²¹ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 21-22.

kitlelerin eleştirilerine neden olmuştur. Osmanlı Devleti tarihinin ilk öğrenci eylemi bu zamanda yaşanmıştır. Fatih medresesi öğrencileri Mahmut Nedim Paşa aleyhine yürüyüşe geçmiştir. Bunun üzerine Sultan Abdülaziz de Paşa'yı azlederek yerine Şirvanîzade Rüştü Paşa'yı getirmiştir. Harbiye Nazırlığına da Hüseyin Avni Paşa atanmıştır. Böylelikle Sultan Abdülaziz'i tahttan indirecek kadro kendiliğinden şekillenmiştir²². Bu yeni hükümet Sultan Abdülaziz'e karşı şüphe beslediği için Meşrutiyet yönetimine geçmenin yeni bir padişahın tahtta çıkarılması ile mümkün olacağını düşünmüş ve bir saltanat darbesi tertip edilmeye başlanılmıştır.

Yeni Osmanlıların hedeflerine ulaşması için gerekli ortam artık hazırды. Darbeden hemen önce 15 Mayıs 1876 tarihinde İngiliz Büyük Elçisi Sir Henry Elliot'un tuttuğu bir raporda bu siyasal ortamı

“Meşrutiyet kelimesi herkesin ağzında, öyle sanıyordum ki başkentteki aklı başında kamuoyunu temsil eden ve milletin desteğine sahip olduğunu düşünen softalar Meşrutiyet'i elde etmeden rahata kavuşamayacaklardı. Ve Padişah'ın bunu reddetmesi halinde tahttan indirme girişiminin olacağı kaçınılmazdı. Kur'an'dan yapılan alıntılar elden ele dolaştırılıyor ve inananlara bu yönetim biçiminin açık şekilde demokratik olduğu söyleniliyor, şimdi Padişah'ın uyguladığı mutlakiyetçi yönetimde halkın haklarının gasp edildiği, bunun Şeriat'ta yeri olmadığı ifade ediliyordu. Devletin menfaatini göz ardı eden hükümdara itaat edilmeyeceğini göstermek için hem bu tür alıntılar hem de örnekler gösteriliyordu...”

Sözleriyle ifade etmiştir. Sultan Abdülaziz'i tahttan indirecek olan komite 30 Mayıs 1876 tarihinde Şeyhülislamdan Padişah'ın tahttan indirilmesine izin veren bir fetva almıştır. Daha sonra Sultan Abdülaziz'in resmen tahttan indirildiği duyurulmuştur²³.

Sultan Abdülaziz tahttan indirildikten dört gün sonra 4 Haziran 1876 tarihinde şüpheli bir şekilde hayatını kaybetmiştir. Yeni Osmanlıların büyük umutla tahtta çıkarttıkları Beşinci Murat çok iyi yetişmiş bir şehzadedir. Batı'ya karşı büyük bir ilgi duymuş, Sultan Abdülaziz'in 1867 yılında gerçekleştirdiği yurtdışı seyahatinde Avrupa kamuoyunda dikkat çekmiştir. Fakat Yeni Osmanlılar ile arasında bulanan yakın ilişki dolayısıyla Sultan Abdülaziz'in sürekli göz hapsinde olmuştur. Yaşadığı gerginliği alkol alışkanlığı ile gidermeye çalışmış, sinirleri hassaslaşmıştır. Tahtta çıktığında sinirleri çok yıpranmış olan Beşinci Murat birde amcası devrik padişah Abdülaziz'in intihar yahut katledilmek suretiyle şüpheli bir şekilde hayatını kaybettiğini öğrenince çok üzölmüştür. Fakat olumsuz hadiseler

²² Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 43-44.

²³ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 7. Baskı, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınları, Ankara 2014, s. 221.

yaşanmaya devam etmiştir. Çerkez Hasan isminde bir Binbaşı, Sultan Abdülaziz'in hal edilmesinde parmağı bulunduğunu düşündüğü Mithat Paşa'nın konağını basmış ve Harbiye Nazırı Hüseyin Avni Paşa, Hariciye Nazırı Raşit Paşa ile birkaç görevliyi öldürmüştür. Daha sonra 1 Temmuz 1876 günü Sırbistan bir gün sonra da Karadağ Osmanlı Devletine savaş ilan etmiştir. Osmanlı Devleti'nde içte ve dışta yaşanan bu hadiseler Sultan Beşinci Murat'ın akli dengesini yitirmesine neden olmuştur. Ayrıca aynı zamanda Meşrutiyet rejimine geçilmesi için de çalışmalar devam etmiştir. Mithat Paşa kanun tasarısı ile ilgileniyordu, Namık Kemal ve Ziya Bey de kendisine yardım etmek için oluşturulan komisyonda görev yapıyordu. Fakat imparatorluğun kaderini derinden etkileyecek bu değişim akli dengesi yerinde olmayan bir padişahla yapılamazdı²⁴. Bu sebeple Beşinci Murat tahtta çıktıktan çok kısa süre sonra saltanat makamından akli dengesinin yerinde olmaması sebebiyle 31 Ağustos 1876'da tahttan indirilmiştir²⁵. Beşinci Murat'tan sonra saltanat makamına Yeni Osmanlıların desteklediği bir başka isim İkinci Abdülhamid çıkmıştır²⁶.

İkinci Abdülhamid Yeni Osmanlıların şartlarını kabul ederek saltanat makamına çıkmıştır. İkinci Abdülhamid Kanun-i Esasi'yi kabul edecek ve Meşrutiyetin ilanını gerçekleştirecekti. Bu taahhütlerle Yeni Osmanlıların güvenini kazanmış ve tahtta çıkması kolaylıkla gerçekleşmiştir. Sultan İkinci Abdülhamid devraldığı kabinede hiçbir değişiklik yapmayarak hükümdarlığına başlamıştır. Kısa bir süre sonra kabinede bulunan Mithat Paşa'yı 18 Aralık 1876 tarihinde sadrazamlığa getirmiştir. Her ne kadar Yeni Osmanlıların güdümünde tahtta çıkmış olsa da İkinci Abdülhamid bir süre sonra ülke yönetiminde kendi iradesini hissettirmeye başlamıştır. Namık Kemal ve Ziya beylerin dâhil olduğu komisyonun hazırladığı Kanun-i Esasi tasarısı İkinci Abdülhamid'in seçtiği yeni bir 28 kişilik komisyona devredilmiştir. İlk tasarı üzerinde ciddi değişiklik yapılmış ve 140 madde halinde İkinci Abdülhamid'in onayına sunulmuştur. Padişah bu tasarıyı inceledikten sonra 119 maddeye indirmiştir²⁷. Son halini alan tasarıda en çok dikkat çeken maddelerden birisi de 113. maddedir²⁸. Bu maddeye göre Padişahlar istedikleri kişileri sürgün edebilecekti ve İkinci Abdülhamid de elde ettiği bu yetkiyi ileride kullanmaktan çekinmemiştir.

²⁴ Bernard Lewis, *age*, s. 222; Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 49.

²⁵ Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001, s.26-27.

²⁶ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 594.

²⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 52.

²⁸ "MADDE 113.- Mülkün bir cihetinde ihtilâl zuhur edeceğini müeyyid asar ve emarat görüldüğü halde Hükûmeti seniyenin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten (idarei örfiye) ilânına hakkı vardır. (İdarei örfiye) kavanin ve nizamatı mülkiyenin muvakkaten tatilinden ibaret olup (idarei örfiye) tahtında bulunan

Meşrutiyet rejiminin en temel dayanağı olan Osmanlı anayasası Kanun-i Esasi, 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilmiştir²⁹. Anayasa ilanının bu tarihte gerçekleşmesinin başlıca sebebi Rusya'nın Balkanlardaki kışkırtmaları sonucunda; Sırbistan ve Karadağ'la savaşın devam etmesi, daha önceden de birçok kez Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmış olan Bulgarların 1876 senesinin Nisan ayında tekrar isyan etmesi³⁰ ve hemen sonra meydana gelen Bosna-Hersek'teki bir takım hadiselerdir. Böylelikle Meşrutiyet'in ilanının biraz aceleyle getirildiği de düşünülebilir. Osmanlı Devleti bahsedilen sorunlar nedeniyle çıkan askeri çatışmalardan muvaffak olarak ayrılmıştır. Ancak başta Rusya olmak üzere Avrupalı devletlerin de girişimiyle Sırbistan, Karadağ, Bulgarlar ve Bosna-Hersek'le ilgili meselelerin karara bağlanması için İstanbul'da bir konferansın toplanması kararlaştırılmıştır. Tersane Konferansı³¹ adı verilen bu toplantıda yabancı devletler Osmanlı Devlet'inden geçmişte vaat etmiş olduğu ıslahatları gerçekleştirmesini talep etmiştir. Konferansın oturumları devam ederken 23 Aralık 1876 günü İstanbul'da top sesleri duyulmaya başlamıştır. Atılan topların sebebi Bab-ı Ali önünde Kanun-i Esasi'nin ilan edildiğinin haberi ve Meşrutiyet yönetimine geçildiğinin duyurulmasıdır. Böylelikle katılımcı ülkelere vaat edilen reformların Osmanlı halkından seçilecek mebusların kontrolünde ve elleriyle çıkarılacak kanunlar sayesinde yapılacağı gösterilmiştir. Fakat Meşrutiyet meselesinde Sultan İkinci Abdülhamid'in samimi olmadığı ilerleyen süreçte belli olmuştur³².

mahallin sureti idaresi nizamı mahsus ile tâyin olunacaktır. Hükûmetin emniyetini ihlâl ettikleri idarei zabitanın tahkikatı mevsukası üzerine sabit olanların memâliki mahrusai şaheneden ihraç ve teb'id etmek münhasıran Zatı Hazireti Padişahinin yedi iktidarındadır." <http://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm> erişim tarihi 15.05.2020 10:26

²⁹ Yılmaz Kızıltan, *agm*, s. 261.

³⁰ Bulgarlar Osmanlı Devleti'ne karşı 2 Mayıs 1876 tarihinde ayaklanmışlardır. İsyân Rumi takvime göre 20 Nisan gününe denk geldiği için Bulgarlar tarafından Nisan İhtilali adıyla da isimlendirilmiştir. Ayaklanmanın çıkmasında başta Rusya olmak üzere diğer Avrupalı ülkelerin kışkırtmaları ve yardımları etkili olmuştur. Fakat Osmanlı Devleti isyanı kısa bir süre içinde bastırmıştır. Bulgarların 2 Mayıs 1876 tarihinde başlattıkları isyan hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz.: Nahit Dinçer, "Bulgar İhtilalinin Hazırlanmasında Dış Güçlerin Yardımı ve Kültürel Faaliyetler", *Sosyoloji Konferansları*, Sayı 21, 1986, s. 69.

³¹ Balkanlarda meydana gelen Sırbistan, Karadağ ve Bosna-Hersek'teki hadiseler bir Slav ittifadı tasarlayan Rusya'nın teşvikiyle gerçekleşmiştir. Olayların yayılmasıyla Avrupalı Devletler 1856 senesinde imzalanan Paris Antlaşmasından doğan hakları sebebiyle sürece dâhil olmuşlar ve bir mütareke imzalanmıştır. Rusya'nın baskıları neticesinde Osmanlı Devleti askeri harekâtı durdurmuştur. Taraflar İstanbul'da bir konferans düzenlenmesine karar vererek 24 Aralık 1876 tarihinde toplanmıştır. Yapılan toplantılarda Osmanlı Devleti'ne Sırbistan ve Karadağ 'a toprak bırakması, Bulgarlara özerklik verilmesi ve Bulgarcanın resmi dil olarak tanınması istenmiştir. Ayrıca Osmanlı ordusunun sadece merkezi yerlerde asker bulundurması, Bulgarlar için genel af ilan edilmesi ve Müslüman halkın elindeki silahların toplanılması teklif edilmiştir. Osmanlı Devleti egemenlik haklarını yok sayan bu şartları kabul etmemiştir. Böylelikle Tersane Konferansı'ndan bir netice alınamamıştır. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "Tersane Konferansının Mukarreratı Hakkında Şûra Mazbatası", *Tarih Dergisi*, Cilt 6, Sayı 9, 1954, s. 123- 124; Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul 1994, s. 498.

³² Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 57- 58.

Mithat Paşa ile Sultan İkinci Abdülhamid Tersane Konferans'ında çıkan kararların reddedilmesinde hemfikir olmuştur. Fakat Mithat Paşa Balkanlardaki sıkıntıların Kanun-i Esasi sayesinde uygulanacak reformlar sayesinde aşılabileceğini ve yabancı devletlerin baskılarından kurtulmanın mümkün olduğunu düşünmüştür. Bu sebeple yapılacak reformların hızla tatbik edilmesini istemiştir. Sultan İkinci Abdülhamid ise Rusya ile gerçekleşecek bir savaşın ufukta görünmesi nedeniyle sürecin uzatılmasından yana tavır takınmıştır. Nitekim iki isim arasında şiddetli bir gerilim yaşanmaya başlamıştır. Mithat Paşa daha önce Osmanlı tarihinde görülmemiş bir üslupla Padişah'a sunmak üzere anayasadaki görev ve sorumluluklarını bildiren bir mektup kaleme almıştır. Padişah ise mektuba karşılık olarak Anayasanın 113. maddesinin marifetiyle 5 Şubat 1877 günü Mithat Paşa'yı tevkif ettirmiş ve sadaret makamından azlederek Avrupa'ya sürgün etmiştir. Böylelikle henüz ilk günlerini yaşamakta olan Meşrutiyet'e karşı ilk darbe, ilanından 43 gün sonra anayasanın meşhur 113. Maddesi sayesinde gerçekleşmiştir. Sultan İkinci Abdülhamid ise kendi iradesini ve taht üzerindeki ağırlığını tesis etmek için uygun bir ortamı sağlamıştır³³.

Meclis-i Mebusan, 19 Mart 1877 günü Dolmabahçe Sarayı'nda yapılan merasimle açılmıştır³⁴. Fakat Meşrutiyet'in ilanından hemen önce başlayan ve devam eden sıkıntılara henüz Mebusan Meclisi'nin açılmasından 35 gün sonra 23 Nisan 1877 tarihinde Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesi eklenmiştir³⁵.

Tersane Konferansı'nın bir neticeye bağlanmadan dağılması sonrasında Osmanlı Devleti uluslararası arenada yalnız başına kalmıştır. Rusya ise bu durumu fırsat olarak görmüş askeri hazırlık safhasına girmiştir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan meydana gelebilecek bir Osmanlı-Rus savaşında tarafsız kalacağına dair taahhüt almıştır. Rusya ufukta görünen savaşa meşruiyet kazandırmak için Avrupa'nın hukukunu müdafaa ettiği manasında kamuoyu oluşturmıştır. Nitekim tüm bu gelişmeler sonucunda Rusya, 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etmiştir³⁶. Osmanlı-Rus savaşı Rumi takvime göre 1293 senesinde başladığı için literatürde 93 Harbi olarak da isimlendirilmiştir.

³³ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 59; Azmi Özcan, "Sultan II. Abdülhamid, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 12, Ankara 2002, s. 1554.

³⁴ Ali Akyıldız, "Meclis-i Meb'ûsan", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 28, TDV Yayınları, İstanbul 2003, s. 245.

³⁵ Uğur Şakar, "Açıklamalı Bir Kaynakça Denemesi: 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, Cilt 1, Sayı 4, 2018, s. 100.

³⁶ Mahir Aydın, *agm*, s. 498.

Rusya, Osmanlı Devleti'ne batıda Tuna havzası ve doğuda Kafkasya olmak üzere iki cepheden saldırmış ve yaklaşık 10 ay kadar sürecek 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nı başlatmıştır³⁷. Karadeniz'de güçlü olmayan Rusya kara savaşlarına önem vermiş bunun da meyvesini doğuda Erzurum'a, batıda da İstanbul önlerindeki Yeşilköy'e kadar gelerek almıştır. Bu ağır yenilgi sonrası Osmanlı Hükümeti ateşkes teklifinde bulunmuş ve 31 Ocak 1878 tarihinde Edirne Mütarekesi imzalanmıştır. Ateşkes şartlarına göre Osmanlı Ordusu Çekmece-Terkos hattına çekilmiştir. Daha sonra müzakereler başlamış ve 3 Mart 1878 tarihinde Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştır³⁸.

Edirne Mütarekesi'nden sonra Sultan İkinci Abdülhamid, Mithat Paşa'yı sürgün ettiği zaman yaptığı gibi tekrar anayasanın kendisine vermiş olduğu yetkileri kullanarak 14 Şubat 1878 tarihinde Mebusan Meclisi'ni kapatmış ve Meşrutiyet idaresini yürürlükten kaldırmıştır. Kanun-i Esasi ise sadece isim olarak kalmıştır. Meşrutiyet hakkında samimi hisler beslemeyen Padişah, Meşrutiyet'i rafa kaldırırken ağır yenilgi sonucunda gösterilen Osmanlı kamuoyunda halk nezdindeki tepkilerden güç almıştır. Artık Osmanlı Devlet'i yönetim biçiminde klasik döneme yani mutlak monarşiye dönmüştür. Uzun yıllar boyunca Sultan İkinci Abdülhamid ülke yönetimindeki tek güç olmuştur³⁹.

Rusların her an İstanbul'u işgal edebilecekleri bir pozisyonda bulunmaları, hızlı neticelenmiş bir savaş sonucunda önemli kazanımlar elde etmesi Avrupalı büyük devletlerin Ayastafanos Antlaşması'na müdahale etmelerine neden olmuştur. Çünkü henüz Osmanlı Devleti'nin taksim edilmesi hususunda bir karar alınmış değildi ve birçok devletin Osmanlı toprakları üzerinde çıkarları bulunuyordu. Bu sebeple Rusya üzerinde baskı oluşturan Avrupalı devletler Ayastafanos Antlaşması yerine kendilerinin de yer alacağı yeni bir antlaşma yapılması için 13 Haziran 1878 tarihinde Berlin'de bir kongre toplamışlardır⁴⁰.

Berlin'deki kongre Rusya'nın bölgede aşırı bir hâkimiyet kurmasını istemeyen İngiltere ve Avusturya, Bulgarların varlığından rahatsız olan diğer Balkanlı ulusların baskılarıyla toplanmıştır. Baskılara boyun eğmek zorunda kalan Rusya da kongreye katılmak zorunda kalmıştır. Berlin Kongresi 13 Haziran 1878 tarihinde başlamıştır. Bir ay kadar devam

³⁷Ferhat Durmaz, "93 Harbinde Büyük Güçlerin Politikaları ve Osmanlı Devletine Etkileri", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 2015, s. 110.

³⁸ Ali İhsan Gencer, "Ayastefanos Antlaşması", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt 4, İstanbul 1991, s. 225.

³⁹ Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2012)*, 3. Baskı, Der Yayınları, İstanbul 1994, s. 335.

⁴⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 82- 83.

eden kongrede Bulgaristan toprakları üçe ayrılmıştır. Bu üç bölgeden birisi iç işlerinde serbest olmak üzere bölgede asker bulunduramayacak olan Osmanlı Devleti'ne bırakılan Bulgar Prenslığı'dır. İkinci bölge siyasi ve askeri yönden Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak Hristiyan bir vali tarafından idare edilecek olan Şark-i Rumeli Vilayeti'dir. Üçüncü bölge ise Osmanlı Devleti tarafından ıslahat taahhüdü verilen Makedonya bölgesidir.⁴¹.

Berlin Kongresi sonucunda yapılan antlaşma devletlerin arasında uzun süreli bir barış süreci sağlaması gerekirken aksine büyük anlaşmazlıkların önünü açmıştır. Özellikle ilerideki bölümlerde değineceğimiz, tarihe Makedonya meselesi olarak geçen hadiselerin yaşanmasındaki en büyük sebeplerden birisi olmuştur.

1.2. EYÜP SABRİ BEY'İN ASKERİ SAFAHATINA BAŞLAMASINA KADAR HAYATI

Osmanlı Devleti'nin gerileme, çöküş ve yabancı etkisinden kurtulması ile bünyesinde bulundurduğu halkların modern çağın şartlarına uygun bir şekilde yönetilmesi için kurtuluş reçetesi olarak görülen Meşrutiyet; Yeni Osmanlılar ve Mithat Paşa'nın verdiği siyasi mücadeleler sonucunda ilan edilmiştir. Fakat Sultan İkinci Abdülhamid henüz ilk günlerini yaşayan Meşrutiyet'e yaşama şansı vermeden yürürlükten kaldırmıştır. Yaklaşık 31 sene sonra Meşrutiyet'in tekrar ilan edilmesinde başrolü oynayacak olan Eyüp Sabri Bey, Meşrutiyetin ilk kez ilan edildiği tarih olan 1876 senesinde doğmuştur. Meşrutiyet'in ilanında, Kanun-i Esasi'nin tekrar yürürlüğe girmesinde ve Meşrutiyet yönetimi dönemindeki etkisi sonucunda "*Hürriyet Kahramanı*" olarak anılmıştır. Osmanlı Devleti'nin kaderinde söz sahibi olan, son neslin önde gelen isimlerinden birisi olmuştur. Meşrutiyetin ilanındaki katkısı nedeniyle "*Mücahid-i Hürriyet*" ve "*Gazi-i Hürriyet*" unvanlarıyla da anılmıştır⁴².

Eyüp Sabri Bey'in doğum yeri 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altında bulunan Makedonya topraklarındaki Manastır vilayetine bağlı Ohri kentidir. Ohri bugün Makedonya'nın batısında Arnavutluk sınırı yakınlarında ve şehirle aynı ismi taşıyan Ohri Gölü'nün kenarında kurulu bir şehirdir. Eyüp Sabri Bey de doğduğu şehir olan Ohri'nin ismiyle anılmıştır. Ohri kelimesinin Türkçe manası beyaz göl demektir. Bu sebeple Eyüp Sabri Bey, Cumhuriyet döneminde soyadı kanunun çıkması ile 1934 yılında Akgöl soy ismini

⁴¹ Ali İhsan Gencer, "Berlin Antlaşması", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 5, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 516-517.

⁴² "5. Dönem Millet Vekili Tanıtma Formu", *TBMM Arşivi*, HT_168_1_5, Çorum Milletvekili Eyüp Sabri Akgöl'ün Hal Tercümesi, Sicil 96, Dosya 15. Bkz.: Ek-2.

almıştır⁴³. Şehir 14. asırda Osmanlı hâkimiyetine girmiştir fakat kesin olarak Osmanlı Devleti topraklarını hangi tarihte dâhil olduğu bilinmemektedir. Ancak Osmanlı hâkimiyetinin Birinci Murat zamanında 1385 senesinde gerçekleştiğine dair çoğunluk görüşü vardır⁴⁴. Bu tarihten itibaren Balkan Savaşlarının başladığı 1912 yılına kadar Osmanlı idaresinde kalmıştır. Tarihi süreç içinde önemli bir merkez olan Ohri, ağırlıklı olarak Slav halklarının kullandığı Kril alfabesinin ortaya çıktığı yerdir. Ayrıca Kril alfabesini bulan Ortodoks din adamları Kril ve Metodi kardeşlerden dolayı Ortodoks inancının merkezlerinden birisi olarak görülmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından olan İbrahim Temo da⁴⁵ Ohrilidir. Birçok etnik ve dini inançtan insanın bir arada yaşadığı Ohri'de Müslümanlar Türk ve Arnavutlardan, Gayrimüslim unsurlar ise çeşitli Slav halklarından meydana gelmiştir⁴⁶.

Eyüp Sabri Bey Arnavut kökenli Müslüman bir aileye mensuptur⁴⁷. Babası Hacı Sadık Bey, Annesi Hayriye hanımdır⁴⁸. Talat Paşa'nın yaverliğini de yapmış olan Arif Cemil Denker, Eyüp Sabri Bey'den için "*hamiyetli ve Türklüğe merbut(bağlı) Arnavutlar içindedir*" demiştir⁴⁹. Gerçekten de Eyüp Sabri Bey'in hayatı incelendiğinde onun sürekli olarak Osmanlı Devleti'nden ayrılmak isteyen ulusçu Arnavut hareketinin karşısında olduğu görülmüştür. Tüm mesaisini Balkanların Osmanlı Devletinde kalması için harcamıştır. Bu coğrafyanın Balkan Savaşları neticesiyle Osmanlı Devleti'nden ayrılması sonrasında Birinci Dünya Savaşı'nda bölgeye gelerek tekrar bu bölgenin Osmanlı tarafına girmesi için çalışmıştır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmesi üzerine Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan Türk milliyetçi hareketine katılarak, Milli

⁴³ Arif Ago, "Makedonya'lı Eyüp Sabri Bey", *Hikmet*, Sayı 22, 2013, s. 39.

⁴⁴ Muhammed Aruçi, "Ohri", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 33, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 331.

⁴⁵ İbrahim Temo 22 Mart 1865 tarihinde Ohri kazasına bağlı ve Arnavutların yoğunlukla yaşadığı Struga kasabasında doğmuştur. İlk öğrenimini burada tamamlamış ve Tıp İdâdisi'nde öğrenim görmek üzere 1884 senesinde İstanbul'a gitmiştir. Buradaki öğrenimi bitince Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne'ye girmiştir. Kendisi gibi Sultan İkinci Abdülhamid'e muhalif olan arkadaşlarıyla Tıbbiyye okulunda İttihâd-ı Osmânî Cemiyeti'ni kurmuştur. Bu cemiyet ilerleyen yıllarda İttihat ve Terakki Cemiyeti ismiyle anılmıştır. İbrahim Temo uzun yıllar boyunca Sultan İkinci Abdülhamid'e karşı mulif eylemlerde bulunmuş, yazılar yazmış ve kışkırtıcı eylemlerde bulunmuştur. Birçok kez sorguya çekilmiş ve yurt dışına çıkarak Romanya'ya zorunda kalmıştır. Ancak Meşrutiyet'in ikinci kez ilân edilmesinden sonra yurda dönebilmiştir. Fakat İttihatçılar tarafından dışlanmıştır. Ailesini de alarak Romanya'ya dönmüştür. Burada parlamento'ya girerek siyaset yapmış ve ilmi yazılar yayımlamıştır. Hayatının sonuna kadar Romanya'da kalan İbrahim Temo 5 Haziran 1945 günü hayatını kaybetmiştir. İbrahim Temo hakkında ayrıntılı bilgi almak için Bkz: M. Şükrü Hanioglu, "İbrâhim Temo", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 21, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 354- 355.

⁴⁶ Emine Gümüşsoy, "II. Meşrutiyeti Hazırlayan Bir Merkez: Ohri", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 18, Aralık 2008, s. 56.

⁴⁷ İsmail Küçükılınç, *Jön Türklük ve Kemalizm Kısacasında İttihadçılık*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016, s. 61.

⁴⁸ *TBMM Arşivi*, Sicil 96, Dosya 15, 5. Dönem, Millet Vekili Tanıtma Formu, Çorum Milletvekili Eyüp Sabri Akgöl'ün Hal Tercümesi

⁴⁹ Arif Cemil Denker, *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları*, Yayına Hazırlayan: Yücel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul, 1992, s. 94.

Mücadele'nin önde gelen isimlerinden birisi olmuştur. Tez çalışmasının ilerleyen kısımlarında Eyüp Sabri Akgöl'ün bahsedilen mücadeleleri detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

Eyüp Sabri Bey çoğunlukla Ohrili Eyüp Sabri olarak anılmıştır. Bazen de askeri unvanı olan kolağası rütbesi nedeniyle, kendisine Kolağası Eyüp Sabri denilmiştir. Eyüp Sabri Beyin öğrenim hayatı, temel ilköğrenimden sonra askeri eğitim üzerine devam etmiştir. İlk ve orta öğrenimini Ohri İptidai Mektebi, Manastır Askeri Rüştîyesi ve idadisinde tamamlamıştır⁵⁰. Manastır Askeri İdadisi, Eyüp Sabri Bey gibi yakın dönem Türk siyasi tarihinde önemli izler bırakmış; Resneli Ahmet Niyazi, Enver Paşa ve Mustafa Kemal Atatürk gibi önemli şahsiyetlerin de eğitim gördüğü okuldur⁵¹.

Eyüp Sabri Bey, kader birliği yapacağı arkadaşları Niyazi Bey'den üç dönem sonra, Enver Bey'den beş dönem önce Manastır Askeri İdadisi'ne girmiştir. Daha sonra 13 Haziran 1891 tarihinde Harbiye Mektebine girerek eğitimine devam etmiştir. Harbiye Mektebinden de 10 Ocak 1894 gününde Piyade Teğmeni rütbesiyle mezun olarak 4. Ordu emrinde göreve başlamıştır⁵².

1.3. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN KURULUŞU

Sultan İkinci Abdülhamid'in Meşrutiyet'i rafa kaldırmasından sonra Yeni Osmanlılar hareketi adeta tarihi misyonunu tamamlamış gibi dağılmaya başlamıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra başlattıkları siyasi mücadeleleri, Meşrutiyet'in ilanıyla sonuçlanmış fakat ideallerindeki sistemi yaşatamamışlardır. Yine de başlattıkları mücadeleyi kendilerinden sonra devam ettirecek nesillere rol model olmayı başarmışlardır. Yeni Osmanlıların bıraktığı mirası devralan Genç Türkler⁵³, dağılan Meşrutiyet cephesini bir araya getirerek İttihat ve Terakki çatısı altında toplanmıştır.

⁵⁰ Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi Milli Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919- 1923*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Cilt 3, Ankara 1994, s. 411.

⁵¹ Kadir Girit, *Dönemin Olayları Işığında Resneli Niyazi Bey*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2017, s. 36; Halil Erdoğan Cengiz, *Enver Paşa'nın Anıları 1881- 1908*, 7. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 17; Ali Güler, *Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları (Arşiv Belgelerinin Işığında)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000, s. 15.

⁵² Fahri Çoker, *age*, s. 411; *Milli Savunma Arşivi*, Eyüp Sabri Akgöl'ün Emeklilik Dosyası Belge 2.

⁵³ Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa kitabının birinci cildinde Meşrutiyet mücadelesi veren kuşakları Yeni Osmanlılar ve Genç Türkler olarak ikiye ayırmıştır. Avrupa merkezli tarih yazımında bu iki nesil beraber Genç Türkler olarak anılmıştır. Aydemir'e göre iki nesil, kişilikleri, liderleri, eğitimleri ve mücadele yöntemleri açısından birbirlerinden oldukça farklıdır. Aralarındaki ilişki ise Yeni Osmanlıların Genç Türklerle idol olmalarından ve Genç Türklerin de onların mücadelelerini sürdürmesinden ibarettir. Ayrıca iki nesli birbirlerine

İttihat ve Terakki Cemiyeti Türkiye'nin yakın dönem tarihine damgasını vurmuş en önemli siyasi organizasyondur. İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında en önemli çalışmalardan birisini yapan Tarık Zafer Tunaya, İttihat ve Terakki'nin önemini “*bir çağın ve bir kuşağın partisi*” tanımını yaparak vurgulamıştır⁵⁴. Bahsedilen çağ, Osmanlı Devleti'nin çözülmeye başlayarak girdiği dağılma süreci ve Türkiye Cumhuriyeti'nin doğduğu zamandır. Nesil ise devletin dağılmasının önüne geçmeye çalışan, çöküş sürecini mümkün olduğunca uzatarak hayati toprakların kaybedilmemesi için çaba gösteren, bu çabalarının Meşrutiyet idaresi ile mümkün olacağına inanan Genç Türklerdir.

Ali Suavi'nin gerçekleştirdiği Çırağan Baskını ile başlayan Sultan İkinci Abdülhamid'e karşı çıkışlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulmasıyla sistemli bir hale gelmiştir. İsmini birlik ve ilerleme manasına gelen ittihat ve terakki kelimelerinden alan bu örgüt 1889 senesinde Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'de öğrenim gören birkaç öğrenci tarafından kurulmuştur. İlk kuruluş safhasında yer alan isimler sırasıyla; İbrahim Temo, Harputlu Abdullah Cevdet, Kafkasyalı Mehmed Reşid, Bakülü Hüseyinzade Ali ve Diyarbakirli İshak Sükûti beylerdir⁵⁵. Cemiyetin ilk ismi İttihad-ı Osmani'dir⁵⁶. Bir müddet sonra Doktor Nazım⁵⁷ ile beraber 7 kişi daha örgüte katılmıştır. Örgüt Sultan İkinci Abdülhamid'e yakalanmamak için gizlilik esas alınarak kurulmuştur. Örgütün tam anlamıyla yayılması ancak 1891 senesinde mümkün olmuştur. İlk ciddi toplantılarına “*İnciraltı Toplantısı*” adı verilmiştir. Ana esaslarını “*vatani kurtarmak*” olarak belirtmişlerdir. Alınan karara göre

bağlayan Ali Şefkati Bey gibi kilit isimler vardır. Bu sebeple biz de çalışmamızda Aydemir'i takip ederek bu iki kuşağı Yeni Osmanlılar ve Genç Türkler olarak isimlendirdik. Bkz: Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 158.

⁵⁴ Bkz: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: III İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Hürriyet Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1989.

⁵⁵ Ahmet Bedevi Kuran, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000, s. 45.

⁵⁶ Taner Aslan, “İttihâd-ı Osmani'den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne”, *BİLİG Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 47, 2008, s. 80.

⁵⁷ Dr. Nazım Bey 1870 yılında Selanik'te doğmuştur. Henüz 15 yaşında 1887 senesinde İstanbul Askeri Tıbbiye İdadisi'ne, üç yıl sonrada Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye girmiştir. Bu sırada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk yapılanma döneminde bulunmuştur. İkinci Meşrutiyet'in ilanında sonra Anadolu vilayetleri Umumi Valisi görevine getirilmişse de daha sonra mütevazı bir memuriyet yaşamını tercih etmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi Umumi üyesidir. Fenerbahçe spor kulübünün 1916 yılında başkanlığını yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonunda yurt dışına çıkmış ve 1922 yılında geri dönmüştür Atatürk'e suikast girişimi iddialarından dolayı sanık olmuştur ve Ankara İstiklal Mahkemesi'nin kararı ile idam edilmiştir. Bkz.: M. Vahit İpekçi, *Dr. Nazım Bey'in Siyasi Yaşamı*, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 5-6.

cemiyet hüviyetini gizli tutacak ve hücre tipi yapılanmaya göre örgütlenecektir⁵⁸. Örgütün bu yapısı 23 Temmuz 1908 ihtilaline kadar devam etmiştir⁵⁹.

İstanbul'daki örgüt kurulduktan tıbbiyeden sonra harbiye ve mülkiye mekteplerinde de taraftar bulmuştur. Aynı yıl Paris'te benzer amaçla bir örgüt daha kurulmuştur. Bu iki örgüt sonradan İttihat ve Terakki Cemiyeti adı altında Ahmet Rıza Bey⁶⁰ öncülüğünde birleşmiştir⁶¹. Fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında ince bir ayrıntı vardır. Makedonya'da 23 Temmuz 1908 tarihinde ihtilal gerçekleştirerek Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesini sağlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1906 senesinde Selanik'te Eyüp Sabri Beyin de aralarında bulunduğu Üçüncü Ordu'ya bağlı subaylarının öncülüğünde kurulmuştur. Kurulduğu ilk tarihte adı Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'dir. Daha sonra 1889 yılında kurulan ilk İttihat ve Terakki'nin Paris örgütü ile 1907 senesinde birleşmiş, Terakki ve İttihat ismini almış sonra da İttihat ve Terakki olarak adını değiştirmiştir. Cemiyet'in mensupları "*İttihatçı*" sıfatıyla anılmıştır⁶².

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane öğrencileri tarafından 1899 yılında kurulan İttihat ve Terakki; Birinci Meşrutiyet'in ilan edilmesi için çaba gösterenlerin mücadelelerini, 23 Temmuz 1908 günü Manastır'da İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinde rol olan İttihatçılara ulaşmasında köprü vazifesi görmüştür..

⁵⁸ İttihat ve Terakki Cemiyeti ilk teşkilatlanmasından itibaren yabancı örgütlenmeler olan Carbonari Cemiyeti ve Rus nihilistlerinden esinlenerek hücre tipi örgütlenme şeklinde teşkilatlanmıştır. Bkz.: Hanioglu, "İttihat ve Terakki Cemiyeti, s. 476.

⁵⁹ Cemil Hakan Korkmaz, *İttihat ve Terakki*, Profil Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 20- 21.

⁶⁰ Bürokrat bir ailenin çocuğu olan Ahmet Rıza Bey 1858 senesinde İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Ailesinin imkânları sayesinde iyi bir eğitim almış ve batı medeniyetiyle iç içe büyümüştür. Orta öğrenimini Galatasaray Mekteb-i Sultanisi'nde tamamlamıştır. Memuriyet hayatına da mezuniyetinden sonra mezun olarak Bab-ı Ali Tercüme Odası'nda başlamıştır. Ancak kısa bir süre sonra babasının Antalya'ya sürgün edilmesi sebebiyle istifa etmiştir. Avrupa'ya giderek Paris'te ziraat eğitimi almış ve üç yıl sonra yurda dönerek bu meslekte çalışmaya başlamıştır. Burada toplumun eğitim eksikliği nedeniyle tarımda başarısız olduğunu düşünerek eğitimci olmaya karar vermiştir. Ancak umduğunu bulamayıp tekrar Avrupa'ya gitmiştir. Yurt dışındayken Tıbbiye öğrencilerinin kurdukları İttihad-ı Osmani Cemiyeti'nden haberdar olmuş ve onlarla temas kurmuştur. Cemiyetin çıkardığı Meşveret gazetesinin başına geçmiştir. Bu gazetede yayınları sayesinde zamanla cemiyet içinde yükselerek liderlerden birisi olmuştur. Yurt dışındaki İttihatçılar arasındaki itibarını uzun süre muhafaza eden Ahmet Rıza Bey 1908 senesinde Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesiyle Meclis-i Mebusan'a girmiş ve başkan seçilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile 1910 senesinde düştüğü fikir ayrılığı nedeniyle cemiyetten uzaklaşmıştır. Sultan Mehmet Reşat döneminde 1912 senesinde Ayan Meclisi'ne girmiştir. Milli Mücadele sırasında yurt dışındayken Ankara hükümetini savunan yazılar yazmıştır. Cumhuriyetin ilanından üç yıl sonra yurda dönmüş ve 1930 senesinde vefat etmiştir. Bkz: Mevlüt Altıntop, Gökhan Bak, Alparslan Bak, "19. Yüzyıl Türkiye'sinde Fikir Hareketleri ve Basın: Ahmet Rıza Bey'in Hayatı ve Düşünce Yapısı", *Atlas Journal*, Cilt 6, Sayı 28, Nisan 2020, s. 384- 385.

⁶¹ Eminatp Malkoç, "Doğu-Batı Eksininde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza Yaşamı ve Düşünce Dünyası", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 11, 2007, s. 108.

⁶² Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 167; Tarık Zafer Tunaya, *age*, s. 7.

1.4. 1897 OSMANLI YUNAN SAVAŞI VE EYÜP SABRİ BEY'İN FAALİYETLERİ

Eyüp Sabri Akgöl'ün 1897 Osmanlı Yunan Savaşı'na katıldığı kendisinin Milli Savunma Bakanlığı'nda bulunan emeklilik dosyasından öğrenilmiştir. İlgili arşiv belgesine göre savaş süresince 1 sene 4 ay 13 gün görev yapmıştır⁶³. Harbiye'den mezun olduktan sonra Hayri Paşa'nın kumanda ettiği kuvvetlere atanmış ve yaveri olmuştur⁶⁴. Eyüp Sabri Akgöl 1897-1898 Osmanlı Yunan Savaşı'na bu birlikte görev yaparken katılmıştır. Ancak Eyüp Sabri Akgöl'ün bu savaştaki faaliyetleri hakkında kendi askerlik dosyasında görev süresini belirten evrak ve Cemal Kutay'ın kendisine atfettiği hatıratan başka bir kaynak bulmamız mümkün olmamıştır. Bu nedenle Eyüp Sabri Akgöl'ün 1897-1898 Osmanlı Yunan Savaşı'ndaki faaliyetlerinden bahsederken ilgili hatıratteki bilgilerin diğer kaynaklarla mümkün olduğunca muhasebesi yapılmaya çalışılmıştır.

Yunanistan, 1821 senesinde yabancı devletlerin desteğiyle çıkan Rum İsyanı⁶⁵ neticesinde Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız olmuştur⁶⁶. Yunanistan müstakil bir devlet olarak ortaya çıktıktan sonra Osmanlı-Yunan sınırı 1830 senesinde Londra Antlaşması ile kesinleştirilmiştir⁶⁷. Ancak kendisi için mevcut sınırlarını yeterli görmeyen Yunanistan, tüm Yunanların yaşadıkları bölgeleri bir çatı altında toplayacak olan “*Büyük Ülkü*” yahut “*Megali İdea*” denilen kavramı uygulamak için çalışmaya başlamıştır⁶⁸. Hedefleri doğrultusunda sürekli Osmanlı Devleti'nden toprak talebinde bulunan Yunanistan özellikle Osmanlı toprağı olan Girit adasını kendi topraklarına katmak için çalışmıştır.

⁶³ *Milli Savunma Arşivi*, Eyüp Sabri Akgöl'ün Emeklilik Dosyası Belge 2.

⁶⁴ Soner Yalçın, *Teşkilat'ın İki Silahşoru*, Doğan Kitap, 18. Baskı, İstanbul 2005, s. 282.

⁶⁵ Osmanlı Devleti'nin toprağı olan Eflak Bağdan'da Fenerli Rumların 1821 yılında başlatmış oldukları isyan kısa bir süre sonra Mora'ya da sıçramıştır. Osmanlı Devleti'nin bölgedeki gücü isyanı bastırmak için kâfi gelmeyince, Kavalalı Mehmet Ali Paşa'yı görevlendirilmiştir. O da isyanı bastırması için oğlu İbrahim Paşa'yı Mısır donanması ile beraber isyan bölgesine göndermiştir. İbrahim Paşa 1825 senesinde Rum isyanını kuvvet uygulayarak bastırmıştır. Ancak İngiltere, Fransa ve Rusya'nın müşterek hazırladığı protokollerle isyan bölgesinde Müslümanlardan arındırılmış içişlerinde bağımsız bir Yunan beyliği kurulması dayatılmıştır. Osmanlı Devleti protokolleri taraflarla müzakere ederken, süreç içerisinde taraflarla savaşa girmiştir. Navarin Baskını ve 1827-1829 Osmanlı Rus savaşının kaybedilmesi üzerine Osmanlı Devleti bölgeden çekilmek zorunda kalmıştır. Bu sayede Mora ve Atina çevresinde 1929 senesinde bağımsız bir Yunan Devleti kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Halil Kurt, “Yunanistan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt 43, İstanbul 2013, s. 583-586.

⁶⁶ Ali Fuat Örenç, “Yunanistan'ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, Sayı 11/12, 2011, s. 6.

⁶⁷ Serap Toprak, “Megali İdea'ya Bir Örnek: Girit”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2012, s. 150.

⁶⁸ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 8. Cilt, 5. Baskı, Ankara 2000, s. 112.

Girit adası üzerinde Yunanistan'ın emelleri devam ederken 1897 senesine gelindiğinde adadaki Rumlar da Osmanlı Devleti'ne karşı isyan halindedir. Ayrıca Yunan kamuoyunda ülkelerinin Girit adasını işgal etmesi için büyük bir baskı oluşturulmuştur. Ancak Yunanistan'ın herhangi bir işgal girişiminde bulunması bir Osmanlı Yunan savaşı doğuracağı için Avrupalı büyük devletler duruma müdahale etmeye çalışmıştır. Öncelikle Osmanlı Devleti'nden Girit adasına özerklik vermesini talep etmiş ve olası bir Yunan saldırısına karşı 3 Şubat 1897 tarihinde Girit'e savaş gemileri göndermişlerdir. Fakat Yunanistan Girit adasına asker ve gönüllü taburları çıkarmaya muvaffak olmuştur. Bölgede bulunan savaş gemileri Yunanlıların bu hareketine karşı durmamıştır. Herhangi bir müdahale ile karşılaşmayan Yunanistan, Girit adasını ilhak ettiğini ilan etmiştir. Uluslararası kamuoyu Yunanistan'ın ilhak ilanını kabul etmemiştir. Yunanistan ise Girit üzerindeki ilgiyi dağıtmak için Balkanlarda Etnik-i Etery⁶⁹ vasıtasıyla teşkil etmiş olduğu milislerle Osmanlı hudutlarını 9 Nisan 1897 tarihinden itibaren taciz etmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti ise Yunanistan'ın bu saldırılarına 17 Nisan 1897 tarihinde savaş ilan ederek cevap vermiştir⁷⁰.

Harbiye Mektebinden yeni mezun olmuş olan Eyüp Sabri Bey, Osmanlı-Yunan Savaşı'nın hemen öncesinde Yunan tacizlerinin devam ettiği süreçte mülazım rütbesiyle hudut hattındaki Tesalya bölgesinde Hayri Paşa'nın komuta ettiği Birinci Tümen'in Çayhisar müstahkem mevkiinde bir avcı taburunda takım komutanı olarak görev yapmıştır. Burada Etnik-i Etery'a bağlı Kleftis⁷¹ isimli Rum çeteleri sınırı geçerek Türk köylerinde yağma ve katliamlara girişmişlerdir. Çetelerin sızmalarına karşı önlem alan Osmanlı kuvvetleri arasında Eyüp Sabri Bey de Voniçe iskelesi ve çevresini korumakla görevlendirilmiştir. Savaş ilanı öncesinde resmi olarak sulh durumu devam ettiği için Osmanlı sınırlarına yapılan saldırılara en asgari şartlarda karşı koymak zorunda kalmışlardır⁷².

⁶⁹ Etnik-i Etery milli ortaklık manasına gelmektedir. Yunanistan'ın bağımsız olmasından önce kurulmuştur. Eski Yunan medeniyetine sahip çıkan Rumlar inandıkları Megali İdea fikri doğrultusunda büyük Yunan-Bizans devletini hayata geçirmek için Rusların desteğiyle kurulmuştur. Çar Birinci Aleksandr'ın yazlık sarayının bulunduğu Odesa şehrinde Aleksandr İpsilanti, Diyamandis İpsilanti ve Fener Rum Patrikhanesi'nin temsilcisi Mihail Fotiyadis tarafından kurulmuştur. Etnik-i Etery hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: Yavuz Özdemir, Erol Çiydem, "Osmanlı Coğrafyasında İlk Devrimci Örgüt: 'Philiki Etery'", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 14, Aralık 2017, s. 24 -45.

⁷⁰ Ever Ziya Karal, *age*, s. 115- 116.

⁷¹ Kleftis kelimesi Rumcada haydut, hırsız ve yankesici manalarına gelmektedir. Bu kavramla ilişkili faaliyet yürüten çetelere de Kleftis çeteleri denilmiştir. Milli akımların insanları etkiyemeye başlamasından sonra asi ve gerilla anlamında da kullanılmıştır. Ancak yaptıkları eylemlerde haydutluk, hırsızlık ve yankesiciliğe devam etmişlerdir. İbrahim Alper Arısoy, *Selânik Vilayeti Litohor Nahiyesi ve Papasköprüsü Kereste Gümriği*, Efe Akademi Yayınevi, İstanbul 2021, s. 27- 28.

⁷² *Tercüman*, 17 Eylül 1984, s. 6.

Osmanlı Yunan Savaşı Tesalya, Epir ve denizlerde gerçekleşen muharebelerle beraber başlıca üç bölge üzerinde gerçekleşmiştir. Alman General Baron Von der Goltz önderliğinde yeniden teşkilatlanmış olan Osmanlı Ordusu, düzenli harp konusunda tecrübesiz olan Yunan Ordusuna karşı üstün gelmiştir. Osmanlı Ordusu peş peşe gelen zaferlerle beraber üç hafta içinde Yunanistan'ı mağlup etmiştir. Öyle ki Yunan Ordusunun dağılması sebebiyle Atina şehri savunmasız duruma düşmüştür. Ancak Avrupalı büyük devletlerin Sultan İkinci Abdülhamid'den Türk ilerleyişini durdurması için girişimde bulunmaları netice vermiş ve 20 Mayıs 1897 tarihinde yapılan mütareke ile Osmanlı Yunan Savaşı harp sahasında Osmanlı Devleti'nin kesin zaferiyle sonuçlanmıştır. Nihai barışın sağlanabilmesi için İstanbul'da geniş katılımlı bir konferans düzenlenmiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda Türk tarafına Tesalya'da bırakılan stratejik noktalar haricinde savaştan önceki statüko esas alınmıştır. Ayrıca Yunanistan 100.milyon Frank Osmanlı Devleti'ne harp tazminatı ödemek zorunda kalmıştır. Taraflar arasında barış 13 Nisan 1897 tarihinde imzalanan antlaşma ile resmileştirilmiştir⁷³.

Savaş sırasında Osmanlı Devleti donanmasından yeterli bir fayda görememiştir. Sultan İkinci Abdülhamid'in olası bir darbe teşebbüsü nedeniyle çekindiği Osmanlı donanması etkisizleştirilip, bakımsız bırakıldığı için gemiler savaş sırasında kullanılmak istenildiğinde ya çalışmamış, ya su almış ya da muharebelerde etkin performans gösterememiştir⁷⁴.

Donanmanın durumu Voniçe iskelesi ve çevresini korumakla sorumlu olan Eyüp Sabri Bey'i kaygılandırmıştır. Yunan tarafı da Osmanlı donanmasının durumundan haberdar olduğu için denizlerde rahat hareket etme imkânına kavuşmuş ve küçük teknelerle Osmanlı sahillere çıkarma yapmışlardır. Bu çıkarmalardan birisini de Eyüp Sabri Bey'in sorumluluk sahasında gerçekleştirmişlerdir. Eyüp Sabri Bey Voniçe sahilinde gerçekleşen Yunan çıkarmasına başarılı bir şekilde karşı koymuştur. Yunan askerlerinin büyük bir bölümü öldürülmüş, kaçamayanlar ise esir alınmıştır. Ele geçirilen esirlerin içinde kendilerine gönüllü süsü vermiş birçok Yunan askeri de tespit edilmiştir. Eyüp Sabri Bey esirler arasında kılık değiştirmiş iki de Ortodoks papaz bulmuştur. Papazların Osmanlı Devleti'nde yaşayan

⁷³ Ever Ziya Karal, *age*, s. 116- 117- 118.

⁷⁴ 1987 Osmanlı Yunan Savaşı sırasında Osmanlı donanmasının durumu hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz.: Hasan Rami Paşa, *Hatırat Büyük Facia-Büyük Dram 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Osmanlı Donanması'nın Durumu*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011.

Ortodoksları ayaklandırmak için gizlice askerlerle beraber sızmaya çalıştıklarını düşünmüştür⁷⁵.

1.4.1. Eyüp Sabri Bey'in İstanbul'a Gönderilmesi ve Resneli Ahmet Niyazi ile Tanışması

Eyüp Sabri Bey Voniçe sahilinde yakaladığı Yunan esirleri Başkumandan Ethem Paşa ve Hayri Paşa'nın emriyle İstanbul'a götürmekle görevlendirilmiştir. Bu görev Eyüp Sabri Bey için gösterdiği başarı nedeniyle bir mükâfat özelliği taşımıştır. İstanbul'a olan yolculuğu tren seyahatiyle Sirkeci'de son bulan Eyüp Sabri Bey, maiyetindeki askerlerle beraber 28 esiri Sirkeci'den meraklı bakışların eşliğinde Beyazıt'ta bulunan Harbiye Nezareti'ne götürmüştür. Eyüp Sabri Bey ertesi gün Yıldız Sarayı'na gitmiştir. Burada görüştüğü yetkililere Sultan İkinci Abdülhamid'in Cuma selamlığına katılmak istediğini arz etmiş ve katılmıştır. Kendisinin İstanbul'a gönderilmesini emreden Ethem Paşa sayesinde Serasker Rıza Paşa ile görüşme imkânına sahip olmuştur. Ayrıca Serasker Rıza Paşa, yaveri vasıtasıyla Eyüp Sabri Bey'e 10 altın hediye ihsanında bulunmuştur. Eyüp Sabri Bey hediye bahsini *"Bu benim askerlik hayatımda iradem dışı aldığım ilk ve son armağan oldu."* sözleriyle anlatmıştır⁷⁶.

İstanbul'da 10 gün kadar kalan Eyüp Sabri Bey ilk olarak antlaşma şartlarına göre Yunanistan'a bırakılacak olan Velestin şehrine gelmiştir. Burada İstanbul görevi ile ilgili Hayri Paşa'ya izahat verdiği sırada Beşpınar Savaşı'nda gösterdiği yararlılık nedeniyle kendisi gibi esirleri İstanbul'a götürmek üzere görevlendirilen Resneli Ahmet Niyazi Beyle tanışmıştır. Gelecekte kader birliği yapacak olan bu iki arkadaş bir tesadüf üzerine benzer görevleri icra etmek üzere karşılaşmışlardır. Eyüp Sabri Bey bu tesadüfü şu sözlerle anlatmıştır: *"Niyazi Bey'i ilk defa bu münasebetle tanıdım. Kadere bakınız aradan 11 sene geçecek, O Resne Nahiyesi Mevki Kumandanı Kolağası Niyazi Bey, ben Ohri Tabur Kumandanı Eyüp Sabri, ikimiz el ele ve gönül gönüle esir Yunanlıları götürdüğümüz rejime karşı isyan edecektik."*⁷⁷

Osmanlı-Yunan savaşı hakkında bir değerlendirme de yapan Eyüp Sabri Bey, o güne uluslararası arenada Sultan İkinci Abdülhamid'in savaş yolunu tercih etmekten mümkün olduğunca kaçındığını, diplomasi yoluyla meseleleri çözümlemeye çalıştığını anlatmıştır. Bu

⁷⁵ Tercüman, 17 Eylül 1984, s. 6.

⁷⁶ Tercüman, 17 Eylül 1984, s. 6.

⁷⁷ Tercüman, 18 Eylül 1984, s. 6.

durum orduda öylesine kabul görmüştür ki 1897 yılında Yunanistan’la fiili savaşa girilmesi hayret ve şaşkınlıkla karşılanmıştır. Osmanlı-Yunan Savaşında aktif rol oynamış olan Eyüp Sabri Bey yine aynı hatıratında bu durumdan şöyle bahsetmiştir:

“Yirmi yıldır ülkeyi savaş dışında tutmayı başaran Sultan Hamit’in 1897’de Yunanistan’a savaş ilan etmesini, biz genç zabıtlar yadırgamıştık. 18 Nisan 1897’de gelen telgraflı padişah emri ile Yunanistan’a resmen harp ilân edildiği ve: ‘Mülk-i milletin mevcudiyetinin, devletin haysiyetinin meşrû müdafaası olan tedbirin, Allah’ın inayetiyle zaferle neticelenmesi yolunda bütün tedbirlerin alınması... İstenilmişti. Zamanlardır, karşımızdaki şımarık, küstah, haddini bilmez “dünkü tebea”nın pervasızlığından dertli olan bizler, bu emri bayram sevinci ile karşıladık. İtirâf edeyim ki, yirmi yıldır, benzer birçok buhrana rağmen barışı koruyabilmiş olan tecrübeli padişahın harp emir ve müsaadesini vermesi, biz, genç zabıtları de ilk anda hayrete sevk etmiş, adetâ inanmakta güçlük çekmiş, yadırgamıştık. İtiraf edeyim ki, o günlerde sâlim muhakemesini yapamadığımız bu aşırı ihtiyatın devlet varlığındaki mevcudiyet şartını, Balkan Harbi faciaları içinde kavradık ve idrak ettik...⁷⁸”

1.5. MAKEDONYA MESELESİ

Osmanlı Devleti tarafından genellikle Rumeli olarak isimlendirilen bölge, uluslararası politikada Makedonya olarak adlandırılmıştır. Dış politikanın gündemine girdikten sonra Osmanlı bürokrasisinde de Makedonya olarak isimlendirilmiştir. Makedonya bölgesi bugün olduğu gibi 20. asrın başlarında da çeşitli dinlere inanan, çok uluslu bir nüfus yapısına sahipti. Bölgede Türkler, Bulgarlar, Sırlar, Rumlar, Ulahlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Çingeneler bir arada yaşıyordu fakat Türk nüfusu çoğunluğu oluşturuyordu. Ayrıca Arnavutların da önemli bir kısmı İslâm dinine mensuptu. Türklerin bölgedeki çoğunluğu Balkan Savaşlarına kadar devam etmiştir. Hâkim unsurun Türkler olmasına rağmen Büyük yabancı devletlerin şark meselesi⁷⁹ doğrultusunda kışkırtmalarıyla Sırlar, Bulgarlar ve Yunanlar tarihi geçmişlerine atıf yaparak bölgede hak iddia etmişlerdir⁸⁰.

Avrupa kamuoyu ve bölgedeki diğer etnik unsurlar Türklerin ne kadar yüzyıllardır bu bölgede yaşıyor olsalar da burayı istila ettikleri ve işgalci konumunda olduklarını söylemiştir. Bu görüşte Fransız İhtilali sonrası yükselen milliyetçi akımların büyük etkisi olmuştur. Makedonya’da en çok hak iddia eden kesim Bulgarlardı. Ayastefenos Antlaşması sonucunda bölge Bulgarlara bırakılmıştı fakat daha sonra imzalanan Berlin Antlaşması bu durumu bozarak ortadan kaldırmıştır. Bulgarlar ise bu duruma “*komita*” adı verilen çeteler kurmuş ve

⁷⁸ *Tercüman*, 17 Eylül 1984, s. 6.

⁷⁹ Büyük yabancı devletlerin Türkleri bölgede istenmeyen kesim ilan etmelerinin başlıca sebebi ise şark meselesidir. Şark meselesi, Osmanlı Devleti’nin 1683 yılında Viyana önlerinde uğradığı büyük bozgun nedeniyle Batı’da Türklerin tüm Avrupa ve Anadolu’dan atılabileceği algısının doğmasıyla ortaya çıkmıştır. Mustafa Turan, *Siyasi ve Hukuki Açısından Milli Mücadele (30 Ekim 1918 – 24 Temmuz 1923)*, 2. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2014, s. 13.

⁸⁰ Zekeriya Türkmen, “Makedonya Meselesi ve Osmanlı Ordusunun Makedonya Bölgesinde Eşkıya İle Mücadelesi”, *Dokuzuncu Askerî Tarih Bildirileri Semineri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005, s. 287-288.

bölgede terör faaliyetleri göstererek cevap vermiştir. Bulgar çetelerinin nihai amacı terör ve yıldırma eylemleri gerçekleştirerek diğer unsurları bölgeden uzaklaştırmaktır⁸¹. Osmanlı Devleti ise Üçüncü Ordu vasıtasıyla bu duruma karşı koymuştur. Rusya'nın Akdeniz'e inmesine karşı çıkan Avrupalı güçler, Osmanlı Devletinin Makedonya'da devamlılığını kendi çıkarları için sağlıklı görmüşlerdir. Bu sebeple Berlin Antlaşması, Rusya'nın ve Bulgarların çıkarlarına ters düşmüştür. Berlin Antlaşması sonrasında Bulgarlar, Panslavizm politikasını benimsemişlerdir⁸².

Makedonya'daki ayrılıkçı hareketler büyük Batılı ve bölgede toprak talebi bulunan komşu devletlerin etkileriyle iki şekilde yaşanmıştır. İlki Osmanlı Devleti'nden ayrılmak isteyen Sırp, Rum ve Bulgarlar gibi halkların ayrı ayrı yürüttükleri faaliyetlerdir. Diğer ise ayrılıkçıların hem Osmanlı Devleti'nden ayrılmaya çalışırken hem de kendi aralarında yaşanan çatışmalardır. Bölgede yaşayan Türkler ve Osmanlı Devleti'nden yana olan diğer Müslüman unsurlar ise çatışma ortamına kendilerini savunmaları haricinde doğrudan dâhil olmayarak, ordu ve hükümetin müdahil olmasını beklemişlerdir⁸³.

Bahsi geçen hareketlerin gerçekleştirilmesi için her grup kendi komitesini oluşturmuştur. Bunların içinde Osmanlı hâkimiyetine karşı en güçlü şekilde mücadele edenler Bulgarlar olmuştur⁸⁴. Bulgarlar tarafından kurulan komiteler Makedonya bölgesinde kamu düzenini sabote edecek şekilde resmi görevlilerin kaçırılması, devlet binalarının kundaklanması, sivil halka katliamların yapılması ve genel asayişin bozulmasına yönelik eylemler yapmıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin Makedonya'daki hâkimiyetinin sadece kâğıt üzerinde olduğu algısını yaratmak istemişlerdir. Nihai olarak ise bölgedeki karışıklığın yabancı devletlerin müdahalesiyle durdurulup, Makedonya'nın Bulgarlara bırakılması için çalışmışlardır. Söz konusu eylemleri gerçekleştirmek üzere kurulan Bulgar komitelerinden isimleri tespit edilenler “*Bulgar-Makedon Merkez Komitesi, Makedonya Komitesi, Muhibb-i Vatan Cemiyeti, Merkez-i Edirne-Makedon Komitesi, Makedonya Talebe Teşkilatı, Makedonya Politik Cemiyeti, Genç Makedonya Cemiyeti ve Makedonya Bulgar Komitesi'dir.*” Kuruldukları andan itibaren müşterek ülkü ile hareket eden Bulgar komiteleri

⁸¹ Sina Akşin, *age*, s. 52.

⁸² Zekeriya Türkmen, *agm*, s.289.

⁸³ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 416- 417.

⁸⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s.419.

ileride Santralistler ve Varhivistler isimli iki hizbe ayrılmıştır⁸⁵.

1.6. MEŞRUTİYET'E GİDEN YOLDA GENÇ TÜRKLERİN DAĞINIKLIĞI VE BİRLİK ÇABALARI

Sultan İkinci Abdülhamid'in mutlak idaresine karşı olan muhalifler İttihat ve Terakki çatısı altında birleşmişlerdi, fakat cemiyetin içyapısı hiçbir şekilde ismindeki ittihatla müstesna değildi. Cemiyet içinde birçok farklı görüşte topluluk nihai amaçları Meşrutiyet'in tekrardan ilan edilmesi olmak üzere bir arada bulunmuştur. Temeli İstanbul'da atılan Cemiyet, buradaki üyelerinin birçoğunun ifşa olması nedeniyle dağılmıştır. Paris'te Ahmet Rıza Bey öncülüğünde İstanbul'daki guruba bağlananlar ise artık cemiyetin ana omurgasını oluşturmaya başlamıştır. Paris grubunun önem kazanmasıyla beraber grubun buradaki yöneticileri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de merkezi yönetimi haline gelmişlerdir. Grubun yönetim şeması şu şekildedir; Reis Ahmet Rıza Bey, Mısır hanedanından Prens Mehmet Ali Paşa, Dr. Nazım Bey, Bahaeddin Şakir Bey⁸⁶ ve Sami Paşazade Sezai Bey en çok öne çıkan isimlerdir. Bu isimlerin birçoğu 23 Temmuz ihtilalinden sonra da ön planda olmaya devam etmiştir. Grup Meşveret Gazetesi yoluyla da siyasi mücadelesini devam ettirmiştir. Cemiyet'in Paris Grubu dışındaki diğer önemli yapılanmaları ise Cenevre, Kahire, Londra ve Napoli gruplarıdır. Bu guruplardan ayrıca başını Prens Sabahattin'in çektiği ayrı bir hizip daha vardır⁸⁷.

1.6.1. 1902 Paris Kongresi ve Genç Türkler Arasındaki Ayrışmalar

Ortak amaçları Sultan İkinci Abdülhamid'in "istibdat" yönetimine son vererek Meşrutiyeti yeniden tesis etmek olan İttihat ve Terakki grupları 4 Şubat 1902 tarihinde Fransız Âyan Azası Lefauvre Contalis'in Paris'teki evinde bir araya gelerek bir kongre tertip etmişlerdir. Kongreye İttihat ve Terakki grupları dışında Osmanlı Devleti'nde yaşayan azınlıklar içinden de Meşrutiyet sistemini destekleyenlerin temsilcileri katılmıştır. Kongre 9

⁸⁵ Hakan Tan, "Bulgar Komite Faaliyetlerine Genel Bir Bakış", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, Haziran 2013, s. 51- 52.

⁸⁶ Bahaeddin Şakir Bey 1877 senesinde İstanbul'da doğmuştur. Tıbbiye mezunudur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin lider kadrosundandır. Sultan İkinci Abdülhamid'in mutlak iktidar döneminde muhalif kimliği nedeniyle 1891 senesinde Erzincan'a sürgün edilmiş daha sonra firar etmiş ve sırasıyla Mısır ile Fransa'ya gitmiştir. Şuray-ı Ümmet isimli İttihat ve Terakki Cemiyeti ile yakın ilişkileri bulunan gazeteyi çıkarmıştır. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra resmi görev üstlenmemiştir. Sadece İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkez-i Umumi üyeliğini yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa'da da görev yapmıştır. Savaşın kaybedilmesi üzerinden ülkeden çıkmak zorunda kalan diğer İttihatçı liderlerle beraber yurt dışına gitmiştir. Berlin'de iken 1922 senesinde Ermeni teröristler tarafından suikasta uğrayarak öldürülmüştür. Feroz Ahmad, *age*, s. 251.

⁸⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 253- 254.

Şubat gününe kadar devam etmiş fakat bir netice alamadan dağılmıştır. Sadece Meşrutiyet nizamını tesis etmek konusunda hemfikir olan gruplar, Ahmet Rıza ve Prens Sabahattin beylerin ihtilafa düşmeleri sebebiyle son kez bir araya gelmişlerdir.⁸⁸

Paris Kongresinin ana amacı Genç Türkler arasında bir birliktelik sağlamaktı fakat çıkan ihtilaf nedeniyle bu düşünce amacına ulaşamamıştır. Üzerinde tartışılan meseleler neticesinde Ahmet Rıza Bey ve Prens Sabahattin Bey grupları arasında iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Ahmet Rıza Bey Meşrutiyet nizamının yeniden tesis edilmesi hususunda muvaffakiyet gerçekleşirse Saltanat ve Hilafetin devam etmesini istiyordu. Ama asıl ikilik çıkaran tartışma konusu daha farklıdır. Tartışma Prens Sabahattin Bey'in yabancı müdahalesini destekleyen fikri üzerinden çıkmıştır. Şöyle ki muhaliflerin ülkede bir rejim değişikliği gerçekleştirecek güce sahip olmamaları nedeniyle Meşrutiyet'in ilan edilebilmesi için yabancı devletlerin Osmanlı Devleti'ne müdahale etmesini gerekli görmüştür. Fakat bu müdahaleyi gerçekleştiren güçler Meşrutiyet'in ilanından sonra Osmanlı Devleti üzerinde hiçbir hak iddia etmeyeceklerdi. Ahmet Rıza Bey bu yabancı müdahalesi fikrine şiddetle karşı çıkınca kongre katılımcıları müdahaleciler ve müdahale karşıtları olarak ikiye bölünmüştür. Ortaya çıkan ikilik Paris Kongresinin sonuçsuz kalmasına ve Genç Türkler arasında bölünme yaşanarak dağılmasına neden olmuştur⁸⁹.

Kongreden sonra Ahmet Rıza Bey İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni feshetmiş, Terakki ve İttihat adında yeni bir oluşum kurmuş ve kadrosuyla mücadelesine devam etmiştir. Prens Sabahattin ise Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkeziyet isimli bir cemiyet kurmuş ve kendi bildiği yoldan mücadelesine devam etmiştir⁹⁰.

Paris Kongresi'nden sonra muhalifler 23 Temmuz ihtilaline kadar bir daha birlik kuramamışlardır. Sadece dağınık bir şekilde farklı farklı küçük örgütlenmeler oluşmuştur. Bunlara örnek verilmesi gerekirse İsviçre'de İttihat ve İnkılap, Mısır'da Cemiyet-i Ahmediye-i Osmaniye, 1905 Senesinde Mustafa Kemal Bey'in (Atatürk) Şam'da kurduğu Hürriyet ve Vatan Cemiyeti ve 1906 yılının Eylül ayında Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti gösterilebilir. Genç Türklerin yaşadıkları bölünmelere örnek olması için isimleri zikredilen

⁸⁸ Orhan Örs, "Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 51, Bahar 2013, s. 693- 694; Paris'de Osmanlı Hürriyetperveran Kongresi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 4- 9 Şubat 1902 tarihleri arasında Paris'te toplanan kongresine katılan Genç Türkler. *Taha Toros Arşivi*, TT- 560673.

⁸⁹ Oğuz Kaan, "Türk Siyasi Tarihi'nde Jön Türk Kongreleri", *Econharran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, 2019, s. 10- 11.

⁹⁰ Şerif Mardin, "Adem-i Merkeziyet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt 1, İstanbul 1988, s. 366.

bu cemiyetler arasında Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti büyük önem taşımaktadır. Çünkü bu cemiyet kurulduktan 1 yıl sonra 1907 senesinde Terakki ve İttihat adını alacaktır. Aynı sene Paris'te Ahmet Rıza Beyin 1902 Paris Kongresi sonrasında kurduğu aynı isimdeki Terakki ve İttihat Cemiyeti ile Dr. Nazım Bey vasıtasıyla iş birliği yapmıştır. Paris'teki grup cemiyetin dış işlerini yapmaya ve dağınık Genç Türkleri toplamaya başlamıştır. Selanik grubu ise Rumeli'de yeni teşkilatlar kurarak örgütlenmeyi sağlayacaktır⁹¹. Paris ve Selanik gruplarının bu iş birliği üzerinden 1 yıl bile geçmeden Meşrutiyetin ilanını gerçekleştiren isyanı başlatarak 23 Temmuz ihtilalinin yapılmasına sebep olacaktır.

Paris ve Selanik gruplarının birleşmesini detaylarıyla anlatmadan önce Eyüp Sabri Bey'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne nasıl katıldığından bahsetmek gerekmektedir. Çünkü Paris ve Selanik gruplarının birleşmesinden önce Cemiyete katılan Eyüp Sabri Bey, birleşme neticesindeki gelişmeler nedeniyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en önemli isimlerinden birisi olmuştur.

1.7. EYÜP SABRİ BEY'İN İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NE KATILMASI

1.7.1. Makedonya'da 1903 Senesi

Makedonya meselesinde en önemli tarihlerden birisi 1903 senesidir. 23 Temmuz ihtilaline giden süreçte en önemli kırılma noktası Bulgar komitelerinin 2 Ağustos 1903 tarihinde başlattığı İlinden Ayaklanması ile olmuştur. Merkezi Manastır olan isyan geniş katılımlara sahip olmuştur. Osmanlı Devleti ise bu isyanı ciddi bir şekilde müdahale ederek bastırmıştır⁹².

Bulgarların umumi bir isyana kalkışmalarında 1898 senesinden beri şiddetini arttırdıkları komite eylemlerinin doruk noktasına ulaşması etkili olmuştur. Eylemlerini arttıran Bulgar komiteleri tüm Makedonya'da korku ve panik havası yaratmıştır. Komiteler 1902 senesinde bir araya gelerek güçlerini birleştirmişler ve topladıkları 1902 Makedonya

⁹¹ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 257- 258.

⁹² Mustafa Burma, "Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayırılış Sürecinde Bulgar Ayaklanmaları", *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2012, s. 83.

İhtilalcileri kongresinde Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte topyekûn ayaklanacakları 1903 yılını kendilerince “500 yıllık esaretin son bulacağı” yıl olarak belirlemişlerdir⁹³.

Bulgar Komiteleri isyan etmek için Hristiyanların kutsal günlerinden birisi olan İlinden Yortusu'nu seçmişlerdir. Böylece isyanlarına dini bir hüviyet kazandırarak tüm Hristiyan kamuoyunun dikkatini Makedonya'ya çekmek istemişlerdir. Böylece dış müdahalenin önünü açılacak ve bölgenin Bulgarlara bırakılması için çalışılacaktır. Bulgar komiteleri ayrıca Makedonya'daki tüm Hristiyan unsurları isyanlarına davet etmişlerdir. Ancak sadece Bulgarlar İlinden isyanının bir parçası olmuştur⁹⁴.

Komitelerin isyan için merkez olarak seçtikleri Manastır'da başlayan ayaklanma kısa sürede yayılarak Makedonya'yı kaplamıştır. Selanik ve Üsküp çevresinde isyanın boyutu komitelerin çetecilik faaliyetleri ile sınırlı kalmışsa da Kostur bölgesinde halkın ekseriyeti isyana dâhil olmuştur. İsyanın şiddetle etkilediği yerlerden birisi de Kruşevo'dur. Burada Nikolay Karev önderliğinde kenti ele geçiren komiteciler Hristiyan unsurlardan bir meclis teşkil ederek Kruşevo Cumhuriyeti isimli bir devlet kurduklarını ilân etmişlerdir. Osmanlı ordusu ise 10 gün kadar sonra 12 Ağustos 1903 günü Kruşevo'ya girerek devlet kurma teşebbüsünü sonlandırmıştır. Daha sonra takviye kuvvetlerle güçlenen Osmanlı ordusu genel bir taaruz başlatarak isyancıları sürmeye başlamıştır. Ancak bu sefer Trakya bölgesinde Bulgar isyanı çıkmıştır. Bulgar komitecileri Istranca isimli bir devlet kurduklarını ilan etmişlerdir. Osmanlı ordusunun buraya da müdahalesi gerçekleşmiştir. Osmanlı ordusunun ayaklanmayı tüm Makedonya'da tamamen bastırması Ekim ayına kadar sürmüştür⁹⁵.

1.7.2. Makedonya Meselesine Subayların Dâhil Olmaları

Makedonya'nın içinde bulunduğu kargaşa halinden endişelenen bölgedeki genç Osmanlı subayları bölgenin böyle giderse kaybedileceğini düşünmeye başlamışlardır. Sultan İkinci Abdülhamid ve yönetiminin Makedonya meselesine bakışının bir çözüm getirmekten uzak olduğunu düşünmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nin rejim değişikliği yaşayacağı 23 Temmuz 1908 İhtilali'ni yapanlar 1903 senesindeki büyük Bulgar isyanı sonrasında Payitahtla arasına mesafe koyan Ohrili Eyüp Sabri, Resneli Ahmet Niyazi ve Erkan-ı Harp Binbaşı Enver gibi

⁹³ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 433- 434.

⁹⁴ Yakup Ahbab, “Amerikan ve İngiliz Basımında İlinden İsyanı (1903)”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2015, s. 121.

⁹⁵ İlhan Tekeli, “Makedonya İç Devrimci Örgütü ve 1903 İlinden Ayaklanması”, *Cumhuriyetin Harcı 1 Köktenci Modernitenin Doğuşu*, 3. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010, s. 75- 76.

Osmanlı subaylarıdır⁹⁶. Subayların bu tavrı takınmalarında Mürzsteg Reform Programı'nın Sultan İkinci Abdülhamid tarafından kabul edilmesinin büyük etkisi olmuştur.

Bulgarların 1903 senesindeki isyanlarının en önemli sebebi daha önceden de bahsettiğimiz gibi başta Hristiyanlar olmak üzere dünya kamuoyunun dikkatini Makedonya'ya çekerek, bu bölgenin kendilerine bırakılmasını sağlamaktı. Gerçekleştirdikleri isyan bu hedeflerine ulaşmalarında etkili olmuştur.

Bulgar isyanının bastırılmasına yakın bir tarihte 29 Eylül 1903 günü Makedonya meselesine kendince bir çözüm getirmek isteyen İngiltere Dışişleri Bakanı Landsowne, bölgeye Hristiyan bir vali atanmasını ve Osmanlı ordusunda Hristiyan subaylara da görev verilmesini önermiştir. Ayrıca kendi teklifine bir alternatif plan daha hazırlamış ve ikinci yol olarak da Makedonya'ya atanacak umumi bir valiye Avrupalı danışmanların yardımcı olacağı bir çözüm önerisi daha sunmuştur. Bölgeyi önceden kendileri arasında egemenlik sahaları belirleyerek paylaşan Rusya ve Avusturya-Macaristan yetkilileri, İngiltere'nin bu çıkışına karşılık olarak Mürzsteg şehrinde Makedonya meselesinin çözümüne dair bir reform planı hazırlamışlardır. Hazırladıkları reform planını elçilikleri vasıtasıyla Osmanlı Devleti'ne sunmuşlardır⁹⁷. Osmanlı Devleti açısından adeta bir dayatma niteliği taşıyan Mürzsteg Reform Programı'na göre; Osmanlı Devleti'nin Makedonya'da bulunan üç vilayetinin başında bir umumi müfettişlik kurulmuştur. Başına da Hüseyin Hilmi Paşa getirilmiştir. Ayrıca kendisine yardımcı olacak yabancı subaylar görevlendirilmiştir. Makedonya'nın tamamında Osmanlı jandarması nezdinde bir ıslahat yapılmıştır. Osmanlı jandarmasının komutası için bir İtalyan general görevlendirilmiştir. Generalin komutasına 25 kadar yabancı subay verilmiştir. Bölgenin ekonomisinin kontrolü Osmanlı Bankası'na⁹⁸ verilmiştir. Reformlardan ayrı olarak Rusya Selanik'e, İngiltere Drama'ya, İtalya Manastır'a ve Avusturya-Macaristan da Üsküp'e kontrol noktaları yerleştirmiştir⁹⁹.

⁹⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 440.

⁹⁷ Ali Dikici, "Osmanlı Makedonya'sında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 6, Sayı 24, Kış 2010, s. 80- 81.

⁹⁸ Osmanlı Devleti'nde bankacılığın gelişmesiyle beraber 1853 senesinde İngiliz sermayesi tarafından Osmanlı Bankası kurulmuştur. Daha sonra Osmanlı Bankası'na Fransızlar ortak olmuştur. Ortaklıktan sonra bankanın ismi Bank-ı Osmanî-i olarak değişmiştir. Osmanlı Bankası'nın en önemli özelliklerinden birisi devletin merkez bankası olarak da çalışmış olmasıdır. Osmanlı Bankası hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz.: Sudi Apak, Arzu Tay, "Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyıldaki Finansal Sisteminde Osmanlı Bankası'nın Yeri ve Faaliyetleri", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, 2012, s. 63- 103.

⁹⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 443.

Mürzsteg Reform Programı'nın yapılan müzakereler Osmanlı Devleti tarafından kabul edilmesi ve uygulanması iki yıllık bir sürece yayılmıştır¹⁰⁰. Makedonya 1905 senesine gelindiğinde yabancı kontrolünde bir Osmanlı toprağı görünümü kazanmıştır.

Makedonya'da görev yapan Osmanlı subayları yabancı devletlerin Makedonya'da etkili konuma gelmelerinden kaygı duymuşlar ve İstanbul'daki yönetime tepki göstermeye başlamışlardır. Çünkü onlara göre Makedonya'daki son durum bu toprakların Osmanlı Devleti'nden kopmasının bir işareti olmuştur. Sultan İkinci Abdülhamid ve yönetimi ise bu gidişe bir çözüm bulamamakta devam etmiştir. Osmanlı subaylarına göre Makedonya meselesinin çözümü devletin yeni bir rejime kavuşturulması, yani rafa kalkmış olan Meşrutiyetin yeniden tesis edilmesi ile mümkündü. Bu sebeple bölgedeki ayrılıkçı komitelerle mücadele ederlerken, Sultan İkinci Abdülhamid ve nizamına karşı da mücadele etmeleri gerekecekti¹⁰¹.

Osmanlı subaylarının Makedonya'yı kurtarmak hususunda Meşrutiyet fikirlerine sarılmaları, Avrupa'da bulunan Jöntürklerin de güç kazanmasına neden olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti artık kurulduğu dönemde çoğu askeri okullara bile girmemiş olan subayları kadrosuna katmaya başlamıştır. Bu genç subaylardan birisi de Ohrili Eyüp Sabri Bey'dir. Buradan Sultan İkinci Abdülhamid'e karşı oluşan muhalefetin, onun iktidarını tehdit edecek konuma 1905 senesinde geldiği yorumu yapabilir. Makedonya'daki gelişmeler gelecekte Osmanlı Devleti'nin kederini derinden etkilemiştir¹⁰².

1.7.3. Eyüp Sabri Bey'in Aldığı Davet ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Katılışı

Makedonya meselesinin en ciddi dönemlerinde sınır boylarında komitecilerle mücadele eden Eyüp Sabri Bey, kendi kendine “*memleketin hali ne olacak*” diye soran Osmanlı subaylarından birisiydi. Bölgedeki ve ülkenin genelindeki gelişmeleri sansüre rağmen edinebildikleri kaynaklar vasıtasıyla öğrenebiliyorlardı. Zaten Osmanlı Devleti'nin en karışık bölgesi olan Makedonya'da sahada görev yürüttükleri için hadiselerle şahit oluyorlardı. Eyüp Sabri Bey, o yıllarda “*vatanı kurtarma yolunda gizli bir hareket*” olarak tanımladığı

¹⁰⁰ Kaya Bayraktar, “Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)”, *Bilig*, Sayı 69, Bahar 2014, s. 20-21- 22.

¹⁰¹ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 443- 444.

¹⁰² Hasan Babacan, *Mehmed Talât Paşa 1874- 1921 (Siyasi Hayatı ve İcraatı)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005, s. 3.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin varlığını ilk olarak büyük saygı duyduğu, harbiye yıllarından hocası olan Miralay Sadık Bey'den duymuştur. Ve yine Eyüp Sabri Bey'in tahminine göre kendisini İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne öneren isim Miralay Sadık Bey'dir. Eyüp Sabri Bey Manastır Avcı Tabur'unda görev yaptığı günlerin birinde odasında şapiyograf çıktısı olduğu belli olan ve üzerinde Vatan ve Hürriyet Fedaileri isimli imza bulunan bir mektup bulmuştur. Mektupta herhangi bir pul olmadığı için beraber görev yaptığı zabıtlardan birisi tarafından odasına bırakıldığını tahmin etmiştir. Mektubun içeriğinde ülkenin zor günlerden geçtiğini ve yarıda kalmış olan Meşrutiyetin yeniden tesis edileceği yazılmıştır. “Hürriyet” olarak ifade ettikleri hareketlerine Birinci Meşrutiyete emeği geçmiş olan Hüseyin Avni Paşa, Mithat Paşa, Süleyman Paşa, Ziya Paşa ve Namık Kemal gibi isimlerin adlarını vermişlerdir. Eyüp Sabri Bey asker olduğu için kendisini bu hareketin Hüseyin Avni Paşa kolundan saymıştır¹⁰³.

Eyüp Sabri Akgöl'ün İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne nasıl katıldığına dair bilgi veren tek kaynak tez çalışmasının başında şüpheyi yaklaşımları gerektiğini söylediğimiz Cemal Kutay'ın Eyüp Sabri Akgöl'e addederek yayınladığı hatıratıdır. Bu bahsi tez çalışmasına koymamızdaki sebep verilen bilgilerin gerçeklerle uyuşmasından dolayıdır. Eyüp Sabri Akgöl bu bahiste kendisinin İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne girmesinde ön ayak olduğunu söylediği ve büyük saygıyla anlattığı Miralay Sadık Bey'i ilerleyen yıllarda İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı düştüğü halde müdafaa etmiştir. Hatta Miralay Sadık Bey tutuklandığı vakit kendisine vefa gösteren Eyüp Sabri Akgöl tarafından kefareti ödenmiş ve serbest bırakılmıştır¹⁰⁴.

1.8. RUMELİ'DE İTTİHATÇI TEŞKİLATLANMALAR

1.8.1. Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kuruluşu

Genç Türklerin Yeni Osmanlılardan miras aldıkları Meşrutiyet mücadelesini 1892 yılında kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden itibaren 1902 Paris kongresi ve devamında yaşanan ayrışmaları genel hatlarıyla anlattıktan sonra Rumeli'nde Selanik, Manastır ve Ohri'deki İttihatçı teşekküllerden detaylı bir şekilde bahsetmek gerekmektedir. Çünkü 23 Temmuz ihtilali Rumeli'deki teşekküllerin marifetiyle gerçekleşmiş ve Eyüp Sabri Akgöl “*Hürriyet Kahramanı*” olarak tarih sahnesine burada çıkmıştır.

¹⁰³ Tercüman, 21 Eylül 1984, s. 6.

¹⁰⁴ Feroz Ahmad, age, s. 129.

Rumeli'deki ilk ciddi teşkilatlanma İpekli Hafız İbrahim Hoca¹⁰⁵ tarafından kurulmuştur. İttihad-i Osmani Cemiyeti 1892 yılında kurulduktan kısa bir süre sonra teşkilata girmiş ve meşhur İnciraltı toplantısına katılmıştır. Daha sonra Edirne'de kurulan gizli bir teşkilatın önderlerinden olmuştur. Edirne'deki teşkilatın önemi 2. Meşrutiyet devrinin sadrazamlarından, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de liderlerinden birisi olacak olan Talat Paşa'nın¹⁰⁶ cemiyete bu gizli teşkilat sayesinde katılmasıdır¹⁰⁷.

İpekli Hafız İbrahim Hoca Edirne'de ramazan hocalığı yaparken aynı zamanda hocalığının verdiği serbestlikle birçok yere girip çıkarak Cemiyet hakkında gizlice propaganda yapmıştır. Talat Bey'in cemiyete dâhil olması da bu süreçte gerçekleşmiştir. Fakat Edirne'deki bu teşekkülün Meşrutiyet'in ilanına bir katkısı olmamıştır. Çünkü Sultan İkinci Abdülhamid Edirne'de gizli bir örgütlenme olduğunu hafiye sistemi marifetiyle öğrenmiş ve örgütlenmeyi dağıtmıştır. Meşrutiyet'in İkinci kez ilan edilmesinde etkili olan asıl örgütlenme Talat Bey'in Selanik'te kurduğu gizli teşekküldür¹⁰⁸.

Edirne'deki gizli örgütlenme ifşa edilip dağıtıldıktan sonra üyeleri tutuklanmıştır. Talat Bey 1896 senesinde kendisi gibi diğer sivil arkadaşlarıyla beraber 3 yıl hapse mahkûm edilmiş ve telgraf deposu mukayyidi olarak görev yaptığı memuriyetten de azledilmiştir. Edirne hapisanesinde 1 yıl kaldıktan sonra Sultan İkinci Abdülhamid yönetiminin muhaliflere karşı tutumunu hafifletmesi üzerine 1898 yılı Şubat ayında affedilerek diğer arkadaşlarıyla beraber serbest bırakılmıştır¹⁰⁹.

¹⁰⁵ İpekli Hafız İbrahim Hoca, Arnavut kökenli bir Kosovalıdır. Öğrenimini Medrese'de tamamlamış ve Rumeli'de birçok yerde hocalık yapmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk kuruluşunda İbrahim Temo tarafından Cemiyet'e dâhil edilmiştir. Bkz.: Tevfik Çavdar, *Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1984, s. 33.

¹⁰⁶ Mehmet Talat Paşa, 1874 yılında Edirne'de doğmuştur. Memuriyet hayatına Posta ve Telgraf İdaresinde başlamıştır. Sultan Abdülhamid döneminde siyasete olan ilgisi ve muhalif tavırlarıyla ön plana çıkmıştır. Döneminin önemli Masonları arasında gösterilmiştir. Zamanla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sivil kanadının en önemli şahsiyeti olmuştur. İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra meclise mebus olarak giren Talat Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa kabinesinde Dâhiliye Nazırlığı yapmıştır. Daha sonra Hükümetin başına geçerek 1917 yılında sadrazam olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'ndan Osmanlı Devletinin mağlup çıkması neticesinde yurt dışına çıkmıştır. Talat Paşa, 1921 yılında bir Ermeni terörist tarafından Berlin'de öldürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için Bkz: Hasan Babacan, *age*.

¹⁰⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 268.

¹⁰⁸ Tevfik Çavdar, *age*, s. 34.

¹⁰⁹ M. Şükrü Hanioğlu, "Talat Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt 39, İstanbul 2010, s. 502.

Talat Bey affedildikten sonra Edirne’de kalmasına izin verilmemesi sebebiyle Selanik’e gitmiştir¹¹⁰. Selanik, Manastır, İşkodra Vilayetleri PTT Müdürlüğü Başkâtibi olarak görevlendirilmiştir. Burada da kendisi gibi düşünen kişilerle yakınlık kuran Talat Bey, Edirne’deki fikirlerine sadık kalarak yine gizli faaliyetlerde bulunmaya devam etmiştir. Selanik’te bir arada bulunan muhalifler 1906 senesinin Temmuz ayından itibaren İsmail Canbulat’ın ve Mithat Şükrü Bleda’nın evinde düzenli olarak toplantılar yapmaya başlamışlardır. Bu toplantılara ekseriyetle katılan isimler Talat Bey, Bursalı Mehmet Tahir Bey, Naki Bey, Rahmi Bey, Kâzım Nami Bey, Hakkı Baha Bey, Ömer Naci Bey, İsmail Canbulat Bey ve Edip Servet Bey’dir. Eylül ayına kadar devam eden toplantılar neticesinde Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin kurulması kararlaştırılmıştır. Talat, İsmail Canbulat ve Rahmi Bey’ler cemiyetin yönetimine getirilmiştir. Selanik’teki teşekkülün yönetimi ilerleyen zamanda İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Merkez-i Umumisi olmuştur¹¹¹.

Genç Türklerin içinden birkaç kişinin kurduğu Selanik Osmanlı Hürriyet Cemiyeti yeni katılımlarla beraber gün geçtikçe kuvvetlenmeye başlamıştır. Fakat tüm muhaliflerin dağınık bir halde bulunması nedeniyle yerel teşekküller ne kadar güçlü olursa olsun, Osmanlı Devleti’nin görünen çöküşünün önüne geçilmesi ve Meşrutiyet nizamının yeniden tesisi çok zor görülüyordu. Çünkü muhalefetin dağınık bir şekilde olması Sultan İkinci Abdülhamid yönetimine karşı ciddi bir kuvvet oluşmamasına neden olmuştur. Bu durumun farkında olan Ahmet Rıza Bey’in Paris’teki Terakki ve İttihat grubu, Doktor Nazım Bey ile Selanik’teki grupla temas kurmuştur.

Gizli yollardan, kılık ve isim değiştirerek Selanik’e ulaşan Doktor Nazım Bey burada daha önce mektup yoluyla temas kurduğu Selanik Osmanlı Hürriyet Cemiyeti üyeleriyle yüz yüze temas etmek imkânına kavuşmuştur¹¹². Doktor Nazım Bey yaptığı görüşmelerde kendisinin de dâhil olduğu Paris grubu ile Osmanlı Hürriyet Cemiyeti’nin birleşmesi gerektiğini anlatmıştır. Selanik grubu üyeleri kendi içlerinde de görüşükten sonra bu teklifi kabul etmişler ve Paris, Selanik gruplarının 21 Nisan 1906 günü birleşmesiyle cemiyet Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştır. İki grubun birleşerek İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alması 1889 yılında İstanbul’da Tıbbiye mektebinde kurulan ve kısa bir süre

¹¹⁰ Tevfik Çavdar, *age*, s. 41.

¹¹¹ Kâzım Nâmi Duru, *Hatıralar İttihat Terakki/Cumhuriyet Devri/Makedonya Hatıraları*, Altınordu Yayınları, Ankara 2017, s. 17- 18.

¹¹² Ahmet Eyicil, *Doktor Nazım Bey*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1988, s. 47.

sonra dağılan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile aynı ismi alması zihniyetten ziyade eski cemiyetin adının bilinirliğinden dolayı olmuştur. Birliktelik sağlandıktan sonra Selanik'teki idare heyeti cemiyetin Merkez-i Umumi yönetimi olmuştur. Paris grubunun idare heyeti ise hariciye meseleleri ile ilgilenmiştir. Birliktelikle beraber cemiyete birçok yeni isim katılmaya başlamıştır. Özellikle genç subayların katılımları cemiyetin bir ihtilal teşekkülü hüviyetine dönüşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Cemiyet'e yeni katılacak isimler Selanik'e davet edilmiş ve gerçekleştirilen yemin töreni ile kabul edilmişlerdir. Güvenilir isimlere geldikleri bölgelerde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yeni şubelerinin açılması emredilmiştir. Örnek olarak Manastır'da görevli olan Enver Bey, Selanik'te cemiyete dâhil olduktan sonra Manastır'da bir şube kurarak faaliyete geçirmesi hususunda görevlendirilmiştir¹¹³. İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Şubesi 23 Temmuz 1908 ihtilalinin gerçekleştirilmesinde en önemli paya sahip olan 3 isimden 2si Enver ve Resneli Ahmet Niyazi Beylerin bağlı oldukları şube olmasından ötürü büyük ehemmiyete sahiptir.

1.9. EYÜP SABRİ VE ENVER BEYLERİN ÖNCÜLÜĞÜNDE İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ OHRİ ŞUBESİNİN KURULUŞU

1.9.1. Ohri'de ilk gizli teşekkül Ohri Cemiyet-i Hususiye-i İslâmiyesi

Makedonya'nın stratejik öneme sahip şehirlerinden birisi olan Ohri'de Makedonya meselesi ayyuka çıktığından beri, bölgede yaşayan halklar arasında uyumsuzluk ve çatışmalar yaşanmaya başlamıştır. Bu durumun yaşanmasında en etkili faktör 1902 Bulgar Makedonya İhtilali olmuştur. Ohri'nin Debirça Nahiyesi, Bulgar İhtilali'nin merkezlerinden birisidir. İhtilalin başarılı olması, Makedonya bölgesinde Selanik, Manastır ve Kosova vilayetleri başta olmak üzere Düvel-i Muazzamanın etkili olmasına neden olmuştur. Bölge halkının çeşitli etnik unsurlardan oluşması sebebiyle İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya farklı milli ve dini köklere sahip halkları kışkırtmıştır. Bulgarlar, Rumlar, Sırp ve Ulahlar kışkırtmalarının etkisinde kurdukları komiteler marifetiyle birbirleri aleyhine faaliyetler yürütmeye başlamıştır. Her komite nihai amaç olarak kendisinden olmayan unsurları imha ederek nüfuzunu arttırmayı amaçlamıştır. Bulgarlara nispeten daha zayıf güçte olan Rumlar, Sırp ve Ulahlar, Bulgarlara karşı Müslüman olan Türk ve Arnavutlardan taraf bir siyaset izlemişlerdir. Fakat güçlendikleri zaman Müslüman unsurların da fenalığına çalışmışlardır. Sultan İkinci Abdülhamid idaresindeki Osmanlı yönetiminin bölgedeki hadiselerle ciddi bir

¹¹³ Kâzım Nâmi Duru *age*, s. 21.

şekilde müdahale edememesi Müslüman tebaanın ezilmesine neden olmuştur¹¹⁴. Gayrimüslim halkların içinden çıkan komite ve çeteler Müslümanların başta tarım olmak üzere birçok ekonomik faaliyetleri gerçekleştirmesine izin vermemiştir. Tarlalarını ekip biçemeyen Müslümanlar bu dönemde arazilerinin çoğunluğunu Bulgarlara satmak zorunda kalmıştır. Osmanlı yönetimi tarafından adeta sahipsiz bırakılan halk ekonomik yönden de bilinçli olarak zayıflatılmıştır. 20. asrın başlarında Makedonya hukuken Osmanlı Devleti'nin toprağı olmasına rağmen yabancı devletlerin müşterek idaresinde, ayrılıkçı komitelerin ve çetelerin cirit attığı bir bölgeye dönüşmüştür. Bulgarlar, Rumlar, Sırlar ve Ulahlar her ne kadar birbirleri arasında mücadele verseler de söz konusu Müslüman unsurlar olunca müşterek hareket etmiştir. Bu durum Müslüman unsurun devletinden yardım görememesi nedeniyle hükümetten bağımsız müdafaa teşekküllerinin doğmasına neden olmuştur. Komitecilere karşı kurulmuş müdafaa teşekküllerinden birisi de Ohri Cemiyet-i Hususiye-i İslâmiyesi'dir¹¹⁵.

Erkan-ı Harp Binbaşısı Enver Bey bazı askeri görevleri için 1907 senesinin başında Ohri'de bulunuyordu, aynı tarihlerde Ocak ayında Mümtaz Yüzbaşı Mısırlı Aziz Ali Bey'de¹¹⁶ Ohri'ye gelmiş ve Enver Bey tarafından 1906 senesi ocak ayında Ohri

¹¹⁴ Makedonya'da denetleyici güç olarak bulunan yabancı devletlerin temsilcilerinin buradaki yerel halk ve Osmanlı personeline karşı takındığı tavra örnek olarak Enver Paşa'nın henüz kurmay yüzbaşı iken Manastır'da şahit olduğu bir hadise örnek olarak gösterilebilir. Rusya'nın Manastır Ceneral Konsolosu Rostkofski yaptığı bir gezinti sırasında Nüzhetiye Karakolu'nun önünden geçerken orada bulunan Osmanlı Jandarma Neferi Halim Bey kendisini tanımamış ve bu sebepten ötürü selamlamamıştır. Bunun üzerine hiddetlenen Konsolos Rostkofski, Halim Bey'e kızmış ve dayak atmıştır. Halim Bey uğradığı hakarete dayanamayarak Konsolos Rostkofski üç yerinden vurarak öldürmüştür. Silah sesini duyan Enver Bey hemen olay yerine intikal etmiştir. Konsolos Rostkofski'nin cesedinin başında bekleyen Halim Bey "*ben vurdum*" diyerek silahını Enver Bey'e teslim etmiştir. Daha sonra mesele yargıya intikal etmiş, Enver Bey de yargılamaya katılmıştır. Yargılama sonucunda Halim Bey mutlak suçlu bulunmuş ve Osmanlı hükümeti ve askerine hakaret eden Konsolos Rostkofski'nin kışkırtmaları görmezden gelinmiştir. Enver Bey, Osmanlı hükümetinin bu durumda nasıl çaresiz kalarak kendi vatandaşları aleyhine karar çıkarmasını anlatmış, bu gibi bir durumların Makedonya'da Osmanlı Devleti'nin mevcut yönetimine duyulan güvenin azalmasıdaki ve insanların yeni bir yönetim arayışına girmesindeki etkisinden bahsetmiştir. Halil Erdoğan Cengiz, *age*, s. 19- 20.

¹¹⁵ Süleyman Kâni İrtem, *Yıldız ve Jön Türkler İttihat-Terakki Cemiyeti ve Gizli Tarihi*, Haz. Orhan Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999, s. 383- 384- 385.

¹¹⁶ Mısırlı Aziz Ali Bey, Basra'dan Kahire'ye göç etmiş, ticaretle uğraşan bir Arap ailenin çocuğudur. Erken yaşta ailesini kaybetmiştir. Bu sebeple bürokrat olan eniştesi Zülfikar Ali Paşa'nın himayesinde ilköğrenimini tamamlamış daha sonra da İstanbul'a giderek burada Harbiye Mektebine girmiştir. Mezun olduktan sonra Makedonya'da göreve başlamıştır. Buradaki çete faaliyetlerine karşı mücadele etmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensubiyeti 1906 senesinde Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne katılması ile başlamıştır. Ohri'de ayrılıkçı çetelere karşı kurulan müdafaa hareketi Ohri Cemiyet-i Hususiye-i İslâmiyesi kendisinin çabalarıyla kurulmuştur. Ayrıca bölgedeki İttihatçı teşkilatlanmaların yayılmasında da çalışmıştır. Meşrutiyetin ilanından sonra milliyetçi akımların etkisinde kalan Mısırlı Aziz Ali Bey, Osmanlı ordusundaki diğer Araplarla beraber Arap milliyetçisi bir tutum takınmaya başlamıştır. Aynı zamanda kendisinin önderliğinde Kahtâniyye isimli de bir gizli cemiyet kurulmuştur. Amaçları Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun emsal alınarak Türk ve Arapların eşit konumda olduğu ikili monarşie dayanan bir devlet modeli oluşturmaktır. Ancak ifşa olmaları nedeniyle Kahtâniyye Cemiyeti kısa bir süre sonra feshedilmiştir. Trablusgarp Savaşı'nda bölgeye gönüllü olarak giden subaylar arasında yer almıştır. Burada Enver Bey'in yanında mücadele etmiştir. Enver Bey bölgeden ayrılınca yerel halktan oluşturulan savunma güçlerinin idaresi kendisine geçmiştir. Ancak 1913 senesinin sonlarında kimseye haber vermeden İstanbul'a gitmiştir. Bu sebeple yolsuzluk dâhil olmak üzere

Kaymakamlığına atanan İttihatçı Süleyman Kâni Bey'le¹¹⁷ tanıştırılmıştır. Mısırlı Aziz Ali Bey bölgedeki ayrılıkçı komite ve çetelerin gerçekleştirdiği fenalıklara dikkat çekerek Müslümanların da meşru müdafaa haklarını kullanarak karşı koymaları gerektiği hakkında telkinlerde bulunmuştur. Ohri'deki Müslüman eşraf yıllardır sabreder bir şekilde karşı karşıya kaldıkları can ve mal kayıpları nedeniyle tahammüllerinin sonuna gelmiştir¹¹⁸. Zaten eziyet gören Müslümanların önemli bir kısmını oluşturan Arnavutların Lek Dukakin Kanunu adı verilen geleneğinde uğranılan zulme karşılık vermek meşru görülmüştür¹¹⁹. Bu sebeple Mısırlı Aziz Ali Bey'in söyledikleri Müslüman eşraf tarafından olumlu karşılanmıştır. Mısırlı Aziz Ali Bey böylece Ohri'ye gelmesine sebep olan görevinde başarılı olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti Mısırlı Aziz Ali Bey Ohri'de yaşananlar üzerine Müslümanların haklarının koruması ve gerektiğinde müdafaa edilebilecek durumda halkı örgütlemesi için

birçok suçtan suçlanmıştır. Arapçılık faaliyetlerine İstanbul'da devam eden Aziz Ali Bey, sadece Arap subayların katılabildiği Ahd isminde bir gizli cemiyet kurmuştur. Ahd Cemiyeti kısa bir sürede Arap coğrafyasında teşkilatlanmış ve adem-i merkezîyetçilerle temasa geçmiştir. Ayrıca Aziz Ali Bey ve Ahd Cemiyeti, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı açık açık muhalefet yapmaya başlamıştır. Trablusgarp Savaşı'nı bırakarak vazifesini terk ettiği için hakkındaki birçok iddia devam eden Aziz Ali Bey 1914 senesinin Şubat ayında tutuklanmıştır. Yolsuzluk ve vatana ihanetten yargılanmış, idama mahkûm edilmiştir. Ancak kamuoyunda çıkan Enver Paşa ile Aziz Ali Bey'in arasının bozuk olmasından dolayı mahkeme sonucunun baskı ile idam olarak çıktığı söylentileri yayılınca cezası hapse çevrilmiş, kısa bir süre sonra da affedilmiştir. Aziz Ali Bey serbest kaldıktan sonra Mısır'a gitmiştir. Federal bir Arap devleti kurmak için çalışma yapmaya başlamış ve İngilizlerden destek istemiştir. Ancak İngilizler Aziz Ali Bey'e başlatacağı isyan için destek vermemişlerdir. Aziz Ali Bey de 1916 senesinde İngiliz destekli çıkan bir başka Arap ayaklanması olan Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in isyanına katılmıştır. Ancak Şerif Hüseyin'in yanında üç kaldıktan sonra fikir ayrılığı yaşayarak Mısır dönüştür. İkili arasındaki görüş ayrılığı Şerif Hüseyin'in bağımsız bir devlet kurmak istemesi, Aziz Ali Bey'in de federal bir Türk-Arap devleti kurmak istemesinden kaynaklanmıştır. Bu ayrılığa tepki gösteren İngilizler Aziz Ali Bey'i İspanya'ya sürmüştür. Mısır'a geri dönüşü ancak 1924 senesinde mümkün olmuştur. Bir süre polis okulunda müdürlük yapmıştır. Daha sonra Mısır ordusunda müfettişlik görevine atanmıştır. Ancak İngilizlerle anlaşamaması üzerine görevden alınmıştır. İkinci Dünya Savaşı'nda Almanlardan taraf olunca tutuklanmış, 1942 senesinde serbest bırakılmıştır. Hür Subaylar isimli hareketin 1952'deki darbesine yardım etmiştir. Kısa bir süre sonra da Mısır'ı temsil etmek üzere Moskova Büyükelçisi olarak atanmıştır. Bu sırada Hür Subaylar hareketi kendisini Mısır Devlet Başkanı yapmak istemiştir ancak Aziz Ali Bey emekliliği tercih etmiştir. kalan ömründe siyasetten uzak kalmıştır ve 1965 senesinde hayatını kaybetmiştir. Ş. Tufan Buzpınar, "Mısırî, Azîz Ali", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt 30, İstanbul 2005, s. 2- 3.

¹¹⁷ Meşrutiyetin ikinci kez ilan edilmesinde Eyüp Sabri Akgöl'e yardımcı olan ve yol arkadaşlığı yapan Süleyman Kâni İrtem, 1875 senesinde Selanik'te doğmuştur. Mülkiye'de öğrenim görerek idareci olarak yetişmiştir. Memuriyete 1896 senesinde başlamıştır. Meşrutiyetin ilanına kadar muhtelif yerlerde kaymakamlık yapmıştır. Meşrutiyet'in ilanı esnasında Ohri kaymakamıdır. Meşrutiyet devrinde önce birkaç mutasarrıflık vazifesi yapan Süleyman Kâni Bey, İstanbul ve Ankara'da valilik yapmıştır. Bir süre de İstanbul Şehremini'liği görevini yürütmüştür. Ayrıca Süleyman Kâni Bey, Osmanlı Devleti'nin son zamanları hakkında birçok eser kaleme almıştır. Bu eserlerinin bazılarını çeşitli gazetelerde tefrika halinde de yayınlamıştır. Alâettin Gövsâ, *age*, s. 190- 191.

¹¹⁸ Süleyman Kâni İrtem, *age*, s. 385.

¹¹⁹ Lek Dukakin Kanunu 1481 yılında Arnavut prensler ailesine mensup Leka tarafından meydana getirilmiştir. Kanun 12 bölüm ve 1262 maddeden meydana gelmiştir. Yazıldığı dönemdeki mevcut yasalar ve geleneklerin bir araya getirilmesinden oluşturulmuştur. Uzun yıllar boyunca sosyal yaşam üzerinde etkili olan Lek Dukakin Kanunu'nun en dikkat çeken özelliklerinden birisi de adaletsizliğin ortadan kalkması için mağdur tarafa intikam hakkı tanımasıdır. Bkz.: Özer Özbozdağı, "Osmanlı Hükümetinin Kosova Arnavutları Arasındaki Kan Davalarına Çözüm Bulma Çabaları 1908-1912", *Belleten*, Cilt 82, Sayı 295, 2018, s. 982; Bilgin Çelik, "Geleneksel Yapı İle Modernite Arasındaki Gerilime Bir Örnek: Arnavutluk'ta Kan Davaları Ve II. Meşrutiyet Döneminde Soruna Çözüm Arayışları", *Studies Of The Ottoman Domain*, Cilt 4, Sayı. 7, 2014, s. 20- 21.

görevlendirmiştir. Mısırlı Aziz Ali Bey’de verilen görevi yerine getirmiş ve 1907 senesinin Mayıs ayında Ohri Cemiyet-i Hususiye-i İslâmiyesi Ohri’ni Müslüman eşrafı tarafından kurulmuş, Kaymakam Süleyman Kani Bey’de teşekkülü gizliden desteklemiştir. Ohri Cemiyet-i Hususiye-i İslâmiyesi’nin idare heyeti Mısırlı Aziz Ali Bey, Debreli Muharrem Ağa, Ohrili Sami, Şaban Ağazâde Lûtfî, İsmail Ağazâde Sabri Beylerden oluşmuştur¹²⁰.

Ohri Cemiyet-i Hususiye-i İslâmiyesi kısa sürede başta Mısırlı Aziz Ali Bey’in gayretiyle tanınmış ve taraftar toplamıştır. Cemiyet komiteci ve çetecilere karşı mücadele etmek için ilk etapta 5 kişilik bir fedai grubu kurmuştur. Daha sonra grubun sayısı 7 kişiye çıkmıştır. İlk eylemlerini Müslümanlara ait bir çiftliğe saldıran Bulgar komitecilerine karşı 22 Temmuz 1907 günü yapmışlar ve 3 Bulgar Komitecisini öldürmüşlerdir. Müdafaa eylemlerini neden yaptıklarını “İlk İslâm çetesinin ihkakı hak ve icrayı kısas yolunda adaletcuyane ilk teşebbüsüdür.” sözleriyle belirtmişlerdir. Ohri Cemiyet-i Hususiye-i İslâmiyesi başta Bulgar komitecileri olmak üzere Müslüman ahaliye karşı yapılan fenalıkları bertaraf etmeye başladıktan sonra nihayet 23 Temmuz 1908 ihtilalinden 3 ay önce Bulgar Komitesi, Müslümanlara karşı yaptığı şiddet eylemlerini sonlandırdığını açıklamıştır¹²¹. Bu bakımdan Ohri Cemiyet-i Hususiye-i İslâmiyesi’nin kuruluş gayesini yerine getirdiğini söylemek mümkündür.

1.9.2. Eyüp Sabri Bey’in Öncülüğünde İttihat ve Terakki Cemiyeti Ohri Şubesinin Kuruluşu

Ohri’de İttihat ve Terakki Cemiyeti sayesinde Ohri Cemiyet-i Hususiye-i İslâmiyesi, Osmanlı yönetiminin koruyamadığı Müslüman ahalinin, yabancı devletlerin desteklediği komite ve çeteler tarafından uğradığı zulümlere son vermek amaçlı kurulmuştur. Fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti bu süreçte hâlâ Ohri’de bir şubesini kuramamıştır. Ama Ohri’den İttihat ve Terakki Cemiyetine bireysel katılımlar olmuştur. Ohri eşrafından İttihat ve Terakki Cemiyetine ilk katılan kişi Ohri Reji memuru Nufel Ağa’dır. Daha sonra Şaban Ağazade Hamdi, Ohrili Sinan, Hacı Yahya, İsmail Ağazade Sabri beyler cemiyete katılmıştır¹²².

¹²⁰ Süleyman Kâni İrtem, *age*, s. 386.

¹²¹ Süleyman Kâni İrtem, *age*, s. 387.

¹²² Süleyman Kâni İrtem, *Sultan Vahideddin Son Osmanlı Son Saltanat*, Haz. Orhan Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2003, s. 366- 367.

Eyüp Sabri Bey 1907 senesinin Eylül ayında Ohri Redif Taburu Kumandanlığına tayin olmuştur¹²³. Ohri Cemiyet-i Hususiye-i İslâmiyesi'nin fiili mücadeleye başladığı tarihlerde memleketi Ohri'ye gelmiştir. Fakat o günlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hüviyetinin gizli tutulmasından ve cemiyetin hücre tipi örgütlenmesinden ötürü Ohri'deki İttihatçılar Eyüp Sabri Bey'in İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup olduğundan habersizdirler. Ancak Eyüp Sabri Bey'in Ohri eşrafi ile yaptığı sohbetlerde ileri sürdüğü fikirler dolayısıyla Ohrili İttihatçılarda Eyüp Sabri Bey'in de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup olduğu hakkında bir kanaat uyandırmıştır. Bu durum üzerine Ohrili İttihatçılar tarafından Ohri'nin mesire yerlerinden olan Dalyan'da Eyüp Sabri Bey'in şerefine bir ziyafet tertip edilmiştir. Ziyafette mevcut gündem ve bölgenin içinde bulunduğu hâl üzerine uzun bir sohbet edilmiştir. Fakat Eyüp Sabri Bey kendisini eşrafa pek açmamıştır. Eyüp Sabri Bey İttihatçı kimliğini ancak 1907 senesinin Temmuz ayında aralarında İttihatçılıkla beraber akrabalık bağı da bulunan Enver Bey'in Ohri'ye Bulgar Komiteleri ile ilgili bir tahkikat için gelmesiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensubiyetini belli etmiştir. Enver Bey'de Ohri'ye gelmeden İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Şubesi aracılığıyla Ohri'de kimlerin İttihatçı olduğunu öğrenmiş ve Eyüp Sabri Beyle görüşmüştür. Görüşmeleri neticesinde Ohri'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup olan kişilerin sayısını çoğaltmayı kararlaştırmışlardır¹²⁴.

Ohri Cemiyet-i Hususiye-i İslâmiyesi sayesinde zaten şehirde bir kıpırdanma olması, Ohri eşrafının İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılım göstermesi üzerinde olumlu etki yapmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılacak isimler de Ohri Cemiyet-i Hususiye-i İslâmiyesi'ne katılmış ve güvenilirliğinden şüphe edilmeyen isimlerden seçilmiştir. Bu hususta Eyüp Sabri ve Enver Beyler Ramazan ayı boyunca akşamları bir evde kimlerin cemiyete dâhil edilebileceğine dair çalışmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılım ise bir yemin töreni ile gerçekleşmiştir. Cemiyete katılması uygun görülenler gözleri bağlı şekilde bir rehber eşliğinde yemin töreninin gerçekleştirildiği eve götürülüyor, eve vardıktan sonra gözleri açılıyordu. Yemin edecek kişi gözleri açıldıktan sonra karşısında yüzleri dâhil olmak üzere tüm vücutları kırmızı renkte kumaşla kaplanmış Eyüp Sabri, Enver ve Sinan Beylerle karşı karşıya kalıyordu. Yemin edecek kişi bir elini Kur'an-ı Kerim'e diğer elini de bir tabancaya bastırarak şu sözlerle yemin ettiriliyordu.:

¹²³ Halil Erdoğan Cengiz, *age*, s. 71.

¹²⁴ Süleyman Kâni İrtem, *Yıldız ve Jön Türkler İttihat-Terakki Cemiyeti ve Gizli Tarihi*, s. 388.

“Dinim, vıdanım, namusum üzerine yemin ederim ki;

Esası maksadı İslâmiyetin tealisine ve Osmanlıların ittihad ve terakkisine çalışmaktan ibaret olan bu cemiyetin dâhil olduğum şu geceden itibaren her türlü usul ve kavaidine tatbiki hareketle beraber hiçbir sırrını hariçten hiçbir kimseye, hatta efrad-ı cemiyetten mezun olduklarımdan gayrısına katiyyen fâş etmeyeceğim.

Yemin ederim ki;

Millete hukuku hürriyetini bahşeden Kanun-i Esasi’nin tamamii tatbik ve devam-ı meriyetini gaye-i maksad bilen Cemiyetin kararlarını ve uhdeme tahmil ve tevdi edilecek olan vezai fi tamamen ifada tereddüt eylemeyeceğim. Hükümet-i hazıranın pençe-i zulmüne düşerek taht-ı tevkife alındığım halde dahi gene namusum üzerine yemin ederim ki;

Etlerimi kemiklerimden ayıracak bir işkenceye çarpılacak olsam bile cemiyetin esrarını ve efradından hiç birisinin ismini haber vermeyeceğim. Cemiyet efradından biri duçarı felaket olduğu takdirde kendisine ve ailesine vüs’üm yettiği kadar nakden muavenette kusur etmeyeceğim. Şayed bunca taahhüdatı namuskâraneye rağmen hıyanet edecek olursam alçaklık edenleri nerede bulunursa bulunsun takibe memur edilen zabita-i cemiyetin icra eyleyeceği idam cezasına karşı şimdiden kanımı helâl ederim.

Vallahi billahi.”¹²⁵

Enver Bey’in tahkikat görevini bitirip Ohri’den ayrılmasına kadar cemiyet’e dâhil olan kişi sayısı 40’a yaklaşmıştır. Bu kişiler ağırlığı subay ve memurlardan olmak üzere halktan bazı kişilerden oluşmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti Ohri Şubesi’nin merkez heyeti Kolağası Eyüp Sabri Bey ile Nufel ve Nimetullah Beylerden oluşmuştur. Eyüp Sabri Bey şubenin sandık emniyeti ile beraber kâtiplik görevini üstlenmiştir. Böylelikle 23 Temmuz 1908 tarihindeki ihtilalinin gerçekleşmesinde Selanik ve Manastır İttihat ve Terakki Cemiyeti şubeleriyle beraber en önemli rolü oynayacak olan Ohri Şubesi Eyüp Sabri ve Enver Beylerin sayesinde kurulmuştur¹²⁶. Şubenin gizli hüviyette olmasına rağmen hızla teşkilatlana bilmesi 2 önemli Osmanlı Subayı olan Eyüp Sabri ve Enver Beylerin sayesinde olmuştur. Çünkü Türk subaylarının en önemli vasıflarından birisi de teşkilatçı olmalarıdır¹²⁷.

Enver Paşa kaleme aldığı anılarında Eyüp Sabri Akgöl ile Ohri’de İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne ait teşkilatlanmayı nasıl yaptıklarını şu sözlerle yazmıştır:

“Kolağası Eyyûb Sabrî Efendi’nin vusûlü, cem’iyyetin tevessü’üne fevkalâde yardım etdi. Zâten Ohri’li olan bu zât der-hâl idâre hey’eti arasına idhâl edilerek cem’iyyetin tevessü’üne çalışdı. Zekâveti ve gayreti sâyesinde hakikaten muvaffak oluyordu. Ohri müderrisi Mustafa Efendi bu fikre meyyâl bulunmakda olduğu gibi, hükümetin son zamândaki iktidârsızlığı karşısında hiç bir mallarını tasarruf edememekde olmaları ve buna sebep olan Bulgar çetelerinin tazyiki der-hâl bütün eşrâfın, aralarındaki mûnâfereti bırakarak, cem’iyyetle birlikde çalışmağa gayret etmelerine

¹²⁵ Süleyman Kâni İrtem, *age*, s. 279. İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne katılım törenlerinde edilen yeminlerden birisinin sureti. Bkz.: Ek-3, *Atatürk Kitaplığı*, Bel_Mtf_001304.

¹²⁶ Süleyman Kâni İrtem, *age*, s. 389- 390.

¹²⁷ İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Kronik Kitap, İstanbul 2018, s. 86.

sebeb oldu. Bu te'siri hâsıl etmek dolayısıyla Bulgar çetelerinin bilmeyerek yaptıkları hizmet şâyân-ı teşekkürdür.”¹²⁸

1.10. 23 TEMMUZ İHTİLALİ VE MEŞRUTİYETİN İLÂNİ

1.10.1. 23 Temmuz İhtilali Öncesinde Yaşanan Siyasi Gelişmeler

Uluslararası arenada Osmanlı Devleti'nin 19. Asırdan itibaren siyasi varlığının, diğer büyük devletlerin aralarındaki anlaşmazlıklar ve yaşanan rekabetler sayesinde ayakta kaldığı bir gerçektir. Bu tezi Hünkâr İskelesi, Paris ve Berlin antlaşmalarından çıkan sonuçlar desteklemektedir. Osmanlı Devleti'nin varlığının parçalanmadan nasıl devam ettiği tartışılmasında bu çalışmayı ilgilendiren konu Makedonya meselesidir. Osmanlı Devleti'nin Makedonya'da bazı yabancı ülkelerin müdahalelerine izin vermesi bölgedeki çatışmaların, anlaşmazlıkların sonlanmasında hiçbir etkisi olmadığı gibi daha önceden de izah edildiği gibi karışıklıkları körüklemiştir. Yaşanılan hadiseler Yeni Osmanlıların, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yıllardır sürdürdüğü Meşrutiyet mücadelesini haklı çıkarmıştır. Çünkü klasik nizamın ve yabancı devlet müdahalelerinin Osmanlı Devleti'nin görünen çöküşüne engel olamaması nedeniyle o günün şartlarında ancak Meşrutiyet yönetimi ile Osmanlı halklarının birlik ve beraberliği sağlanarak ortak akıl ile devletin kurtarılabilceğini göstermiştir.

Makedonya üzerinde yayılmacı emelleri olan devletler, bu isteklerini sürekli olarak sürdürmüşlerdir. Bu hususta öne çıkan iki önemli devlet İngiltere ve Rusya'dır. Rus Çarı 1. Nikola'nın 1853 senesinde İngiltere'ye Osmanlı Devleti'ni kendi aralarında taksim etme teklifini İngiltere o günkü devlet menfaatleri nedeniyle reddetmiştir. Böylece Osmanlı Devleti parçalanma tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktan kurtulmuştur. Fakat 1908 senesine gelindiğinde iki devlet arasında gerçekleşen Reval mülakatında ise İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'nin taksimine dair anlaşmalarının haber alınması, Makedonya'da büyük bir isyanı ateşlemiştir. Reval Mülakatı 23 Temmuz İhtilaline giden süreçte en önemli basamak olmaktan ziyade bir milattır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin kaderini tayin edecek bir rejim değişikliğine yol açacak olan bu isyan hareketinin ortaya çıkmasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sultan İkinci Abdülhamid yönetimine karşı gösterdiği tepkinin de büyük önemi vardır. İttihatçı subayların isyan etmelerindeki önemli sebepler ilerleyen başlıklarda detaylı bir şekilde incelenecektir.

¹²⁸ Halil Erdoğan Cengiz, *age*, s. 71.

1.10.2. Reval mülakatı öncesinde Makedonya’da yaşanan siyasi olaylar

Meşrutiyet’in yeniden yürürlüğe gireceği 1908 senesinin başlarında Osmanlı Devleti’nin Rumeli/Makedonya bölgesinde ihtilal ortamını tetikleyecek birçok olay meydana gelmiştir. Osmanlı Devleti’nden ayrılmak isteyen unsurların teşkil ettiği komite ve çeteler faaliyetlerine devam etmiş, Makedonya’daki çatışma ortamı şiddetlenerek artmış, 23 Temmuz 1908 ihtilaline kadar çatışmalarda 130 Müslüman ve 649 Bulgar daha hayatını kaybetmiştir. Osmanlı Devleti Avusturya-Macaristan’a demiryolu imtiyazı vermiştir, bölgedeki diğer devletler bu imtiyaza tepki göstermiştir. Avusturya-Macaristan ile Rusya Makedonya üzerinde adli ıslahat yapılması için çalışma başlatmıştır fakat İngiltere karşı çıkarak mani olmuştur. İngiltere Makedonya üzerinde yapılacak bir ıslahatın İngiltere’nin katılımı ile yapılabileceğini belirtmiş ve Reval mülakatına kadar varan Rus- İngiliz yakınlaşması başlamıştır. Zaten Rusya’nın Türkistan ve doğuda Japonya meselelerini istikrara kavuşturması, dikkatini tamamen Makedonya’ya çevirmesine neden olmuştur. İngiltere ise 3 Mart 1908 tarihinde Makedonya meselesi ile ilgili bir bildiri hazırlayıp ilgili devletlere bildirmiştir. İngiltere’nin bildirisinde özetle; Makedonya’daki Osmanlı vilayetlerine tek bir valinin atanmasını ve padişahın vali üzerindeki tasarrufunun azaltılmasını ve masraflarının garanti altına alınması, Makedonya’daki Osmanlı Devleti’nin askeri mevcudunun azaltılması, Makedonya bütçesine yabancı devletlerin garanti vermesi gibi istekler vardır. Daha sonra İngiltere ve Rusya, Osmanlı Devleti’ne haber verme gereği duymadan Makedonya ile ilgili bir bütçe sistemini yürürlüğe sokmakta anlaşmıştır. Böylelikle Makedonya üzerinde ortak emelleri olan Rusya ve İngiltere’nin işbirliği gün yüzüne çıkmıştır¹²⁹.

1.10.3. Reval Mülakatı ve İttihatçı Subayların İsyan Kararı Almaları

İngiltere Kralı Yedinci Edward ile Rus Çarı Nikola 9-12 Haziran 1908 tarihleri arasında Çarlık Rusya’sına ait Reval şehrinde beraberlerindeki devlet adamlarıyla beraber buluşmuşlardır. Yapılan görüşmelerde Osmanlı Devleti’ne ait Makedonya topraklarını İngiltere ve Rusya’nın kendi aralarında paylaşmak için anlaştıkları iddia edilmiştir. Bu iddiaların İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarınca duyulması, uzun yıllardır Makedonya’da

¹²⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 506- 507.

örgütlenen İttihatçılar arasında 1908 yılının yaz aylarında Meşrutiyetçi bir ayaklanmanın doğmasının ana nedenlerinden olmuştur¹³⁰.

Meşrutiyet'in ilanı ve Sultan İkinci Abdülhamid'in nizamının yıkılması için İttihatçıları harekete geçiren en önemli gelişme, kamuoyunda genellikle Reval Mülakatı olarak görülmüştür. Fakat uzun bir süredir gizli bir ihtilal örgütü hüviyetinde örgütlenen İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının ne zaman harekete geçeceklerine dair herhangi bir tarih tam olarak kararlaştırılmamıştır. Bu belirsiz bekleyiş 1908 yılının Haziran ayında İngiliz Kralı Yedinci Edward ile Rus Çarı İkinci Nikola'nın Reval'deki görüşmesiyle sonlanmıştır. Reval'de görüşen iki hükümdarın gündemi Makedonya olmuştur. Bu bölgede kendi kontrollerinde yapılacak ıslahatları tartışmışlardır. Avrupa Kamuoyunda Reval Mülakatı Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasına karar verildiği şeklinde yorumlanmıştır ve basında bu tarz haberler yazılmıştır¹³¹. Ancak mesele derinlemesine incelendiğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meşrutiyetin tekrardan tesis edilmesi amacıyla harekete geçmesindeki tek amilin Reval Mülakatı olmadığı görülmüştür. Çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarınca 1908 senesinin Mayıs ayından itibaren cemiyetin gizli tutulan kimliğinin açığa çıkarılması hakkında birçok tartışma yapılmıştır ve sonuç olarak Makedonya'da vuku bulan meselelere el koymak amacıyla cemiyet kimliğini açık etmiştir. Reval Mülakatından daha önceki tarihlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti, yabancı devletlerin Selanik'te bulunan temsilciliklerine Makedonya'da yıllardan beri devam eden karışıklığa, Avrupalı Devletlerin ve Rusya'nın gerçekleştirmeye çalıştığı ıslahatların bir son veremeyeceği, bu sebeple ıslahat girişimlerinden vazgeçmeleri gerektiği, Makedonya'da düzen ve sükûneti ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin sağlayabileceği bildirilmiştir. İlgili devletler İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu manifestosuna herhangi bir cevap vermemiştir. Ama bu bildiri artık cemiyetin Rumeli'de hâkimiyeti ele alacak gücü kendisinde gördüğünün ve Meşrutiyet mücadelesini açık bir şekilde yürütecek kuvvete 1908 ilkbaharının sonlarında eriştiğinin görülmesi açısından büyük öneme sahiptir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 yazının hemen başında isyan etmesinin bir diğer nedeni de cemiyetin açığa çıkma tehlikesiyle karşı karşıya kalması, Sultan İkinci Abdülhamid'in hafiye teşkilatı tarafından çözülmemek ve Cemiyetin varlığını devam ettirmek istemesidir. Bu hususta İttihat ve Terakki Cemiyeti, hafiyelere aman vermemek için ve Cemiyet'in varlığı için tehlike teşkil eden kişileri etkisiz

¹³⁰ Necmettin Alkan, "1908 Jön Türk İhtilalinin Başlamasında Reval Buluşmasının Önemi", *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 175, Temmuz 2008, s. 48.

¹³¹ Mithat Aydın, "İkinci Meşrutiyetin İlanı ve İngiltere", *Belgi Dergisi*, Sayı 1, 2011, s. 16-17.

hale getirmek için karar almıştır. Cemiyet'in hedefe koyduğu kişilerin başında Nazım Bey vardır¹³².

Rumeli'de aleyhinde gizli faaliyetler gerçekleştirildiğinden şüphe eden Sultan İkinci Abdülhamid, bölgeye gönderdiği hafiyeleri marifetiyle Cemiyet'in esrarını çözmeye çalışmıştır. Selanik Merkez Kumandanı Nazım Bey'de Yıldız Sarayı'nın bölgedeki en sadık adamlarından birisiydi ve 1908 senesinin Şubat ayında İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında bir tahkikat yürütmüştür. Nâzım Bey'in hazırladığı raporu İstanbul'a gelerek Yıldız Sarayı'na sunmasının istenildiği haber alınınca, İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi Nazım Bey hakkında idam kararı almıştır. Nazım Bey, 11 Haziran 1908 günü İsmail Canbolat ve Enver Beylerin yardım etmesi sayesinde Cemiyet'in fedailerinden Mustafa Necib Bey tarafından vurulmuştur, ancak Nazım Bey saldırıdan yaralanarak kurtulmuştur. Nazım Bey'e karşı yapılan saldırı Reval Mülakatı ile aynı tarihe denk gelmiştir. Cemiyet Nazım Bey'e saldırı düzenlenmesinden hemen hemen 1 hafta sonra 19 Haziran 1908 gününde de Manastır'da İttihad ve Terakki Cemiyeti Şubesi hakkında tahkikat yürüten Manastır Polis Müfettişi Sami Bey'i Kruşevo'da öldürmüştür¹³³.

İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının girdikleri yolda ne kadar kararlı olduklarını göstermesi açısından Nazım Bey'in vurulması hadisesi çok önemlidir. Çünkü Cemiyet'in önemli simalarından olan Enver Bey, eniştesi Nazım Bey'in uğradığı saldırıda tetiği çeken ele bizzat yardımcı olmuştur. Bu durum İttihatçıların Cemiyete girerken ettikleri yemine büyük bir sadakatle bağlı kaldıklarını göstermektedir.

Nazım Bey kendisine karşı düzenlenen suikast girişiminden yaralı kurtularak İstanbul'a ulaşmayı başarmıştır. Daha önceden Cemiyet hakkında topladığı bilgileri Yıldız Sarayı'na sunmuştur. Bu durum üzerine Sultan İkinci Abdülhamid, Mahir Paşa başkanlığında gizli cemiyetin araştırılması için Selanik'e bir heyet göndermiştir. Ayrıca Üçüncü Ordu Başkumandanı Esat Paşa ve Kurmay Başkanı Ali Rıza Paşa'yı görevden alarak, kendisine daha yakın gördüğü İbrahim Paşa'yı Üçüncü Ordu Kumandanlığına atamıştır. İbrahim Paşa göreve başladıktan sonra Makedonya Umumi Müfettişi Hilmi Paşa ile yakınlık kurmuş ve Mahir Paşa başkanlığındaki heyetin İstanbul'a çağrılmasını birkaç kez istemiştir. Temmuz ayında Mahir Paşa geride birkaç adamını bırakarak Payitahta dönmüştür. Rumeli'de kalan

¹³² Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908- 1914*, Kaynak Yayınları, 11. Basım, İstanbul 2017, s. 22- 23.

¹³³ Halil Erdoğan Cengiz, *age*, s. 51; <http://images.ykykultur.com.tr/upload/document/69011def-2efd-4f23-bd1c-9ecd83318ba7.pdf> (Erişim Tarihi, 05. 07. 2020 02:34).

Mahir Paşa'nın adamları burada İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı bir şey yapamamıştır. Mahir Paşa'nın başarısızlığı İttihat ve Terakki Cemiyeti Selanik Şubesi'nin faaliyetlerini rahat bir şekilde devam ettirmesine neden olmuştur. Fakat Yıldız Sarayı'na bağlı hafiyelelerden olan Manastır'daki Alay Müftüsü, İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Şubesi'nin önemli isimlerinden birisi olan Resneli Ahmet Niyazi Bey'in grubuna sızmayı başarmıştır. Müftünün bir süre sonra ifşa olması, zaten Reval Mülakatını haber aldıktan sonra isyan etmek için fırsat kollayan Resneli Ahmet Niyazi Bey'in harekete geçmesini tetiklemiştir. Resneli Ahmet Niyazi Bey, yaşanan gelişmeler üzerine Meşrutiyet'in yeniden tesis edilmesi, yabancı devletlerin baskılarından kurtulmak ve Osmanlı halkları arasında birlik beraberlik tesis edilerek Makedonya meselesinin sükûnete kavuşturulması için, Sultan İkinci Abdülhamid yönetimine karşı isyan etmek üzere dağa çıkma¹³⁴ kararı aldığını 28 Haziran 1908 günü grubu ile yaptığı bir toplantıda açıklamıştır. İfşa olan hafiye Alay Müftüsü ise hazırlamış olduğu jurnali İstanbul'a götürmek üzere hazırlanırken 12 Temmuz 1908 günü vurulmuş ve ağır yaralanmıştır¹³⁵.

Enver Bey'in isyan etme kararı almasında ise aldığı bir telgrafın büyük etkisi olmuştur. Kız kardeşi ile evli olan Nazım Bey vurulduktan sonra İstanbul'a gitmiş fakat eşini yanında götürmemiştir. Enver Bey'e yazdığı bir mektupta eşinin Selanik'te kalmasının daha uygun olduğunu yazmıştır. Fakat o günlerde Enver Bey'e kardeşini İstanbul'a götürmesi için idari izin verildiğini bildiren bir telgraf ulaşmıştır. Eniştesinin böyle bir niyetinin olmadığını bilen Enver Bey ortaya çıkan durumdan şüphelenmiştir. Kardeşi ile beraber İstanbul'a gelmesine gerek olup olmadığına dair Nazım Bey'e mektup yazarak soru sormuş ancak bir cevap alamamıştır. Enver Bey'in bu beklenmedik İstanbul seyahatinden şüphe etmesinin kaynağı, Resneli Ahmet Niyazi Bey'in grubuna sızan Topçu Alay Müftüsünün İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı birçok ismi ifşa ettiğini bilmesidir. Bu durum karşısında Enver Bey de artık Sultan İkinci Abdülhamid yönetimine karşı açıktan mücadele etme gerekliliği fikrini uyandırmıştır¹³⁶. Aynı zamanda İstanbul'dan gelerek cemiyet ile ilgili malumat toplayan heyet tahkikatına devam ediyordu. Bu süreçte Selanik'te bir evde toplanan İttihat ve Terakki

¹³⁴ "Dağa çıkmak" isyan etmek, asi olmak anlamındadır. Deyimin yarattığı algı ve taşıdığı anlamın özünde sosyo-politik gelişmeler, krizler ve Türk Milleti'nin tarihi köklerinde önemli bir mitolojik kavramı çağrıştıran dağ kelimesinin olması etkilidir. Hakan Saraç, "Rus Ve Türk Dünya Görüşünde 'Dağ' Kavramı (Kültürdilbilimsel Analiz)", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, Erzurum 2016, s. 1587-1588; "Dağa çıkmak" terimi, Resneli Ahmet Niyazi ve Eyüp Sabri Akgöl'ün otoriteye karşı ayaklandıkları zaman, Makedonya'da isyana kalkışmak ve ihtilal hareketlerine katılmak manası taşıyordu. Bkz. *Tercüman* 4 Ekim 1984, s. 6.

¹³⁵ Feroz Ahmad, *age*, s. 25- 26.

¹³⁶ Halil Erdoğan Cengiz, *age*, s. 57.

Cemiyeti Merkez-i Umumi azaları Enver Bey'in İstanbul'a gitmesinin sakıncalı olduğunda mutabık kalmışlardır. Fakat Enver Bey'in İstanbul'a gitmemesi durumunda Selanik'te kalması da tehlike yaratacağı için isyan ederek dağa çıkmasına ve isyan tarihinin başka bir günde kararlaştırılmasına karar verilmiştir¹³⁷. Enver Bey'in Meşrutiyet'in ilanını konusunda verdiği mücadelenin isyan safhası bu çalışmanın konusu olmadığı için ileride sadece gerekli yerler verilerek anlatılacaktır.

Bu çalışmanın başkahramanı ve 23 Temmuz 1908 ihtilalinin gerçekleştirilmesinde en büyük öneme sahip isimler olan Enver, Resneli Ahmet Niyazi beylerle beraber adı anılan Eyüp Sabri Akgöl ise başlatılan isyana ancak 20 Temmuz 1908 günü aktif olarak katılarak, dağa çıkmıştır. Fakat Resneli Ahmet Niyazi Bey'in isyan ettiği tarih olan 3 Temmuz 1908 gününden itibaren süreçte aktif olmuş ve ehemmiyet teşkil eden görevler üstlenmiştir. Ahmet Niyazi Bey'in isyan etmesiyle beraber, kendisi de isyan etmek üzere hazır halde bekleyen Eyüp Sabri Bey, dağa çıkmak için İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisinden gelecek emri beklemiştir. Çeşitli kaynaklarda Eyüp Sabri Bey'in Ahmet Niyazi Beyle beraber 3 Temmuz 1908 günü beraber dağa çıktığı belirtilse de Eyüp Sabri Bey'in dağa çıktığı tarih 20 Temmuz 1908'dir. Ancak Eyüp Sabri Akgöl'ün erken tarihte dağa çıktığının yazılması, onun İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meşrutiyet'in iadesi amacıyla başlattığı isyanın her safhasında aktif bir şekilde faaliyet göstermesinden ötürüdür.

1.10.4. İttihatçı Subayların İsyanı

Resne'de dağa çıkma kararı alan Niyazi Bey, niyetini 28 Haziran 1908 günü İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden olan Belediye Reisi Cemal ve Polis Komiseri Tahir Beylere açmıştır. Rusya'nın Reval'de İngiltere ile anlaşmasının artık Makedonya'nın kaybı anlamına geldiğini söyleyerek bölgedeki halkın desteğiyle büyük bir isyan çıkarabilirlerse ufukta görülen akıbetten kurtulabileceklerini söylemiş ve arkadaşlarını ikna etmiştir. Daha sonra cemiyetten Hacı Ağa'nın evinde aynı gün akşam vakti, isyan kararını diğer itttihatçılara açıklamak üzere sözleşmişlerdir¹³⁸. Akşam Hacı Ağa'nın evinde belirtilen saatte toplanan İttihatçılara seslenen Ahmet Niyazi Bey, özetle Reval mülakatında İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ni taksim etme hususunda anlaşıklarını fakat buna karşılık hükümetin hiçbir tedbir almayarak, sessiz kaldığını söylemiştir. Sözlerine düvel-i muazzamanın her isteğini kabul etmenin yanlış

¹³⁷ Halil Erdoğan Cengiz, *age*, s. 60.

¹³⁸ Resneli Ahmet Niyazi, *Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı*, Panama Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara 2018, s. 91- 92.

olduğunu, hükümet çaresiz kalmışsa, milletin burada rol üstlenerek Makedonya'nın kaderi üzerinde söz sahibi olması gerektiğini söylemiştir. Çünkü İttihatçılar hem fikir oldukları husus Sultan İkinci Abdülhamid nizamının devlete zarar getirdiği ve devletin hızla parçalanarak, çöküşe doğru ilerlediğidir. Bunun yerine “*hürriyet*” kavramıyla özdeşleştirdikleri Meşrutiyet idaresini isyan yoluyla tesis edebilmek tek gayeleridir. Ahmet Niyazi Bey’de bu doğrultuda isyan kararına iştirak etmeleri için arkadaşlarını “*hürriyetin*” en makul yol olduğu konusunda ikna etmiştir¹³⁹. Niyazi Bey’in isyanında Resne’yi merkez seçmesinin bir önemli sebebi de Bulgarların ayrılıkçı Bulgar Makedonya Komitesini kurarak ilk kez burada Osmanlı Devleti’ne karşı isyan etmeleridir¹⁴⁰.

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Makedonya’da başlatacağı isyan hareketi, büyük yabancı devletlerin kışkırtmalarıyla ayrılıkçı hareketlere başvuran çeşitli Balkan uluslarının tavırlarından çok farklı olmuştur. Amaçları Osmanlı devletinin içişlerine müdahil olmak isteyen yabancı güçlere cevap vermek ve bu duruma karşı sessiz kalmakla suçladıkları Sultan İkinci Abdülhamid yönetimine karşı çıkmaktır. Osmanlı Devleti imparatorluk yapısına sahip olduğu için bünyesinde birçok ulusu barındırmaktaydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti de bu yapıyı muhafaza ederek farklı din ve uluslardan meydana gelen Osmanlı halkını, devlet çatısı altında toprak bütünlüğünün bozulmadan bir arada tutmayı amaçlamıştır. Ahmet Niyazi Bey’de bu gayelerini Meşrutiyet’in ilanından hemen sonra kaleme aldığı hatıratında şu sözlerle açıklamıştır:

“Bilirsiniz ki, yüz elli seneden beri, devletten bizden daha az zarar gören Hristiyanların şikâyeti, Avrupa’nın dahili işlerimize karışmasına yol açmış, hükümetin istibdat hareketi ve Avrupa’ya her an boyun eğişi bizi küçültmüştür. Devlete ve Reval kararlarına karşı yapacağımız ayaklanmada, Hristiyan vatandaşlarımızı müsavi tuttuğumuzu, onların da ırzını ırzımız, canlarını canlarımız, mallarını mallarımız gibi tanıdığımızı göstermek mecburiyetindeyiz. Bizim isyanımız fertlerin, azınlıklara karşı bir ayaklanması olmayacak. Aksine birbirimizi ve bütün halkı birbirine düşman eden istibdat idaresine karşı bir isyan ile hürriyet, müsavat ve kardeşliğini ilân etmek olacaktır.”¹⁴¹

Gerçekleştirilen görüşmelerden sonra isyan vakti için 3 Temmuz 1908 günü Cuma namazı saati seçilmiştir. Ahmet Niyazi Bey isyan hareketine sorunsuz başlamak için bir plan tertip etmiştir. Resneli Rıfkı isimli bir askeri bağlı bulunduğu birliğin başındaki binbaşıya göndermiş ve İsmilove istikametinde 100 kişilik Bulgar çetesine rastladığını söylemesine istemiştir. Bu asılsız istihbarat üzerine Resne’de bulunan 250 askerin tümü ihbarın geldiği

¹³⁹ Resneli Ahmet Niyazi, *age*, s. 93.

¹⁴⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 526.

¹⁴¹ Resneli Ahmet Niyazi *age*, s. 94.

yere sevk edilmiştir. Ayrıca Avcı Taburlarına mensup olan efratta o bölgeye gönderilmiştir¹⁴². Böylece Resne’de Ahmet Niyazi Bey’in başlatacağı isyan hareketine karşı koyacak bir kuvvet kalmamıştır. Ahali de Cuma namazı nedeniyle ibadetle meşgul olurken Ahmet Niyazi Bey kendisiyle beraber hareket edecekleri bir araya toplamıştır. Kışlada bulunan 55 000 kuruş civarındaki para ve cephaneye el koyulmuş, yerlerine de ilerde karşılığı ödeneceğine dair senet bırakılmıştır. Gerekli teçhizat ve meblağı bu sayede edinen Ahmet Niyazi Bey isyanı başlatarak, yanındaki 160 kişi civarındaki adamıyla beraber dağa çıkmıştır¹⁴³.

Ahmet Niyazi Bey isyan hareketine giriştikten sonra kaleme almış olduğu beyannameleri Yıldız Sarayı’na, Umumi Müfettişliğe, Manastır Valisine, Manastır Jandarma Alay Komutanlığına ve Resne Nahiye Müdürlüğüne göndermiştir¹⁴⁴. Beyannamelerde özetle Ahmet Niyazi Bey kendi tabiri ile gözdağı vermiş ve sert bir üslupla giriştiği hareketi açıklamıştır. Sultan İkinci Abdülhamid’den Kânun-ı Esasi’yi ivedilikle uygulama koymasını ve Meclis-i Mebusan’ı açarak Meşrutiyeti iade etmesini istemiş yoksa başlattığı hareket neticesinde halkın anayasayı zorla uygulatarak, Meşrutiyeti ilan edeceğini bildirmiştir¹⁴⁵. Ahmet Niyazi Bey’in kaleme aldığı beyannamelerin bir değer önemli rolü de yazılarında kendisini tanımlarken İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bir üyesi olduğundan bahsetmemesidir. Kendisi beraber isyan ettiği efradının ortalama sayısını vererek 200 adamın lideri olarak tabir etmiştir. Bu durum İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin henüz isyanı sahiplenmediğinin bir göstergesidir¹⁴⁶.

İstarova istikametine doğru yürüyüşe geçen Ahmet Niyazi Bey, Resne’den ayrıldıktan sonra ilk durak olarak Lahça köyünü seçmiştir. Burada emrindeki çetesine istirahat imkânı bulmuş ve ihtiyaçlarını gidermiştir. Köylüler ve köy eşrafının ileri gelenleri ile görüşmüş başlattıkları isyana destek almışlardır. Niyazi Bey sayesinde zaten hali hazırda İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin faaliyetlerinden haberdar olan köy halkı böylece cemiyete bağlılığını beyan etmiştir. Lahça’dan ayrılan Ahmet Niyazi Bey, İstarova’da çevre yerleşim yerlerinden

¹⁴² Resneli Ahmet Niyazi, *age*, s. 101.

¹⁴³ Resneli Ahmet Niyazi, *age*, s. 103- 104..

¹⁴⁴ Resneli Ahmet Niyazi, *age*, s. 109.

¹⁴⁵ Kadir Girit, *agt*, s. 56.

¹⁴⁶ Feroz Ahmad, *age*, s. 28.

insanların da katıldığı büyük bir panayır düzenlendiği haberini almış ve İstarova'ya gitmekten vazgeçmiş ve yönünü Ohri'ye çevirmiştir¹⁴⁷.

Ohri'ye 4 Temmuz 1908 gününün ilk ışıklarıyla ulaşan Ahmet Niyazi Bey birliğiyle şehrin hemen yakınında bir yerde mola vermiştir. Burada mola verdikleri yer Ohri İttihat ve Terakki şubesinin azalarından Şadıman Bey'e aittir. Ahmet Niyazi Bey, Şadıman Beyle görüştüktan sonra onu, Kolağası Eyüp Sabri Bey'e Ohri'ye geldiklerini haber vermesi için göndermiştir. Haberi alan Eyüp Sabri Bey, kendisinin yanlarına gelmesinin uygun olmayacağını bildirerek Ahmet Niyazi Bey'i yanına davet etmiştir. Bunun üzerine Ahmet Niyazi Bey yanına iki kişi alarak Ohri şehir merkezine gelmiştir. İttihat Terakki Cemiyeti'nin Ohri'deki ileri gelenleri ve Ahmet Niyazi Bey, cemiyetten Ohri Mahmut Ağa isimli kişinin evinde toplanmışlardır. Toplantıda söz alan Eyüp Sabri Bey şu sözleri söylemiştir:

“Maşallah! Hoş geldiniz safa geldiniz, Allah bilir ani gelişinizle bizi şaşırttınız. Dün Haydar Bey'le gönderdiğiniz mektupta önce İstarova kazasında dolaştığınızı yazmıştınız. Toska Komitesine bir dayanak olan İstarova'da adaletin temini istikametinden sizinle beraber olan İttihat ve Terakkiçiler gibi Türk ve Arnavut Müslümanı bu iki cemaat arasında birleşmeye mani olan itilâfların zaman geçirilmeden ortadan kaldırılmasını öteden beri istiyordum. Sizin bugün giriştiğiniz inkılâp hareketiyle, bu iki cemaat arasında her çeşit itilâfın kaldırılarak bir mutabakat ilan edilmesine itimadım var.”

Ahmet Niyazi Bey'de Sarı Saltık Bektaşî törenleri ve düzenlenen panayır nedeniyle İstarova'ya gidemediğini bu sebeple Ohri'ye geldiğini söylemiştir. Ohri'de birliği için lazım gelen teçhizatları tamamlamak istediğini ve İstarova'da Arnavut Taşko komitesinin lideri Çersis'e bir beyanneme göndereceğini demiştir. Toplantıdan sonra İttihat ve Terakki Ohri azalarının tümü Resneli Ahmet Niyazi Bey'e başlattığı hareketten ötürü memnuniyetlerini ve desteklerini belirtmişlerdir. Eyüp Sabri Bey ise Ahmet Niyazi Bey'in ihtiyacı olan başta matara gibi teçhizatları bularak eksikleri tamamlamıştır¹⁴⁸.

Resneli Ahmet Niyazi Bey Ohri'de uzun süre kalamamıştır. Çünkü kendisi Ohri şehir merkezinde temaslarını sürdürürken geride bıraktığı birliğinden iki er firar etmiştir. Kaçan askerler Ahmet Niyazi Bey'in yerini hükümet yetkililerine bildirmişlerdir. Resne ve çevre yerlerden isyan eden Ahmet Niyazi Bey'in üzerine birlikler gönderilmiştir. Ahmet Niyazi Bey de açığa çıktığı için bir an evvel Ohri'den ayrılmak ihtiyacı hissetmiştir. Firari erlerin de cezalandırılması için İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Şubesi'nden istekte bulunmuştur. İstarova'ya giderek Arnavut Taşko Komitesi lideri Çerçiş ile temas kurmayı tasarlamıştı fakat

¹⁴⁷ Resneli Ahmet Niyazi, *age*, s. 118- 119.

¹⁴⁸ Resneli Ahmet Niyazi, *age*, s. 120- 121- 122.

bu emelinde muvaffak olamayarak, firari erlerin de bu niyetini hükümet güçleri ile paylaşmış olma ihtimali Ahmet Niyazi Bey'in istikametini Debre'ye çevirmesine neden olmuştur. Debre şehri Ahmet Niyazi Bey'in yazdığı hatıratına göre isyan anında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin güçlü bir teşkilat kurarak halk desteğini arkasına aldığı bir yerdir. Ahmet Niyazi Bey Ohri'den ayrılırken de içinin Eyüp Sabri Bey nedeniyle rahat olduğunu şu sözlerle yazmıştır. “... Ohri gibi bütün halkı ve münevverleri İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde vazife almış bir yerde, bizim için yapacak bir iş yoktu. Burada Kolağası Eyüp Sabri Bey gibi etrafın ve teşkilatımızın itimadını kazanmış bir dayanağımızın bulunması bize kâfi geliyordu.”¹⁴⁹

Resneli Ahmet Niyazi Bey'in istikametini Debre olarak belirlemesinde, şehrin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir üssü olmasının yanına kullanılacak yolun ormanlık olmasının da etkisi büyüktür. Çünkü hem kamufle olmaları gerektiğinde kullanacakları güzergah onları saklayacak hem de sayısı fazla olmayan efradıyla iyi bir savunma düzeni almasını sağlayacaktır. Ahmet Niyazi Bey yol boyunca uğradığı köylerde Cemiyetin propagandasını ve isyanının sebeplerini anlatmıştır. Buralarda yola çıktığında ilk durağı olan Lahça köyündeki gibi insanları İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çatısı altında toplamıştır¹⁵⁰. Resneli Ahmet Niyazi Bey sadece Müslüman unsurlarla temas kurmamış aynı zamanda Gayrimüslimlerle de iletişim kurarak onları İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mücadelesine davet etmiştir. Bu süreçte yayınladığı bir Bulgarca beyanname çok dikkat çekmiştir. Çünkü İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin verdiği mücadeleyi “*Hürriyet*” olarak adlandırırken başka kavramları da kendilerine parola seçmiştir. Bu kavramlar içerisinde en çok dikkat çekenlerden birisi de “*Müsavat*”¹⁵¹ olarak isimlendirdikleri kavramdır. Tüm Osmanlı milletlerini barış içerisinde tekrar bir arada tutma davalarında Resneli Ahmet Niyazi Bey'in neşrettiği Bulgarca beyanname, başta Bulgarlar olmak üzere birçok etnik unsurun ve Avrupalı ülkelerin gazetelerinde neşredilmiş, İttihat ve Terakki Cemiyeti kamuoyunda övgü toplamıştır¹⁵².

Ahmet Niyazi Bey İttihat ve Terakki Cemiyeti namına köylerde propaganda yapmaya devam ederken farklı din ve milletten oluşan kitleleri Cemiyete bağlamaya çalışmış aynı zamanda köylerde şahıslar yahut aileler arasında da bir uyuşmazlık varsa bu problemleri

¹⁴⁹ Resneli Ahmet Niyazi, *age*, s. 124- 125.

¹⁵⁰ Kadir Girit, *agt*, s. 58.

¹⁵¹ Eşitlik manasına gelen Müsavat, 1789 Fransız İhtilali'nin meşhur sloganlarından égalité kavramının bir yansıması olarak Meşrutiyet hareketine kalkışan İttihatçıların sloganlarından birisi olmuştur.

¹⁵² Resneli Ahmet Niyazi, *age*, s. 136.

çözmeye gayret etmiştir. Ahmet Niyazi Bey'in bu amacında başarılı olduğu hükümet organları arasındaki bazı yazışmalara da yansımıştır¹⁵³.

Enver Bey ve Ahmet Niyazi Beyler ayrı ayrı bölgelerde Meşrutiyetin yeniden tesis edilmesi için mücadele ederken İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi de 6 Temmuz 1908 gününden itibaren aleni mücadeleye başlamıştır. Sokaklara asılan afişler yoluyla kitleler etkilenmeye çalışılmış, bölgede hükümetin temsilcisi konumundaki memurlara ikaz mektupları gönderilmiştir¹⁵⁴. Cemiyetin topyekûn harekete geçtiğinin bir diğer delili ise cemiyetin Manastır şubesinden 7 Temmuz 1908 günü Ahmet Niyazi Bey'e ulaşan mektuptur. İlgili mektupta Resneli Ahmet Niyazi'nin başlattığı isyanı bastırmak üzere Sultan İkinci Abdülhamid tarafından görevlendirilen Şemsi Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fedaisi tarafından ortadan kaldırıldığı bildirilmiştir. Ayrıca cemiyet Resneli Ahmet Niyazi'den gerçekleştirdiği faaliyetleri ve yayımladığı beyannameler ile hükümet organlarına gönderdiği yazıları Cemiyetin yayın organında yayınlamak üzere kendilerine de yazarak göndermesini istemiştir. Buradan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Resneli Ahmet Niyazi'ye açıkça destek verdiği anlaşılmaktadır¹⁵⁵.

1.10.5. Sultan İkinci Abdülhamid Yönetiminin İsyanı Öğrenmesi ve Bastırma Girişimleri

Bu başlıkta Meşrutiyet'in ilanı öncesinde Makedonya'da başlayan isyanı İttihatçıların cephesinden anlattıktan sonra şimdi de Osmanlı yönetimi tarafında aynı süre zarfında neler yapıldığı anlatılmıştır.

Resneli Ahmet Niyazi Bey'in 3 Temmuz 1908 günü isyan ederek dağa çıkmasından sonra başlattığı hareketi, kaleme aldığı çeşitle beyannameler ile hükümet organlarına sert bir üslupla bildirdiğini daha önce söylemiştik. İsyan hareketi Manastır Mıntıkası Kumandanı Osman Hidayet Paşa tarafından öğrenildikten sonra haber ivedi bir şekilde Selanik'te bulunan 3. Ordu Müfettişi İbrahim Paşa'ya bildirilmiştir. Niyazi Bey ise 4 Temmuz günü Ohri'ye giderek Eyüp Sabri Bey'in yanına gelmiş ve Ohri'deki İttihat ve Terakki Cemiyeti azaları ile toplantı yaptığı esnada birliğindeki birkaç erin firar ederek Resne'ye döndüklerini öğrenmiştir. Bu durum üzerine Ahmet Niyazi Bey Ohri'yi terk etmiştir. Ancak firari erler

¹⁵³ Resneli Ahmet Niyazi, *age*, s. 149.

¹⁵⁴ Resneli Ahmet Niyazi, *age*, s. 151.

¹⁵⁵ Resneli Ahmet Niyazi, *age*, s. 154- 155.

sayesinde Niyazi Bey'in kendisi gibi isyan eden subaylar arasındaki bir takım yazışmaların içeriğine 3. Ordu Müşiri İbrahim Paşa vakıf olmuştur. İbrahim Paşa'da 5 Temmuz 1908 günü elindeki bilgilerle beraber isyan hareketini Mabeyin Başkâtibne şifreli bir telgrafla bildirmiştir. İsyanın Saray tarafından öğrenilmesinden sonra isyanı bastırmak üzere Kosova Vilayetinin Piriştine Sancağında görev yapmakta olan Birinci Ferik Şemsi Paşa¹⁵⁶ görevlendirilmiştir¹⁵⁷.

Şemsi Paşa sert karakteri, Sultan İkinci Abdülhamid'e körü körüne bağlı olması ve kararlılığıyla bilinen bir paşadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti de bu süreçte topyekûn isyanı sahiplenmiş ve gerek aksiyoner gerekse de propaganda faaliyetlerine başlamıştır. Şemsi Paşa'nın görevinde muvaffak olmasından çekinen İttihat ve Terakki Cemiyeti, Şemsi Paşa'yı durdurmak ve Sultan İkinci Abdülhamid'e karşı kararlılıklarını göstermek için her türlü tedbiri almaktan çekinmemiştir. Şemsi Paşa Arnavut kökenli olması hasebiyle yanında gelen askeri kuvvetlere ek olarak birde Arnavutlardan teşkil ettiği özel kuvvetleriyle bölgeye gelmiştir. İlk hedefi Ahmet Niyazi Bey'i ortadan kaldırmaktır. Daha sonra Enver Bey ve diğer isyancıların üzerine yürümeyi tasarlamıştır¹⁵⁸.

Şemsi Paşa 6 Temmuz 1908 günü Manastır'a gelmiş ve Resne istikametinde Ahmet Niyazi Bey'e müdahale etmek üzere hazırlıklara başlamıştır. Yanında Boşnak ve Arnavut süvarilerinden oluşan birlikleri vardır¹⁵⁹. Paşa yaptırdığı tahkikatlardan pek tatmin olmamış ve ertesi gün yani 7 Temmuz 1908 günü Resne üzerine hareket emri vermiştir. Mevcut durumu Saray'a telgraf ile bildirmek için Manastır Postanesi'ne girmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgili elle tutulur bilgiler bulamadığını, Ancak Erkan-ı Harp Binbaşısı Enver'in (Paşa) tebdil-i kıyafet ederek isyan hareketine katıldığını ve Manastır'da ise askeri düzenin bozuk olduğunu bildirmiştir¹⁶⁰.

¹⁵⁶ Şemsi Paşa 1846 senesinde Kosova vilayetine bağlı İpek sancağında doğmuştur. Osmanlı Ordusundaki alaylı subaylardandır. Er olarak başladığı askeri hayatında dönem dönem aldığı terfilerle üst rütbelere erişmiştir. Osmanlı Devleti ile Yunanistan arasında gerçekleşen 1897- 1898 savaşında Miralaylığa terfi ettirilmiştir. Sultan İkinci Abdülhamid'in gözde subaylarından olan Şemsi Paşa, Arnavutluk ve Kosova bölgelerinde görevine devam etmiş ve Birinci Ferikliğe kadar yükselmiştir. Öldüğü vakit hali hazırdaki görevi Metroviçe'de 18. Fırka Kumandanlığıdır. Şemsi Paşa hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: Müfid Şemsi, *Şemsi Paşa, Arnavudluk ve İttihad Terakki*, Nehir Yayınları, İstanbul 1995.

¹⁵⁷ İ. Hakkı Uzunçarşılı, "1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlân Edildiğine Dair Vesikalar", *Belleten*, Cilt 20, Sayı 77, Ocak 1956, s. 108.

¹⁵⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 536.

¹⁵⁹ Samih Nafiz Tansu, *Hüsamettin Ertürk Teşkilâtı Mahsusa Başkanı İki Devrin Perde Arkası*, İlgî Kültür Sanat, İstanbul 2011, s 35.

¹⁶⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *agm*, s. 110.

Şemsi Paşa'nın Manastır'a gelmesi Cemiyette olduğu kadar halk nazarında da büyük ilgi uyandırmıştır. Paşa postaneye geldikten sonra postane binasının olduğu yer paşanın maiyetindeki askerler ve Padişah'ın gözde paşasını görmek için toplanan halk nedeniyle çok kalabalık olmuştur. Paşa, Saray ile yaptığı görüşmesini bitirdikten sonra dışarı çıkmış ve kendisini bekleyen faytonuna hareketlendiği esnada İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Fedaisi Mülazım Atıf Bey (Kamçıl)¹⁶¹ tarafından ateşlenen kurşunlara hedef olmuştur. Ağır yaralanan Şemsi Paşa 15 dakika kadar sonra hayatını kaybetmiştir. Daha sonra cenazesi düzenlenen askeri tören ile Rufai tekkesine defnedilmiştir. Şemsi Paşa'yı vuran Mülazım Atıf Bey ise silahını ateşledikten sonra Şemsi Paşanın askerlerinin karşı ateş açması sonucunda ortaya çıkan kargaşadan faydalanarak kaçmayı başarmış ama yaralanmıştır. Atıf Bey'in peşine düşen kolluk güçlerini ise cemiyetten kişiler farklı yönler yönlendirerek kaçmasına yardımcı olmuştur. Atıf Bey daha sonra kargaşa nedeniyle dükkânını kapatmakta olan iki esnafı boş olan tabancası ile korkutmuş ve rehin alarak onların dükkânında bir süre gizlenmiştir. Gece vakti oradan ayrılmış ve sonradan Siirt mebusu olacak olan Mahmut Bey'in evine gitmiştir. Daha sonra da Cemiyet'in güvenli bir yer olarak gördüğü Ohri'de Eyüp Sabri Bey'in yanına kaçırılmıştır. Eyüp Sabri Bey yanına gönderilen Atıf Bey'i koruyarak müdafaa etmiştir¹⁶².

Şemsi Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından gerçekleştirilen bir suikast sonucunda öldürülmesi Sultan İkinci Abdülhamid'de derin bir tesir yaratmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa'ya *"kimdir bu İttihatçılar?"* diyerek sual etmiştir. Hüseyin Hilmi Paşa'da Padişah'a cevaben *"kulunuzdan gayrısı İttihatçıdır."* demiştir¹⁶³.

Mülazım Atıf Bey'in Manastırda silahından patlayan tabancanın Yıldız Saray'ında çıkardığı yankı kadar Osmanlı Ordusunda da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin lehine yankı çıkarmıştır. Manastır'da bulunan 3. Ordu ve Edirne'deki 2. Ordu içinde isyana katılım hızla artmaya başlamıştır. Padişahın hafiyeleri ifşa edilmiştir. Bu sebeple subayların tamamen isyana katılmasının önüne geçilmeye çalışılıp, bekleyen terfiler ve maaşlar ödenmiştir fakat

¹⁶¹ Atıf Kamçıl 1880 senesinde İstanbul'da doğmuştur. Harbiye mektebinde öğrenim gördükten sonra Üçüncü Ordu bünyesinde Makedonya'da göreve başlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fedai kadrosuna mensuptur. Meşrutiyetin ilanı için çıkan ayaklanmada Şemsi Paşa'yı öldürmesi Türk tarihinin en büyük dönüm noktalarından birisi olmuştur. Meşrutiyet'in ilanından sonra Mebusan Meclisi'nde, Cumhuriyet döneminde de TBMM'de milletvekilliği yapmıştır. 21 Ocak 1947 tarihinde vefat etmiştir. Kabri Abide-i Hürriyet'te Eyüp Sabri Akgöl'ün kabrinin yanındadır. Atıf Kamçıl hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz.: Rabia Nur Obut, *Mülazım Atıf Kamçıl Hayatı ve Faaliyetleri*, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük 2019.

¹⁶² Samih Nafiz Tansu, *age*, s. 36, 37; İ. Hakkı Uzunçarşılı, *agm*, s. 110; Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 541.

¹⁶³ İlber Ortaylı, Erol Şadi Erdoğ, *İttihat ve Terakki*, İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret, İstanbul 2016, s. 53.

ordu personeli üzerinde bu uygulamalarının bir etkisi olmamıştır. Sultan İkinci Abdülhamid'e taraftar olan Paşalar kendi askerleri tarafından vurulmaya başlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise dağa çıkan Niyazi ve Enver Beyleri açıkça sahiplenmiştir. Meşrutiyet idaresinin yeniden uygulanmasını açıktan istemeye başlamıştır¹⁶⁴.

İttihat ve Terakki Cemiyeti fedai Mülazım Atıf Bey'in Şemsi Paşa'yı öldürmeye muvaffak olamaması ihtimaline karşı alternatif planlar da hazırlamıştır. Bunlardan birisi Şemsi Paşa'nın Ahmet Niyazi Bey'i takip ederek Ohri'ye gelmesi halinde Eyüp Sabri Bey öncülüğünde İttihat ve Terakki Cemiyeti Ohri Şubesi bir suikast planı hazırlamıştır. Buna göre Ohri'de Paşa'nın geçeceği istikamette 80 kadar eve Cemiyet'in adamları yerleşerek Paşa'yı ateşe tutacaktır. Ancak Manastır'da Mülazım Atıf Bey'in Şemsi Paşa'yı öldürmesi bu planın uygulanmasına gerek bırakmamıştır¹⁶⁵.

1.10.6. Şemsi Paşa Suikastından Sonra İsyanın Seyri

İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Şubesi, Ahmet Niyazi Bey'e Şemsi Paşa'nın öldürüldüğünü ve kendisi ile aynı amaçla Enver Bey'in de dağa çıktığını bildirmesi Niyazi Bey'i büyük bir sevince boğmuştur. Bu sevincini hatıratında şu sözlerle paylaşmıştır:

“Beni Şemsi Paşa ile çarpışmaktan men eden bütün milletin öpmek istediği bu eli hayatım müddetince mukaddes sayacağım. Zira bu kahraman ve kavi el, beni ve bütün milleti perişan etmek üzere bir zulüm ve zalim idarenin hareketine nihayet vermiş, beni kurtarmıştı. Manastır İttihat ve Terakki Merkezinin bu muvaffakiyeti bence çok mühimdi. Şemsi Paşa gibi cahil ve gururlu, gururlu olduğu kadar da atak, hareketlerinde hile ve melanet malûm olan bir kumandanın karşıma çıkması, zavallı milletim için büyük bir kötülük olacaktı.”¹⁶⁶

İsyanın önündeki Şemsi Paşa engelinin İttihat ve Terakki Cemiyeti vasıtasıyla kaldırılması ile beraber Ahmet Niyazi Bey'e daha rahat hareket etme imkânı sunmuştur. Köyleri gezerek faaliyetleri devam eden Ahmet Niyazi Bey Mişledocde köyüne ulaştığı 10 Temmuz 1908 günü İttihat ve Terakki Cemiyeti Ohri Şubesinden aldığı bir davet neticesinde tekrar Ohri'ye doğru hareket etmiş ve 12 Temmuz 1908 günü şehre varmıştır¹⁶⁷. Burada Eyüp Sabri Bey ve diğer İttihatçılarla buluşmuştur. Hep beraber İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Şubesinden Ahmet Niyazi Bey'e gelen mektubu okumuşlardır. Mektupta din ve milliyet farkı gözetilmeksizin halkı İttihat ve Terakki Cemiyeti çatısı altında birleştirecek

¹⁶⁴ Bernard Lewis, *age*, s. 282.

¹⁶⁵ Süleyman Kâni İrtem, *Meşrutiyet Doğarken 1908 Jön-Türk İhtilali*, Hazırlayan Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999, s. 20.

¹⁶⁶ Resneli Ahmet Niyazi, *age*, s. 157.

¹⁶⁷ Kadir Girit, *agt*, s. 61- 62.

faaliyetlere devam edilmesi istenilmiş ve Manastır mntıkasına yine Sultan İkinci Abdülhamid'in gözde paşalarından olan Müşir Tatar Osman Paşa'nın Fevkalâde Kumandan olarak atandığı bildirilmiştir. Gelen emir ve bilgiler üzerine bir süre istişare yapıldıktan sonra Niyazi Bey emniyetli bir yere götürülmüştür. Bu yer Eyüp Sabri Bey'in emri altında görev yapan ve Ahmet Niyazi Bey'in kardeşi olan Mülazım Murtaza Bey'in evidir. Resneli Ahmet Niyazi Bey kardeşinin evine girince bir sürprizle karşılaşmış ve sedir üzerinde halen yarası iyileşmediği için hasta yatan Şemsi Paşa suikastının faili Mülazım Atıf Bey'le karşılaşmıştır. Atıf Bey, Şemsi Paşa suikastını gerçekleştirdikten sonra Cemiyet tarafından Ohri'ye kaçırılmış ve Eyüp Sabri Bey'in himayesine verilmiş¹⁶⁸ ve Mülazım Murtaza Bey'in evinde ağırlanmıştır¹⁶⁹.

Resneli Ahmet Niyazi ve Atıf Beyler muhabbet ederken yanlarına Eyüp Sabri Bey gelmiş ve şöyle konuşmuştur:

“Bu mesut buluşmanın tablosunu ben de seyretmek isterim. İki kahramanın bir arada olması hakikaten güzel şey, ne yazık ki bu mesut tablonun uzun zaman devam etmesini yarıda kesmek mecburiyetindeyim Sizi birbirinizden ayıracam. Ne yapayım? Selâmetimiz, selâmetiniz benim böyle hareketime bağlı. İttihat ve Terakki İdare Heyeti sizin bir arada uzun zaman kalmanızı münasip bulmadı ve bu işe beni vazifelendirdi. Atıf kardeşim, sizi başka bir eve nakletmek mecburiyetindeyiz. Buyurun gidelim”

Eyüp Sabri Bey, Mülazım Atıf Bey'i götürdükten sonra Ahmet Niyazi Bey bir süre daha kardeşinin evinde kalmış ve tekrar yola çıkmıştır¹⁷⁰.

1.10.7. Tatar Osman Paşa'nın İsyanı Bastırmak Üzere Görevlendirilmesi

Şemsi Paşa'nın öldürülmesinden sonra Ahmet Niyazi Bey'in isyanını bastırması için Müşir Tatar Osman Paşa görevlendirilmiştir. Paşa görevi aldıktan sonra Manastır'a gelmiş ve eş zamanlı olarak da İzmir'den Selanik'e isyanın bastırılmasında kullanılacak askerler sevk edilmeye başlanmıştır. Bu asker sevkinden haberdar olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Ahmet Niyazi Bey'in herhangi bir müdahale ile karşılaşmaması için cemiyetin önde gelen isimlerinden Doktor Nazım Bey'i görevlendirmiş ve sahte kimlik hazırlayarak Tütüncü Hoca Yakup Efendi ismiyle¹⁷¹ İzmir'e göndermiştir¹⁷².

¹⁶⁸ İsmail Arar, *Osmanlı Mebusan Meclisi Başkanı Halil Menteşenin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986, s.21.

¹⁶⁹ Resneli Ahmet Niyazi, *age*, s. 181- 182.

¹⁷⁰ Resneli Ahmet Niyazi, *age*, s.. 185- 186.

¹⁷¹ Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979, s. 25.

Doktor Nazım Bey, İzmir’de Paris günlerinden tanıdığı cemiyet efradından olan Halil Menteşe Bey’in yanına gitmiştir¹⁷³. Doktor Nazım Bey’in görevi buradan Selanik’e sevk edilecek askerlerin amirleri ile görüşerek onları İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin zararına bir harekette bulunmamaları için ikna etmektir. İzmir’de bir tütüncü dükkânı açan Doktor Nazım Bey, Halil Menteşe vasıtasıyla yanına Erkân-ı Harp Kaymakamı Selâhattin ve Bursalı Tahir Beyleri almıştır. Tütün satma bahanesi ile askerlerin arasına karışmışlar ve Selanik’e gidecek askerlerin amirleriyle görüşmüşlerdir. Askerlere Makedonya’daki isyancı subayların vatanın selameti için kıyam ettiklerini bu sebeple onlara kurşun atmamaları gerektiğini telkin etmişlerdir¹⁷⁴.

Şemsi Paşa isyanı zor kullanarak bastırmak niyetiyle Manastır’a gelmişti fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti merhum paşaya bu fırsatı tanımamıştır. Şemsi Paşa’nın yerine atanan Müşir Tatar Osman Paşa ise şiddet kullanmaması yönündeki talimatlarla Manastır’a gelmiştir. İzmir’den sevk edilen asker Selanik’e ulaşmış bunlardan 5 Tabur kadar asker de Manastır’a gelmiştir. Müşir Tatar Osman Paşa bu askerlere Ohri üzerine yürüyüşe geçmeleri emrini vermiştir. Fakat askerler yorgun olduklarını belirterek, istirahat etmek istediklerini söylemiştir. Daha sonra Müşir Tatar Osman Paşa diğer İzmir ve Tire taburlarına emir vermiştir. Ancak onlar da bir adım gitmeyeceklerini ve emirlerde diretilirse ortaya çıkacak olan olumsuz durumlardan dolayı sorumluluk kabul etmediklerini bildirmiştir. Müşir Tatar Osman Paşa bu durum üzerine askerlerin mevcut yerlerinde kalmaları için emir vermiştir. Doktor Nazım Bey’in gayreti sonuç vermiş ve ileride isyan bölgesine giden askerler hiçbir şekilde İttihatçılara kurşun atmamıştır. Paşa’nın Manastır’a gelmesini değerlendiren İttihat ve Terakki Cemiyeti birkaç kişinin Müşir Tatar Osman Paşa’nın da Şemsi Paşa gibi katledilmesini istemesine rağmen çoğunluk, askerin paşanın emrini dinlememesinden ötürü Müşir Tatar Osman Paşa’nın ele geçirilerek dağa kaldırılmasına karar vermiştir. Alınan karar İttihat ve Terakki Cemiyeti Ohri Şubesi’ne bildirilmiştir¹⁷⁵.

1.10.8. Kolağası Eyüp Sabri Bey’in Dağa Çıkışı

Resneli Ahmet Niyazi Bey 3 Temmuz 1908 gününden itibaren ekseriyetle yaptığı gibi tekrardan köyleri dolaşarak İttihat ve Terakki Cemiyeti namına faaliyetler göstererek,

¹⁷² İ. Hakkı Uzunçarşılı, *age*, s. 111.

¹⁷³ İsmail Arar, *age*, s. 15, 16.

¹⁷⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *agm*, s. 111.

¹⁷⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *agm*, s. 112.

Meşrutiyetin iadesi için çalışarak verdiği mücadeleye halkı davet etmeye devam etmiştir. Resneli Ahmet Niyazi Bey, isyan ettiği gün ilk durağı olan Lahça köyünde istirahatte iken 17 Temmuz 1908 gününde Eyüp Sabri Bey’den bir mektup almıştır. Resneli Ahmet Niyazi Bey bu mektuptan kaleme aldığı hatıratında çok mühim bir çağrı olarak bahsetmiştir¹⁷⁶. Mektubun içeriği şu şekildedir:

“Resne Çete Kumandanı Niyazi Bey’e

Kahraman kardeşim!

Manastırdan gelen mühim bir malûmata göre bazı mevzuların görüşülmesi için mektubunu alır almaz hemen buraya gelmenizi rica ederim. Birliğiniz erlerini şehre yakın itimat edilir bir yere bırakıp, yalnızca siz geliniz.

17 Temmuz 1908

İlave:

İstaravo’ya dün yazmıştık. Bugün öğrendiğimize göre buralarda olduğunuz anlaşıldığından işin ehemmiyeti dolayısıyla mektubumu alınca hemen gelin kardeşim.

Kolağası Eyüp”¹⁷⁷

Eyüp Sabri Bey’in mektubunu aldıktan sonra yola çıkan Resneli Ahmet Niyazi Bey uzun bir yürüyüşten sonra Ohri’ye varmıştır. Emrindeki kuvveti şehrin yakınına bırakmış ve kardeşi Mülazım Murtaza Bey’in evine gitmiştir. Kardeşine neden Ohri’ye çağrıldığını bilip bilmediğini sormuştur. Mülazım Murtaza Bey de Cemiyetten gelen emir üzerine Kolağası Eyüp Sabri Bey’le beraber kuvvetlerini birleştirip Manastır üzerine yürümeleri gerektiğini, bu yüzden çağrıldığını ve Şemsi Paşa’nın yerine atanan Müşir Tatar Osman Paşa’nın etkisiz hale getirilmesi için bu yürüyüşün gerçekleştirileceğini söylemiştir¹⁷⁸.

İttihat ve Terakki Cemiyeti Ohri Şubesi yöneticileri Eyüp Sabri Bey öncülüğünde 20 Temmuz 1908 gününün sabahında Resneli Ahmet Niyazi Bey’in kaldığı eve gelmişlerdir. Burada İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisinin talimatını tartışmışlardır. Gönderilen talimatta Ohri ve Resne çevresinden İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne bağlı 2000 kişinin silahlandırıp iki milli tabur teşkil edilmesi istenilmiştir. Bu iki taburun kumandasına da Ohri’li Eyüp Sabri ve Resneli Ahmet Niyazi Beylerin geçmesi emredilmiştir¹⁷⁹.

¹⁷⁶ Kadir Girit, *agt*, s. 64.

¹⁷⁷ Resneli Ahmet Niyazi, *age*, s. 223.

¹⁷⁸ Kadir Girit, *agt*, s. 65.

¹⁷⁹ Resneli Ahmet Niyazi, *age*, s. 225.

İsyan bölgesindeki askeri kuvvetlerin ve Müşir Tatar Osman Paşa'nın emrindeki askerlerin isyanın bastırılması yönündeki emirlere isteksizlik göstermesi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden yana saf tutmaları nedeniyle toplanmış olan rediflerin silah bırakarak terhis edilmeleri emredilmiştir. Bu emri alan askeri kuvvetlerden birisi de Ohri Redif Alayı'dır. Ohri Redif Alayı verilen emir üzerine terhis edilmeye ve silahlarını depoya kaldırmaya başlamıştır. Kolağası Eyüp Sabri Bey ise İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden aldığı talimat doğrultusunda harekete geçerek asker ve halk arasından bir araya getirdiği Ohri Milli Alayı Birinci Redif Taburunun kumandanlığına geçmiştir. Aynı akşam silah deposuna girmiş ve 900 mavzer tüfeği ile 95 sandık cephaneye el koyarak emri altındaki birliğe dağıtmıştır. Eyüp Sabri Bey daha sonra Ohri'de askeri kuvvetlerin başı konumundaki Miralay Hamid Hamdi ve Ohri Kaymakamı Süleyman Kani Beylere birer pusula yazarak, onlara gönderdiği yazıların gerekli yerlere ulaştırılmasını istemiştir. Yazıların ulaşmaması halinde hayatlarının tehlikeye gireceğini bildirmiştir. Aslında Hamid Hamdi ve Süleyman Kani Beyler İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubudurlar. Fakat Cemiyetin hüviyetinin gizli olması ve bu kişilerin kritik makamlarda bulunmaları onların takiye yaparak hükümet yanlısıymış gibi hareket etmelerine neden olmuştur. Eyüp Sabri Bey'in kendilerine gönderdiği yazıları 21 Temmuz 1908 günü Üçüncü Ordu Müşiri İbrahim Paşa'ya göndermişlerdir. İbrahim Paşa da bu yazıları Mabeyn'e ve Harbiye Nezareti'ne şifreli olarak yollamıştır¹⁸⁰.

Eyüp Sabri Bey'in yolladığı yazılar ve devamında meydana gelen yazışmalar şu şekildedir:

“Selanik'te Üçüncü Ordu-yu Hümayun Müşiri İbrahim Paşa Hazretlerine Sene 8 Temmuz 324 tarihli şifreli telgraf

Ohri kumandan ve kaymakamından vürud edem telgrafnâme ve mündericatı varaka suretleri berveçh-i zîr arz ve tezyil edildiği ma'ruzdur ferman

Sûret

Bu gece makamat-ı âidesine arz olunmuş bulunduğu üzere burada gayet mühim bir hadise zuhur etmiştir. Ohri Sınıf-ı Sâni Redif Alayı Kumandan Vekili Kolağası Eyüp Sabri Efendi birkaç zabıt ve miktarı hakikîsi daha malûm olmayan ahaliden pek çok kesian ile fîrar eylemiştir. Şimdi geceyi uykusuz olarak geçirdiğimiz kumandanlık dairesinde bulunduğumuz sırada meçhulüahval bir köylü tarafından nöbetçiye teslim edilip yukarıya gönderilen kâğıtta muzır, alçak merhum Eyüp Efendi maiyetinin dokuz yüz kişiden ibaret olduğu ve geçende kumandası kendisine mevdû Ohri Redif Taburunun tahtı silaha daveti esnasında dokuz yüz mavzer, doksan beş sandık cephaneyi maiyetinde bulunanlara tevzi eylemiş bulunduğunu beyan etmekte ve her ikimize karşı bâ varaka-i mahsusa merhum tarafından tehdit-ı şedide vaki olmaktadır; etrafta hudusı iştilir ahvale göre bu tehdidat-ı mevki-i fiile koyabilecekleri anlaşılmakta olmasından nâşi bu suretle tasdie cür'etyab olarak mezkûr varaka-i tehdidiye mefadını aynen arz ediyoruz. 8 Temmuz 324

¹⁸⁰ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *agm.*, s. 114.

Ohri Kaymakamı Süleyman Kâni

Ohri Kumandanı Miralay Hamid Hamdi¹⁸¹

Eyüp Sabri Bey'in Miralay Hamid Hamdi ve Ohri Kaymakamı Süleyman Kani Beylere gönderdiği yazı şu şekildedir:

“Ohri Kumandanı Miralay Hâmid Hamdi ve Ohri Kaymakamı Süleyman Kâni Beylere

On gün mukaddem taburun silâh altına altına celb ve cem'i hakkında aldığım emr-i âli üzerine efradı teslih etmiş ve terhis emri vürudunda da eslihanın depoya peyderpey vazedilmekte bulunduğunu makam-ı âdine iş'ar eylemiştim. Halbuki böyle fırsattan bilistifade milletin gasbolunmuş olan hukuk-i sarihasını istihsal için dokuz yüz adet mavzerle doksan beş sandık cephaneyi milletin emriyle fedailere tevzi edip bugün de işbu fedailerle ittifak ve ittihadın icap ettirdiği tertibatı icra ediyorum.

Leffen takdim ettiğim mektupların mündericatını aynen ve bir harfine bile tebdil etmeyerek ve muhatapları bizzat makine başına celbeyleyerek telgrafla makam-i aidesine arz eylemeniz lâzımdır; bu iş'arı harfiyen icrada cüz'i olsun tereddüd eder iseniz her ikiniz millet haini sıfatıyla idama mahkûm olacağınızı ve emsalinize ibret-i müessire olmak üzere en şedid işkencelerle itlaf edileceğinizi ihtar eylerim.

Ohri Milli Alay Birinci Tabur Kumandanı ve Sabık Redif Alayı Kumandan Vekili Kolağası Eyüp Sabri¹⁸²

Eyüp Sabri Beyin Üçüncü Ordu Müşiri İbrahim Paşa'ya hitaben kaleme aldığı ve Miralay Hamid Hamdi ve Ohri Kaymakamı Süleyman Kani Beylerden ulaştırmalarını istediği yazı:

“Zat-ı sâmi-i âsafenelerine hitaben gönderilmiş olan varakanın mündericatı arz olunur.

Senelerden beri vatanımızın duçar olduğu tezelzülatın sademât-ı hevnâki kulub-ı osmaniyye hüzn içinde kavurmaktadır. Millet-i necibe-i osmaniyyenin mukaddema mazhar olduğu ulviyet cümle millîlü akvamın taht-ı tasdikinde iken bu kavim-i necibin son zamanlarda böyle meskenetle mahvu izmihlali ne büyük bir şeyin ve levs olduğunu piş-i teemmüle alan erbab-ı hemiyet bu idare-i muzebzebenin kaide-i meşrûa ve meşrutaya rabt ve teyid-i maksadı hayırperveranesiyle mülkün hertarafında teşkil ettikleri Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyet-i mukaddesi merakizi sayesinde bugün vatandaşlarımızdan mülahaza edecek derecede kesretli bir miktar ve bu miyanda Hristiyan kardeşlerimiz işbu hizb-i millî ve mukaddeseye gerdandade-i iştirak ve muvafakat olup kâffemiz livay-ı nusret intimay ı Osmnani altında ittihad ve ittifaka karar vererek ve katiyyen havf etmiyeceğimize ahdü peyman eyledik ve halimiz, cari muamelat ve vaki olan maruzatla vasil-ı simah-ı âli olduğuna şüphemiz yoktur.

İşbu cemiyet-i mukadese-i hamiyetin ve her vatanperverin en birinci maksadı ve gaye-i emeli istihsal-i hürriyet ve istikmal-i refah ve rahat-ı milliyettir. Efrad-ı milletin şimdide kadar vâsil olduğu terakkiyat işte bizim gibi vatan gençlerinin istihsal ve istirdat-ı hukuk-ı sarihaya teşebbüslerine vasıta-i yegâne olmuştur. Pâdişâhımız efendimiz cülus-ı hümâyunlarında tesis ve

¹⁸¹ Ohri Milli Alayı Birinci Taburu'yla beraber bir kısım ahalinin de dağa çıktığını havi Harbiye Nezareti'ne gelen telgraflarla, Kolağası Eyyüp Sabri Bey'in Selanik'te Üçüncü Ordu Müşiri İbrahim Paşa'ya gönderdiği mektup sureti. BOA, Y.EE.71.61.1.2; Bkz: Ek-4.

¹⁸² Ohri Milli Alayı Birinci Taburu'yla beraber bir kısım ahalinin de dağa çıktığını havi Harbiye Nezareti'ne gelen telgraflarla, Kolağası Eyyüp Sabri Bey'in Selanik'te Üçüncü Ordu Müşiri İbrahim Paşa'ya gönderdiği mektup sureti. BOA, Y.EE.71.61.1.2; Bkz: Ek-4.

küşad eylediğ mebusan meclisiyle vaz' ve tatbikini irade buyurduğu kanun -ı esasıyı her neden ise muvakkaten tatil ve lağvetti; hâlbuki bugün efrad-ı millet fersah fersah merahil-i terakkiyi kat' eylediğinden hukuk-ı iadesini temenni ve istirahat maksadı hürriyetperveranesiyle kalkınıp bu emellerinin istihsalı emrinde bilcümle karındaşlarıyla dest- peyvest-i ittifak ettiler. Bilirsiniz ki bir milletin refah ve saadeti serbesti-i matbuat ve tatbik-i adalet veesemizin iltizam-ı müsavat ileidir; maateessüf biz bu nimet-i celileden mahrumuz. İstihsal-i âmal-i hürriyet iştimal için cemiyet-i mukaddesemizin makam-ı icraatte ihtiyar eylediği fedakârlıkla kâffe-i milel ve hükümdarını engüşt-i berdehan bırakmış iken hâlâ pâdişâhımıza ihtiyacat ve terakkiyatımızın derecesi hakkiyle ve lâykiyle anlatılarak idare-i hazıra-i müstebiddenin bir suret-i salime ve hasaneye tahviline bir taraftan teşebbüs vaki olmadı. Biz açıktan açığa ortaya atıldık; kitab-ı mukaddesimiz huzurunda icra eylediğimiz yemin, verdiğimiz ahdü misak bu teşebbüsümüzden matlubumuz olan semerati ikittaf için ölünceye kadar çalışmaklığımızı istilzam eylediği cihetle taburumu teslih ve bâdehu terhis fırsatından bilistifade milletin hakk-ı sarihi ve mal-i mukaddesesi olan eslihadan dokuz yüz adedini bir alet-i istihsal-i hak olmak üzere taburum dairesindeki dilaverlere teslim ve îta ve doksan beş sandık cephaneyi tevzi ve taksim ve cümlesini hafız-ı hakiki olan Allah'a emanet eyliyerek istihsal-i hürriyete ve her ne suretle olur ise olsun mebusan meclisinin teşkiline ve kanun-ı esasinin tatbikine muvaffak olmak ve herkese bir numune-i fedakârı ibraz eylemek maksadı hayr ulviyesiyle inân-ı ihtiyarımı bu fedailerle beraber semt-i hürriyet cuyaneye tahvil, refakatim de tensikat-i mürettebemiz mucibince on zabıt ile bin fedaiden mürekkep olan Ohri Milli Alayı'nın Birinci Taburu ile bu gece milletin bahşeylediği mezuniyet ve selâhiyetle hareket ettim; muinimiz Hazret-i Allah'tır.

Pâdişâhımız efendimizden dahi ricamız, bir an evvel meclis-i mebusanın teşkili ve kanun-ı esasinin tatbiki kazıyye-i tebaa-perverâneidir, bunlar verilmezse ilâ ahirilömür istihsalı uğrunda uğraşmağa vakf-ı vücud eylediğimizi ve refakatimdeki bu bahadırının sekiz müfrezeyle tefrikiyle maksat-ı ulvimizi takipten asla feragat eylemeyeceğimizi hakpây-ı maali-ihativây-ı şahaneye arzına veraset-i müşir-i ekremilerini rica eyleriz.

Pek yakın bir zamanda elyevm hakikati görmek istemeyen gözleri kamaştıracak halların zuhur edeceğine katiyyen temin eyleriz. Plânımız mucibince biz şimdilik Toskalık cihetine geçeceğiz. Meçroviçe'den Manastır'a gelen taburların güya tarafları ihata eden Bulgar eşkiyasını def için yola çıkarılmağa ikna edildiği gibi kim bilir ne hiyleler keşfedilerek bize kurşun atmağa gönderilecek olan diğer asker dindaşlarımızla Lahavle vela kuvvete nidây-ı celaletinmasıyla halka-i hak cuyanemize dâhil edebileceğimizi muhakkak bilin. Bizlerden sây,muvaffaku'l-umur bilhayr olan Cenab-ı haktan Nusret. 7 Temmuz 324

Ohri Millî Alayının Birinci Taburu Kumandanı ve Sabık Redif Alayı Kumandan Vekili Kolağası Eyüp Sabri"¹⁸³

Miralay Hamid Hamdi ve Kaymakam Süleyman Kâni Beyler bu yazılara ek olarak Üçüncü Ordu Müşiri İbrahim Paşa'ya bir telgraf daha yazarak, Eyüp Sabri ve Ahmet Niyazi Beylerin teşkil ettikleri "*milli alayları*" dağıtmaya güçlerinin yetmediğini bu nedenle Üçüncü Ordunun bu görevi üstlenmesi gerektiğini söylemişlerdir¹⁸⁴.

Üçüncü Ordu Müşiri İbrahim Paşa'nın gönderdiği yazılar nedeniyle Eyüp Sabri Bey'in gerçekleştirdiği eylemi tafsilatıyla Mabeyn Başkâtipliğine göndermiştir. Gönderdiği yazı şu şekildedir:

¹⁸³ Ohri Milli Alayı Birinci Taburu'yla beraber bir kısım ahalinin de dağa çıktığını havi Harbiye Nezareti'ne gelen telgraflarla, Kolağası Eyyüp Sabri Bey'in Selanik'te Üçüncü Ordu Müşiri İbrahim Paşa'ya gönderdiği mektup sureti. BOA, Y.EE.71.61.1.2; BOA, Y.EE.71.61.1.3. Bkz.: Ek-4.

¹⁸⁴ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *agm*, s. 164- 165.

“Ohri İkinci Sınıf Redif Alayı Kumandan vekili Eyüp Sabri Efendi’nin bir kaç zabıt ve miktar-ı hakikisi malûm olmayan ahaliden pek çok kesian ile beraber firar etmiş ve meçhulüahval bir köylü tarafından nöbetçiye teslim edilip kendilerine tevdi edilmiş olan varakada merhum Eyüp Sabri’nin maiyetinde dokuz yüz kişi bulunduğu ve Ohri redif taburuna ait dokuz yüz mavzer ile doksan beş sandık cephaneyi maiyetinde bulunanlara tevzi eylemiş olduğu ve merhum Eyüp Sabri tarafından gönderilen salifûlarz varaka-i denaetkârânenin aynen mündericatını mutazammın Ohri mevki kumandanlığıyla kaza kaymakamlığından keşide olunan telgrafnameyi tezyilen üçüncü orduy-u hümayun müşiriyeti celilesinden bu kere vürud eden telgrafnâme ile merhum Eyüp Sabri’nin refakatinde mülâzım Mazhar ve İbrahim ve eczacı Sadık efendilerle bazı Bulgar askeri ve jandarma dahi bulunduğu ve cümlesinin Galçica dağlarına doğru gittiklerini ve mülâzım Abdi ve Murtaza ve Cemal Efendilerin dahi merkuma iltihak eylediği ve merhum Eyüp Sabri’nin aldığı kendi taburu ile esleha ve cephanesinden maada diğer taburlar malından dahi yüz adet mavzer ile otuz sandık mavzer cephanesi ve emval sandığından yüz iki adet liray-ı osmani aldığını mutazammın müşiriyet-i müşarünileyhaden yekdiğerini müteakiben vürud eden dört kıta telgrafnamenin suret-ı müstahrecesi leffen arz ve takdim kılındı.

Merkum Eyüp Sabri’nin ve hempasının bir güne hareket-i gayr-ı marziye-i denaetkârânesine meydan bulmaksızın behemehal derdest ye tevkif edilmeleri ve bu misillu erbâb-ı mel’anetin menviyyat-ı redaetkârânelerinin zerre kadar imkân-ı îka bulmamaları için orduy-u hümayunca icap eden tedabirin âcilen ittihaz ve icrası ve netayicinden buraya malumat-ı seria itası için telgrafname-i âcizânemle cevaben müşiriyet-i müşarünileyhaya tebligat îfa kılınmış olduğunun arzına itibar kılındı. Olbabda emr-ü ferman hazret-i menlehülemrindir. 23 Cemaziyelâhır 1326 ve 9 Temmuz sene 1324

Harbiye Nazırı Ömer Rüştü”¹⁸⁵

Eyüp Sabri ve Niyazi Bey hazırlıklarını tamamladıktan sonra Niyazi Bey’in kuvvetleri önde, Eyüp Sabri Bey’in kuvvetleri de onları takip eder şekilde Ohri mıntıkasından Manastır üzerine yola çıkmışlardır. Eyüp Sabri Bey Ohri’de Miralay ve Kaymakama yolladığı yazıları ve yaptığı hazırlıkları İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Şubesi’ne bildirmek üzere Resneli Ahmet Niyazi Bey’in bir diğer kardeşi Osman Fehmi Bey’i faytonla önden yola çıkartmıştır¹⁸⁶.

Ahmet Niyazi Bey kendi birliği ve Eyüp Sabri Bey’in birliği için kılavuzlar çıkartmıştır. Güzergâh sırasındaki duraklarından birisi olan Lahça köyüne doğru yürürlerken bu kılavuzların yolu karıştırmaları nedeniyle iki alay da yollarını kaybedip ormanlık bölgede fazladan dolaşmıştır. Resneli Ahmet Niyazi Bey 21 Temmuz 1908 gününün sabahında Lahça köyüne ulaşmayı başarmıştır. Kendilerini takip eden Eyüp Sabri Bey kılavuzların azizliği nedeniyle İzavor köyüne ancak varabilmiştir. Eyüp Sabri Bey bu olumsuz durumu avantaja çevirmiş ve teşkil ettiği alayına bu bölgelerden de katılımlar sağlamıştır¹⁸⁷. Eyüp Sabri Bey kendisine katılacak olan kişileri burada beklediğinden Ahmet Niyazi Bey’e yazarak onun da yanına, İzavor köyüne gelmesini istemiştir. Ahmet Niyazi Bey ise aynı niyetle Lahça köyünde

¹⁸⁵ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *agm*, s. 115.

¹⁸⁶ Resneli Ahmet Niyazi, *age*, s. 225.

¹⁸⁷ Kadir Girit, *agt*, s. 66.

kalması gerektiğini ve yorgunluğunu bahane ederek gelmesinin uygun olmayacağını bildiren şu mektubu yazmıştır:

“İzavor’da Kolağası Eyüp Bey’e

Muhterem Kardeşim!

Mektubunuzu aldım. Emriniz başımla beraber. Yalnız sizin bilmediğiniz vaziyetimize dair malûmat vererek gelemeyeceğimizden dolayı af edilmemi talep ederim. Size gönderdiğimiz gibi biz de Istok kulübelerinden klavuz aldık. Bunlar bizi gece ormanda dolaştırarak bir türlü yolu bulamadılar. Çok sık bir ormanın sarp tepelerinde dolaştırdılar. Erler birbirini kaybetti, çok yoruldu. Geceyi ormanda geçirdik. Bacaklarında yürüyecek takat kalmadı. Bu bakımdan oraya gelemeyeceğiz. Bununla beraber iltihak edecek köylüleri de burada beklemem münasip olur. Yiyecek temin etmekteyim. Resne idare heyetinden iki şahıs getireceğim. Onları davet etmek üzere adam da gönderdim. Bu sebeple affımı dilerim.”¹⁸⁸

Eyüp Sabri Bey, Niyazi Bey’in mektubuna cevaben şu mektubu yazmıştır:

“Lahça’da Kolağası Niyazi Bey’e

Kardeşim!

Uykusuzluk, yorgunluk dolayısıyla gelemeyeceğinizi yazıyorsunuz. Biz de aynı vaziyetteyiz. Herhalde gelmenizi bekleyeceğim. Ben bize iltihak edenleri bölüklere yerleştirmekle uğraşıyorum. Şimdilik iltihak edenler dört yüz otuz dokuz erdir. Köylerden gelmesini beklediğimiz erler iltihak etmeyince hareketimiz doğru olmayacaktır. Ekmek varsa da her ihtimale karşı daha birkaç yüz ekmeğin hazırlanmasını rica edeceğim. İstarova’dan Kırkalar ve Kayri kabileleri bize burada katılacaktır.”¹⁸⁹

Yazışmalardan sonra Eyüp Sabri Bey beklediği katılımların erken gerçekleşmesi sebebiyle Ahmet Niyazi Bey’in gelmesini beklememiş, kendisi yola çıkarak öğleden sonra Lahça köyüne varmıştır. İki grup burada birleşerek Dirmeni istikametinde yola çıkmışlardır. Ormanlık bir bölgede yürürken birçok silah sesi duymaya başlamışlardır. Ahmet Niyazi Bey silah seslerinin geldiği yöne keşif için birkaç kişi göndermiştir. Keşifçilerden gelen malumata göre silah atan bu kişiler kendilerine katılmak için İstarova’dan gelen Frakalar ve Kapilerden meydana gelen 200 kişilik bir gönüllü oluşumuydu. Bu gelen iki grubun özelliği birbirlerine iki asırdır düşmanlık etmeleri ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin tesis etmeyi vaat ettiği “*kardeşlik*” kavramı karşısında düşmanlıklarını bırakarak beraber saf tutmalarıdır. Bu nedenle gelen katılımcılar Eyüp Sabri ve Ahmet Niyazi Beylere büyük moral olmuştur. Yürüyüşlerine sırasıyla Dirmeni, Grençar köylerinden geçerek devam etmişlerdir. Bu yerlerde

¹⁸⁸ Resneli Ahmet Niyazi, *age*, s. 227- 228.

¹⁸⁹ Resneli Ahmet Niyazi, *age*, s. 228.

“*Milli Alaylara*” katılımlar devam etmiştir. Geçtikleri her yerleşim biriminde Müslim-Gayrimüslim fark etmeksizin neşeli kalabalıklarla karşılanmış ve iyi ağırlanmışlardır¹⁹⁰.

Ohri ve Resne Milli Alayları 22 Temmuz 1908 sabahında yürüyüşlerine devam etmişlerdir. Eyüp Sabri ve Ahmed Niyazi Beyler kendilerini takip edenlere açık bir şekilde maksatlarını belirtmek için şu sözlerle nutuk çekmişlerdir:

“Arkadaşlar, Vatandaşlar!

Cümlemizin huzur ve rahatını, evlât ve ıyâlini, hane ve hânümanını terk ederek hayatımızı feda ettiğimiz malumdur. Bu kadar büyük fedakârlığa ise vatanın selâmetinin temini namına çalışan Cemiyete İnkıyât ederek ihtiyar eyledik. Cemiyet’imizin muvaffakiyetle ilân-ı şân ve şevketi için bir müddetten beri geceli gündüzlü çeşitli zahmet ve meşakatlere göğüs verdik. Artık şu çektiğimiz meşakatlere hâtime vereceğiz. Allah’ın nusretine ve Peygamber’in ruhaniyetine sığınarak şimdi vilayet merkezine, Manastır’a gideceğiz ve burada cemiyetin gayet mühim bir emrini yerine getireceğiz. Cemiyetin manevi şahsiyeti zahirimiz, Cenab-ı Hakk da muînimizdir. Eğer bize verilen bu vazifeyi bir iki saat içinde hüsnü ikmâl ve ifa edebilirsek vatanımız her türlü musibetlerden kurtulacaktır! Müşir Osman Paşa’yı ikametgâhından kılına ziyan getirmeyerek sâlimen alarak cemiyete, millete, vatana ika etmesi melhuz fenalıklara meydan vermemekten ibaret olan şu vazifeyi başarabileceğimizi Allah’ın lütuflarından memul ederim. Onun için arkadaşlar, nizam ve intizamı muhafazaya, alınan emirleri harfi harfine yerine getirmeye son derece gayret etmek lazım. Kimse telaş etmesin! Bu iş sade ve kolay bir şeydir. Çünkü Manastır’daki hamiyetli askerler de bizimle beraberdir. Haydi aslanlarım! Kahramanlarım ileri!”¹⁹¹

Çekilen nutuktan sonra yürüyüşlerine devam eden alaylara Manastır’daki kışlalarından firar etmiş 6 jandarma ve onlara katılan birkaç sivil katılmıştır. Bu gelen insanların yanında bir de henüz 2 yaşlarında olan bir dişi geyik gelmiştir. Geyik tabiatına ters bir şekilde insanlardan kaçmayan yapısıyla dikkat çekmiş ve bir evcil hayvan gibi Ahmet Niyazi ve Eyüp Sabri Beyleri takip etmiştir¹⁹². Daha sonra Ahmet Niyazi Bey tarafından sahiplenilmiştir. Bu hayvan Meşrutiyet yeniden tesis edildikten sonra gerçekleşen devrimin sembollerinden birisi olmuş ve Gazâl-i Hürriyet, Rehber-i Hürriyet isimleriyle ünlenmiştir¹⁹³.

¹⁹⁰ Resneli Ahmet Niyazi, *age*, s. 228- 229.

¹⁹¹ Kadir Girit, *agt*, s. 66- 67.

¹⁹² Resneli Ahmet Niyazi, *age*, s. 232.

¹⁹³ Ahmet Niyazi Bey sahiplendiği geyiğe Hürriyet Geyiği ismini vermiştir. Ayrıntılı Bilgi için Bkz: İ. Arda Odabaşı, “Hürriyet Kahramanı Niyazi Bey’in Geyiği: Rehber-i Hürriyet”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 292, Nisan 2018, s. 50- 55; Geyiğe Gazâl-i Hürriyet adını ise Cidal, İtilaf, Sadâ-yı Millet gibi gazetelerde yazarlık yapan gazeteci Ahmet Samim takmıştır. Fakat halk bu meşhur hayvanı Niyazi Bey Geyiği ismiyle sahiplenmiştir. Bkz: Refik Halid Karay, *Bir Ömür Boyunca*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2019, s. 47; Anayasanın yeniden yürürlüğe girmesi için Makedonya’da dağa çıkan Resneli Niyazi Bey, çetesi ve dağda kendilerine katılan geyiği ile birlikte. *İBB Atatürk Kitaplığı*, Krt_012067. Bkz: Ek-5.

1.10.9. Müşir Tatar Osman Paşa'nın Dağa Kaldırılması

Şemsi Paşa'nın Atıf Bey tarafından öldürülmesinden sonra yerine atanan Fevkalâde Kumandan Müşir Tatar Osman Paşa'nın bulunduğu Manastır şehrinde alıkonulması görevi İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Eyüp Sabri ve Ahmet Niyazi Beylere verilmişti. Bu uğurda Eyüp Sabri ve Ahmet Niyazi Beyler Manastır'a doğru ilerleyişlerine devam etmişlerdir. Manastır yakınlarında “*Milli Alayları*” Cemiyetten Kolağası Osman Bey karşılaşmıştır. Eyüp Sabri ve Ahmet Niyazi Beylere kapalı bir zarfta Müşir Tatar Osman Paşa'nın akıbetinin ne olacağıyla ilgili İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin almış olduğu kararı vermiştir¹⁹⁴. Alınan karar üzerine Müşir Tatar Osman Paşa Eyüp Sabri ve Ahmet Niyazi Beyler tarafından Manastır'da alıkonulmuştur.

Meşrutiyet'in ilanından yıllar sonra Eyüp Sabri Bey, Müşir Tatar Osman Paşa'yı nasıl alıkoyduklarını Tarihçi İ. Hakkı Uzunçarşılı'ya şu sözlerle anlatmıştır:

“9 Temmuz'da (22 Temmuz 1908) Ohri'de teşkil edilen iki bin beş yüz kişilik bir alayla Tatar Osman Paşa'yı kaldırmağa memur edilmiştim; Kolağası Niyazi Bey de beraberdi; gece alaturka saat on birde alay, emniyet tertibatı alarak Manastır'daki kışlalar civarında Osman Paşa'nın ikametgâhına geldik. Evvelâ nöbetçilerin silâhları alındı ve sonra Osman Paşa'nın yaveri ve zabitleri uyandırıldı; muhabereyi men için telgraf telleri kesilmişti; hemen Osman Paşa uyandırıldı. Manastır heyet-i merkeziyesinden Osman Paşa'ya hitaben gönderilen tahrirâtı bizzat ben, Osman Paşa'ya verdim. Paşa okudu ve soğukkanlılığını muhafaza etti. Ne yapacaksınız diye sordu. Ben de misafir edileceğini söyledim; hazırlandı, arabaya bindirilip Niyazi Bey'le maiyetindeki müfrezelerden birisiyle Resne'ye sevk edildi.”¹⁹⁵

Müşir Tatar Osman Paşa, Ahmet Niyazi Bey'in refakatinde Resne'de Rıza isimli bir kişinin evine götürülmüştür. İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Şubesi'nin Müşir Tatar Osman Paşa'ya hitaben yazdığı ve Eyüp Sabri Bey'in ulaştırdığı mektubun içeriği şu şekildedir:

“Bu milleti ekmeği ve verdiği emeklerle meydana gelen askeri kuvvetinizi ve yaradılıştan sahip bulunduğunuz kahramanlığın, millete karşı değil, belki düşmana karşı göndereceği orduların idaresinde, vatana saldıracak düşmanın imha edilmesine karşı verilmiştir. Bugünkü istibdat idaresinin yine aynı padişahın idaresinde bir meşruti idare gayesini güden ve milletin hürriyet hakkını ele geçirmekten ibaret olan bugünkü askeri hareketin tek gayesidir. Bu vaziyet temin edildikten sonra, askeri kuvvetin yenilenmesi ve Harbiye Nazırlığı makamına yükseltildiği sizin gibi iyi kalpli insanlardır. Bu bakımdan kıymetli varlığınızın kaybedilmesine millet kat'iyetle razı olmasa da, hadiseler sizin bu sırada bu vazifede bulunmamanızı lüzumlu kılmaktadır. Bu bakımdan Cemiyetimiz kısa bir zaman için kendisinin bir misafiri olmanızı talep etmeye cesaret etmiştir. Ve bundan dolayı kendinize karşı mel'un bir harekette bulunulmadığını kabul

¹⁹⁴ Resneli Ahmet Niyazi, *age*, s. 234.

¹⁹⁵ Eyüp Sabri Akgöl'le Müşir Tatar Osman Paşa'nın ele geçirilmesi ile ilgili yaptığı mülakatı yazan İ. Hakkı Uzunçarşılı, Eyüp Sabri Bey'den mütevazı ve insan-ı kâmil bir kişi olarak bahsetmiştir. İ. Hakkı Uzunçarşılı, *agm*, s. 117.

buyuracağınızı tahmin ederiz. Bulunacağınız yer şerefinizle mütenasip bir şekilde hazırlanmış olduğundan her çeşit rahatlığınız temin edilecektir. Bu bakımdan şehir kenarında eklemekte olan bin üç yüz er kuvvetlerinize sizi ilâve üzere evinize gelmiş olan sekiz yüz kişilik Cemiyet kuvvetine iltihak etmenizi rica ederiz. Millet, bu gece aldığı tedbiri size şöyle bildirir:

Ev kuşatıldığı gibi, yeni mıntika kumandanlığında bulunan Naki Paşa ve merkez kumandanıyla kendilerine pek itimat edilmeyen diğer bazı vazifeliler de tevkif edilmiştir. Şehir içinde bulunan kuvvetlerin kumandan ve zabıtları, erleri Allah huzurunda, teşebbüs ettiğimiz mukaddes dava yolunda canlarını vermeye yemin etmiştir. Şehirlilerden üç bin kişi de Cemiyetin bir emriyle harekete hazır bulunmaktadır. Millet aleyhinde binde bir imkân içinde vermeyi başarabileceğiniz bir emri şu saatte yapacak hiçbir insan kalmamıştır. Konağımızdaki telgraf telleri de kesilerek dışarıyla irtibatınız imkânsızdır. Cemiyet sizin bir kılına bile gelecek yanlış hareketinizden üzüldü ve sizi mesul görür. Yıldız'dan size verilmiş olan geniş salâhiyetlere, yüksek vicdanınızdan beklenmemekle beraber, burada hareket etmeyeceğinizi ve Erzurum'daki hadiselerle benzer bir vaziyete düşmeye kat'iyetle razı olamayız. Bu bakımdan, Cemiyet, vermiş olduğu kâfi kararı yerine getirmek mecburiyetindedir. Umarız ki evinizde bulunan birkaç silahı millete, millet fedailerine, otuz senedir bin bir müşkülât içinde çırpınan bu zavallı halka, hürriyeti uğrunda ölümü göze alarak bundan böyle silaha sarılma kararını almış olan zulüm görmüşlere karşı kullanmaya temiz vicdanınız razı olmaz. Canlarını feda etmeyi göze almış olan yol gösterenlerinizle beraber, yeni kalacağınız yere gitmenizi kabul buyurmanızı arz ederiz.

22 Temmuz 1908 Çarşamba

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Merkezi¹⁹⁶

Eyüp Sabri Bey, Müşir Tatar Osman Paşa'yı ele geçirdikten sonra genel durumu anlattığı bir telgrafı Yıldız Sarayı'na çekerek Sultan İkinci Abdülhamid'e bildirmiştir. İlgili telgraf şu şekildedir:

“Huzur-ı Hazret-i Padişah-ı âzaîmye

Cemiyetin Milli alayının çakerleri kumandasında Birinci Ohri Taburuyla mezkûr alayın kolağası Niyazi Efendi kumandasında İkinci Resne taburu fevkalâde kumandanı Müşir Osman Paşa hazretlerini misafiretine kabul etti. Paşa hazretlerinin bu gece saat yediyi çeyrek geçe ikametine tahsis olunan mahalle müteveccihen hareket ettiğinin beray-ı malûmat arzına ictisar kılındı ferman.

Ohri Birinci Taburu Kumandanı

Kolağası Eyüp Sabri¹⁹⁷

1.10.10. Avlonyalı Ferid Paşa'nın Azli ve Said Paşanın Sadarete getirilmesi

Makedonya'da subaylar öncülüğünde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gerçekleştirdiği isyan yaşanılırken Sultan İkinci Abdülhamid'in Sadrazamı Avlonyalı Ferit Paşa'dır. Osmanlı Devleti'nde o güne kadarki yenilikler yönetimin gerekli görmesi ve isteği çerçevesinde gerçekleştiği için bu isyan Sadrazam Avlonyalı Ferit Paşa tarafından başlarda pek ciddiye

¹⁹⁶ Resneli Ahmet Niyazi, *age*, 235- 236.

¹⁹⁷ Kolağası Eyyüp Sabri ve Niyazi'nin Manastır Fevkalade Kumandanı Müşir Osman Fevzi Paşa'yı dağa kaldırdıklarına dair muhtelif makam ve şahıslardan gelen telgraflar. BOA, Y.EE.72.62.10.

alınmamıştır¹⁹⁸. Fakat Şemsi Paşa'nın öldürülmesi ve Müşir Tatar Osman Paşa'nın da, askerleri isyanı bastırmak üzere kullanamaması Sultan İkinci Abdülhamid'in sadaret makamında değişiklik yapmak için düşünmesine neden olmuştur. Şehzade Vahideddin Efendi ile de görüşmüştür. Azletmeyi düşündüğü Avlonyalı Ferit Paşa yerine Said ve Kamil Paşalar arasında seçim yapmak zorunda kalmıştır¹⁹⁹. Padişah her iki sadrazam adayına da Makedonya'dan Yıldız Sarayı'na gönderilen Meşrutiyetin iadesini isteyen telgrafları göstererek fikirlerine danışmıştır. Netice olarak da sadaret makamına 22 Temmuz 1908 günü Said Paşa'yı Sadrazam olarak atamıştır²⁰⁰.

Sadaret makamında değişiklik olduğu gün Müşir Tatar Osman Paşa'nın Eyüp Sabri ve Ahmet Niyazi Beyler tarafından alıkonulmasıyla Yıldız Sarayı'na İttihat ve Terakki Cemiyet'i tarafından telgraflar gönderilmeye devam etmiştir. Bunlardan en dikkat çeken Meşrutiyet'in ilanını kesin sözlerle talep eden şu telgraftır:

“Hilâfetin sığınağı olan padişahımızın kutsal katına,

Sizin kendi irade ve kararlarınızla halkınıza vaktiyle ihsan buyurulan Kanun-u Esasinin artık uygulanmasına irade buyurulması suretiyle, bizim size karşı olan sadakatimizin bozulmamasını ve korunmasını dileriz. Eğer pazar gününe kadar Meclis-i Mebusanın açılmasını ferman etmediğiniz takdirde, sizin rızanız hilâfına hareketlere girişilecektir. Manastır vilâyeti dâhilinde bugün mevcut olan bütün sivil âmir ve memurlarla, bütün askerî âmirler, subaylar ve erler ve bütün din ve tarikat büyükleri ile, küçük, büyük, bütün diğer dinler mensupları, istisnasız olarak ve Allah'ın birliğine yemin ederek, bu umumî misak altında toplanmışlardır. Ferman...

9 Temmuz 1325

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Manastır Merkezi”²⁰¹

1.11. MEŞRUTİYET’İN İLAN EDİLMESİ

1.11.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Meşrutiyeti İlan Etmesi

İttihat ve Terakki Cemiyeti Yıldız Sarayı’nı telgraflara boğarken Eyüp Sabri ve Ahmet Niyazi Beyler tarafından Manastır’a giren “*milli alaylar*” şehirde hâkimiyeti ele almıştır. Manastır Valisi Hıfzı Bey’in Yıldız Sarayı’na bildirdiği telgrafta:

“Padişahın kutsal katına,

¹⁹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 547.

¹⁹⁹ Süleyman Kani İrtem, *age*, s. 21.

²⁰⁰ Zekeriya Kurşun, “Said Paşa, Küçük”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, s. 576- 578.

²⁰¹ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 547- 548.

Bu gece Kolağası Eyüp ve Niyazi Efendilerin kumandasında, halktan ve askerlerden meydana gelen 2000 kişi kadar silahlı kuvvet Manastır'a gelip, benim ve daha bazı âmirlerin evleri sarılmıştır. Saat altı buçukta da 800 kişi, Müşir Paşa hazretlerinin (Mareşalin) evlerini saracak, kendisini muhafazaya memur olan askerlerin silâhlarını toplamışlardır. Kendisini de kaldırıp götürmüşlerdir. Manastır'daki bütün askerî birlikler ve halktan 3500 kişi, kendilerine katılmışlardır. Arz olunur.

10 Temmuz 1324

Manastır Valisi Hıfzı²⁰²

Manastır'da kontrolün tamamına yakınının İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne geçtiğini kanıtlamıştır. Aslında durum sadece Manastır'da değil hemen hemen tüm Makedonya'da İttihat ve Terakki Cemiyeti lehine olumlu gelişmiş, Cemiyet isyanında başarılı olmuştur. Meşrutiyet'i Sultan İkinci Abdülhamid'in ilan etmesini beklemeye bile gerek görmemiştir. Ahmet Niyazi Bey 22 Temmuz 1908 gecesi Müşir Tatar Osman Paşa'yı Resne'ye götürmek üzere yola çıkmıştır. Eyüp Sabri Bey ise Cemiyet'in emri üzerine Manastırda kalmıştır. Bir gün sonra 23 Temmuz 1908 sabahı Eyüp Sabri Bey öncülüğündeki Ohri Milli Alayı Manastır şehir merkezine girmiştir. Burada halk ve Manastır'daki askeri kuvvetler toplanarak Eyüp Sabri Bey'i karşılamışlar ve 21 pare top atışı yapılarak Meşrutiyetin yeniden ilan edildiği Cemiyet tarafından duyurularak ilan edilmiş ve kutlamalar yapılmıştır²⁰³. Eyüp Sabri Bey burada Cemiyetin Ohri şubesine bir telgraf çekmiş ve Meşrutiyetin ilan edildiğini, kutlamalar yapılmasını bildirmiştir. Hemen hemen aynı saatlerde tüm Makedonya'da Meşrutiyet'in ilanı kutlanmaya başlamıştır²⁰⁴.

Eyüp Sabri Bey karşılandıktan sonra başlayan kutlamalar katılımlarla artarak devam etmiştir. Şehir meydanında Erkan-ı Harp Binbaşısı Vehip Bey tarafından Meşrutiyetin ilanı ile ilgili şu beyanname okunmuştur.

“Mukaddes vatandaşlar, muazzez kardeşler!..

Bu mübarek hâkipâki vatanın otuz bir seneden beri geçirdiği rikkatengiz, muzlim, canhıraş levhalardan, demlerden bahseylemek istemem. Yalnız sine-i vatana açılan iltiyam napezir yaralardan akan cerahati temizlemek, ârazı şahsiye ve infialâtı nefsanîye üzerine bilâ sual nefyü iclâ, tard ve teb'dit edilen en namuskâr, en gayur, en hamîyetli ahrar-ı ümmeti zindanlardan kurtarmak, zincirlerini koparmak için min indullah müeyyidi meb'us olan Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyeti efradı hamîyetperverani atebî ebediyete istinat ederek bugün bilütfülkerim icrayı faaliyete başladı. Klüb-i umumiyemizin âmâkı hufasında resanetgiri istikrar olan maksadı meşru-i cemiyet herkese ayandır. ‘Lâtectemiu ümmeti aleddalâle’ hadis-i şerifi rehberi kavimizdir. Adalet, müsavat, hürriyet, uhuvvet meslek-i esasimizdir. Cenab-ı Hakka hamdüs-enâyı lâtuhsî olsun li,

²⁰² Kolağası Eyyüp Sabri ve Niyazi'nin Manastır Fevkalade Kumandanı Müşir Osman Fevzi Paşa'yı dağa kaldırdıklarına dair muhtelif makam ve şahıslardan gelen telgraflar. BOA, Y.EE.72.62.8; Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 548. Bkz.: Ek 9.

²⁰³ İ. Hakkı Uzunçarşılı, *agm*, s. 117

²⁰⁴ Süleyman Kani İrtem, *age*, s. 33.

insan gibi yaşamak, Allah'ın emri, Peygamber'in kavli ile âmil olmak zamanını idrak eyledik. Artık, cennet mekan Kanuni Sultan Süleyman zamanından beri padişah ve millet arasına çekilen kafesi kıracağız. Padişahımızın etrafını alan haşn, rezil, bedtîyne sefi denî herifler kahrolsun. Sahikülneşepen neş'et etmiş, pâk sût ile büyümüş, mekârımı ahlâk ve mehasini sıfât ile teselli eylemiş zevatı isteriz. Aç ve bi ilaç olarak San'a zindanlarında, Diyar-ı Bekir, Erzurum, Akkâ kal'alarında, Fizan'dasefil ve sergerdan olan ahrarı ümmetin saadet, hürriyet ve ikbalini dileriz. Vatanımızın barıgırânı itisافتan kurtaracak, yetimlerimizin gözyaşlarını dindirecek ve kimsenin hakkını kimseye kaptırmayacak, bizi insan gibi yaşatacak usulü meşrua-i meşverettir ki bu istediklerimizin cümlesinin temin eyleyen Kanun-i Esasi'dir.

Ey vatandaşlar!

Ya Kanun-i Esasi, ya ölüm!

Bir vatanın menabi-i umumiyesinden müstefit olup bir havayı teneffüs eden ve Osmanlı bayrağı altında itihat eyleyen ecnası muhtelif bilâ tefriki cinsü mezhep birbirinin ruhu, nuru hade kai iftiharıdır. Birbirinin malını, canını, ırzını aynı şiddet ve asabiyetle müdafaa ve muhafaza eyleyerek bugünden itibaren hırzı can bilir.

Eylerini, çoluk çocuklarını, rahat ve refahını bırakarak vatan uğruna mahrumiyeti mutlakaya katlanmak suretiyle dağlara çıkan arkadaşlarımız var olsun!

Ey Ohri Kahramanları! Ey Resne aslanları! Ey Manastır yiğitleri! Dünyada misline tesadüf edilmeyen bir asalet ve necabetle vazife-i milliyenizi ifa ettiniz. Sizi bağrımıza basar, zevali napezir teşekkürlerimizin kabulünü rica eyleriz. Cenab-ı Hak sizi dârında mes'ut buyursun. Siz bütün Millet-i Osmaniye ve ümmet-i merhumeyi sevindirdiniz; Cenab-ı Allah'ta sizi bahtiyar eylesin!

Yaşasın Manastır kahramanları; yaşasın Ohri fedaileri! Yaşasın İzmir fırkası aslanları! Yaşasın vatan! Yaşasın millet!"²⁰⁵

Vehip Bey'in attığı nutuktan sonra kutlamalar devam etmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meşrutiyeti ilan etmesinden sonra başlayan kutlamalar tüm Makedonya'ya yayıldığı gibi Müslüman, Gayrimüslim, ve bir çok ulusun büyük kitlelerle bir arada kaynaşarak ortak paydada buluşması dikkate değerdir²⁰⁶.

1.11.2. Meşrutiyetin Sultan İkinci Abdülhamid Tarafından Resmen İlan Edilmesi

Makedonya'da İttihat ve Terakki Cemiyeti Meşrutiyeti ilan etmiştir fakat henüz resmi bir durum ortada yoktur. Sultan İkinci Abdülhamid gelişmeleri kaygı ile takip etmiştir. Sadaret makamına yeni gelmiş olan Said Paşa Makedonya'daki gelişmeleri Sultan İkinci Abdülhamid'e arz etmek için kabinesi ile beraber bir bilgi metni hazırlamıştır. İlgili metin şu şekildedir:

"Üç Rumeli vilâyetinde meydana gelen ihtilâl hareketleri ile ilgili olup, 8, 9, 10 Temmuz tarihleri ile gelen yetmiş yedi adet telgrafla diğer yazılar, yüksek iradelerine uyularak birer birer okundu.

²⁰⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi*, 2. Baskı, Hürriyet Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1988, s. 62- 63.

²⁰⁶ Şevket Süreyya Aydemir *age*, s. 556.

Bu olayları davet eden sebepleri etrafla araştırmaya, yüksek malumları olduğu gibi, zaman yetersiz olduğundan, bunlar ayrıca ve yazılı olarak arz edilecekse de, lüzumu aşikâr olan ivedilik dolayısıyla, iki nüsha olarak sunulan karar nüshalarına uyularak, üç vilâyet genel müfettişliği ile valilere acele telgraflar yazılacağı ve diğer bütün valiliklere de bildirilerek, bu kararların yerine getirileceği yüksek malum ve kabullerine arz olunur...”²⁰⁷

Said Paşa’nın Padişah’a arz ettiği arızasında bahsettiği telgraflar Eyüp Sabri Bey’in dağa çıktığı tarihe denk gelen günlerde Makedonya’da İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin tertip ettiği toplantılar ve Yıldız Sarayı’na gönderdiği telgraflarla ilgilidir. Bölgede Meşrutiyetin ilanı için birçok toplantı yapılmıştır. Bunlardan arasında önce ve en ehemmiyet sahibi olanlardan birisi Firzovik Toplantısı’dır. Henüz Ahmet Niyazi ve Enver Beylerin dağa çıktığı ilk günlerde Firzovik’te Gayrimüslimlerin ağırlıkta olduğu ve binlerce Arnavut’un katıldığı eğlence etkinliği düzenlenmiştir. Arnavutlar içinde şöhrete sahip olan ve isyanı bastırmakla görevli Şemsi Paşa Arnavutların desteğini almak için onlara çağrı yapmıştır. Fakat Firzovik’te toplananlar İttihat ve Terakki Cemiyetinden yana tavır almışlardır. Gün geçtikçe sayıları artmış ve 30 000 kadar kişi toplanmıştır. Firzovik’teki bu kalabalığı dağıtması için Kosova Jandarma Kumandanı Miralay Galip Bey görevlendirilmiştir. Fakat Miralay Galip Bey İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne bağlı bir subaydır. Firzovik’e geldiğinde kalabalığı dağıtmak yerine onları Meşrutiyetin ilan edilmesi için harekete geçmeye çağırmıştır. Miralay Galip Bey’in etkisiyle Meşrutiyetin ilanı hususunda birlik olan Arnavutlar yine Miralay Galip Bey’in hazırladığı bir bildiriye aralarındaki temsilcilere imzalatmışlardır. Hazırlanan bildiri ivedilikle Yıldız Sarayı’na gönderilmiştir. Sultan İkinci Abdülhamid’den Meşrutiyetin ilan edilmesini talep eden Arnavutlar, gerekirse birleşerek İstanbul’a yürümek üzere ant içtiklerini söylemişlerdir. Böylesine kitlesel bir hareket Yıldız Sarayı’nın ilerleyen günlerde Meşrutiyeti ilan etmesinde büyük bir etkiye sahip olmuştur²⁰⁸.

Firzovik toplantısına benzer toplantılar ve Yıldız Sarayı’na telgraf göndermeler 23 Temmuz 1908 gününden birkaç gün önce epeyce çoğalmış ve tüm Makedonya’ya yayılmıştır. Saray isyana engel olamadığı gibi halkın desteğini İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne kaptırmıştır. Saraya gönderilen telgraflar genellikle Meşrutiyet ilan edilmezse Üçüncü ordu ile birleşilerek İstanbul’a yürüneceği üzerinedir. Zaten isyan bölgede başarılı olmuştur. İttihat ve Terakki

²⁰⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 557.

²⁰⁸ Remzi Çavuş, “Firzovik Toplantılarının Meşrutiyetin İlanına Katkısı”, *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2015, s. 65.

Cemiyeti kendi kendisine Makedonya’da Meşrutiyeti ilan etmiştir. Sultan İkinci Abdülhamid ve yönetimine bu durumu kabullenmekten başka bir çare kalmamıştır²⁰⁹.

Said Paşa’nın arızasını inceleyen Sultan İkinci Abdülhamid, Meşrutiyeti 31 yıl sonra tekrardan yürürlüğe koymayı kabul etmiştir. Meclis-i Mebusan’ın tekrardan faaliyete geçilmesi için irade buyurarak sancaklara ve vilayetlere haber gönderilmesini emretmiştir. Böylece Meşrutiyet Makedonya’da İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından ilan edildikten bir gün sonra Sultan İkinci Abdülhamid tarafından 24 Temmuz 1908 günü resmen ilan edilmiştir²¹⁰. Osmanlı kamuoyu ise ertesi gün gazetelerde yayımlanan haberlerle Meşrutiyetin ilanından haberdar olmuştur. Meşrutiyet’in ilan edilip Kanun-u Esasi’nin tekrar yürürlüğe girmesinin ilanı 25 Temmuz 1908 günü uzun yıllar sonra sansürlü çıkan gazeteler sayesinde kamuoyuna duyurulmuştur. Burada dikkati çeken iki unsur vardır. İlki Meşrutiyet’in ilanının akabinde sansürün ortadan kalkması ile İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin vaat ettiği “hürriyet” ortamının gerçekleşmesinin bir göstergesi olmasıdır. Diğer unsur ise Makedonya’daki gelişmelerin aksine Meşrutiyet’in padişahın halkına verdiği bir ihsan gibi sunulmasıdır. Bu duruma örnek olarak 25 Temmuz 1908 günü İkdâm gazetesinde Meşrutiyet’in ilanı ile ilgili yayımlanan yazıların bir bölümü gösterilebilir. “*Padişah Devlet-i Osmaniye’nin şu asırda usul-ü kadime ile artık idare edilemeyeceğini takdir gibi derin bir deha-i siyasi izhar buyurarak milletin hukukunu Kanun-u Esasi ile tayin ve efrad-ı milletin kanun nazarında müsavatını, idarenin kafasından suiistimallerin izalesini temin buyurmuşlardır.*”²¹¹ Böylelikle Osmanlı Devleti’nin çatısı altında yaşayan her ulusun kendisini Osmanlı parlamentosunda temsil edebilecek olması İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin “müsavat” vaadini de gerçekleştirdiğini göstermiştir.

1.11.3. Manastır’da Meşrutiyet Kutlamaları

İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Merasim-i İstikbaliye adıyla 26 Temmuz 1908 günü Meşrutiyetin ilân edildiği Manastır’da geniş katılımlı bir kutlama tertip edilmiştir. Kutlamaya katılan en önemli konuklar, gerçekleştirdikleri isyan hareketiyle Meşrutiyetin ilân edilmesini sağlayan Kolağası Ohrili Eyüp Sabri Bey, Kolağası Resneli Ahmet Niyazi Bey ve

²⁰⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Hürriyet’in İlânı İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., Temmuz 1998, s. 15- 16.

²¹⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 558.

²¹¹ Oya Dağlar, “II. Meşrutiyet’in İlanının İstanbul Basını’ndaki Yansımaları (1908)”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı 38, Mart 2018, s. 143- 144; Kanun-ı Esasi ve Meşrutiyet nizamının yeniden tesis edildiğine dair Sultan İkinci Abdülhamid’in resmi kararının yayımlandığı gazete nüshası. **İkdâm** 12 Temmuz 1324 (25 Temmuz 1908). Bkz: Ek-6.

onların teşkil ettiği “*Ohri, Resne Milli Alayları*”dır. Kutamalara elli binden fazla kişi katılmıştır. Sadece Manastır değil, çevre yerlerden de akın akın insanlar “*Hürriyet Kahramanlarını*” görmeye gelmiştir. Yapılan merasimlerde Eyüp Sabri ve Ahmet Niyazi Beyler çiçek yağmuruna tutulmuş, öpücöklere boğulmuştur²¹².

²¹² *Neyyir-i Hakikat*, “Merasim-i İstikbaliye”, 14 Temmuz 1324, Numara 11, s. 2.; Manastır’da Meşrutiyet’in ilan edildiğı 23 Temmuz 1908 tarihinden itibaren yapılan kutlamalar ile ilgili görseller için Bkz: Manastır’da Meşrutiyet sancağı önünde Kolağası Ohrili Eyüp Sabri Bey ve çetesi. <https://www.ikvi.at/?p=764> (Erişim Tarihi 11. 4. 2019 22:20) Ek-7; Resne, Ohri Milli Tabuları Kumandanları Kolağası Niyazi Beğ, Kolağası Eyüp Efendi. Kolağası Resneli Ahmet Niyazi, *Hatırat-ı Niyazi*, Sabah Matbaası, İstanbul 1326, s. 42. Ek-8; Ohri ve Resne Milli Alaylarının bir arada olduğı fotoğraf karesi BOA, YB.21.113.4.23.1. Ek-9; Eyüp Sabri Bey ve Ohri Milli Alayı’ndan birkaç kişinin olduğı toplu fotoğraf . <https://www.ikvi.at/?p=764> (Erişim Tarihi 11. 4. 2019 22:20) Ek-10.

BÖLÜM 2: İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ

İkinci Meşrutiyet olarak adlandırılan dönem dağılmakta olan Osmanlı Devleti'nin sonunu getiren önemli gelişmelerin yaşandığı bir devirdir. Eyüp Sabri Beyler Manastır'da Meşrutiyeti ilan ettikleri zaman isyanın diğer cephesindeki Enver Bey, Meşrutiyetin ilan edildiğini “*Hastayı tedavi ettik.*” sözüyle duyurmuştur. Enver Bey bu sözü söyleyerek 1853 senesinde Osmanlı Devletine “*Hasta Adam*” sıfatını yakıştıran Rus Çarı İkinci Nikola'ya kendince bir cevap vermiştir²¹³. Ancak Osmanlı Devleti'nin Enver Bey'in tabiri ile tedavi edilemediği, kısa sayılabilecek bir zaman müddetinde devletin dağılıp ve çökerek tarih sahnesinden çekilmesiyle görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nin bu son evresinde Meşrutiyetin iadesini gerçekleştirilmesini sağlayan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti 10 Temmuz İhtilalinden kısa bir müddet sonra ve yavaş bir şekilde aşama aşama Osmanlı Devleti'nin iktidarını ele geçirmiştir. Parlamantonun yeniden açılmasıyla beraber İttihat ve Terakki Cemiyeti devlet yönetiminde tecrübeli bir kadrosu bulunmadığı için iktidarı doğrudan ele almayarak bir kontrol mekanizması vazifesi üstlenmiştir. Kamil Paşa önderliğinde kurulan ilk kabinelerden birisinde İttihat ve Terakki Cemiyeti sadece Adliye Nazırı Manyasizade Refik Bey tarafından temsil edilmiştir. Daha sonra kurulacak olan Hüseyin Hilmi Paşa, İbrahim Hakkı Paşa ve Said Paşa kabinelerinde Cemiyet kontrolcü tavrını devam ettirmiştir²¹⁴. Said Paşa kabinesi 16 Temmuz 1912 günü Cemiyetin baskısı sonucunda istifa etmiştir²¹⁵. Hükümetin istifasıyla beraber meclis de feshedilmiştir. Bunun sonucunda Kamil Paşa hükümeti kurulmuş, İttihat ve Terakki Cemiyeti muhalefete düşmüştür. Ancak Enver Bey'in öncülüğünde 23 Ocak 1913 günü gerçekleşen Bab-ı Ali Baskını sonucunda Kâmil Paşa hükümeti silah zoruyla istifa ettirilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu tarihten sonra kendi yanlısı bir hükümet kurmaya çalışmıştır²¹⁶. Bab-ı Ali baskınından sonra İttihatçılara yakın bir isim olan Mahmut Şevket Paşa sadarete gelmiştir. Ancak muhalefet tarafından 11 Haziran 1913 gününde suikasta uğrayarak hayatını kaybetmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti Mahmut Şevket Paşa'nın katledilmesinden sonra doğrudan kendi bünyesinden sırasıyla Sait Halim ile Talat Paşalar

²¹³ Şevket Süreyya Aydemir, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa Cilt 2 (1908-1914)*, 13. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2013, s. 27.

²¹⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi*, s. 57- 58.

²¹⁵ Zekeriya Kurşun, *agm*, s. 578.

²¹⁶ Sevda Özbek, *Darbeler ve Bâb-ı Ali Baskını*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018, s. 58-59.

vasıtasıyla hükümetler kurmuş ve 1913– 1918 yılları arasında Osmanlı Devleti’nin yürütme gücünü doğrudan eline almıştır²¹⁷.

Meşrutiyetin ilanından sonra 1910– 1918 yılları arasında yapılan üç genel seçimi de İttihat ve Terakki Cemiyeti kazanmıştır. Ancak 1911 senesinde İstanbul’da yapılan ara seçimleri Hürriyet ve İtilaf Fırkası’nın kazanması nedeniyle İttihat ve Terakki Cemiyeti bu tarihteki seçimlerde gayri demokratik usuller tertip ederek, baskı yoluyla sandıklara etki etmiş ve kendi adaylarının çoğunlukta olmasını sağlamıştır. Böylelikle kabinelerde kurduğu hâkimiyetle yürütmeyi eline alan İttihat ve Terakki Cemiyeti seçimler yoluyla da parlamentoya hâkim olmuş ve ülke yönetimindeki tek güç olmuştur. Eyüp Sabri Akgöl’de bu hâkim gücün en yüksek noktasındaki karar mekanizması olan İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i umumisinin bir üyesi olarak Osmanlı Devleti’nin yönetimindeki söz sahibi birkaç kişiden birisi olmuştur.²¹⁸

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ülke yönetiminde tek güç olduğu 1913- 1918 yılları arasındaki dönemin genelinde Osmanlı tahtında oturan Sultan Beşinci Mehmed Reşad’ın ise saltanat makamında kaldığı günlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin isteklerini ve eylemlerini onaylamaktan başka bir fonksiyonu olmamıştır. Padişahın İttihat ve Terakki Cemiyeti’nden çekinmesinde kendisinden önceki üç padişahın da tahttan indirilmesi ile akabinde uğradıkları akıbetlerin önemli tesiri olmuştur. Abisi Sultan İkinci Abdülhamid hâl edilme korkusunu iktidarı kendi elinde tutarak bastırmaya çalışmışken Sultan Beşinci Mehmed Reşad hiçbir işe müdahil olmama yolunu tercih ederek kendisine dokunulmamasını sağlamıştır²¹⁹. Bu sayede İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Osmanlı Devletindeki hâkimiyetini daha da perçinlemiştir.

Meşrutiyet’in iadesiyle beraber dolaylı olarak başlayan ve kısa aralıklarla yaşanan kesintilerden sonra 1913 yılıyla beraber Osmanlı Devleti’nin yönetiminde tek söz sahibi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin idaresi Birinci Dünya Savaşının sonlarına doğru 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi’nin akabinde sona ermiştir. Cemiyet 14 Kasım 1918 günü bir kongre düzenlemiş ve kendisini feshetmiştir²²⁰. Yöneticilerin önemli bir kısmı

²¹⁷ Tarık Zafer Tunaya, *age*, s. 58.

²¹⁸ Tarık Zafer Tunaya *age*, s. 59.

²¹⁹ Murat Bardakçı, *age*, 51- 52.

²²⁰ Tarık Zafer Tunaya, *age*, s. 69.

yurtdışına çıkmak zorunda kalmış ve ülkeden ayrılmışlardır²²¹. Böylelikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fiili varlığı son bulmuş, kadroları önemli ölçüde dağılmıştır.

Eyüp Sabri Akgöl'ün hikâyesi ise Birinci Dünya Savaşının bitiminde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile beraber son bulmamıştır. Yurt dışına çıkmamış ve burada kalarak yeni bir maceraya, Milli Mücadeleye, katılmıştır.

2.1. “HÜRRİYET KAHRAMANI” KOLAĞASI EYÜP SABRİ BEY

Meşrutiyet ilan edildikten sonra Sultan İkinci Abdülhamid ve yönetimi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meşrutiyetin ilanı sonrası neler yaptığını anlattıktan sonra 10 Temmuz ihtilalinin ilk günlerine dönerek çalışmanın ana konusu olan Eyüp Sabri Akgöl'ün bu süreçte neler yaptığını anlatmak gerekmektedir.

Meşrutiyeti yeniden tesis eden ayaklanmanın 3 kahramanı aynı idealler doğrultusunda isyan etmiştir. Fakat üçünün de karakterleri arasında farklılar vardır. Bu farklılık ihtilal sonrası hayatlarında değişiklikler olmasına neden olmuştur. Büyük bir şöhrete kavuştuktan sonra isimleri beraber anılan bu üç subay, ihtilalden önce de beraber hareket etmemişlerdi. İhtilalden sonra Enver Bey Selanik'te merkez-i umumiye girerek çalışmaya başlamışken Eyüp Sabri ve Ahmet Niyazi Beyler memleketlerine dönmüşler ve hepsi birbirinden ayrı çalışmaya başlamıştır. Ancak Eyüp Sabri ve Ahmet Niyazi Bey'in faaliyetleri ayrı şehirlerde olsalar da birbirine benzerdir.

Meşrutiyet ilan edildikten birkaç yıl sonra Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti devlet yönetiminde tek güç olmuştur. Eyüp Sabri Akgöl de bu süreçte Cemiyetin üst düzey yöneticileri arasına girmiştir. Dolayısıyla devletin kaderini tayin eden birkaç isimden birisi olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Merkez-i Umumi üyeliğine 1910 senesinde giren Eyüp Sabri Akgöl, Cihan Harbi'nin sonunda Cemiyetin kendisini feshettiği 1918 senesindeki kongreye kadar bu konumunu devam ettirmiştir²²². Meşrutiyet'in ilan edilebilmesindeki önemli rolü, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına kadar artarak devam etmiştir. Meşrutiyetin ilk dönemlerinde “*Hürriyet Kahramanı*” unvanıyla büyük bir şöhrete kavuşmuştur. Eyüp Sabri Akgöl'e atfedilen hatıratla “*Hürriyet Kahramanı*” ilan edilmesini büyük bir mütevazılık

²²¹ Erol Kaya, “İttihat ve Terakki Liderlerinin Yurtdışına Kaçışları Ve Bunun İstanbul Basımındaki Yankıları”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 2008, s. 190- 191.

²²² Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt: III İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Hürriyet Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1989, s. 240.

içeren şu sözlerle anlatmıştır: “Hiç şüphesiz 1876 ilk meşrutiyetinin verasetine sahip, memleket içinde ve dışında hayatlara mal olmuş uzun bir mücadelenin neticesi idi İkinci Meşrutiyet, fakat politikanın değişmez kaidesi son söz veya son adım kimin ise, şeref ve şöhret onun adına tapulanırsa, bizimki de böyle oldu; bir ânda hürriyet kahramanı olduk”.²²³

Enver ve Ahmet Niyazi Beylerle beraber Eyüp Sabri Bey’in ismi de her yerde anılmaya başlamıştır. Meşrutiyet mücadelesi ile ilgili yayımlanan kitap, mecmua ve gazete köşelerinde ismi zikredilmiştir. Ülkenin her bölgesinde adı anılmaya başlanmıştır. Kartpostallara fotoğrafları basılmış²²⁴ adına güfte yazılarak marş bestelenmiştir. Marşın ismi “Mücâhidîn-i Hürriyet Marşı”dır. Bahsi geçen marş; Eyüp Sabri Bey’in Meşrutiyet’in ilanı için verdiği mücadeleyi yüceltmek ve hatıralarda yaşatmak için sözleri Manastır Mekteb-i Askeri Rüştîyesi muallimlerinden Aziz Hüdaî Bey tarafından yazılmış, Manastırda Yirmi İkinci Alay Mızıkâ Yüzbaşı Alî Rıza Bey tarafından da bestelenmiştir²²⁵. Marş rast makamında bestelenmiştir. Cumhuriyet döneminde TRT repertuvarına da girmiştir²²⁶. Marşın sözleri şu şekildedir:

“Sen oldun ey gazenfer mücâhidine rehber

Sizinle oldu millet hakikaten muzaffer

Yazıldı hatt-ı zerle vatanda nâm-ı eyyüb

Terennüm etsin ârtık bu marşı cümle asker

Cihana verdi hürriyet-i ulûv hayderane

Bu marşı yaptı millet vatan için terane

Söylendi şin mazi kavuştuk eski şana

²²³ *Tercüman*, 4 Ekim 1984, s. 6.

²²⁴ Ohrili Eyüp Sabri Bey, Enver Bey ve Resneli Niyazi'nin İkinci Abdülhamid'e isyan ettikleri zamandaki çeteci kıyafetleriyle çektiydikleri bir karta yapıştırılmış fotoğrafları. BOA, YB.02, 113 -7. Bkz: Ek-11; Birinci Ohri Milli Taburu Kumandanı Kolağası Eyüp Sabri Bey, *İBB Atatürk Kitaplığı* Krt_009470. Bkz. Ek-12; Ohri Milli Alayı Kumandanı kahraman-ı hürriyet Eyüp Sabri Efendi çetesi efrad ve zabitanı *İBB Atatürk Kitaplığı* Krt_009367. Bkz.: Ek-13; 1908 devriminin önde gelen kişilerini resmeden Fransızca, Rumca Osmanlıca kartpostal *İBB Atatürk Kitaplığı* Krt_012040. Ek-14; Meşrutiyet Albümlerinden Souvenir du 10/23 Juillet vive la constitution'un (10 Temmuz Yedigârı) arka kapağında Kahraman-ı Hürriyet Eyüp Sabri Bey başlığı ile Eyüp Sabri Akgöl'ün Manaki Kardeşler tarafından çekilmiş fotoğrafı Bkz. Ek-15, Kahraman-ı Hürriyet Niyazi Bey, Kahraman-ı Hürriyet Enver Bey ve Kahraman-ı Hürriyet Eyüp Sabri Bey ile refika-ı muhteremesi. 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) Bkz: Ek-16. *Souvenir Du 10/23 Juillet Vive La Constitution*, Matba-i Artin Asadoryan Matbaası, İstanbul 1909.

²²⁵ Hürriyet Kahramanı Ohrili Eyüp Sabri Bey'in namına tanzim edilen marş. *Şehbâl*, 1 Kânûn-ı Evvel 1325, A. 17, s. 337.

²²⁶ BOA, TRT.MD.d .63.2.

Duayı kalp millet yayıldı esmane”²²⁷

2.1.1. Eyüp Sabri Bey’in Vekâleten Ohri Kaymakamlığına Atanması ve Hayır İşleri

İhtilalden sonra memleketi Ohri’ye dönen Eyüp Sabri Bey, önceden de burada itibar sahibi birisiydi. Fakat isyan sürecindeki rolü, Cemiyet’in birlik beraberlik hedefleri ve ihtilalin başarıya ulaşması ile ünü önce Makedonya’da Sonra da tüm Osmanlı ülkesinde artmış ve “*Hürriyet Kahramanı*” olarak şöhret sahibi olmuştur. Böylece memleketi Ohri’de beraber yaşadığı farklı etnik kökenlere ve dinlere mensup Ohrililerin gözünde de tartışmasız bir yere sahip olmuştur. Bölgenin doğal lideri haline gelmiştir. Bu sırada İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne bağlı ve 10 Temmuz ihtilalinin gerçekleşmesinde yararlılık gösteren Ohri Kaymakamı Süleyman Kani Bey ihtilalden kısa bir süre sonra 24 Aralık 1908 tarihinde Manastır kaymakamlığına atanmıştır²²⁸.

Süleyman Kâni beyden boşalan Ohri kaymakamlığına da vekâleten Eyüp Sabri Bey atanmıştır. Eyüp Sabri Bey kaymakam vekilliğini ordudaki göreviyle beraber devam ettirmiştir. Eyüp Sabri Bey’in kaymakam vekilliği yaptığı dönemdeki faaliyetleri ile ilgili literatürde ve arşivlerde detaylı bilgi yoktur. Ancak Osmanlı Devlet Arşivinde Makedonya ile ilgili evraklar arasında, Eyüp Sabri Bey’in Ohri Müftüsü Dehar Efendi’ye ait taşınmaz gayrimenkullere el koyarak eğitim hizmetlerine tahsis ettiğine dair bir şikâyet mektubu vardır. İlgili mektubun içeriği şu şekildedir:

“Maruz-u daileridir ki

Hakvayi ailelerine dualardan sonra benim efendim, beyefendi oğlum mektep için iceraları ile aldığınız hane-i âcizinin icaresini kimler tarafından verilecektir. Ve rica ederim ona beyaz mecidiye-i Zira müftülüğü meşrut olan dükkanlar elimizden alındı. Ve müftülük maaşı dahi gelmedi. Ve bu seneyi mübarekede ona can-ı insan olarak şükürler olsun vardır. Ancak bu icare ile bir idaredir. Lütfen ve merhameten hane icaresini her kimin tarafından almak lazım olursa daili acizeye bildirilmesi.”²²⁹

²²⁷ Hürriyet Kahramanı Ohri Eyüp Sabri Bey’in namına tanzim edilen marşın sözleri. *Şehbâl*, 1 Kânûn-ı Evvel 1325, A. 17, s. 341.

²²⁸ “Manastır vilayeti merkez kazası Kaim-i Makamı İsmail Hakkı Efendi mezkûr kaim-i makamlığa İlbasan sancağı mutasarrıflığı vekâletine tayin olunmasına binaen mezkûr kaim-i makamlığa birinci sınıftan intihabname ahzine kesb-i isthkak eylemiş olan Ohri Kaim-i Makamı Süleyman Kani Efendinin tayini sicil-i ahval-i memurin komisyonunun mazbatasına üzerine tensib kılınmış olmağla icray-ı icabı menut-u müsade-i aliyye-i sadaret-penahileridir. Olbabda emr-ü ferman hazret-i veliyy-ül emrindir. Fi Zilkade sene 326 ve fi 11 kanunuevvel 324 Nazır-ı Umur-u Dahiliye Hüseyin” Bkz: BOA, İ. DH. 1472- 17- 1.

²²⁹ Müftülüğe bağlı dükkanların elinden gittiği, on kişiye bakmak zorunda olduğu, müftülük maaşının da verilmediği konularından bahisle mektebe kiraya verdiği evin kirasının bir an önce tahsilini isteyen Müftü Dehar Efendi’nin mektubu. BOA, YB. 21. 48. 82. 1. 1.

“Efendi-i mumaileyhe badeli istifa dâhiniz tayin olduğunda dükkân-ı mezburlar Hacı Abdülatif Efendi ki emaneten yeminde bulunup...

İzzetlü efendüm hazretleri

Hak bai ailelerine daima etiye-i Hayriyelerinizi yad etmekte olduğumuzu Mevla-i hazretlerine malumdur. Benim zat-ı ailelerine ziyadesiyle rica ve niyaz ederiz. 88 senesinde Şevvalinden gayri istihkak üzere Ohri müftülüğünü hasbi olarak idare etmekte bulunduğum için merhum Halil Paşa bana eylediği fetvahaneye ve tahtında dört adet dükkân müftülük-i meşrut olmak üzere bina eyledi. Ol vakit müftü bulunan İbrahim Hakkı Efendi fetvahaneye ikame eyledi ve dükkânlar icaresinin yed-i zaptına aldı. Dainiz dahi Manastır Valisi Ali Saip Paşa'ya istida eyledim. Vali-i mumaileyh dahi Ohri Kaymakamlığından istilam eyleyip/edip ol vakit Ohri Kaymakamlığından dahi müftülüğü meşrut olduğunu ba mazbata cevap verildi. Maaşı verilecektir. Ba emri vilayet dükkân-ı mezburlar dainize kaim-i makamlık ve meclis-i idare tarafından yed-i zaptımıza teslim edüp ve şimdiye kadar bu dükkânlar icaresi müftülük vazifesini idare etmekte bulunduğum halde şimdi ise müftülere maaş verilecektir diye Eyüp Sabri Bey maarif için zapt eyledi. Müftülük için dahi mal müdürü maaş vermedi. Her ne kadar maklup eyledik ise daha emir gelmemiştir. Bizlere cevap verilmekte olduğu dört sene merhumceddin Müftü Süleyman Efendi'yi yanında on iki sene İskodralı Ethem Efendi yanında dört sene dahi Devreli İbrahim Efendi yanında Hedmetinde bulunup bade Hu mim gayri istikak Ohri müftülüğüne tayin olunup bunca müddet şariat-ı Muhammediye tasvi olarak hidmetin de bulunduğu ancak zat-ı alilerine malumdur. Şimdi maaş vermezler. Dükkânlar dahi yedimizden alındı. Dainiz maaş için şimdi ihtiyarlık halinde ne yapacağımı bilmiyorum. Manastır vilayetine arzuhal verdim, yazdım. Bize lisanen cevap verdi. El an bir semeresine nail olamadım. Ancak zat-ı aliniz akrabamızdan bulunduğundan lütfen ve inayeten müftülük maaşını zat-ı alileriniz tarafından orada bir çare bulmanızı verilmez ise fetvahaneye dükkânları yine zapta ve yedimize teslim olunmasını eğer mümkün olmaz dainiz tarafından sadareti uzmaya veya meşihat-ı uzmaya istida eyleyeyim. Eğer mümkün ise hakbayı alilerimiz tarafından yapup deri aliyede lazım geleni istida edeyim. Efendim lütfen ve merhameten lazım gelir ise öylece yaparım her halde efendimiz say ve gayretine muhtaç olduğumdan lütfen eylemeniz niyazı babında istirham ederim efendim. Olbabda ve herhalde emr menlehu emindir efendim. Habayı aileleriniz tarafından²³⁰.

Her ne kadar müftü mağdur edildiğine dair bir kamuoyu oluşturmaya çalışmış olsa da Eyüp Sabri Bey kamuya ait bu mülklerin yine kamu yararına olacak şekilde eğitim faaliyetleri için kullanılmasına sebep olmuştur. Zaten Eyüp Sabri Bey yine ileriki bölümlerde bahsedeceğimiz üzere Ohri'de kendi imkânlarıyla bir okul kurarak eğitime destek olmaya çalışmıştır. Bu durum Eyüp Sabri Bey'in maarifperver bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca Eyüp Sabri Bey'in kaymakam vekilliği görevinde başarılı olduğu ve halkı memnun ettiği açıkça bellidir. Ohri'de yaşayan ulemalar, şeyhler, muhtarlar, Bulgar metropoliti, Ordu mensupları ve halk tarafından Eyüp Sabri Beyin benimsendiği yine bu kişilerin Dâhiliye Nezareti'ne Eyüp Sabri Beyin Ohri Kaymakamlığına asaleten atanması için 16 ve 17 Ocak 1909 tarihlerinde çektikleri müşterek ve ayrı ayrı telgraflardan anlaşılmaktadır. İlgili telgraflar şu şekildedir:

“Dahiliye Nezaret-i Celilesine

²³⁰ Müftülüğe bağlı dükkânların elinden gittiği, on kişiye bakmak zorunda olduğu, müftülük maaşının da verilmediği konularından bahisle mektebe kiraya verdiği evin kirasının bir an önce tahsilini isteyen Müftü Dehar Efendi'nin mektubu. BOA, YB. 21. 48. 82. 1. 2.

İnkılab-ı azim-i ahirede bilfiil hudemat-ı fedakarane ve hûda-pesendanesi çok olub esas-ı ahlak-ı aliyye-i muhtare ve müessir sohbet-perveranesiyle bilcümle sunuf-ı ahaliyi kendisine rabt ve medyun-u şükran eden Kolağası Eyüb Sabri Beyin inhilal eden kazamız kaim-i makamlığına emrolunduğu halde bugün umumun matlubu vefak ve ittihadın idamesi burada temin edilmiş nazariyle bakılması lazım gelegeldiğine biz Osmanlı Bulgar Kulübünün de bu arzuy-ı ciddisinin tervici meşrutiyetin bahş eylediği adaletten istirham eyler. Fi 1 Kanunusani sene 324

Ohri Osmanlı Bulgar Kulübü”²³¹

“Dahiliye Nezaret-i Celilesine

Münhal bulunan Ohri kazası kaim-i makamlığına vekaletinde bulunan kolağası Eyüb Sabri Efendinin asaleten nakli kaza-i mezkur ulemasıyle İslam ve Hristiyan muteberanı taraflarından makam-ı vilayete çekilen telgraflarda istida olunduğu ve mumaileyhin ehliyet ve ahval-i mahalliyyeye vukufu hasebiyle mezkur kaim-i makamlığa icray-ı memuriyeti ez-her-i cihet münasib olacağı manastır vilayetinden alınan telgrafda işar olunmuştur. Muma ileyhin derkar olan hudemat-ı hasenesine binaen taltifi öteden berü orduca da arzu olunmakda olduğundan ve mahalli ulema ve muteberanının taleb-i vakii eser-i teşvik değil belki muma ileyhin meziyet ve hüsn-ü hizmetini takdirden münbais idiğünden işar-ı vilayet vechile mezkur kaim-i makamlığa asaleten nakline müsaade buyurulması müsterhamdır. Fi 4 kanunusani sene 324.

Rumeli Müfettiş Vekili Mahmud Şevket”²³²

“4 Kanunusani sene 324 Manastır Vilayet-i Aliyyesine

3 Kanunusani 324 Ohri kaymakamlığına kolağası Eyüp sabri efendinin asaleten tayinine müsaade buyurulması Dahiliye Nezareti Celilesine telgrafla arz ve inha kulinmiştir. Olbabda”²³³

“4 Kânunusani 324 Dâhiliye Nezareti Celilesine

Münhal bulunan Ohri kazası kaim-i makamlığına mezkûr kaim-i makamlık vekâletinde bulunan kolağası Eyüb Sabri Efendinin asaleten tayini kazai mezkûr ulemasıyle İslam ve Hristiyan muteberanı taraflarından makam-ı vilayete çekilen telgraflarda istida olunduğu ve mumaileyhin ehliyet ve ruyeti ve ahval-i mahalliye vukufu hasebiyle mezkur kaim-i makamlığa icray-ı memuriyeti ez-her-i cihet münasib olacağı manastır vilayetinden alınan telgrafda işar olunmuştur. Mumaileyhin derkar olan hudemat-ı hasenesine binaen taltifi ötedenberi orduca da arzu olunmakda olduğu ve mahalli ulema ve muteberanının taleb-i vakii eser-i teşvik değil belki muma ileyhin meziyet ve hüsn-ü hizmeti takdirden münbais idiğünden işar-ı vilayet vechile mezkûr kaim-i makamlığa asaleten tayinine müsaade buyurulması müsterhamdır. Ferman”²³⁴

“Rumeli Vilayat-ı Şahanesi Müfettiş-i Umumiliği Vekâleti Cenab-ı Alisine

Utufetlü efendim hazretleri

Münhal olan Ohri kaim-i makamlığına kolağası Eyüb Sabri Bey’in tayini esbabının istikmalı hakkında Ohri eşraf ve ahalisi tarafından çekilen telgrafname leffen huzur-ı aliy-i utufilerine takdim olunmağla emr-ü ferman hazret-i men leh-ül emrindir fi 21 zilhicce sene 326 ve fi 31 kanunuevvel 324

Mühr-i vali Ferik (Hasan Fahri) görülmüşdür.”²³⁵

“Şifre mahalli numerosu 38734

²³¹ BOA, DH. MKT. 2710- 63- 1.

²³² BOA, DH. MKT. 2710- 63- 2.

²³³ BOA, TFR. I. MN. 184- 18303- 2.

²³⁴ BOA, TFR. I. MN. 184- 18303- 3.

²³⁵ BOA, TFR. I. MN. 184- 18303- 4.

Ohri ulema ve meşayih ve eşrafı ve muhtar ve muteberanı ile Ohri Bulgar Metropolidi ve mahalli Osmanlı Bulgar Kulübü taraflarından çekilen üç kıta telgrafnamede kolağası Eyüb efendinin ehliyet ve ruyetinden bahisle Ohri kaim-i makamlığına tayini istirham olunub mumailiye iktidarı ve ahval-i mahalliye vukufu ile beraber bu sırada Arnavud lisanı elifbası dolayısıyla ikiye inkısam etmiş olan ahali-i müslime arasındaki ahz-i sarin izalesiyle hükümet aleyhine haksız olarak ref-i şikayete vesile-cu olan Bulgar ileri gelenlerini daire-i sükunda tutabilmek için bunların hürmet ve itimadlarını kazanmış bir zatın orada ifay-ı memuriyetinin taht-ı vücubda bulunması hasebiyle vekaletde bulunan zabıt mumailiye Ohri kaim-i makamlığına tayinine müsaade buyurulması maruzdur ferman.

fi 3 Kanunuevvel sene 324 Manastır Valisi Fahri

Bu kolağasının hudemat-ı hasenesi görülmüştür. Kendisinin altifi ötedenberi orduca arzu olunmaktadır. Ahalinin talebi eser-i teşvik değil belki mumailiye hudemat-ı sabıkasını takdiren vaki olmuştur. binenaleyh Dâhiliye Nezaret-i Celilesine tervicen arzıyla ona göre vilayete de cevap para²³⁶

“Manastır Vilayet-i Celilesine

4 kânunusani sene 324 tarihli telgrafname cevap-ı acizlerine ilavedir Ohri kaim-i makamlığına Eyüb Sabri efendinin tayini hakkında sebk eden arz ve inhaya cevaben Dâhiliye Nezaret-i Celilelerinden alınan telgrafın balaya naklen tebliği olbabda.”²³⁷

Belgelerde açıkça görüldüğü üzere Ohri’de yaşayan tüm halk zümreleri Eyüp Sabri Bey’in asaleten Ohri kaymakamı olarak atanması için seferber olmuştur. Ancak Dâhiliye Nezaretinden çeşitli vasıtalarla bildirilen telgraflarda Eyüp Sabri Bey’in vekâleten Ohri kaymakamlığına atanmasından kısa bir süre sonra Eski Haymana Kaymakamı Hamdi Bey’in 30 Aralık 1908 tarihinde Ohri’ye kaymakam olarak atandığı bildirilmiştir²³⁸. Bu sebeple halkın Eyüp Sabri Bey’in asaleten Ohri kaymakamı olarak atanması için ortaya koyduğu müşterek isteğin kabul edilmesinin mümkün olmadığı ve zaten halkın atamadan sonra bu isteğini arz ettiği, Eyüp Sabri Bey’in de bu durumda kaymakamlık görevini kabul etmeyeceği, şimdilik Hamdi Bey’in Ohri’ye gelerek göreve başlayacağı bildirilmiştir²³⁹.

Eyüp Sabri Akgöl ile ilgili bir monografi yazan Arif Ago, 10 Temmuz İhtilalinden sonra Eyüp Sabri Bey’in vekâleten kaymakamlık yaptığı günlere denk gelen süreyi de

²³⁶ BOA, TFR. I. MN. 184- 18303- 5.

²³⁷ BOA, TFR. I. MN. 184- 18303- 6.

²³⁸ Nezaret-i Umur-ü Dâhiliye; Manastır vilayeti dâhilinde ikinci sınıfdan olan Ohri kazası kaim-i makamı Süleyman Kâni Beyin Manastır merkez kaim-i makamlığına tahvil-i memuriyet hakkında tanzim olunan mazbata 8 Kânunuevvel sene 324 tarihinde takdim kılınmış olduğundan şu halde açılacak olan mezkur Ohri kazası kaim-i makamlığına sınıf-ı mezburdan müntehab ve mekteb-i mülkiyeden mezun olub tedkik edilen terceme-i halinde ilişkisi görülmeyen haymana kazası kaim-i makam-ı sabıkı Hamdi Efendinin icray-ı memuriyeti tezekkür kılınmış olmağla olbabda emr ü ferman hazret-i men leh ül-emrindir fi 6 zilhicce 326 ve fi 17 Kanunuevvel sene 324. BOA, DH. MKT. 2701- 37- 1.

²³⁹ Manastır Vilayetine Rumeli Müfettişliği Vekaletine; Eyüp Sabri Efendinin vekaleti ve seadet-i vatan ve millet uğrunda hudematı fedakarane ve bergüzidesi müsellemler olmağla Ohri kaymakamlığında istihdamı nezaretce pek ziyade arzu edilirse de müraceat ve işaret-ı vakiyadan evvel 17 Kanunuevvel sene 324 tarihinde mezkur kaim-i makamlığa mekteb-i mülkiyeli kaim-i makamlardan Hamdi Bey tayin edilmiş ve tehiri bittabi münasib olamayacağı gibi Eyüp Sabri Efendinin de mezkur kaim-i makamlığı suret-i katıyyede kabul etmesi memul olmadığından şimdilik Hamdi Beyin izamıyla iktifa zaruridir. Emr-ü ferman. BOA, DH. MKT. 2710- 63- 4.

kapsamak üzere 2 sene Ohri şehrinin belediye başkanlığını yaptığını yazmıştır²⁴⁰. Ancak bahsi geçen monografiden başka herhangi bir kaynakta bu bilgiye rastlanılmamıştır.

2.2. 31 MART VAKASI VE HAREKET ORDUSU

10 Temmuz İhtilali başarılı olduktan sonra Osmanlı Devleti'nin yönetimi tekrar şekillenip, parlamenter sistem tesis edilirken ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin legal bir yapılanma olarak yeniden teşkilatlandığı süreçte Eyüp Sabri Akgöl bu sistemin kahramanı olarak köşesine çekilmiş ve ordudaki göreviyle beraber kendi şehri Ohri'de idari görevlerde bulunmuştur. Ancak Meşrutiyetle ilgili aldığı sorumluluk ihtilaldeki rolü ile bitmemiştir. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan İttihat Terakki sempatisi ve “özgürlük”, “hürriyet” ortamı yerini tepkiye ve karşı çıkışa bırakmaya başlamıştır. Başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun muhtelif yerlerinde Meşrutiyet ile İttihat ve Terakki karşıtı ayaklanmalar ve olaylar çıkmış, en son olarak 31 Mart Vakası adıyla bilinen İstanbul'daki olaylar vukua gelmiştir. Meşrutiyet rejiminin bu reaksiyonlar nedeniyle ortadan kalkma tehlikesi meydana gelmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti ile meşrutiyet taraftarı 3. ve 2. Ordular birleşerek bu ayaklanmayı sonlandırmış, Meşrutiyet nizamı tekrardan hâkim kılınmıştır. Eyüp Sabri Akgöl de bastırma hareketine kendi birliği ve Ohri milli alayıyla katılarak bu süreçte aktif bir rol oynamıştır.

2.2.2. 31 Mart Vakası

31 Mart Vakası 13 Nisan 1909 tarihinde gerçekleşmiştir. Ancak Rumi takvime göre 31 Mart 1325 tarihine denk geldiği için bu tarihle anılmıştır. 31 Mart Vakasında gerçekleşen olaylar Meşrutiyetin ilanı sonrası gerçekleşen tepkilerin bir benzeridir. Fakat diğerlerinden farklı olarak daha büyük kitleler ayaklanmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalefet ve Meşrutiyet karşıtlığı 1909 senesinin başlarından itibaren tırmanarak artmıştır. Gerilimin büyümesinde muhalif basının etkisi büyük olmuştur. Kamil Paşa hükümetinin düşmesinden onra basında çıkan sert yazılar halk üzerinde tesir yaratmış ve galeyana gelmelerine sebep olmuştur. Hatta gerilim o kadar büyümüştür ki

²⁴⁰ Arif Ago, *agm*, s. 38.

gazeteler söylemlerini yumuşatmış, birçok yayın organı dış politika üzerine yayın yapmaya başlamıştır²⁴¹.

Meşrutiyet'in ilanı sonrasında oluşan otorite boşluğu nedeniyle Avusturya Macaristan İmparatorluğu 5 Ekim 1908 günü Bosna-Hersek'i ilhak etmiştir. Bulgarlar da bu süreçte müstakil bir devlet kurmak için Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun da desteğini alarak harekete geçmiştir ve Bosna-Hersek'in ilhak edildiği tarihte bağımsız Bulgaristan Devleti ilan etmiştir. Bulgarların bağımsızlık ilan etmeleri ve Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna-Hersek'i ilhak etmesi Girit Adası'nı topraklarına katmak isteyen Yunanistan'ın cesaret alarak harekete geçmesine neden olmuştur. Yunanistan Girit Adası'nı 6 Ekim 1908 günü ilhak ettiğini ilan etmiştir, fakat bu kararında muvaffak olamamıştır. Dış politikadaki bu gelişmelerde Meşrutiyetin sorgulanmasına, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı muhalefetin güçlenmesine neden olmuştur²⁴².

Muhelif seslerin ve tepkilerin yükseldiği bu dönemde Makedonya'dan İstanbul'a İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin isteğiyle Meşrutiyeti korumaları için Avcı Taburları getirilmiştir. Fakat 31 Mart Vakasında ayaklanan askerler bu taburların için çıkmıştır²⁴³.

Kıbrıs'tan İstanbul'a gelen Derviş Vahdeti isimli birisi burada 11 Aralık 1909 tarihinden itibaren Volkan isimli bir gazete çıkarmaya başlamıştır. Gazete kendi yayın politikasını İslamcı, insaniyetçi ve hürriyetçi olarak tanımlamıştır. Derviş Vahdeti, Volkan Gazetesi yoluyla İslam dinini kendisine referans aldığını söyleyerek, dini duygularını kullanmış ve halkı Meşrutiyete karşı kışkırtmaya çalışmıştır. Volkan Gazetesi, İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin²⁴⁴ önde gelen isimlerinin Derviş Vahdeti'den talepleri sonrasında bir süre bu cemiyetin yayın organlığını da yapmıştır. En sert eleştirilerini İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yöneltmiştir. Devlet büyüklerine yazdığı açık mektuplarda genel ahlakın bozulduğuna işaret ederek şeriatın tam olarak uygulanmamasından şikâyet etmiştir. Ordu'yu siyasi müdahale etmesi için kışkırtacak yazılar yayımlamıştır. Yazılarıyla 31 Mart Vakasında

²⁴¹ Murat Haniççe, İlyas Ak, "İstanbul Gazetelerinin Başyazarlarının Kaleminden 31 Mart Vak'ası Öncesi ve Sonrası", *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 2, Sayı 3, Mart 2018, s. 13.

²⁴² Yunus Emre Tekinsoy, "II. Meşrutiyet İttihat ve Terakki Dönemleri Dış Politika", *Türk Dış Politikası (1830-1989)*, Serkan Kekevi (Ed.), vd., Berikan Yayınevi, Ankara 2017, s. 277- 282.

²⁴³ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 124- 125.

²⁴⁴ İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti 31 mart Vakasından 10 gün önce kurulmuştur. Ayasofya Camiinde yapılan bir tören sonrası Derviş Vahdeti'nin attığı nutuk sonrasında kurulduğu ilan edilmiştir. 31 Mart Vakasındaki olayların baş sorumlusu olarak görülmüştür. Bkz.: Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi*, s. 217.

insanları kışkırtan ve ayaklananlara destek çıkan Derviş Vahdeti, isyancıların İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne ait bayrakları taşımaları sebebiyle dikkatleri üzerinde toplamıştır²⁴⁵.

Şubat ayıyla beraber Derviş Vahdeti çıkardığı Volkan gazetesi aracılığıyla faaliyetlerini arttırmıştır. Şeyhülislam'a bir lahiya göndererek devletin şariat hükümlerine göre yönetilmesini ve ecnebi kuralları ile nizamlarının terk edilmesini istemiştir. Aynı içeriğe sahip beyannameleri de İstanbul'da çeşitli yerlerde dağıttırıştır. Bu beyannameler en çok medreseler, kışlalar ve kahvehaneler gibi insanların toplu bir şekil bir araya geldikleri yerlerde rağbet görmüştür. Derviş Vahdeti'nin propagandasından etkilenenler “şariat isteriz” sloganını dillerine dolamışlardır²⁴⁶.

İlk toplu ayaklanmalar Medreselerde görülmüştür. Çünkü meşrutiyet iade edilmeden önce medrese talebeleri askerlik vazifesinden müderrislerinden aldıkları bir şehadetname sayesinde muaf tutulmuşlardır. Bu durum askerlikten kaçanların medreselerde yer işgal etmelerine sebep olmuştur. Medreselerin sahip oldukları kapasitelerinin üzerinde öğrenciye eğitim vermek zorunda kalması da eğitimin kalitesini düşürmüştür. Harbiye Nezareti de medrese talebelerinin askerlik görevinden muaf sayılabilmelerini yapılacak imtihanlar neticesinde başarılı olmak şartına bağlamak için çalışma başlatmıştır²⁴⁷. Fatih ve Süleymaniye medreselerinin talebeleri 27 Şubat tarihinde Harbiye Nezareti'nin başlattığı çalışmalara karşı çıkarak ayaklanmışlardır²⁴⁸.

Harbiye Nezareti medreseler ile ilgili çalışmalar başlattığı sıralar da ordu mensuplarını siyasetten uzak durmaları hususunda uyarıcı bir genelgeyi 21 Şubat tarihinde yayımlamıştır. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının önemli bir kısmını ordu mensupları teşkil ediyordu. Doğal olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtı ve cemiyete bağlı mektepli subaylardan hazzetmeyen alaylı subaylar da cemiyetin karşısında bir tutum izlemişlerdir. Derviş Vahdeti'nin Volkan Gazetesi 28 Mart tarihli sayısında 5. Alaya mensup askerlerin İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'ne katıldığını duyurmuştur. Bu karşı desteğe zamanla başka askeri birliklerde katılmıştır. Böylelikle “şariat isteriz” ve “mektepli zabıt istemeyiz, alaylı

²⁴⁵ Yavuz Selim Kaya, *agm*, s. 353- 354.

²⁴⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 126.

²⁴⁷ Mustafa Ergün, “II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islâh Çalışmaları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 30, Sayı 1-2, 1982, s. 73- 74.

²⁴⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 127.

zabit isteriz” diyenler aynı saflarda buluşmaya başlamıştır²⁴⁹. Böylelikle ordudaki muhalefet er ve erbaşlara kadar sıçramıştır.

Gösterilen tepkilerin toplu bir ayaklanma olarak ortaya çıkması ise Serbesti Gazetesi’nde İttihat ve Terakki karşıtı yazılarıyla tanınan gazeteci Hasan Fehmi’nin Galata’da 6 Nisan 1908 gecesi silahlı suikast sonucu öldürülmesiyle gerçekleşmiştir. Saldırıya şahit olan görgü tanıklarının ifadelerine göre suikastçının subay kıyafeti giymesi, suikasttan sonra failin yakalanamaması İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin sorumlu tutulmasına neden olmuştur²⁵⁰. Çünkü Meşrutiyetin ilanından sonra benzer şekilde İttihatçılar tarafından muhaliflerine şiddet eylemleri düzenlendiği görülmüştür. Burada da aslında suikastın Hasan Fehmi Bey’i öldürmek amacıyla tertip edilmediği hakkında iddialar vardır. Hasan Fehmi cinayetinin tanıkları suikastçının ateş etmeden önce “*Al Mevlan!*” diyerek ateş ettiğini söylemişlerdir. Buradan asıl hedefin Serbesti gazetesi yazarı Mevlanzade Rıfat olduğu söylenebilir. Serbesti gazetesinde cinayetle ilgili “*Vatan bu hainlerin pençe-i istibdadından kurtarılmalıdır. İstibdat bir merkezden kalktı, merkez-i müteaddideye geçti... Ey tercüman-ı efide-i millet olan matbuat, çalışınız vatani pençe-i istibdadın kuvvei muharebesinden kurtarınız*” diye bir yazı paylaşarak İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne karşı bir cephe açmıştır²⁵¹.

Hasan Fehmi beyin itibar gören ve sevilen bir gazeteci olmasından dolayı öldürülmesi büyük bir tepki çekmiştir. Sultanahmet meydanından kaldırılan cenazesine büyük bir kalabalık katılmıştır. Derviş vahdeti de Volkan gazetesinde insanları galeyana getirecek yazılar yayımlamıştır. Meşrutiyeti korumak için İstanbul’a getirilmiş olan avcı taburları Taşkışla’da bu olay neticesinde isyan etmişlerdir²⁵².

12 Nisan’ı 13 Nisan’a bağlayan gece Taksim’deki Taşkışla’da Hamdi Çavuş isminde bir askerin önderliğinde alaylı askerler ayaklanmıştır. Evvela mektepli subayları derdest edip ya ağaçlara bağlamışlar ya da odalara hapsetmişlerdir. Daha sonra askerleri yanlarına alarak Sultan Ahmet meydanına yürümüşlerdir. Askerler kışladan ayrıldıkları andan itibaren İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti taraftarları da onlara katılmaya başlamıştır. Meydana gelince Meclis-i

²⁴⁹ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 128.

²⁵⁰ Cemil Hakan Korkmaz, *age*, s. 68.

²⁵¹ Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, Sinan Yayınevi, İstanbul 1972, s. 49.

²⁵² Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 132.

Mebusan binasını kuşatmışlardır. Askerler çevredeki kışlalardan da destek istemişlerdir. Gün doğumuna yakın birçok birlik isyana destek için Sultanahmet meydanında toplanmıştır²⁵³.

Sabah olunca isyancıların çevresinde halk da toplanmaya başlamıştır. Şeriat isteriz sloganlarının yanında Hassa Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa, Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa ve Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey'i istemediklerine dair sloganlar atmışlardır. Bu sıralarda arabası ile Sirkeci'den geçen Adliye Nazırı Nazım Paşa'yı Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey sanarak yakalamış ve süngüleyerek öldürmüşlerdir. Hemen sonra Lazkiye Mebusu Arslan Bey'i İttihatçı Hüseyin Cahit'e benzeterek öldürmüşlerdir. Aynı gün içinde isyancılar İstanbul'un muhtelif yerlerinde yakaladıkları bazı mektepli subayları da katletmiştir²⁵⁴.

Meclis-i Mebusan'ı işgal eden isyancılar burada bazı taleplerde bulunmuşlardır. Bu talepler şu şekildedir: Hükümet istifa edecek ve Kamil Paşa'nın sadaret makamına gelerek yeniden hükümet kuracaktır. Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey görevinden yerine İsmail Kemal Meclis-i Mebusan reisi olacaktır. İttihatçı ve mektepli subaylar ordudan uzaklaştırılacak, ordudan tasfiye edilen alaylı subaylar ise görevlerine geri dönecektir. İttihat ve Terakki Cemiyeti ilga edilecektir. Şeriat hükümleri eksiksiz uygulanacak ve hadiseler katılanlar için af ilan edilecektir. Meclis-i Mebusan'da bulunan mebusların sayısı karar alacak çoğunlukta bulunmadığı halde mecbur kalarak bu istekleri kabul etmişlerdir ve bu hususta bir beyannamesi ilan edilmiştir. Beyanname telgraf yoluyla Yıldız Sarayı'na bildirilmiştir. Sultan İkinci Abdülhamid'de alınan kararları onaylamıştır²⁵⁵. Bir gün sonra 14 Nisan 1909 günü Ahmet Tevfik Paşa sadrazam olarak atanmış ve yeni bir kabine kurması için görevlendirilmiştir²⁵⁶.

Hadiselerin ikinci gününe Asâr-ı Tevfik Zırhlısı Komutanı Ali Kabuli Bey'in öldürülmesi damga vuran en önemli olay olmuştur. Ali Kabuli Bey, deniz subayları ve Prens Sabahaddin'in de bulunduğu bir toplantıya katılmıştır. Toplantıda çıkan hadiselerin Meşrutiyet'e zarar verecek bir hal alması neticesinde Yıldız Sarayı'nın topa tutulması kararlaştırılmıştır. Ali Kabuli Bey alınan karar sonrasında *"Padişah milletle kaimdir, milleti mahvetmek isteyen kim olursa olsun bu toprakları onu kahretmek boynumuzun borcudur."*

²⁵³ Sina Akşin, *age*, 53- 54.

²⁵⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 136.

²⁵⁵ Azmi Özcan, "Otuzbir Mart Vakası", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 34, İstanbul 2007, s. 9- 10.

²⁵⁶ Kemal Beydilli, "Ahmet Tevfik Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul 1989, s. 139.

Demıştır. Daha sonra Ali Kabuli Bey'in bu sözleri isyancılar tarafından çarpıtılarak niyetinin her halükarda Yıldız Sarayı'nı bombalamak olduğu şeklinde yorumlanmıştır²⁵⁷. Bu sebeple padişahı koruyacağız fikriyle hareket etmişler ve Ali Kabuli Bey'i yakalayarak Yıldız Sarayı'na götürmüşlerdir. Sultan İkinci Abdülhamid pencereden olanları izlemiş, Ali Kabuli Bey'in bırakılmasını istemiştir. Ancak isyancılar padişahın gözleri önünde Ali Kabuli Bey'i öldürmüşlerdir²⁵⁸.

Ali Kabuli Bey'in öldürülmesinden sonra isyancılar, İstanbul'da bulunan İttihatçıların önemli isimlerinin peşine düşmüşlerdir. Ancak Hüseyin Cahit, Talat, Rahmi ve Ahmet Rıza Beyler saklanarak canlarını kurtarabilmişlerdir. Tevfik Paşa Kabinesi'nin kurulması isyancıların yatışması için yeterli olmamıştır. Çeşitli gruplar halinde dağılarak sokak aralarında silah ateşlemişler, sokaklarda gördükleri kadınları evlerine yollamaya çalışmışlar ve batı tarzı kıyafet giyenleri dövmüşlerdir. Bildikleri meşrutiyet taraftarı isimlerin evlerini işaretlemişlerdir²⁵⁹.

2.2.3. 31 Mart Vakası'nın Makedonya'da Duyulması

İstanbul'da vukua gelen hadiselerden Selanik'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi-i Umumisi'nin haberi İsmail Canbolat'ın "*Meşrutiyet mahvoldu!*" diyerek çektiği telgraf ile olmuştur. Cemiyet Yıldız Sarayı'na çektiği telgrafla Tevfik Paşa kabinesinin meşru olmadığını bu nedenle derhal eski kabinenin göreve dönmesini istemiştir. Makedonya'nın muhtelif yerlerindeki İttihat ve Terakki Cemiyeti şubelerinden de Yıldız Sarayı'na tıpkı meşrutiyet ilan edilmeden önceki gibi telgraf bombardımanı başlamıştır. Telgrafların içeriğinde Sultan İkinci Abdülhamid'i anayasayı ihlal ettiği ve Meşrutiyet hükümetini yıkmaya çalıştığı hakkında suçlayan metinler yazılmıştır. Bu durumun hesabının sorulacağı da belirtilmiştir. Bir süre sonra benzer telgraflar tüm Osmanlı topraklarından Yıldız Sarayı'na gönderilmeye başlanmıştır²⁶⁰.

İsyan ile ilgili gelişmeler kulaktan kulağa yayıldıkça İttihatçı mebusların öldürülerek yerlerine başka mebusların atandığı, Galata köprüsünün havaya uçurulduğu ve sansürün tekrar

²⁵⁷ Sıddık Yıldız, "31 Mart İsyanı'ndan Bir Olay İncelemesi: Asâr-ı Tevfik Zırhlısı Komutanı Ali Kabuli Bey'in Öldürülmesi", *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD)*, Yıl 1, Sayı 1, Aralık 2017, s. 73- 74.

²⁵⁸ Sıddık Yıldız, *agm*, s. 79.

²⁵⁹ Enver Ziya Karal, *age*, s. 91.

²⁶⁰ Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1993, s. 31.

uygulandığı gibi asılsız haberlerde ortaya çıkmıştır. Bu haberler Makedonya'daki halkın büyük tepkisini çekmiştir²⁶¹.

İstanbul'daki isyan Meşrutiyete bağlılığıyla bilinen Eyüp Sabri Beylerin de mensubu oldukları Üçüncü Ordu'da büyük tepkiyle karşılanmıştır. Üçüncü Ordu Komutanı Mahmud Şevket Paşa başkanlığında bir toplantı tertip edilmiştir. Rumeli'den İstanbul'a gidecek ordu birlikleri ile isyanın bastırılabilceği konuşulmuştur. Mahmud Şevket Paşa'nın telifiyle 14 Nisan 1909 günü İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ortaklaşa büyük bir miting düzenlenmiştir. Tahmini otuz bin kişinin katıldığı miting Meşrutiyet'in büyük bir tehlikeyle karşı karşıya olduğunu anlatan ateşli konuşmalarla geçmiştir ve “*Silah başına arş İstanbul'a*” sözleri ile bitmiştir²⁶².

2.2.4. Hareket Ordusunun Oluşturulması

İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Üçüncü Ordu'nun müşterek miting düzenlediği gün oluşturulacak kuvvetlerle İstanbul'da isyanın bastırılması kararlaştırılmıştır²⁶³. İlk olarak Üçüncü Ordu'ya mensup askerlerden müfrezeler tertip edilmiştir. Daha sonra Selanik çevresindeki yerleşim yerlerinden sivil gönüllüler katılım göstermeye başlamıştır. Merkezi Edirne'de bulunan İkinci Ordu'da oluşturulan kuvvete katılacağını beyan etmiştir. Oluşturulan kuvvetlerin başına Selanik Redif Fırkası Kumandanı Hüseyin Hüsnü Paşa geçirilmiştir. Hüseyin Hüsnü Paşa'nın kurmay başkanlığına da Kolağası Mustafa Kemal Bey (Atatürk) atanmıştır. Oluşturulan kuvvetle Hareket Ordusu isminin verilmesini Mustafa Kemal Bey teklif etmiştir²⁶⁴. Orduda görev alan genç subayların çoğu Meşrutiyet devri ve sonrasında isimlerinden söz ettiren kişilerdir. En başta Meşrutiyetin iki “*Hürriyet Kahramanı*” Ohrili Eyüp Sabri ve Resneli Ahmet Niyazi Beyler, Ali Fethi Bey (Okyar), İsmet Bey (İnönü), Cemal Bey (Paşa), Kazım Bey (Karabekir), Hafız İsmail Hakkı Bey (Paşa), gibi isimlerdir²⁶⁵. Diğer “*Hürriyet Kahramanı*” Enver Bey ise 5 Mart 1909 tarihinde ateşemiliterlik görevi için Berlin'e gönderildiği için oluşturulan kuvvetlerde yer

²⁶¹ Enver Ziya Karal, *age*, s. 96.

²⁶² Zekeriya Türkmen, *age*, s. 32.

²⁶³ Enver Ziya Karal, *age*, s. 98.

²⁶⁴ Zekeriya Türkmen, “Hareket Ordusu”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 16, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 125.

²⁶⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 164.

alamamıştır²⁶⁶. Ancak hadiselerden haberdar olduktan sonra hemen yola çıkmış ve birliklere yol üstünde dâhil olmuştur²⁶⁷.

Hareket Ordusu'na 10 Temmuz ihtilali öncesi Makedonya'da ayrılıkçı faaliyetler gösteren çeteler de gönüllü birlikler arasına dâhil edilmiştir. Bunlar Sandanski, Paniça, Çerçis, Kapitan Keta, Krayko gibi isimlerdir. Bu kişiler Hareket Ordusu'na dâhil edilerek ordu İstanbul'a yürürken arkada kalarak sıkıntı çıkarmalarının önüne geçilmiştir. Ayrıca çeşitli milletlerden insanların katılımıyla İttihad-ı Anasır fikrine uygun hareket edilmiştir. Gönüllü birlikleri Ohrili Eyüp Sabri ve Resneli Ahmet Niyazi Bey'in kontrolünde İstanbul'a yürümüşlerdir²⁶⁸.

2.2.5. Eyüp Sabri Bey'in Hareket Ordusu'na Katılması ve Ohri Milli Alayı

10 Temmuz ihtilalinde büyük bir yararlılık göstererek Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesinde önemli bir rol oynayan Eyüp Sabri Bey'in ihtilalden sonra tekrar memleketine dönerek ordudaki görevine ek olarak bazı idari görevlerde bulunduğundan bahsetmiştik. Eyüp Sabri Bey "*Hürriyet Kahramanı*" olarak büyük bir şöhrete kavuşmuş fakat memleketinde gözlerden uzak bir şekilde yaşamaya devam etmiştir. Ancak İstanbul'da ortaya çıkan 31 Mart Vakası isimli hadiseler nedeniyle Meşrutiyet nizamının tehlikeye girmesinden sonra, ilanında çaba gösterdiği Meşrutiyetin varlığını devam ettirebilmesi için tekrar mücadeleye girmek zorunda kalmıştır.

Üçüncü, İkinci Ordular ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlı gönüllülerce teşkil edilen Hareket Ordusu'na katılımlar sağlanması yönünde Selanik çevresindeki merkezlere haber gönderilmiştir. Eyüp Sabri Bey de Ohri Milli Alayı'nı yeniden toparlayarak Hareket Ordusu'na katılmak için harekete geçmiştir. Fakat Ohri'de Hareket Ordusu'na katılımları önlemeye çalışan birkaç kişi ortaya çıkmıştır. Bu kişiler bölgede nüfuz sahibi olan Ohrili Mustafa, Başkim Kulübü ile bağlantılı olan Sturgalı Abdurrahman ve Veleşteli Mustafa Juta'dır. Halka eski yönetimi öven konuşmalar yapmışlardır. Bu kişilerden Ohrili Mustafa muhalif söylemlerinden ötürü İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin radarına girmiş öldürülmek üzereyken bir akrabasının kefaretiyle kurtulmuştur. Bu kişilerin söylemlerinin etki etmesi Ohri'de bir çatışma ihtimalini doğurmuştur. Ancak eski Ohri Kaymakamı Süleyman

²⁶⁶ M. Şükrü Hanoğlu, "Enver Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 262.

²⁶⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 164.

²⁶⁸ Zekeriya Türkmen, *age*, s. 125.

Kani Bey Ohri'de Hareket Ordusu'na katılacak gönüllüler ile ilgili işlerin yavaş ilerlediğini fark edince Eyüp Sabri Bey'le telgraf muhaberesi yapmıştır. Süleyman Kani Bey Meşrutiyet öncesinde olduğu gibi yine Eyüp Sabri Bey'le beraber hareket etmiş ve sözünün geçtiği yerlerde mürteci fikirlerin yayılmasını engelleyerek Eyüp Sabri Bey'e yardımcı olmuştur. Kısa bir süre içinde de Eyüp Sabri Bey Ohri Milli Alayı'nı tekrardan teşkil etmiş ve Hareket Ordusu'nun toplanma yerine doğru yola çıkmıştır. Bu sırada Resneli Ahmet Niyazi Bey'de Debre'de benzer bir şekilde mürteci fikirlerin yayılmasına engel olmaya çalışmış ve emrindeki birliklerle beraber Eyüp Sabri Bey'le eş zamanlı olarak Manastır'a varmıştır²⁶⁹.

Manastır'da vilayete bağlı birimlerden gelen kuvvetler trenle önce Selanik'e oradan da yine tren yoluyla İstanbul'a gitmek üzere hareket etmişlerdir. Manastır Kaymakamı Süleyman Kâni Bey'de Eyüp Sabri Bey'le beraber Hareket Ordusu'na iştirak etmek istemiştir ancak cemiyetin Selanik merkez yönetimi Süleyman Kâni Bey'e Manastır'da kalmasının daha uygun olduğunu bildirmiştir. Buradan anlaşılacağına göre İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yerleşim birimlerindeki şubelerinin yöneticileri, buralardaki idari yöneticiler üzerinde söz hakkına sahip bir konuma gelmiştir. Süleyman Kâni Bey Manastır'da kalınca, Eyüp Sabri Bey Ohri Milli Alayı ile Selanik'e doğru yola çıkmıştır²⁷⁰.

Eyüp Sabri Bey ve Ohri Milli Alayı, Manastır'dan Hareket Ordusu'na katılmak üzere yola çıkan son birliktir. Onlar hareket etmeden önce askeri okul talebelerinin beşinin firar ederek Resneli Ahmet Niyazi Bey'in komuta ettiği birliğe katılması büyük bir heyecan yaratmıştır. Heyecana kapılan öğrenciler, Birinci sınıf talebesi Yenicevardarlı Naci önderliğinde silahlı bir şekilde firar etmişlerdir. Toplamda kırk beş kişi kadar olan bu öğrenci grubu, Eyüp Sabri Bey'in bulunduğu trenin önünü keserek tren raylarına yatmışlardır. Eyüp Sabri Bey'e Hareket Ordusu'na dâhil olmak istediklerini belirtmişlerdir. Eyüp Sabri Bey de bu isteği kabul etmiştir²⁷¹.

²⁶⁹ Süleyman Kâni İrtem, *31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu Abdülhamid'in Selanik Sürgünü*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2003, s. 222; Manastır'da "Hürriyet Kahramanları" Ohri Eyüp Sabri ve Resneli Ahmet Niyazi Beylerin Hareket Ordusu'na katılmak üzere tertip etmiş oldukları Ohri ve Resne Milli Alaylarının toplu fotoğrafı. Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki II Nasıl Yaşadı?*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2014, s. 226. Bkz: Ek-17.

²⁷⁰ Süleyman Kâni İrtem, *age*, s. 223.

²⁷¹ Ziya Şakir, *age*, s. 267- 268.

2.2.6. Hareket Ordusunun İstanbul'a Ulaşması

İstanbul'a gitmek için Selanik ve Edirne merkezleri başta olmak üzere kademe kademe yola çıkan Hareket Ordusu 22 Nisan tarihinde Yeşilköy mevkiinde toplanmıştır²⁷². Yol üzerinde Hareket Ordusu komuta kademesinde değişiklik olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi Umumisinin kararına göre Hareket Ordusu komutanlığı Hüseyin Hüsnü Paşa'dan alınarak Mahmud Şevket Paşa'ya verilmiştir. Berlin'e ateşemiliterlik görevi için giden Enver Bey'in isyan haberini alır almaz yola çıktığından bahsetmiştik. İstanbul önlerinde Hareket Ordusu'na yetişen Enver Bey kurmay başkanlığı görevini Mustafa Kemal Bey'den alarak Hareket Ordusu'nun yeni kurmay başkanı olmuştur. Birçok kaynakta Mustafa Kemal Bey'in bu duruma içerlediği ve harekâtın tamamlanmasını beklemeden Selanik'e döndüğünden bahsedilmiştir²⁷³.

Sultan İkinci Abdülhamid isyancıların İstanbul'da kısa bir sürede hâkimiyeti ele almalarından dolayı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin söylendiği gibi güçlü bir yapılanmaya sahip olmadığını sanmış ve Makedonya'dan çekilen telgrafları fazla önemsememiştir. Ancak telgraflar tüm ülke genelinden gönderilmeye başlayınca endişe duymaya ve çekinmeye başlamıştır. Ahmet Tevfik Paşa ise Hareket Ordusu'nun İstanbul önlerine kadar gelmesine rağmen sadrazamlık görevinde devam etmiştir. Meclis-i Mebusan'da ise işler daha da karışmıştır. İsyancılar meclisi bastıktan sonra mebuslar dağılmış, isyana destek veren İsmail Kemal önderliğindeki mebuslarda isyana hak veren telgrafları vilayetlere dağıtmışlardır. Hareket Ordusu İstanbul'a yaklaşınca da bir dış müdahale imkânı arayarak yabancı devletlerin elçilikleriyle temas kurmuş ve Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa'yı İngilizlerin müdahale etmesi için ikna etmeye çalışmıştır. Ancak Ahmet Tevfik Paşa, İsmail Kemal'den gelen bu teklife karşı çıkmış ve Hareket Ordusu'na yakalanmak istemiyorsa kaçmasını öğütlemiştir. İsmail Kemal de İngiliz sefaretine sığınarak kaçmaya muvaffak olmuştur. İsmail Kemal'in kaçmasından sonra çevresindekiler de bir bir İstanbul'dan uzaklaşmaya başlamışlardır. Böylelikle sayıları kırk bine ulaşan isyancılar kendilerini idare edecek kimselerden yoksun kalmışlardır. Ancak Hareket Ordusu gelince kendilerinin affedilmeyeceklerini düşünerek mukavemet kararı almışlardır²⁷⁴.

²⁷² Hasan Acar, Gökmen Gök, "Türk Siyasal Hayatında 31 Mart Olayı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rolü", *Journal of Awareness*, Cilt 5, Sayı 3, 2020, s. 369.

²⁷³ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 166- 167.

²⁷⁴ Enver Ziya Karal, *age*, s. 99- 100- 101.

Eyüp Sabri Bey ve Ohri Milli Alayı, Hareket Ordusu'nun sol cenahında konuşlunarak Halkalı istikametinden harekâta katılmıştır. Yanlarında ünlü Bulgar çeteci Sandanski iki yüz elli neferi ile beraber Hareket Ordusu'na destek vermiştir. Hareket Ordusu'nun sol kolunun öncülüğünü de Eyüp Sabri Bey üstlenmiştir. Bu cenah bizzat İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi'nin talimatları üzerine eylemlerini gerçekleştirmiştir²⁷⁵.

Hareket Ordusu 23 Nisan 1909 sabahı harekete geçerek İstanbul'a girmiştir. İsyancıların ilk direniş merkezi Davut Paşa Kışlası olmuştur. Bu direniş kolaylıkla bastırılmıştır. Ancak isyancıların asıl hâkim oldukları mevkiiler Bab-ı Ali, Taşkışla ve Taksim'dedir. Yıldız Sarayı ise Hareket Ordusu açısından bir muamma halindedir çünkü Sultan İkinci Abdülhamid'in nasıl bir tepki göstereceğini belirsizliğini korumuştur. Ancak Hareket Ordusu kuvvetleri Yıldız Sarayı'na vardıklarında hiçbir mukavemetle karşılaşmamıştır. Sultan İkinci Abdülhamid buradaki askerlerin çatışmalara iştirak etmelerini engellemiştir. Enver Bey ise kurmay başkanı olarak emrindeki kuvvetlerle Taksim ve Taşkışla'daki isyancıların üzerine yürümüş ve şiddetli bir direnişle karşılaşmıştır²⁷⁶.

Taşkışla meşrutiyeti korumaları için İstanbul'a getirilen ancak 31 Mart isyanında Meşrutiyete karşı ayaklanan avcı taburlarının üssüydü. Hareket Ordusu'nun girdiği en çetin çatışmalar burada yaşanmıştır. Taşkışla'nın zaptı ancak kışlanın topa tutulması suretiyle mümkün olmuştur. İki taraftan da birçok asker hayatını kaybetmiştir²⁷⁷.

2.2.7. Sultan İkinci Abdülhamid'in Hal Edilmesi

Hareket Ordusu isyanı bastırdıktan sonra Selanik'te bir araya gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi üyeleri yaptıkları toplantıda çeşitli vilayetlerden gelen telgrafları da dikkate alarak Sultan İkinci Abdülhamid'in tahttan indirilmesine karar vermişlerdir²⁷⁸. Bu karar üzerine ilk iş olarak meclisin toplanması sağlanmıştır.

Olağanüstü şartlardan ötürü meclis Meclis-i Umûmî-i Millî ismiyle 26 Nisan 1909 tarihinde açılmıştır. Toplantıya 240 mebus, 34 âyan katılmıştır²⁷⁹. Toplanılma amacı Sultan İkinci Abdülhamid'in tahttan indirilmesidir. Toplantının başında Mahmud Şevket Paşa'nın

²⁷⁵ Ziya Şakir, *age*, s. 292- 293.

²⁷⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 168.

²⁷⁷ Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, s. 85.

²⁷⁸ Süleyman Kâni İrtem, *age*, s. 272.

²⁷⁹ Cevdet Küçük, , *agm*, s. 223.

Yıldız Sarayı'nın zapt edildiği ve endişeye gerek olamadığına dair gönderdiği telgrafi okunmuştur. Daha sonra da padişahın hal edilmesi hakkında söz almış ve şer'i şerife başvurularak Padişahın verilecek fetva üzerine tahttan indirilmesi gerektiğini söylemiştir²⁸⁰.

Sultan İkinci Abdülhamid'i tahttan indirecek olan fetvayı Mebus Elmalılı Hamdi (Yazır) yazmıştır. Fetvayı imzalaması gereken Fetva Emini Hacı Nuri Efendi imzalamamak için direnç göstermiş fakat Mebus Mustafa Asım Efendi'nin araya girmesiyle ikna edilmiştir. Daha sonra fetva Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi tarafından imzalanmış ve mecliste okunarak oylamaya sunulmuştur. Padişahın hal edilmesi oy birliğiyle kabul edilmiştir²⁸¹.

Kararın Sultan İkinci Abdülhamid'e bildirilmesi için bir heyet teşkil edilmiştir. Heyetteki isimler saray generali ve ayan azası Arif Hikmet Paşa, jandarma generali ve mebus Esat Paşa, Ermeni mebus Aram ve Selanik Mebusu Emanuel Karasu'dur²⁸². Heyet Yıldız Sarayı'na doğru yola çıktıktan sonra padişah değişikliğinin alametlerinden olan top atışları gerçekleştirilmiştir. Sultan İkinci Abdülhamid'de bu top atışlarını işitmiş ve akabinde meclisten gelen heyeti kabul etmiştir²⁸³. Sultan İkinci Abdülhamid'i deviren güç onun İstanbul'da kalmasını istememiştir. Albay Galip Bey'in başkanlığında bir başka heyet padişahı ziyaret etmiştir. Heyet padişahın saraydan ayrılması gerektiğini ve Selanik'e nakledileceğini bildirmiştir²⁸⁴. Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kalbi olan Selanik'te devrik padişah göz hapsi hayatı yaşamaya mahkûm edilmiştir.

2.2.8. Sultan Beşinci Mehmet Reşat'ın Tahtta Çıkması

Sultan İkinci Abdülhamid'in tahttan indirilmesine dair kararın verildiği gün kardeşi Veliaht Şehzade Mehmet Efendi'nin Osmanlı Devleti'nin yeni padişahı olması kararlaştırılmıştır. Gazi Ahmet Muhtar Paşa başkanlığında bir heyet yeni padişaha tahta çıktığını ilan etmek için gitmiştir. Sultan Mehmet Reşat kararı *“Otuz üç yıldır itidalimi korudum. Bu müddet içinde devamlı olarak milletin selametine ve saadetine dualar ettim. Mademki millet beni arzu ediyor teşekkürle bu görevi kabul ediyorum. Benim birinci emelim Şeriat'a ve Anayasa'ya göre görevimi yapmaktır. Milletimden bir kişinin burnu kanarsa benim yüreğim kanar; otuz yıldır istibdatçıları beraber çektik. Ne acı şey olduğunu biliriz.*

²⁸⁰ Süleyman Kâni İrtem, *age*, s. 274- 275.

²⁸¹ Cevdet Küçük, , *agm*, s. 222- 223.

²⁸² Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 171.

²⁸³ Enver Ziya Karal, *age*, s. 107.

²⁸⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 172.

Cenabı Hak başarı ihsan ederse bahtiyarım” demiştir²⁸⁵. Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere yeni padişah İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne karşı olumsuz bir tutum beslemediğini ima etmiştir.

2.2.9. 31 Mart Vakası İle İlgili Yargılamalar

31 Martta çıkan isyan ile ilgili yargılamalar yaklaşık bir ay sürmüştür. Yakalanan isyancılardan ilk olarak 31’i asker olmak üzere 44 tanesi 3 Mayıs 1909 günü idam edilmiştir. Asâr-ı Tevfik Zırhlısı Komutanı Ali Kabuli Bey’in katledilmesi hakkında görülen davada 16 asker idam edilmiştir. Yargılamalar devam ettikçe idam edilen ve hapse atılan kişilerin sayısı artmıştır²⁸⁶.

İsyanın elebaşlarından olan Volkan Gazetesi Sahibi Derviş Vahdeti ise kaçarak deniz yoluyla İzmir’e gitmiştir. Burada 31 Mart isyanının yansımaları sonucunda çıkan hadiseler Kuşçubaşı Eşref Bey öncülüğünde bastırılmıştır. Derviş Vahdeti’nin İzmir’e firar ettiğine dair istihbarat alan Eşref, polislerle beraber Derviş Vahdeti’yi yakalamış ve yargılanmak üzere İstanbul’a göndermiştir²⁸⁷. Yakalanan Derviş Vahdeti önce yargılanmış sonra da idam edilmiştir. Sahibi olduğu Volkan gazetesi kapatılmıştır²⁸⁸.

İlân edilen örfi idare sonrasında kurulan divan-ı harp yargılamalarında idam ve hapis cezalarının yanı sıra sürgün cezaları da verilmiştir. Sultan İkinci Abdülhamid’in harem ağaları, saray halkı ve bendegânları ile devrik padişaha bağlı paşaların bir kısmı için Selanik’e sürgün kararı alınmıştır. Eyüp Sabri Bey’in idare edeceği özel bir vapur hazırlanmıştır. Sürgünler Eyüp Sabri Bey’in refakatinde Selanik’e götürülerek buradaki kaleye hapsedilmişlerdir²⁸⁹.

2.3. 31 MART VAKASI SONRASINDA EYÜP SABRİ BEY

2.3.1. Eyüp Sabri Bey’in Elbasan’da Yürüttüğü Tahkikat

Hareket Ordusu’na Ohri Milli Alayı ile katılan Eyüp Sabri Bey isyanın bastırılmasında idare ettiği gönüllü birlikleri ile önemli bir rol oynamıştır. İstanbul’da düzen sağlanıp

²⁸⁵ Enver Ziya Karal, *age*, s. 108.

²⁸⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *a.g.e.*, s. 173.

²⁸⁷ Benjamin C. Fortna, *Kuşçubaşı Eşref Teşkilat-ı Mahsusa Efsane Subayının Hayatı*, , 2. Baskı, Çev. Selçuk Uygur, Timaş Yayınları, İstanbul 2018, s. 80- 81.

²⁸⁸ Murat Hanılçe- İlyas Ak, *agm*, s. 11- 12.

²⁸⁹ Ziya Şakir, *age*, s. 391- 392.

Meşrutiyet nizamının varlığı güvence altına alındıktan sonra memleketi Ohri'ye dönerek bıraktığı yerden yaşamaya devam etmiştir. Bu süreçte Ohri gibi Manastır vilayetine bağlı Elbasan kazasının bazı köyleri başta olmak üzere Müslüman Arnavutlar arasında irticai faaliyetlerin meydana geldiği görülmüştür.

Sultan Mehmet Reşat tahtta çıktıktan sonra Elbasan kazasının bazı köylerinde halen Sultan İkinci Abdülhamid adına camilerde hutbe okunmaya devam ettiğine dair tevatürler yayılmaya başlanmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti Elbasan şubesine yapılan ihbarlar neticesinde bu durum fark edilmiştir. Aynı zamanda durumdan Elbasan'ın yerel idarecileri de haberdar olmuştur ve köylerdeki vaziyeti teyit etmeden Manastır Vilayeti Valisi Ferik Fahri Paşa'ya bildirmiştir. Elbasan'ın kuzeyindeki Arnavut köylerinde halen devlet otoritesinin tam manasıyla tesis edilememiş olması Elbasan'ın yerel idarecilerinin telaşa kapılıp meseleyi acele bir şekilde duyurmalarına sebep olmuştur²⁹⁰.

Manastır Valisi Fahri Paşa, Manastır Merkez Kaymakamı Süleyman Kâni Bey'e Eyüp Sabri Bey'le beraber yanlarına alacakları iki bölük asker ile köylerde meydana gelen hadiseleri tahkik etmeleri ve lüzumu halinde gerekli müdahaleleri yapmaları için Elbasan'a gitmelerine dair bir yazı göndermiştir. O sıralarda ordudaki resmi görevi Ohri İkinci Sınıf Redif Alay Kumandan Vekilliği olan Eyüp Sabri Bey'in Arnavutlar üzerindeki tesirinden dolayı Manastır Valisi Fahri Paşa'nın Eyüp Sabri Bey'in de meseleye dâhil olmasını istemiş olabileceği düşünülebilir. Süleyman Kâni Bey Elbasandaki vaziyet sebebiyle emir aldıktan hemen sonra Ohri'ye gitmiştir. Eyüp Sabri Bey'le durum değerlendirmesi yapmışlardır. Yaptıkları görüşme sonucunda Elbasan'a kalabalık bir askeri maiyetle gitmekten vaz geçmiştirler. Çünkü Elbasan'da askeri müdahaleyi gerektirmeyecek bir mesele ile karşılaşılırsa, yanlarındaki asker sebebiyle Arnavutlar arasında gereksiz korku ve telaşın yayılabileceğini düşünmüşler ve olumsuz bir durumla karşılaşmaları halinde Ohri'deki askeri kuvvetleri bölgeye yürütmek kararı almışlardır. Eyüp Sabri ve Süleyman Kâni Beyler yanlarına sadece iki jandarma süvarisi alarak Elbasan'a gitmişlerdir. "Hürriyet Kahramanı" Eyüp Sabri Bey'in ani ve habersiz bir şekilde Elbasan'a gelişi şehirde heyecana sebep olmuştur. Elbasan eşrafının ileri gelenleri hemen Eyüp Sabri ve Süleyman Kâni Beyler için ziyafetler tertip edip, davetler vermiştir. Lakin bu davet veren kimselerinde gerçekleşen hadiselerle dâhil olma ihtimalleri bulunduğu için bu davetleri reddetmişlerdir. Eyüp Sabri

²⁹⁰ Süleyman Kâni İrtem, *Meşrutiyetten Mütarekeye (1909- 1918)*, Haz. Orhan Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2004, s. 93.

Bey'in davetlerden uzak durması şehirdeki heyecan ve merakın yerini endişeye bırakmasına neden olmuştur. Eyüp Sabri Bey'in yaptığı tahkikata göre saltanat makamına Sultan Mehmet Reşat'ın çıktığını haberinin Elbasan'a ulaşmasından sonra Elbasan müftüsü camilerde hutbenin Sultan Mehmet Reşat adına okunması için talimat verdiği anlaşılmıştır. Müftünün tebligatının ulaştığı camilerde hutbe Sultan Mehmet Reşat adına okunmuştur. Sadece bölgenin bazı uzak köylerinde taht değişikliğinden haber alınamadığı için hutbeler birkaç hafta boyunca Sultan İkinci Abdülhamid adına okutulmuştur. Bu sebeple müdahale edecek bir durum olmadığı görülmüştür. Ancak köylerden birisinde bilinçli bir yanlış anlamadan dolayı doğan şikâyet olayların buraya gelmesine neden olmuştur²⁹¹.

Elbasan Müftüsünün taht değişikliğine dair tebligat gönderdiği köylerden birisinde mevcut padişah Sultan Mehmet Reşat'ın adına hutbe okunmuştur. Cami imamı hutbe verirken içinde “*Hamidün Mecid*” kelimelerinin geçtiği bir Kur'an-ı Kerim kıraatı okumuştur. Cami cemaatinden bir kişide bu kelimeleri Mecid oğlu Hamid olarak anlamıştır. Yani imamın Sultan İkinci Abdülhamid'in ismini zikrettiğini sanmıştır. Bu kişi ilerleyen günlerde Elbasan şehrine indiğinde tanıdığı bir köylüsüne bu durumdan bahsetmiştir. O kişi hem İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubudur hem de köyün imamına karşı husumet beslemektedir. Bu sebeple ilk fırsatta soluğu İttihat ve Terakki Cemiyeti Elbasan şubesinde almıştır. Köy imamının bilinçli bir şekilde hutbeyi Sultan İkinci Abdülhamid'in adına okuduğunu söylemiştir. Cemiyetin Elbasan şubesi de vaziyeti Elbasan mutasarrıflığına bildirmiş, mutasarrıflık da bir isyan alametinden korkarak meseleyi Manastır Valiliği'ne iletmiştir. Böyle basit bir mesele nedeniyle de Eyüp Sabri Bey Elbasan'a gelerek tahkikat yapmıştır. Elbasan İttihat ve Terakki Cemiyeti şubesi ve mutasarrıflık mahcup duruma düşmüştür. Eyüp Sabri ve Süleyman Kâni Beyler yine de her ihtimale karşı köylere taht değişikliği ile ilgili yeni tebligatlar göndertmiştir. Daha sonra ilk başta reddettikleri davetlere katılmışlardır. Tahkikatın bu şekilde sonuçlanmasından sonra Eyüp Sabri Bey Ohri'ye dönmüştür²⁹².

2.3.2. Eyüp Sabri Bey'in Ohri'de İmar Faaliyetleri

Eyüp Sabri Bey Meşrutiyetin ilanından sonra “*Hürriyet Kahramanı*” olarak çok sevildiği Ohri'de ilk olarak hayır işleri ile meşgul olmuştur. Eyüp Sabri Bey'in yaptığı hayır işlerinin somut kalıntıları bugün hâlâ varlığını korumaktadır. Ailesinden miras kalan ve kendisinin sahip olduğu araziler ile babasından kalan diğer varlıkları satan Eyüp Sabri Bey,

²⁹¹ Süleyman Kâni İrtem, *age*, s. 94.

²⁹² Süleyman Kâni İrtem, *age*, s. 95.

1909 yılında Ohri şehir merkezinde bulunan İskender Bey Mahallesi'nde bir okul ile bir asırdan fazla süredir harabe şeklinde ve atıl vaziyette bırakılan bir camiyi yeniden inşa ettirmiştir²⁹³.

Cami inşattı, okul inşaatından çok önce tamamlanmıştır. Yapımı tamamlanan cami resmi bir törenle hizmete girmiştir. Ohri'nin Müslüman ahalisi bu hayır nedeniyle Eyüp Sabri Akgöl'e büyük bir sevinç gösterisinde bulunmuştur. Bu durum dönemin gazetelerine de yansımıştır²⁹⁴.

Eyüp Sabri Bey'in yaptırdığı okul binası Fransız mimarisine göre inşa edilmiştir. Binaya bakıldığında Paris'te belediye binası olarak kullanılan Hôtel de Ville'den²⁹⁵ esinlenerek inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Dört katlı binanın köşelerinde görkemli ve gösterişli kubbeleri vardır. Orta kubbesinin üzerine bir saat eklenmiştir. Binada kullanılan çeşmeler Viyana'dan getirtilmiştir. Eyüp Sabri Bey yaptırdığı saray, cami ve mescidin bulunduğu alana bir çadır kurdurmuş ve zamanının çoğunu burada geçirerek inşaat aşamalarını takip etmiş ve yapımlarına çok ihtimam göstermiştir²⁹⁶. Bina bugün bile Ohri kentinin en gösterişli binaları arasında gösterilmektedir²⁹⁷.

Eyüp Sabri Akgöl'ün hayır amaçlı gerçekleştirdiği imar faaliyetlerine başta Osmanlı Devleti'nin hükümdarı Sultan Mehmet Reşat tarafında olmak üzere birçok yardım yapılmıştır. Söz konusu yardımlar ilk olarak Sultan Mehmet Reşat'ın 50 Lira bağışlaması sonrasında dönemin diğer birçok önemli insanının bağışta bulunmasıyla sistemli bir hale gelmiş ve bir komisyon kurulmuştur²⁹⁸.

²⁹³ Arif Ago, *agm*, s. 37.

²⁹⁴ Mesut Yavaş, "İkinci Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınından Yansımalar: Meşrutiyet'in İlanı Sonrası Arnavutluk'ta. Okullaşma Çalışmaları (1908-1912)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı 54, 2017, s. 319.

²⁹⁵ Bugün Fransa'nın başkenti Paris'te belediye binası olarak kullanılan Hôtel de Ville bu ilk olarak 1533 senesinde inşa edilmiştir. Bina 1871 senesinde gerçekleşen Paris Komünü ayaklanmaları sırasında yıkılmış ve bugünkü haliyle tekrardan inşa edilmiştir. <https://www.wdl.org/en/item/4195/> Erişim Tarihi 17.11..2020 20:12.

²⁹⁶ Eyüp Sabri Akgöl'ün yaptırdığı okulun inşaat sürecine ait bir fotoğraf. *Eyüp Sabri Soyel Arşivi*, Bkz: Ek-18.

²⁹⁷ Arif Ago, *agm*, s. 37.

²⁹⁸ Gazete haberinde yardım yapanlar arasında Sultan Mehmet Reşat'tan başka isimleri yazan kişiler ile yardımda bulundukları miktarlar şu şekildedir: Ohri Süleyman Paşa ve Nadir Ağa 20 lira, Mirliya Mazhar Paşanın annesi 1200'er kuruş, Mekteb-i Terakki Müesseslerinden Rauf Bey ve Piyade Yüzbaşı Mahmut Bahir Efendi 27'şer kuruş yardım yapmıştır. *Yeni Tasvir-i Efkar*, 15 Temmuz 1909, s. 2.

Okul inşaatı için nakdi yardımların yanı sıra inşaat malzemelerinin temini içinde bilhassa ordu içinden yardım yapılmıştır. Yardımlarla ilgili belgeler şu şekildedir:

“Müfettişi Umumilik Vekaleti Celilesine

C. 28 Temmuz sene 325 (10 Ağustos 1909) mektep için dört metre 60 santimetre tuğlalar ve 180 metre irtifaında altı adet potralin ve on beş bin adet kiremite ihtiyaç olduğu Ohri Kaymakamlığı’nın işarı üzerine maruzdur.

6 Ağustos sene 325 (19 Ağustos 1909) Mübaşır Vekili”²⁹⁹

“Manastır Vilayeti Celilesine

29 Temmuz sene 325 tahriratl celileri cevabıdır. Mücahid-i Hürriyet Kolağası Eyüp Sabri Beyefendinin Ohri’de inşasına mübaşeret ettiği mektep buraca iane cemine teşebbüs olduğundan mezkûr mektep için kaç adet kiremit ve ne miktar potralin ihtiyaç olduğunun tahkik ve işar buyurulması.”³⁰⁰

“Manastır Vilâyeti Mektub-i Kalemi

Rumeli Vilâyeti Şahanesi Müfettiş-i Umumiyesi Vekaleti Cenab-ı Alisine

A’tufetli Efendim Hazretleri

Ohri Milli Taburu Kumandanı Mücahid-i Hürriyet Kolağası Eyüp Sabri Bey Ohri’de rüşdiye ve idadi sınıfına mahsus olmak üzere ianeten mübaşeret virmekte inşasına ve mumaiyleh işbu emr-i hayrı bi an evvel hazırayı husul edebilmesi için Manastır’da da taht-ı riyaset-i acizede bir iane komisyon teşkil edilmiş olup mektep için Selanik’ten birçok malzeme celb-i icab buradaki ianatta temin-i maksada kifayet etmeyeceğinden naşi Selanik erbabı servet ve hamiyeti ne de himmetine de müracaat edilmek üzere tarafı üzere tarafı ikramiyeleriniz buyurulması için miri bildiri muavene tarafından tavassud-ı acizanem temenni edilmiş bulunduktan müttetifikan lütfen potralinler ve kiremit vesaire gibi malzeme-i inşaiyenin Selanik’teki büyük ticarethaneler tarafından ianeten isasına celb-i muafakiyetleri ve şimendüfer kumpanyasınca da işbu malzemenin meccanen nakl-i esabının istikmaliyle beraber erbab-ı fütüvvetten celb-i iane için birer defter meblağın mumaiyleh ırsali zınnında icap edenlere evamir-i lazimesinin itası ve Selanik gazeteleri ile ilanı keyfiyete müsaade buyurulması gerek zat-ı hamiyet ve sımatı sefelerinin ve gerek Selanik ahali-i muhteremesinin miri mumaiyleh Eyüp Sabri Bey’in birçok abideler tesisine bi hakkın layık olan hıdematı vatanperveranesinin takrir buyurularak mumaiyleh komşu umum milletin merbut olduğu vazife-i şükranın bir nişaneye-i alenisi olarak tarafı fehimnamelerinden dahi böyle bir emri hayra iştirakı vesile olmuş itibarıyla haseten istirhama musaraat olup emr-u ferman ol babda hazreti menlevil emindir.

24 Cemaziyelahir sene 327, 29 Haziran sene 325 (12 Temmuz 1909)

Manastır Valisi Ferik”³⁰¹

“Ohri Kumandanı Hamdi Beyefendiye

C. 10 Ağustos sene 325 Eyüp Sabri Beyefendinin inşa ettirmekte oldukları mekteb-i âli için lüzum olan kiremit ve potralin ianeten tedarikine tarafı pek ziyade hayret olunmaktadır. Beş bin kiremit istihzar edilip Manastır’a sevtir. Potralinlerden dahi bir hafta zarfında münasip miktar tedarik ve

²⁹⁹ BOA, TFR. I. AS. 72. 7176. 1.

³⁰⁰ BOA, TFR. I. AS. 72. 7176. 2.

³⁰¹ BOA, TFR. I. AS. 72. 7176. 3.

irsaline muafakiyet mamuldür. Beş bin kiremitten başka daha ne miktarda lüzum olduğunun işar buyurulması ricadan mercudur.”³⁰²

Eyüp Sabri Bey’in 1909 senesinde yaptırmaya başladığı okul inşaatı 1910 yılında da bitirilemeyerek devam etmiştir. İnşaat sürecinin uzaması nedeniyle İstanbul’da Eyüp Sabri Bey’e yardım edilmesi için Taksim’deki Tepebaşı Kışlık Tiyatrosunda konserve tiyatro gösterileri tertip edilmiştir. Ancak kısa bir süre sonra Tepebaşı Kışlık Tiyatrosunun yangın söndürme araç gereçli gibi bir takım önemli eksiklerinin olduğu söylenerek gösterileri 7 Şubat 1910 tarihine kadar ertelenmiştir³⁰³.

Veliaht Şehzade Yusuf İzzettin Efendi³⁰⁴ bu süreçte Eyüp Sabri Bey’in yaptırdığı okul inşaatını himayesi altına almıştır. Okula Mekteb-i Kebir adı verilmiştir. Yardım amaçlı düzenlenen konser ve tiyatrolara büyük faydası dokunmuştur. Tiyatro oyunlarında sahneye çıkanlar sultan Mehmet Reşat’ın hususi tiyatro ekibidir. Sahnede oynanan oyunun adı “*Hokkabaz Yahut Bir Peder Ne Kadar Sefîh Olsa Yine Pederdi*”dir. Oyun beş perdesi dram ve bir perdesi de komedi türünde olmak üzere kaleme alınmış, toplamda altı perdeden oluşmuştur. Tiyatro oyununun biletleri Galata’daki Mehmet Ali Paşa Hanı’nda esnafılık yapan Ermeni asıllı Lütfü Gülmezyan Efendi’nin 39 numaralı dükkânında satılmıştır. Yardımlar bu kadarla sınırlı kalmamıştır. Eğitime ayrılan bütçeden Mekâtib-i Vakfiye ve Hususiye ikramiyesinden otuz bin kuruşun Eyüp Sabri Bey’in yaptırdığı okulda kullanılması için

³⁰² BOA, TFR. I. AS. 72. 7176. 4.

³⁰³ Mesut Yavaş, *Türk Basınına Göre Arnavutça Eğitim ve Alfabe Tartışmaları (1908–1912)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016, s. 187- 188.

³⁰⁴ Osmanlı Şehzadesi Yusuf İzzettin Efendi, Osmanlı Padişahı Sultan Abdülaziz’in oğludur. Babasının şehzadelik günlerinde 11 Ekim 1857 tarihinde dünyaya gelmiştir. Dönemin önemli isimlerinden dersler alarak iyi bir eğitim süreci geçirmiştir. Sultan Abdülaziz ileride Osmanlı Devleti’nde uygulanan veraset sistemini değiştirerek saltanatın babadan oğula uygulanmasını istemiştir. Bu nedenle Yusuf İzzettin Efendi’yi henüz çocuk yaşta Karan Kuvvetleri bünyesinde Osmanlı Ordusu’nda görevlendirmiştir. Böylece gelecekte Yusuf İzzettin Efendi’nin tahtta çıkması için Ordu’nun desteğinin alacağını düşünmüştür. Yusuf İzzettin Efendi askeri eğitim almıştır. Sultan Abdülaziz’e 1867 senesindeki Avrupa seyahatinde eşlik etmiştir. Sultan Abdülaziz 1876 senesinde bir askeri darbe neticesinde tahttan indirilince, Yusuf İzzettin Efendi’nin tahtta çıkma ihtimali ortadan kalkmıştır. Sultan İkinci Abdülhamid döneminde, Padişahın kendisine yakın hisler beslemesi dolayısıyla diğer şehzadelere nazaran serbest bir yaşantısı olmuştur. Ancak maliyenin bozuk olmasından ötürü ekonomik anlamda zor günler geçirmiştir. 31 Mart Ayaklanması neticesinde 27 Nisan 1909 tarihinde Sultan İkinci Abdülhamid tahttan indirilip yerine Sultan Mehmed Reşad yeni padişah olunca Yusuf İzzettin Efendi de yaşı en büyük şehzade olması nedeniyle veliaht şehzade olmuştur. Sivil toplum ve yardım kuruluşlarının faaliyetlerine gönüllü olarak katılan Yusuf İzzettin Efendi 9 Mart 1911 tarihinde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti’nin fahrî başkanı olmuştur. Balkan ve Çanakkale Savaşlarında cephede bulunmuştur. Yusuf İzzettin Efendi ömrü boyunca sinir bozukluklarıyla da mücadele etmiştir. İttihatçıların iş başına gelmeleriyle de Sultan İkinci Abdülhamid dönemindeki gibi göz hapsinde tutulmuştur. Bu durum onun vehimli bir ruh haline bürünmesine neden olmuştur. Sürekli kendisini kalp ya da kanser gibi hastalıklardan muzdarip sanmıştır. Ancak yapılan tetkiklerde sıkıntısının ruhsal olduğu anlaşılmıştır. Tedavisi için yurt içi ve dışında epey çaba sarf etmiştir. Yine Avrupa’ya tedavi amaçlı seyahate çıkacağı bir günün öncesinde 31 Ocak 1916 tarihinde sol bileğini keserek intihar etmiştir. Tüm çabalara rağmen kurtarılamayarak kan kaybından hayatını kaybetmiştir. Ali Akyıldız, “Yûsuf İzzeddin Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt 44, İstanbul 2013, s. 13- 16.

ayrılmıştır. Ancak bu meblağın Eyüp Sabri Bey'e ulaşip ulaşmadığı muammada kalmıştır. İstanbul'da Arnavut nüfusun yoğun olarak yaşadığı Ohri şehrindeki bir okul inşaatı için yardım kampanyalarının düzenlenmesi ve bir Ermeni tüccarın bu kampanyadaki bilet satışını üstlenmesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 10 Temmuz İhtilali öncesinde vaat ettiği ittifad-ı anasır fikrinin bir tecellisi olarak yorumlanabilir. Öte yandan “*Hürriyet Kahramanı*” Eyüp Sabri Bey'in yaptığı hayır işinin Osmanlı padişahı ve hanedanı tarafından sahiplenilmesi, onun meşrutiyet devrinde Osmanlı kamuoyunda mühim bir karakter olarak görüldüğünü göstermektedir³⁰⁵.

Okul inşasının bitimine çok yakın bir zamanda Balkan Savaşları meydana gelmiş ve Ohri Osmanlı Devleti'nin egemenliğinden çıkmıştır. Bu sebeple binanın yapımı bitmesine yakın durmak zorunda kalmıştır. Hal böyle olunca bu binanın yapılış amacında bir ikilik meydana gelmiştir. Her ne kadar ilgili arşiv belgelerinde ve gazetelerde geçen haber metinlerinde Eyüp Sabri Akgöl'ün bu binayı okul yaptırmak amacıyla yaptırdığı yazılsa da binanın okul ile beraber bir hükümet sarayı olarak da kullanılması için inşa edildiği düşük bir ihtimal olsa da söylenebilir. Çünkü Resneli Ahmet Niyazi Bey'de Eyüp Sabri Akgöl'ün yaptırdığı binanın bir benzerini hatta aynısını Resne şehrinde inşa ettirmiştir³⁰⁶. Resneli Ahmet Niyazi Bey'in inşa ettirdiği bina ilgili metinlerde saray olarak geçmektedir ve Resneli Ahmet Niyazi Bey inşa ettirdiği binanın bitimini göremeden uğradığı suikast sonucunda hayatını kaybetmiştir. Ohri ve Resne'deki iki binanın da hizmet vermesi bölgedeki Osmanlı yönetimi zamanına denk gelmemesi nedeniyle Eyüp Sabri Bey'in inşa ettirdiği binanın sadece okul mu yoksa bununla beraber bir hükümet binası mı olduğu ikileminin doğmasına neden olmuştur. Bu sebeple Resne ve Ohri'de inşa edilen sarayların hangi kullanım amacıyla inşa edildiğine kesin bir cevap vermek zordur. İki binanın yapımı da aynı tarihlere denk geldiği için iki silah arkadaşından hangisinin bu işe öncülük ettiği de muallakta kalmıştır. Ohri'deki söz konusunu binanın günümüzde spor okulu olarak kullanılması binanın tamamen okul olarak inşa edildiği ihtimalini güçlendirmektedir. Ancak Eyüp Sabri Akgöl'ün ailesi ile yaptığımız görüşmelerde torunu Sayın Eyüp Sabri Soyel, büyük babası Eyüp Sabri Akgöl'ün söz konusu binayı kendisinin kullanacağı bir hükümet sarayı olarak inşa ettirdiğini söylemiştir.

³⁰⁵ Mesut Yavaş, *agt*, s. 187- 188.

³⁰⁶ Kadir Girit, *agt*, s. 94.

2.3.3. Eyüp Sabri Bey'in Adının Hayır Amaçlı İmar Yaptığı Mahalleye Verilmesi

Eyüp Sabri Akgöl'ün yaptırdığı inşaatlar devam ederken imar faaliyetlerinin bulunduğu İskender Bey Mahallesinin adı bölge halkının isteğiyle Eyüp Sabri Bey Mahallesi olarak değiştirilmiştir. Eyüp Sabri Bey'in adının İskender Bey Mahallesi verilmesine dair belgelerin içerikleri şu şekildedir:

“Dahiliye Nezâreti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi Sube: 1

Huzur-ı Âlî-i Hazret-i Sadâret-penâhî'ye

Ohri Kasabası'nın İskenderbey Mahallesi'nin müntehâsında mücâhid-i hürriyet Kolagası Eyüp Sabri Bey tarafından müceddeden bir bâb mekteb-i i'dâdî ile mescid-i serif inşa etdirilmekte olduğundan bahis ile mahalle-i mezkûrenin Eyübsabribey Mahallesi nâmıyla tevsîmi istid'âsını hâvî ahali-i mahalliye tarafından verilen arzuhâlin gönderildigine ve bu suret vilâyetce de münasib görüldüğüne dair Manastır Vilâyeti'nden alınan tahrîrât melfûfuyla ma'an takdim kılınmış olmagla ifâ-yı muktezâsı vâbeste-i müsaade-i aliyye-i Sadâretpenâhîleridir. Ol bâbda. Fî 24 Mart sene 326 (6 Nisan 1910)³⁰⁷

“Dahiliye Nezâreti Celilesine”

Ohri Kasabası'nın İskenderbey Mahallesi'nin müntehâsında mücâhid-i hürriyet Kolagası Eyüp Sabri Bey tarafından mecanen inşa edilmekte olan bir mekteb-i idadi ile müceddeden mescid-i serifin vaki olduğu İskenderbey mahallesinin işarı mahalli veçhile Eyüp Sabri Bey Mahallesi nâmıyla tevsîmi hususuna 24 Mart sene 326 (6 Nisan 1910) tarihli ve 211 numara tezkere-i devletleri üzerine bil istiza irade-i seniyesi cenab-ı padişahı şeref südür buyurulmuş ³⁰⁸

Eyüp Sabri Akgöl'ün yaptırdığı hayır işleri ve Ohri'de kalan diğer varlıkları için ilerleyen yıllarda bir hukuki mücadeleleri olmuştur. Bu süreçte çalışmanın son bölümünde detaylı bir şekilde değinilmiştir.

2.4. 10 TEMMUZ İYD-İ MİLLÎSİ (MİLLÎ BAYRAMI)

İyd-i Milli Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyetin ikinci kez ilan edilmesinden sonra kutlanılmaya başlamıştır. Rumi takvime göre Manastır'da Meşrutiyet 10 Temmuz günü ilan edildiği için 10 Temmuz günlerinde kutlanılmıştır. Türk tarihindeki ilk resmi bayramdır. Halk arasında Hürriyet ve 10 Temmuz bayramı olarak da isimlendirilmiştir³⁰⁹. Böylelikle Eyüp Sabri Akgöl, Resneli Ahmet Niyazi Bey ve Enver Paşa'nın önemli rol oynadıkları 10

³⁰⁷ BOA, DH. MU, 82/37; *Osmanlı Yönetiminde Makedonya*, Yay. Haz. H. Yıldırım Ağanoğlu vd., T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2005, s. 29.

³⁰⁸ BOA, 3730. 279718. 1; Ohri'de Eyüp Sabri Bey Mahallesi'nde doğmuş İsmail Ağa oğlu İlyas Efendi'ye ait nüfus kağıdı BOA, YB. 21. 41. 49. 1. 1.

³⁰⁹ Filiz Çolak, “Osmanlı Devleti'nde 10 Temmuz İyd-i Millî'si Üzerine”, *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 6, Yaz, Konya 2008, s. 198.

Temmuz ihtilali bir milli bayram olarak Cumhuriyet dönemi de dâhil olmak üzere kutlanılmıştır.

Toplumlar bayram olgusunu genellikle ortak değerler üzerinden bireylerde bir bilinç yaratılması ve bu bilincin benimsenerek gelecek kuşaklara aktarılması için kullanmışlardır. Böylelikle toplumdaki ortak değerler sağlam temeller üzerine oturtulmuştur. Ulusal bayramların coşku ile kutlanılmasında da ortak değerler etrafında toplumun bütünleşmesi amaçlanmıştır³¹⁰. Bu sayede siyasal rejimler meşruiyetlerini kazanmış ve toplumdaki kitlelerden bir ulus inşa edilmeye çalışılmıştır. Ulusal bayramlar her sene belirli tarihlerde tekrar kutlanılarak, kutlama yapılan günde meydana gelen olayın hafızalarda canlı tutulması sağlanmıştır³¹¹.

Meşrutiyetin ilanından sonraki günlerde Meclis-i Mebusan'da bir milli bayram ilan edilmesi için görüşmeler yapılmaya başlamıştır. Milli bayram ilan edilmesi için ilk olarak İzmit mebusu Ahmed Müfid Bey Osmanlı Devleti'nin kuruluş günü olarak kabul ettiği 27 Ocak gününün bir milli bayram olarak kutlanması ile ilgili önerge vermiştir. Bu önergenin görüşüldüğü gün söz alan Hüseyin Cahit Bey

“Tarihi Osmanimizi tetkik edecek olursak, bu mefahiri milliye pek çok buluruz. Halbuki bizim için en birinci medarı iftihar 10 Temmuz tarihidir. Binaenaleyh, bir yevmi mahsusu milli ittihaz edeceksek daha ziyade bunun Osmanlılara şamil olmak üzere 10 Temmuz tarihinin kabulünü teklif ederim ve o tarihi istiklal, yeni teşekkül eden milletler için belki bir hatıra olabilir, fakat Osmanlılar gibi 6 asırlık bir milletin, payidar olmuş bir milletin 6 asırlık bir tarihini arayıp çıkarmaktan ise, henüz başlangıçta bulunan böyle bir günde böyle bir tarihi hürriyetin kabul olunması daha münasip olur zannederim.”

Sözlerini söylemiştir. Hüseyin Cahit Bey'in konuşmasından sonra milli bayram ilan edilmesi hakkındaki görüşmeler 10 Temmuz ihtilali özelinde sürdürülmüştür³¹². Ayrıca görüşmelerde 10 Temmuz gününün bayram olarak ilan edilmesinin Osmanlı Devleti çatısı

³¹⁰ Özer Ozankaya, “Ulusal Bayramların Toplumsal İşlevleri Açısından 30 Ağustos Zafer Bayramı,” *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 1, Sayı 04, 1989, s. 541- 543.

³¹¹ Sanem Yamak, “Meşrutiyetin Bayramı: ‘10 Temmuz İd-i Millisi’”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 38, Mart 2008, s. 325.

³¹² Filiz Çolak, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Meclis-i Mebusan’da Milli Bayram Tartışmaları ve Osmanlı Başkentinde Milli Bayram Kutlamaları (1908-1918)”, *V. Uluslararası Osmanlı İstanbul’u Sempozyumu Bildiriler 19-21 Mayıs 2017*, Feridun M. Emecen (Ed.), vd., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul 2018, s. 788- 799.

altında yaşayan bütün halkların Osmanlı kimliği altında yekvücut toplanmaları için fayda sağlayacağı da gündeme getirilmiştir³¹³.

Meclis-i Mebusan'da 1 Haziran 1909 tarihinde gerçekleşen oturumda 10 Temmuz gününün milli bayram ilan edilmesi oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Daha sonra mecliste alınan karar hükümetin de kabul etmesiyle 10 Temmuz günü milli bayram olarak ilan edilmiştir³¹⁴. İlgili karar 11 Temmuz 1909 tarihinde resmi gazete olan Takvim-i Vakayi'de

“Mebde-i saadet-i Osmaniyyân olan On Temmuz tarihinin eyyâm-ı resmiye-i Osmaniyyeden addine dair hükümetçe tanzim ve irsal olunan layiha-ı kanuniyenin Heyet-i Umumiye-i Mebusan'da bi'l-ittifak kabul edilmiş olduğuna dair meclis-i mezkûr riyasetinde varid olan 22 Haziran sene 1325 tarih ve elli bir numaralı tezkere melfûfâtıyla beraber Heyet-i Umumiye-i Ayanda mütalaa olunarak salif-üz-zıkr layiha-ı kanuniye aynen ve bi'l-ittifak kabul ve tasdik kılınmış ve bi'l-istizan tasdik-i âli-i hazret-i padişahiye iktiran ettikten sonra ceride-i resmiye ile ilanıyla mevki-i icraya va'z olunmak üzere ba-tezkere kuvve-i icraiyyeye tevdiine karar verilmiştir.” sözleriyle duyurulmuştur³¹⁵.

İyd-i Milli devlet erkânı tarafından 1925 yılına kadar kutlanmıştır. Fakat uzun yıllardır gelenek haline gelen bu bayram halk tarafından 1935 yılına kadar kutlanılmaya devam etmiştir. Başvekil İsmet Bey 13 Mayıs 1935 tarihinde İyd-i Milli kutlamalarına son verilmesine ilişkin Türkiye Cumhuriyeti'nin ilân edildiği 29 Ekim tarihine önem verilmesi gerektiğine dair bir açıklama yapmıştır. Bu tarihten itibaren İyd-i Milli artık halk nezdinde de kutlanmamıştır³¹⁶.

2.5. ABİDE-İ HÜRRIYET

31 Mart Vakası Hareket Ordusu tarafından bastırıldıktan sonra Meşrutiyet ve “Hürriyet” taraftarları arasından hayatlarını kaybedenler için Kâğıthane vadisinde çevresine hâkim bir tepeye şehitlik yapılmıştır. İlgili yere hürriyet tepesi manasına gelen Hürriyet-i Ebediye ismi verilmiştir. Daha sonra buraya hatıraların canlı tutulması için İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından bir anıt inşa ettirilmesi kararlaştırılmıştır. Yapılacak anıt için 1909 senesinin Nisan ayında bir proje yarışması başlatılmıştır³¹⁷. Açılan yarışmaya dönemin

³¹³ Sanem Yamak, *agm*, s. 326.

³¹⁴ Sanem Yamak, *agm*, s. 327.

³¹⁵ Filiz Çolak, *agm*, s. 795; *Takvim-i Vekayi*, 28 Haziran 1325 (11 Temmuz 1909), nr:268, s. 1. Bkz: Ek-19.

³¹⁶ Filiz Çolak, “Osmanlı Devleti'nde 10 Temmuz İyd-i Millî'si Üzerine”, s. 211- 212.

³¹⁷ Semavi Eyice, *agm*, s. 309.

mimarlarından Muzaffer, Kemalettin, Vedat Beyler, Konstantin Kiryakidi ve Alexandre Vallury Beyler katılmıştır. Yarışmayı Mimar Muzaffer Bey kazanmıştır³¹⁸.

Mimar Muzaffer Bey Mühendishane-i Berri-i Hümayun mezunudur. Yarışmayı kazandığı günlerde Posta ve Telgraf Nezareti bünyesindeki mimarlardan birisidir. Altıgen bir pramit olarak tasarladığı anıt, yer altına inşa edilecek bir türbe ve mescidin üzerinde 10 metre yüksekliğindeki kulenin üstünde dik bir şekilde duran top namlusundan oluşmuştur. Kitabesine hürriyet şehitlerinin kabri manasına gelen “*makbere-i şüheda-i hürriyet*” sözü yazılmıştır³¹⁹. Anıt mermer malzeme kullanılarak inşa edilmiştir³²⁰.

Abide-i Hürriyet anıtı 10 Temmuz İhtilali’nin ikinci yıl dönümü olan İyd-i Milli Bayramı’nda 23 Temmuz 1911 günü yapılan törenle açılmıştır³²¹.

2.6. MEŞRUTİYET DEVRİNDE ARNAVUT MİLLİYETÇİLİĞİ VE DEBRE KONGRESİ

Meşrutiyet yönetiminin ikinci kez uygulandığı 1908 senesinden önce Osmanlı Devletinde sistemli bir şekilde meydana gelmiş Arnavut milliyetçiliğinden söz etmek mümkün değildir. Ancak tarihi süreç içinde kendisini yetiştirmiş aydın olarak tanımlanacak ve Osmanlı bürokrasisinde önemli yerleri işgal etmiş Arnavutlar içinde Arnavut milliyetçisi bir kitle ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devletinin gerileme dönemine girmesiyle birlikte başlayan çözülmenin farkına varan Arnavutlar, Osmanlı Devleti’nin parçalandığı dönemde birlik sağlayamadıkları takdirde yaşadıkları coğrafyanın çevrelerindeki milletler tarafından paylaşılacağını düşünmüşlerdir. Eğer kendi içlerinde birlik sağlayıp birde Osmanlı Devleti dağılmadan bağımsızlıklarını kazanırlarsa da ileride Osmanlı Devleti dağıldıktan sonra istiklallerine kavuşan komşuları tarafından yayılmacı politikalara maruz kalmaktan çekinmişlerdir. Bu sebepler Arnavut milliyetçiliği fikrinin geliştiği ilk kesim tüm Arnavutlarda ulusçu fikirler benimsenene kadar Osmanlı Devleti’nin çatısı altında bazı imtiyazlar talep edilerek yaşanması fikri doğmuştur³²².

³¹⁸ Meltem Özönur, *Abide-i Hürriyet Anıtı ve Çevresi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 14.

³¹⁹ Klaus Kreiser, “Özgürlük Anıtı”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 291, Mart 2018, s. 12.

³²⁰ Semavi Eyice, *agm*, s. 309.

³²¹ Meltem Özönur, *agt*, s. iii; Yapıldığı yıllarda Abide-i Hürriyet’in resmedildiği bir kartpostal. *İBB Atatürk Kitaplığı*, Krt_014556. Bkz: Ek-20.

³²² Banu İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 62.

Meşrutiyetin ilanı edilmesinden sonra Sultan İkinci Abdülhamid'in gözünde ayrıcalıklı bir yere sahip olan Arnavutlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin getirdiği "müsavat" kavramı sonrasında Osmanlı Devleti'nin çatısı altında yaşayan diğer halklarla eşit konuma gelmiştir. Böylece Arnavutlar arasında milliyetçi ve ayrılıkçı fikirlerin yayılması hız kazanmaya başlamıştır³²³. Aslında Arnavutlar Meşrutiyetin ilanını ilk başta büyük bir sevinçle karşılamışlardır. Özerk bir statüye kavuşacaklarını düşünmüşlerdir. Bu günlerde Arnavut okulları açılmış ve Arnavutça yayınlar çıkartılmıştır. Hatta Prizren Arnavut İttihadı Kongresinde³²⁴ alınan kararları hayata geçirmek için beyanname yayımlamışlardır. Ancak Arnavutlar birbirleri aralarında birlik kurmayı başaramamışlardır. Müslüman ve Ortodoks Arnavutlar arasındaki anlaşmazlıklar müşterek kararlar alabilmelerine mani olmuştur. Meşrutiyetin ilanından sonra 1908 senesinin Kasım ayında Manastır'da topladıkları bir kongrede Arnavutça eğitim verilmesi konusunda hem fikir olmuşlar ancak kullanılacak alfabe hakkında fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Arnavutların yürüttükleri bu süreci takip eden İttihat ve Terakki Cemiyeti ise bir süre sonra Arnavut kulüp ve okulları kapatmış, Arnavutça yapılan yayınları da yasaklamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Arnavutları yürüttükleri milliyetçi faaliyetlerden ötürü şüphe ile izlemeye başlamışlardır. Arnavut milliyetçi hareketini ihanet faaliyetleri olarak yorumlamıştır. Arnavutlar ise İttihat ve Terakki Cemiyeti ile tamamen yollarını ayırmaya ve isyan bayrağı açmaya gün geçtikçe daha da yaklaşmıştır³²⁵.

Meşrutiyet'in ilanı ile beraber Arnavutların rahatsız oldukları bir başka konu da zorunlu askerlik hizmetine tabi tutulacak olmalarıdır. Bununla beraber İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gayretleriyle Arnavutların silahsızlandırılmasına çalışılmıştır. Böylelikle Meşrutiyetten beklentiler Arnavutlar nezdinde boşa çıkmıştır. Olaylara Adriyatik çevresinde

³²³ Banu İşlet Sönmez, *age*, s. 67.

³²⁴ Arnavutların 10 Haziran 1878 tarihinde kurdukları Prizren Arnavut Birliği 1879 senesinde Osmanlı yönetimine 5 maddeden oluşan okul ve resmi kurumlarda Arnavutçanın kullanılması ile ilgili bir rapor sunmuştur. Ayrıca, bir Arnavutça alfabe oluşturmak için de çalışmalar başlatmışlardır. Alfabe çalışması için kurulan komisyonda yer alan Şemsettin Sami tarafından önerilen, Latin alfabesinin emsal alındığı 36 harften oluşan Arnavut alfabesi kabul etmişlerdir. Fakat Osmanlı yönetimi bu çalışmaları hoş karşılamamış ve Prizren Arnavut Birliği'ni dağıtmıştır. Aynı zamanda Ortodoks Arnavutların mensubu oldukları Ortodoks Rum Patrikhanesi de yapılan çalışmalara ciddi bir şekilde karşı çıkmıştır. Böylelikle oluşturulan alfabe sadece tasarı olarak kalmıştır. Önceden olduğu gibi Müslüman Arnavutların Arap, Ortodoks Arnavutlar ise Yunan ve Latin alfabelerini kullanmaya devam etmişlerdir. Ercan Karakoç, Mesut Yavaş, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Arnavutların Eğitim Çalışmalarında Önemli Bir Aşama: Elbasan Maarif Kongresi", *Belleten*, Cilt 82, Sayı 284, 2018, s. 678.

³²⁵ Fahri Maden, "Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)", *Avrasya Etüdleri*, Cilt 39, Sayı 1, Cilt 39, Sayı 1, 2011, s. 163- 164.

yayılmacı emelleri olan İtalyanların tahrikleri de karışınca Arnavutlar arasında isyan alametleri belirmiştir³²⁶.

Arnavutlar içinde ilk ciddi kıpırdanmalar 31 Mart isyanının bastırılmasından sonra Sultan İkinci Abdülhamid'in hal edilmesi sonrasında olmuştur. Sultan İkinci Abdülhamid'e samimiyyet besleyen Arnavutlar arasında rahatsızlıklar görülmüştür. O günlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı mesafeli duran Avlonyalı Kemal Bey³²⁷ üzerlerinde etkisi bulunduğu Arnavut kulüplerine çektiği telgraflarla *"İstanbul'daki irtica vak'ası Abdülhamid tarafından yapılmıştır. Abdülhamid'in sükûtuyla istibdad da kâmil mahvolmuştur."* diyerek Arnavutları sakin kalmaları konusunda uyarmıştır. Ancak yine de bir takım hadiseler vuku bulmuştur. İlk olarak Avlonya'da askeri depodan silah çalınmış ve mani olmak isteyen zabıtlardan bir tanesi öldürülmüştür. Askerlerin zamanında müdahale etmeleri ile hadise büyümeden sonlandırılmıştır³²⁸. Daha sonra Manastır ve Üsküp'teki topçu kıtalarında karışıklık çıktığı haberi alınmış ve İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi üyelerinden iki kişi ilgili bölgelere vaziyeti tetkik etmesi amacıyla gönderilmiş, hadiselerin yansıdığı kadar vahim olmadığı anlaşılmıştır. Ancak Priştine müftüsünün irticai faaliyetlerde bulunduğu anlaşılmış ve tedbir alınmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti 1909 senesinin son baharında kongre düzenleyeceği için şubelerine kongre ile ilgili rapor ve hesaplarını hazırlamalarını bildirmiştir. Arnavutların Selanik'ten gönderdikleri raporda kendilerini Osmanlı kimliğinin dışında sayan ve cemiyeti tehdit etmeye kadar varan bir üslup kullanılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumiisi cevap olarak rapordaki üslubun yanlış olduğunu ve tehditlerin cemiyet üzerinde bir tesir göstermeyeceğini yazmıştır. Ayrıyeten Görice'den³²⁹ merkez-i umumiye gönderilen bir telgrafta Rum patrikhanesi ağır bir şekilde yerilmiştir. Ortodoks

³²⁶ Fahri Maden, *agm*, s. 164.

³²⁷ Jön Türk hareketinin mensuplarından olan Avlonyalı İsmail Kemal Sultan İkinci Abdülhamid döneminin önemli devlet adamlarından birisidir. İngiliz siyasetini takip etmiştir. Yurtdışında görevlerde bulunmuştur. İlk olarak 1865 yılında Paris Sefaretine ataşe olarak atanmıştır. Zamanla Trablusgarp Valiliğine kadar yükselmiştir. Jön Türklerin 1902 yılında düzenledikleri ve Arnavutların da geniş katılım gösterdikleri kongreye katılmıştır. O dönem yegâne amacı önce özerk sonra da bağımsız bir Arnavutluk ilan etmek olan İsmail Bey bu sebeple Prens Sabahattin'in Âdem-i Merkeziyetçilik politikasını benimsemiştir. Avlonyalı İsmail Kemal hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: İhsan Burak Birecikli, "Avlonyalı İsmail Kemal Bey'in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 3, Sayı 5, Kış 2009, s. 95- 122.

³²⁸ Süleyman Kâni İrtem, *age*, s. 115.

³²⁹ Günümüzde Arnavutluk'ta bulunan ve Korça adıyla anılan Görice, Ohri şehrinin 60 kilometre güneyinde yer almaktadır. Meşrutiyet döneminde Manastır vilayetine bağlı bir merkezidir. Osmanlı döneminde önce nahiye, daha sonra kadılık ve XIX. yüzyılda Manastır vilâyetine bağlı Görice sancağının merkezi olmuştur. Görice hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Machiel Kiel, "Görice", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt 14, İstanbul 1996, s. 157.

itikadından olan Arnavutların Rum Ortodoks Patrikhanesi'ne tabii olmadıklarını³³⁰ bu yüzden de Rum patriğinin okul, dil ve alfabe konularında tüm Ortodokslar adına beyanatta bulunma hakkına sahip olmadığını söylemişlerdir. Cemiyetten verilen cevapta ise meselenin ilgili makamlara ulaştırılması tavsiye edilmiştir³³¹.

Arnavutların okul, dil ve alfabe meselesindeki tutumları ile İttihat ve Terakki Cemiyetini meşgul ettikleri bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisine Eyüp Sabri Bey'den bir mektup ulaşmıştır. Eyüp Sabri Bey yazdığı mektupta Arnavutların ekseriyetinin eski rejim taraftarı olduklarını isyana meyil ettiklerini bildirmiştir. Bu hususa yabancı gazetelerin geniş bir yer verdiğine ve zaman zaman yerel gazetelerinde meseleyi yazdığını söylemiştir. Arnavutlarla ilgili çıkan haberlerin asılsız olduğunu ve onları Meşrutiyet rejimine ısındırmak için 10 Temmuz 1325 (23 Temmuz 1909) günü Debre'de bir kongrenin tertip edileceğini yazmıştır. Kongreye katılmak gerektiğini söyleyen Eyüp Sabri Bey Rumeli'de bulunan vilayetlerdeki merkezlerden, düzenlenecek kongreye münasip azaların gönderilmesini istemiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi Eyüp Sabri Bey'in isteğini kabul etmiştir ve düzenlenecek kongre için Debre'ye Merkez-i Umumi temsil etmeleri için İhsan Namık Bey'i göndermiştir. Merkez-i Umumi tarafından Dâhiliye Nazırı Talat Bey ve hükümete Debre'de düzenlenecek kongre hakkında bilgi verilmiştir. İstanbul'da Arnavutların düzenleyeceği kongre nedeniyle endişeli bir hava oluşmuştur. Talat Paşa bu sebeple kongre sürecine vakıf olabilmek ve Arnavutların ulusçu bir hava estirmelerini önlemek için Debre mebusu İsmail Bey'i Debre Konferansına göndermiştir³³².

Debre Kongresi Meşrutiyet'in ilanının yıl dönümünde 23 Temmuz 1909 günü toplanmış ve 28 Temmuz gününe kadar sürmüştür³³³. Kongreye Rumeli vilayetlerinden toplamda 315 delege katılmıştır³³⁴. Eyüp Sabri Bey Ohri delegesi olarak yerini almıştır³³⁵.

³³⁰ Arnavutlar arasın bir din birliği yoktur. İnandıkları dinler arasında çok takipçisi bulunan İslamiyet ve Ortodoks Hristiyanlıktır. Osmanlı Devleti çatısı altında yaşayan topluluklar milliyetçilik akımından etkilendikleri zaman Arnavutlar arasında ulusal bilinç ilk olarak Ortodoks Arnavutlar arasında gelişmiştir. Çünkü Rum okullarında eğitim almalarından dolayı Rumlardan etkilenecek kendi ulusal kimliklerini inşa etmeye başlamışlardır. Bu yoldaki en büyük hedeflerinden birisi de Rum Patrikhanesinden ayrılarak kendi milli kiliselerini ve okullarını kurmak olmuştur. Böylece kendi dillerinde ibadet ve eğitim haklarına sahip olacaklardır. Hedeflerine ulaşmalarında en önemli basamak kendi milli Arnavut alfabelerini oluşturmaktır. Ancak Osmanlı yönetimi ve Rum Patrikhanesi Arnavutların bu isteklerine şiddetle karşı çıkmıştır. Bilgin Çelik, "Arnavut Ulusal Hareketi İçinde İlginç Bir Dönemeç: Ortodoks Arnavutların Patrikhane'den Ayrılma Çabaları", *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı 16, 2004, s. 131- 132.

³³¹ Süleyman Kâni İrtem, *age*, s. 116.

³³² Süleyman Kâni İrtem, *age*, s. 116- 117.

³³³ Ercan Karakoç, Mesut Yavaş, *agm*, s. 683.

Arnavutların alfabe, okul, milli kilise, zorunlu askerlik gibi meseleleri kongre sürecinde yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Askerlik meselesinin tartışıldığı sırada İşkodra temsilcileri Sultan İkinci Abdülhamid dönemindeki gibi ayrıcalıklarını muhafaza etmek istediklerini ve aniden zorunlu askerlik hizmetine tabii kıldıklarını söyleyerek, bu durumun kabul edilemez olduğunu belirtmişlerdir. Eyüp Sabri Bey İşkodralı Arnavutların bu söylemlerine şaşırtıcı bir şekilde destek vermiştir ve statülerinin yeniden değerlendirilmesini istemiştir. Eyüp Sabri Bey'in bu tutumu Arnavutların milliyetçi fikirleri benimsemesini engelleyerek Osmanlı Devleti'nden kopmalarının önüne geçmek için ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Arnavut desteğini kaybetmemesi için takındığı söylenebilir. Ama İttihat ve Terakki Cemiyeti bu konuda eleştiri almıştır. Meşrutiyet ilan edildiğinde vaat edilen eşitliğin İşkodralı Arnavutlara uygulanmasının istenilmediği şeklinde yorumlar yapılmıştır³³⁶.

Debre Kongresi sonucunda beş maddeden oluşan bir protokolde hemfikir olunmuştur ilgili maddeler şu şekildedir:

“Birinci Madde: Osmanlı yaşamak ve Osmanlı ölmek azmi katisini ihlâl eder bir hal tasavvur olunamaz. Bu azm-i katîyi ihlâl edenlere kuvvetimizi göstereceğiz.

İkinci Madde: ‘Osmanlılarda meşrutiyet yaşayamaz’ fikrini reddederiz. Anadutlarda cari Besa kanuniyle (Osmanlı meşrutiyet) kelimelerini takdis için tevî istihkar etmeği en birinci millî vazife addederiz.

Üçüncü Madde: Mevcud bulunan ve ileride zuhur edebilecek olan harici meselelerden dolayı hükümeti meşrutamızın şân ve hukukunu muhafaza uğurunda hükümetin emir ve davetiyle Arnavut asker kıtaları o emri hükümet mucibince ve bir hissi istihkan mevt ile kârûzar meydanına müsaraat edeceklerdir.

Dördüncü Madde: Efkâr ve âmîli hâriciyyeye hâdim olanlarla kavanin-i hükümeti kabul etmeyenlere karşı hükümeti meşrutamızın ittihaz edeceği tedbirlerin mevkii tatbikle vazî için lüzum göstereceği veçhile satvet irae olunacaktır.

Beşinci Madde: Ahz-ı Asker Kanunu umum Arnavutluk'ta maalfitihar kabul ve tatbik edilecektir.”³³⁷

Eyüp Sabri Bey'in Debre kongresinin düzenlenmesindeki öncülüğü, İttihat ve Terakki Cemiyetine sempati duyan Arnavutlar üzerindeki gücüne ve henüz merkez-i umumi üyesi değilken dâhi cemiyet üzerindeki tesiri ile etkisini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca Debre kongresinin Eyüp Sabri Bey özelinde bir başka önemi de tesis edilmesinde büyük emek

³³⁴ Süleyman Kâni İrtem, *age*, s. 117.

³³⁵ Clayer Nathalie, *Aux Origines Du Nationalisme Albanaïs*, Karthala Editions, Paris 2018, s. 625.

³³⁶ Banu İşlet Sönmez, *age*, s. 176.

³³⁷ Süleyman Kâni İrtem, *age*, s. 118.

gösterdiği meşrutiyet nizamının devamı ve Balkan coğrafyasının Osmanlı Devletinin bir parçası olarak kalması için gayet içinde çalışmaya devam ettiğini göstermesidir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti açısından Debre kongresi olumlu bir hava ile sonuçlanmıştır. Her şey İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kontrolünde gerçekleşmiştir. Osmanlı Devletine ve Meşrutiyet'e bağlılık görüntüsü ortaya çıkmıştır. Ancak kısa bir süre sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne bağlılık hissetmeyen ve ulusçu Arnavutlar kendi aralarında Elbasan'da 2 Eylül 1909 tarihinde bir kongre düzenlemişlerdir. Kongreye otuz beş delege katılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyetinden duydukları memnuniyetsizliği belirtmişler ve istedikleri hakların Osmanlı yönetimi tarafından verilmemesi halinde isyan edeceklerine dair sözleşmişlerdir³³⁸. Osmanlı devletinden kendi milli çıkarları için istedikleri talepleri karşılık bulamayan Arnavutlar bu süreçten sonra sürekli devam edecek olan isyanlarını başlamıştır. Arnavut milliyetçiliği de Arnavutlar arasında daha çok benimsenmiştir. Nitekim Balkan Savaşları sonucunda 1912 yılı içinde Arnavutlar kendi müstakil devletlerini kurmuştur³³⁹.

2.7. OHRI'DE İTTİHAT TERAKKİ VE BAŞKİM KULÜBÜ TARAFTARI ARASINDA ÇIKAN HADİSELER

Ohri'de yaşayan Müslüman halkın büyük bir çoğunluğunu Türkler ve Arnavutlar teşkil etmekteydi. Ohri, Eyüp Sabri ve Enver Beylerin kurdukları İttihat ve Terakki teşkilatlanması nedeniyle 10 Temmuz ihtilalinin merkezlerinden birisi olmuştur. Aynı zamanda Ohri, Arnavutların yaşadığı bölgelerin tam merkezinde bir kavşak noktası konumundaydı. Bu nedenle ulusçu Arnavutların hâkimiyet kurmak istedikleri bölgelerin başında gelmekteydi. Bu uğurda uğraş verenlerin başında Arnavut Başkim Kulübü vardı³⁴⁰. Ancak bölgedeki en itibarlı kişi olan Eyüp Sabri Bey Arnavutları İttihat ve Terakki Cemiyeti çatısı altında tutarak Türklerle birlikte yaşamalarını sağlıyor ayrılıkçı fikirlere meyletmelerinin önüne geçiyordu. Fakat Ohri'nin etrafındaki köyler idare olarak Ohri'ye bağlı İstroga isimli kasabanın altında toplanmıştı. Buralarda yaşayan halkın ekseriyeti Arnavutlardan oluşmaktaydı. Arnavut Başkim Kulübü burada kendisine taraftar toplamayı başarabilmiştir. Başkimcilerin kendilerine taraftar toplaması ister istemez ittihatçılarla çatışmalarına neden olmuştur. Buradaki İttihatçı ve Başkimci çatışması siyasi bir çekişmeden

³³⁸ Ercan Karakoç, Mesut Yavaş, *agm*, s. 683- 684.

³³⁹ Fahri Maden, *agm*, s. 155.

³⁴⁰ Meşrutiyet'in 23 Temmuz 1908 tarihinde ilân edilmesinden hemen sonra Ekim ayından itibaren Arnavutların yaşadıkları bölgelerde Arnavut Başkim Kulüpleri görülmeye başlanmıştır. Bu kulüpler Arnavut milliyetçiliğini esas alarak kendi dillerinin ve alfabelerinin kullanıldığı Arnavut okulları açılmasını istemişlerdir. Nihai amaçları müstakil bir Arnavut devletinin kurulması üzerinedir. Mesut Yavaş, *agt*, s. 62- 63.

farklı olarak Osmanlı Devletinden ayrılmak isteyenler ile Osmanlı Devleti'ne bağlı olanların karşı karşıya gelmesi olarak yorumlamak daha makuldür³⁴¹.

Ohri'nin İstroga kasabasında meydana gelen çatışmalar bölgede yaşayan Rıfat isimli bir kişinin evine ateş açılmasıyla başlamıştır. Olay sonrasında halk arasında gerilim ve heyecan tırmanmış hadiseler İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları ile Arnavut Başkim Kulübü taraftarları arasında çatışmalar ve suikastlar gerçekleşmesine kadar gitmiştir. Bölgedeki askeri kuvvetler hadiseleri yatıştırmak için yeterli olmamıştır bu nedenle Eyüp Sabri Bey ve Ohri Kaymakamlığından bölgeye asker sevk edilmesi için başta Manastır Valiliği olmak üzere idari birimlere telgraflar gönderilmiştir³⁴². Bölgedeki çatışmalar ve bastırılması için asker sevki arşiv vesikalarına şu şekilde yansımıştır:

“Harbiye Nezareti Celilesine

İstroga eşrafından Rıfat Efendinin hanesine iki el silah atılması ahali beyninde heyecan husulüne sebep olarak zuhuru melhuz olan uygunsuzluğa meydan bırakılmaması için mahalince sevkine lüzum gösterilen kuvve-i askeriye'nin izamı hakkında vuku bulan işar üzerine müfrezelerin kamilen tabur merkezlerine celbi ile icap eder ise laakal en az bölük kuvvetinde bir cüzitan izamı olduğu ordu kumandanlığından bildirildiği cihetle sabit müfreze ikame edilemeyeceği nizamiye Altıncı Fırka Kumandanlığından beyan kılındığından irtica isnadıyla Dersaadet'e gönderilip avdet edenleri hakkında isnadatta bulunanlardan ahz-ı intikam için suikastler tertibine mübaşeret eylemeleri üzerine umum ahali-i İslamiye İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Başkim Kulübü taraftarı olarak ikiye inkısam ile bir kıt'âl mukaddematı ihzar edebilmekte olduğundan bahis ile merkez-i fesat olan İstroga'ya kuvve-i askeriye sevki lüzumu Manastır vilâyetinden ba tahrirat izbar olunmuştur. Dermeyan olunan lüzum ve ehemmiyete nazaran İstroga'da muvakaten miktarı kafi asker ikamesi ehem ve elzem olduğundan bila tedbir sevki zımında icap edenlere emr-i kati ita buyurulması hakkında.

Manastır Vilâyeti Celilesine

Makam-ı Vilayetin 31 Ağustos 325 tarih ve numrolu tahrirat-ı cevabıdır. Ahali-i İslamiye'nin böyle iki fırka-i mütehasımaye ayrılarak yekdiğerine karşı ishârı asar-ı nefret ve husumet etmeleri caiz olmayacağından bunların İstroga muvakkaten miktarı kâfi asker sevk ve ikamesi için icap edenlere emr-i kati Buyurulması Harbiye Nezareti Celilesine işar kılınmıştır. Bilahire mukateleye mebnî olunacak muhasematta bulunmaları kılınmıştır.”³⁴³

2.8. EYÜP SABRİ BEY'İN OSMANLI ORDUSUNDAN İSTİFASI

Eyüp Sabri Bey 10 Temmuz ihtilalinden sonra da devam ettiği askerlik mesleğinden kendi isteğiyle 23 Eylül 1910 tarihinde istifa ederek ayrılmıştır. Ancak Eyüp Sabri Bey'in

³⁴¹ Süleyman Kâni İrtem, *age*, s. 138- 139.

³⁴² Ohri Kazası ahali-i İslamiyesinin ikiye inkısamı hasebiyle İstroga'ya kuvve-i askeri sevki muktezi bulunduğuna dair. BOA, DH. MUİ. 14-1. 34. 2; İstroga'da mavakkaten miktar-ı kafi asker ikamesi ehem ve elzem olduğundan bilatehir zınnında icap edenlere emr-i kati itası hakkında Harbiye Nezareti Celilesine tezhire ve bilahire mukateleye hazır müncer olacak muhasematta bulunmalarına meydan verilmemesi ve tarafeyne de nesaih-i lazime icrasıyla beyinlerindeki berudetin izalesi ve her halde takayüdat derece-i nihayete itina edilmesi hakkında cevap. Fi 7 Eylül sene 325. BOA, DH. MMİ. 1327. N. 10.

³⁴³ BOA, DH. MUİ. 14-1. 34. 1.

Milli Savunma Bakanlığı arşivinde bulunan emeklilik dosyasındaki evraklarda askerlikten istifa ettiği tarih 23 Eylül 1910 günü olarak yazılmasına rağmen istifa dilekçesinin işlem gördüğü zaman dilimi 1910 senesinin Mayıs ayıdır. Bu nedenle istifa dilekçesini verdikten sonra dört ay daha görevine devam ettiği anlaşılmaktadır. İstifasını verdiği tarihte Osmanlı ordusundaki görev tanımı tam olarak Üçüncü Ordu-yu Hümayun Redif 35. Alayın 4. Ohri Taburu Kumandanı şeklindedir³⁴⁴. Harbiye mektebine girdiği 13 Haziran 1891 gününden istifa ettiği 23 Eylül 1910 tarihine kakar 18 sene 11 ay 9 gün Osmanlı ordusunda hizmet vermiştir³⁴⁵.

Eyüp Sabri Beyin istifasına dair devlet arşivlerinde bulunan belgelerin içerikleri şu şekildedir:

“Üçüncü Ordu Hümayuna mensup Redif Otuz Beşinci Alayın Dördüncü Ohri Taburu Kumandanı olub silk-i askeriyeden afvı hakkındaki arzuhalı Ordu Hümayunun mezkur kumandanlığından ba tahrirat irsal olunan Kolağası Eyüp Sabri Efendi’nin müddet-i muayene-i nizamiye olan 10 seneyi ikmal eylediği cihetle kanunen hakkı istifayı haiz bulunmasına metni ileride aidatı tekaüdiye ve iade-i rütbe ve mükafatı saire talebinde bulunmamak üzere istifasının kabulü hususunun atebe-i mualla mertebe-i hazreti hilafet penahibi arz ile istizanı zınnında keyfiyetin bab-ı ali canibi samisini işar buyurulması maruzdur.

Fi 7 Cemazi Evvel sene 328 ve Fi 3 Mayıs sene 326³⁴⁶

“Üçüncü Ordu Hümayuna mensup Redif Otuz Beşinci Alayın Dördüncü Ohri Taburu Kumandanı Kolağası Eyüp Sabri Efendi’nin istifasının kabulü hakkında

Maruzu Çaker-i Kemineleridirli

Üçüncü Ordu Hümayuna mensup Redif Otuz Beşinci Alayın Dördüncü Ohri Taburu Kumandanı Kolağası Eyüp Sabri Efendi’nin silk-i askeriyeden affının istida eylediği orduyu mezkur kumandanlığından işar olunmasına ve müddet-i muayyenenen nizamiye olan 10 seneyi ikmal eylediği cihetle kanunen hakkı istifayı haiz bulunmasına mebni ileride aidatı tekaüdiye ve iade-i rütbe ve mükafatı saire talebinde bulunmamak üzere istifasının kabulü istizanına dair piyade dairesinden terkim olunan musattık mazbata leffen takdim kılınmağla icabının icra ve keyfiyetin emr ve inba buyurulması daveri evhamileridir. Olbobda emr-u ferman hazreti emridir.

Harbiye Nazırı namına Müsreşer

10 Cemazi Evvel sene 328 6 Mayıs sene 326³⁴⁷

“Atufetlu Efendim Hazretleri

Üçüncü Ordu Hümayuna mensup Redif Otuz Beşinci Alayın Dördüncü Ohri Taburu Kumandanı Kolağası Eyüp Sabri Efendi’nin hakkı istifayı haiz bulunmasına mebni ileride aidatı tekaüdiye ve iade-i rütbe ve mükafatı saire talebinde bulunmamak üzere istid’ası mucibince kabulü istifası istizamına hâvî Harbiye Nezaret-i celilesinin tezkere-i melfufuyla arz ve takdim olunmağla irade-i

³⁴⁴ BOA, BEO. 3730. 279718. 1.

³⁴⁵ Milli Savunma Arşivi, Eyüp Sabri Akgöl’ün Emeklilik Dosyası Belge 2.

³⁴⁶ BOA, İ.HB.00034.00020.001.

³⁴⁷ BOA, İ.HB.00034.00020.002.

seniye-i padişahı buyurulur ise mantuk-i alisi infaz olunacağı beyanıyla tezkere-i
terkim kılındı efendim. Fi 13 Cemazi Evvel sene 328 Fi 9 Mayıs sene 326

Sadrazam”³⁴⁸

2.9. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ’NİN 1910 KONGRESİ VE EYÜP SABRİ BEY’İN İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ MERKEZİ UMUMİSİNE GİRMESİ

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1910 kongresinde cemiyetin genel yapısı ve siyaseti ile ilgili önemli değişiklikler yapılmamıştır. Bu kongre İttihatçıların Millet-i Osmani kavramının yani Osmanlı Devleti çatısı altında yaşayan halkların bir bütün olarak sayıldığı son kongre olmuştur. Bundan sonraki senelerde cemiyetin siyasi fikirleri yavaş yavaş Türk milliyetçiliği üzerinde şekillenmeye başlamıştır. Bunda Osmanlı Devleti’nin ilerde yaşayacağı siyasi gelişmelere etkili olmuştur. Kongre boyunca üzerinde en çok durulan mesele eğitim olmuştur. Birçok yeni okul açılması ve bu okullara İttihat adının verilmesi kararlaştırılmıştır. Aynı zamanda yetişkinlere yönelik olarak akşam okullarının açılması da kararlaştırılmıştır. Ayrıca fırka cemiyet ayrımı devam etmiştir. Önceden de olduğu gibi fırkada cemiyete bağlı İttihatçılar yer alacaktır. Merkez-i Umumi ise hem cemiyeti hem de fırkayı yönetmeye devam edecektir. Merkez-i Umumi azalarının sayısı yediye çıkarılmış ve Merkez-i Umumi üyelerinin isimleri de kamuoyuna açıklanmıştır. Eyüp Sabri Akgöl de cemiyetin 1910 kongresinde Merkez-i Umumi üyeliğine seçilmiştir. Böylelikle Osmanlı Devleti’nin siyasetine yön veren İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin üyeleri arasına giren Eyüp Sabri Bey bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti’ndeki en güçlü birkaç isimden birisi olmuştur. Cemiyet ülke yönetiminde ne kadar etkili olursa Eyüp Sabri Bey’in siyasi gücü de o şiddette artmıştır. Eyüp Sabri Beyle beraber merkez-i umumi üyesi seçilen diğer kişiler Hacı Adil, Hayri, Dr. Nazım, Mithat Şükrü, Ömer Naci, Ziya Beylerdir³⁴⁹.

Eyüp Sabri Bey’in Osmanlı Ordusundaki vazifesinden İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi üyesi olduğu tarihten çok az bir süre önce istifa etmesi, onun askerlik ve siyaseti bir arada yürütmek istememesinden kaynaklanmış olabilir. Aynı şekilde benzer bir şekilde diğer “*Hürriyet Kahramanı*” Kolağası Resneli Ahmet Niyazi Bey’de yakın bir tarihte vazifesinden istifa etmiştir ama merkez-i umumiye üyesi olmamıştır. 23 Temmuz 1908 ihtilalinin başarıya ulaşmasından kısa bir süre sonra Osmanlı Ordusundaki vazifelerinden istifa eden Eyüp Sabri ve Ahmet Niyazi Beyler, artık siyasi bir kişilik olduklarını düşünerek

³⁴⁸ BOA, İ.HB.00034.00020.004.

³⁴⁹ Tarık Zafer Tunaya, *age*, s. 230.

resmi üniforma giymekten vaz geçmiş olabilir. Bu düşünceyi destekleyen bir ifade Cemal Kutay'ın Eyüp Sabri Akgöl'e atfettiği hatıratıta yer almıştır. İlgili bölümde Eyüp Sabri Akgöl'e ait olduğu söylenen sözler şu şekildedir:

“Bir tarih hakikati olarak kaydediyorum: Meşrutiyetin İlânını mümkün kılan askeri hareketin başında dağa çıkış sırasıyla üç genç zabıt idik: Ahmet Niyazi, ben Eyüp Sabri ve Enver... Hiç şüphesiz 1876 İlk meşrutiyetinin verasetine sahip, memleket içinde ve dışında hayatlara mal olmuş uzun bir mücadelenin neticesi idi İkinci Meşrutiyet, fakat politikanın değişmez kaidesi son söz veya son adım kimin ise, şeref ve şöhrat onun adına tapulanırsa, bizimki de böyle oldu; bir anda hürriyet kahramanı olduk. Niyazi ve ben, öncesinden verdiğimiz söze sadık kaldık: ordu'nun politika dışında kalması inancımıza bağlı olarak istifa ettik. Enver, böyle bir teahhüd içinde değildi: Askerlikte kaldı, fakat, aktüel politikaya da girmede; üzerinde üniforma ile siyaset yapanları da hoş görmedi. Onun otuz iki yaşında harbiye nazırı olabilmesinin temelinde bu hürriyet kahramanlığı şöhratinin elbette ki büyük tesiri vardı. Fakat, Balkan Harbi felâketinin İbretleri içinde, ordunun siyasetin dışında kalabilmesi, derlenip toparlanması şartının, onun şahsında sadık ve vatanperver bir tatbikatçı bulduğuna kaniyim. Niyazi'den sekiz, benden beş yaş küçüktü.. Fakat rütbe olarak bizden ilerde ve erkân-ı harp idi. Devrimin insanları, bilhassa, kader birliği yaptıklarımla, karşımızda olanlar için kati hükümler vermek istemiyorum: Hâkim kuvvetlerin kendi felsefelerine uygun yollardan gayrılarını kapatma gayretlerine rağmen, Tarih'in hakikatleri er geç araştıracağı inancımı kaybetmemeye çalıştım.”³⁵⁰

2.10. EYÜP SABRİ BEY'İN ASKERLİKTEN İSTİFASI SONRASINDA OHRİ'DEKİ BAZI FAALİYETLERİ

Eyüp Sabri Bey'in ordudan ayrıldıktan sonraki faaliyetleri incelenirken Ohri çevresindeki bir bataklığın kurutulmasıyla meşgul olduğu görülmüştür. Ohri'ye bağlı İstroga'dan İşkodra Gölü'ne kadar olan bölgede, Drin Nehri havzasında başlıca Soğuksu, Bodomol ve Kabakça mevkiilerindeki tarıma elverişsiz olan bataklık bölge kurutularak zirai faaliyetlerin gerçekleştirilmesine çalışılmıştır. Bunun için çalışmalara başlayan Eyüp Sabri Bey, yapılacak işler için ruhsat çıkarmaya ve yükleniciler bulmak için ihale yapmaya çalışmıştır. Bataklığın kurutulması için en az üç sene gerektiği saptanmıştır³⁵¹.

Bu dönemde görülen bir diğer önemli gelişme ise Ohri Gölü'nde taşımacılık yapan bir vapura “*Hürriyet Kahramanı*” Ohri'li Eyüp Sabri Bey'in isminin verilmesi olmuştur³⁵².

2.11. SULTAN MEHMET REŞAT'IN RUMELİ SEYAHATI

Sultan Mehmet Reşat Osmanlı tahtına cülus eyledikten sonra Bursa, İzmit, Adapazarı, Yalova ve Edirne gibi şehirlere kısa süreli seyahatler yapmıştır³⁵³. Padişah'ın kapsamlı

³⁵⁰ *Tercüman*, 4 Ekim 1984, s. 6.

³⁵¹ BOA, BEO.003888.291526.001; BOA, ŞD.01232.00002.001.

³⁵² BOA, ŞD.01234.00032.001; BOA, ŞD.01234.00032.002; BOA, ŞD.01234.00032.002.2.

seyahati ise 5 Haziran 1911 ile 16 Haziran 1911 tarihleri arasında yaptığı Selanik, Üsküp, Priştine ve Manastır'ı kapsayan Rumeli seyahatidir³⁵⁴.

Meşrutiyet'in ilânından sonra Arnavutların ulusçu eğilimlere yönelmesi sonrası muhtariyet ve bağımsızlığa kadar varacak istekleri ve bunlara karşı başta Eyüp Sabri Bey olmak üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin karşı çıkarak Arnavutları bazı tavizler de vererek Osmanlı Devleti'nin çatısı altında tutmaya çalışmalarından bahsetmiştik. Ayrılıkçı Arnavutların başını çektiği tahriklerle 1910 senesinin başlarında Üsküp ve çevresinde ilk olarak Müslüman Arnavutlar ayaklanmıştır. Daha sonra Hristiyan Arnavutlar da bu ayaklanmaya destek vermişlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından isyanın askeri kuvvetlerle bastırılması gündeme gelmiştir. Mahmut Şevket Paşa komutasında 82 piyade taburundan oluşan askeri kuvvet isyan eden Arnavutların üzerine gönderilmiştir. İsyan üç ay gibi uzun bir sürede bastırılmış ve yer yer halen devam etmiştir. Arnavut milliyetçiliği namına çalışan cemiyetler, Arnavut okulları kapatılmıştır. İsyanı elebaşılık edenler tutuklanmıştır. Ancak isyanın şiddet kullanılarak bastırılması Arnavutların yoğun yaşadıkları yerlerde tepkiyle karşılanmış, Arnavutların genelinde isyan alametleri görülmeye başlamıştır. Balkanlarda Türklerle beraber en uyumlu şekilde yüzyıllardır beraber yaşayan Arnavutların Osmanlı Devleti'nin gözünden düştüğü inancı doğmuş ve Arnavutların devlet ile İttihat ve Terakki Cemiyeti ile arası açılmıştır³⁵⁵.

Rumeli'nde bölge halklarının yeniden Osmanlı Devleti'ne bağlılıklarının sağlanması ve Arnavutlar ile cemiyetin arasının düzeltilmesi için İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Sultan Mehmet Reşat'ın Rumeli'nde bir seyahate çıkarılmasını kararlaştırmıştır.

Sultan Mehmet Reşat alınan bu kararı kendisine arz edildiğinde büyük bir şevkle kabul etmiştir. Öte yandan Padişahın Rumeli'ye bir seyahat gerçekleştireceği başta bölge halkı olmak üzere tüm Osmanlı büyük bir heyecan yaratmıştır. Padişah daha bölgeye gitmek üzere yola çıkmadan birçok bağlılık ve teşekkür mesajları ileilmeye başlamıştır³⁵⁶.

³⁵³ Kemalettin Kuzucu, "Balkanlar'da Son Osmanlı Padişahı: Sultan V. Mehmed Reşad'ın 1911 Yılındaki Rumeli Seyahati", *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi (TURKSOSBİLDER)*, Cilt 2, Sayı 2, 2017, s. 3.

³⁵⁴ Nesimi Yazıcı, "İsmail (Tuncu) Bey'in Hâtıra-i Seyahât'inde Sultan Reşad'ın Rumeli Ziyareti: Kosova", *Belleten*, Cilt 78, Sayfa 283, 2014, s. 1099.

³⁵⁵ Kemalettin Kuzucu, *age*, s. 4- 5.

³⁵⁶ Kemalettin Kuzucu, *agm*, s. 5.

Sultan Mehmet Reşat yanındaki kalabalık maiyetiyle beraber 5 Haziran 1911 günü Rumeli'ne gitmek üzere yola çıkmıştır. Seyahati sırasında ziyaret edeceği yerler Çanakkale, Selânik, Üsküp, Priştine, Kosova ve Manastır şehirleriydi³⁵⁷. İstanbul'dan Barbaros Hayrettin zırhlısıyla hareket eden Sultan Mehmet Reşat 7 Haziran 1911 günü Selanik'e ulaşmıştır³⁵⁸.

Selanik'te dört gün kadar kalan padişah burada hazırlanan program gereği halkla yakın temaslar kurmuş ve çeşitli kesimlerden gelen heyetleri kabul etmiştir. Şehirde bulunan Ayasofya Camiine Cuma selamlığına çıkmıştır. Padişah'ın gönderdiği bir heyet burada Alatini köşkünde sürgün hayatı yaşamakta olan Sultan İkinci Abdülhamid'i ziyaret etmiştir³⁵⁹.

Padişah 11 Haziran 1911 günü Üsküp'e gitmek için trenle yola çıkmıştır. Şehre vardikten sonra muhtelif ülkelerin konsoloslarını ve heyetlerini kabul etmiş ve tarihi yerleri ziyaret etmiş ve ertesi gün Priştine'ye hareket etmiştir. Cuma günü Üçüncü Osmanlı Padişahı Sultan Murad-ı Hüdavendigâr'ın şehit düştüğü Kosova Meydan Muharebesi sahasında bir otağ-ı hümayun kurulmuş ve askeri törenler gerçekleştirilmiş, akabinde de buradaki namazgâhta Cuma namazı kılınmıştır. Tören alanında çok büyük bir kalabalık toplanmıştır. Namazdan sonra Sadrazam Hakkı Paşa tarafından Padişah adına özellikle Arnavutlar üzerinde tesir edecek şu beyanname okunmuştur:

“Ecdad-ı ızamımdan Sultan Murad-ı Hüdavendigâr Gazi hazretlerinin devletin teşyid-i mebanî-i satveti uğrunda terk-i hayat eylediği meşhed-i mübareke gelerek hâki pâk-ı makamını ziyaret eyledim. Devlet ve millet-i Osmaniye'nin teali şan ve şevket ve tezayidü refah ve saadetini vakfî hayat etmek hususundaki ahd ve misakımı bu mahall-i mukaddeste de tekrar ettim.

Hazret-i Hüdavendigâr gibi bir hükümdar-ı muazzamın hatıratıyla mâli olan bu güzel kıtanın geçen sene kardeşler arasında sefkidimai gibi bir musibete uğraması beni dilhun etmiştir. Fakat o sırada yanlış bir yola sapmış olan bir kısım Arnavut evlâdının padişahlarına ve Devlet-i Aliyyemize sadakat-i kalbiyelerinden emin olduğumdan bu ahvali onların cehaletine ve bazı müfsidlerin teşvikatına kapılmalarına atfetmiştim.

Seyahatim esnasında tebaam tarafından gördüğüm measir-i sadakat ve samimiyet bu ümniyemin yanlış olmadığını isbat eyledi ki, işbu measire itimad ile hâdisat-ı zaileden dolayı maznun ve mahkûm bulunanlar hakkında kanun-ı mahsusundan müserrah şerait dairesinde af ilân ediyorum. Bu güzel memleketi envâ'-ı mesâibe duçar eden kan gütmek âdetinin bimennihilerim bir daha baş göstermemesi için mevcut diyet dâvalarının kâmilan bitirilmesi ve bîkudret medyumların verecekleri diyetlerin taraf-ı devletten tesviyesi zımında tahsisat itasına dair olan kanuna da vaz'-ı imza ediyorum.

Ümid ederim ki, badema Arnavut evlâdının cümlesi necatın kanuna itaatte olduğunu kabul eder, kendilerini bunun hilâfına şevke çalışacak fesedeye ittiba etmezler ve kan gütmek âdetini de terk ile haklarını şer' ve kanunda ararlar. Bu suretle inşallah daima müreffeh ve mesud olurlar ve rizai

³⁵⁷ Cevdet Küçük, “Mehmed V”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 28, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 419.

³⁵⁸ Süleyman Kâni İrtem, *age*, s. 150.

³⁵⁹ Nesimi Yazıcı, *agm*, s. 1102- 1103.

şahanem dâhilinde bulunurlar. Bu husustaki duamın kabulünü Cenab-ı Hakk'tan tazarru ve niyaz eylerim.”³⁶⁰

2.11.1. Sultan Mehmet Reşat'ın Manastır Ziyareti ve Eyüp Sabri ve Ahmet Niyazi Beylerin Gösterisi

Priştine'den 17 Haziran 1911 günü Manastır'a gitmek üzere yola çıkan Sultan Mehmet Reşat yol güzergâhında bulunduğu için Selanik'e tekrardan avdet etmiştir. Burada dört gece daha kaldıktan sonra seyahatin son durağı olan Manastır'a geçmiştir³⁶¹.

Sultan Mehmet Reşat'ın Manastır ziyaretiden dikkat çeken en önemli hadise padişahın gelişi üzerine yapılan 10 Temmuz kutlamalarında “Hürriyet Kahramanları” Ohrili Eyüp Sabri ve Resneli Ahmet Niyazi Beylerin Meşrutiyetin ilan edildiği 10 Temmuz İhtilali'nde yani 23 Temmuz 1908 günü Manastır'a girişlerini canlandırarak Padişaha izletmeleri olmuştur³⁶².

Eyüp Sabri ve Resneli Ahmet Niyazi Beyler yanlarında Meşrutiyetin ilan edilmesi için beraber dağa çıkan arkadaşlarıyla beraber 23 Temmuz günü Manastır'a girdiklerinde giydikleri kıyafetlerini giyerek Padişahın önünde bir resmigeçit yapmışlardır. Sultan Mehmet Reşat bu canlandırmayı gülümseyen gözlerle izlemiştir. Eyüp Sabri ve Ahmet Niyazi Beylerin resmigeçitleri Manaki Kardeşler³⁶³ tarafında filme çekilmiştir³⁶⁴. Resmigeçit sırasında en çok dikkat çeken olay Eyüp Sabri Bey'in mütevazı ve utangaç bir tavırla hızlı bir şekilde geçmesi ve tam aksine Resneli Ahmet Niyazi Bey'in yüksek bir at üzerinde bıyıklarını burarak ve etrafa mağrur bakışlarla bakınarak geçmesidir. Eyüp Sabri Bey'in utangaç ve mahcup tavrı bazı çevrelerce 10 Temmuz ihtilalini gerçekleştirmekten pişman olduğu yönünde yorumlanmıştır³⁶⁵. Ancak Eyüp Sabri Bey'in hayatı incelendiğinde onun bu utangaç ve mahcup hali hiçbir zaman göz önünde olmayı sevmeyen ve gerçekleştirdiği vazifeleri vatani

³⁶⁰ Süleyman Kâni İrtem, *age*, s. 152- 153- 154.

³⁶¹ Nesimi Yazıcı, *agm*, s. 1111.

³⁶² Kemalettin Kuzucu, *agm*, s. 9.

³⁶³ Manaki Kardeşler, ilk Osmanlı Devleti'ndeki ilk sinemacılarındandır. Yanaki ve Manaki adındaki iki kardeş 1890'lı yıllarda fotoğrafçılığa başlamışlardır. 1904 senesinde işlerini büyüterek Manastır'da Manaki Kardeşler adıyla bir stüdyo açmışlardır. Eyüp Sabri Bey'in ve diğer birçok İttihatçının 10 Temmuz İhtilali sonrasındaki fotoğraflarını Manaki Kardeşler çekmiştir. İleride yaptıkları çekimlerle uluslararası ünü kavuşmuşlardır. Bugün tüm Balkan ülkeleri tarafından sahiplenilmektedirler. Ancak Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetindeki topraklarda doğmuşlar ve birçok önemli çalışmalarını bu dönemde yapmışlardır. Bu sebeple ilk Türk sinemacılar arasında gösterilmektedirler. Manaki Kardeşler hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz.: Burçak Evren, “Manaki Kardeşler”, *Hayal Perdesi*, Sayı 37, Kasım- Aralık 2013, s. 72- 76.

³⁶⁴ Manaki Kardeşlerin Eyüp Sabri ve Ahmet Niyazi Beylerin resmigeçitleri sırasında çektikleri filminden bir kare. <https://www.youtube.com/watch?v=nk7YBLYTdqs> (Erişim Tarihi 19. 11. 2020 20:04) Bkz: Ek-21; Aynı gün çekilen bir fotoğraf karesi. BOA, YB.21.113.3.12.1. Bkz: Ek-22.

³⁶⁵ Lütfi Simavî, *Sultan Mehmed Reşad Hân'ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim (Osmanlı Sarayı 1909-1919)*, Haz. Sevdâ Şakar, Şehir Yayınları, İstanbul 2007, s. 197; Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi Son Hatıralar*, Haz. Necati Tonga, Can Sanat Yayınları, İstanbul 2019, s. 392.

görev olarak saymasından kaynaklanmıştır. Çünkü 10 Temmuz ihtilali sonrası öne çıkan Eyüp Sabri, Ahmet Niyazi ve Enver Beyler arasında ismi en az anılan Eyüp Sabri Bey'dir. Hatta Tatar Osman Paşa'yı bizzat tutuklayan kişi olması ve dağa çıkmadan önce Ahmet Niyazi Bey'in rahat hareket etmesi için yaptığı faaliyetler pek anlatılmamıştır. Ayrıca 10 Temmuz ihtilalinin gerçekleşmesinde Enver Bey'in dağa ilk çıkanlar arasında olmasından başka fazla bir katkısı olmamıştır ancak ihtilal sonrasında en çok onun ismi anılmıştır.

Sultan Mehmet Reşat'ın seyahatinden sonra Eyüp Sabri Bey Mabeyn Başkitabeti'ne yazdığı bir arzda Manastır Vilayet Başkâtibi Abdülmecid Efendi tarafından yazılan Manastır'ın Unutulmaz Günleri adlı bir kitabın padişaha arz edilmiş olması gerektiğini söyleyerek, esdikâ-yı ihvân-ı cemiyetten olarak tanımladığı Abdülmecid Fehmi Bey'in taltif edilmesini istemiştir³⁶⁶. İlgili kitapta Meşrutiyet'in ilanı edildiği günlerde Manastır'da meydana gelen olayları ve sonrasında Meşrutiyet günlerinde yaşanan önemli gelişmeler yazılmıştır³⁶⁷.

2.11.2. Sultan Mehmet Reşat'ın Rumeli'den Ayrılması ve Seyahatin Yansımaları

Sultan Mehmet Reşat'ın gerçekleştirdiği Rumeli seyahati kısa bir süreli de olsa Balkanlarda sükûnetin sağlanmasını sağlamıştır. Rumeli halkı padişahlarını ağırlamaktan çok mutlu olmuştur. Seyahatle ilgili görseller incelendiğinde kalabalık halk kitlelerinin neşesi ve sevincini görmek mümkündür. Bu durumun oluşmasında Sultan Mehmet Reşat'ın halk ile iç içe bulunmasının büyük tesiri olmuştur. Bu açıdan bakıldığında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin padişahın Rumeli'ni ziyaret etmesiyle hedefledikleri başarıyı sağladıkları görülmüştür. Ancak bu olumlu hava çok uzun sürmemiştir. Kısa bir süre sonra Balkanlardaki karışıklıklar yeniden zuhur etmiştir. Sultan Mehmet Reşat'ın seyahat rotasındaki Çanakkale hariç tüm yerleri Osmanlı Devleti kaybetmiştir³⁶⁸.

³⁶⁶ Kemalettin Kuzucu, *agm*, s. 11.

³⁶⁷ Bkz.: Abdülmecid Fehmi, *Manastır'ın Unutulmaz Günleri*, Beynelmilel Ticaret Matbaası, Manastır 1327.

³⁶⁸ Mehmet Ali Karaman, "Sultan Reşad'ın Rumeli Seyhâti", *Balkan Tarihi*, Cilt 1, Zafer Gölen (Ed.), Abidin Temizer(Ed.), Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları: Gece Kitaplığı, Ankara 2016, s. 69- 70.

2.12. BALKAN SAVAŞLARI ÖNCESİNDE OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ SİYASİ GELİŞMELER

2.12.1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne Karşı Yükselen Muhalefet ve Cemiyetin Güç Kaybetmesi

31 Mart Vakasından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti Meşrutiyet'in aleyhindeki büyük bir isyanı bastırmıştır. Ancak bu sefer Meşrutiyet rejiminden ziyade direkt olarak cemiyete karşı organize bir muhalefet yayılmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin iç ve dış politikada yaşadığı birçok olumsuz gelişme İttihat ve Terakki Cemiyeti karşısındaki muhalefetin büyümesinde etkili olmuştur.

2.12.2. Cemiyet-i Hafiye Problemi

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendisine karşı yükselen muhalefetin farkına varıp sindirmek için müdahil olduğu ilk siyasi gelişme Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası ile yaşanan hadiselerdir. Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası, Osmanlı Devleti'nin eski Stockholm sefiri Şerif Paşa'nın etrafında gelişen bir siyasi harekettir. Eski bir İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesi olan Şerif Paşa Meşrutiyet'in ilânından sonra Londra'ya elçi olarak atanmayı istemiştir. Fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti Şerif Paşa'nın isteğini reddetmiştir. Şerif Paşa da bu durum üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne cephe almıştır. 1909 yılının başlarında Ahmet Rıza Bey'in kendisini öldürmek istediğini iddia ederek Paris'e gitmiş ve burada İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhine çalışmaya başlamıştır. Yanına topladığı muhaliflerle beraber Le Parti Radical Ottoman isminde bir siyasi teşekkül kurmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise Şerif Paşa ve beraberindeki kişilerin yurt içinde de Cemiyet-i Hafiye isminde bir örgüt kurarak Talat ve Mahmut Şevket Paşalara suikast hazırlığında bulunduklarını iddia etmiştir³⁶⁹.

Tanin gazetesinin bir haberine dayanan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iddiasına göre Talat ve Mahmut Şevket Paşaları öldürmek üzere harekete geçecek olan Cemiyet-i Hafiye, Dr. Rıza Nur³⁷⁰ ve Mustafa Nâlık Beyler tarafından yönlendiriliyordu. Yöneltilen suçlamalar

³⁶⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi*, s. 252- 253; Cemil Hakan Korkmaz, *age*, s. 85.

³⁷⁰ Dr. Rıza Nur 1878 senesinde Sinop'ta doğmuştur. Askeri Tıbbiyede öğrenimini tamamlamış ve 1901 senesinde tabip yüzbaşı olarak mezun olmuştur. Gülhane Hastanesi'nde Meşrutiyetin ilanına kadar hocalık yapmış ve tıp alanında araştırmalar yaparak yayımlamıştır. Bu süreçte İttihat ve Terakki Cemiyetine girmiştir. Meşrutiyet'in ilânından sonra Meclis-i Mebusan'a seçilmiştir. Bir süre sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden ayrılarak sırasıyla Ahrar ile Hürriyet ve İtilaf fırkalarına katılmıştır. Bab-ı Ali baskınından sonra yurt dışına

üzereine 1910 senesinin yazında Mebusan Meclisii'nde üye olan Dr. Rıza Nur başta olmak üzere birçok kişi meclisin tatile girmesiyle beraber tutuklanmıştır. Tamamı İttihatçı olan isimler tarafından yargılanmışlardır. Birçok kişiye hapis ve sürgün cezası verilmiştir. Ancak Dr. Rıza Nur beraat eden kişiler arasındadır. Dr. Rıza Nur ileriki bir zamanda yaptığı açıklamada Şerif Paşa'nın iddia edildiği gibi bir suikast planladığını ve kendisine bu hazırlığa dâhil olması için teklifte bulunulduğunu itiraf etmiştir³⁷¹.

2.12.3. İttihat ve Terakki Cemiyeti İçinde Gelişen Bir Muhalefet Hareketi Hizb-i Cedid

İttihat ve Terakki Cemiyeti Meşrutiyet'in ilânı öncesinde Sultan İkinci Abdülhamid'e muhalif ve meşruti monarşiden yana olan birçok farklı görüşten insanın bir araya gelmesiyle kurulmuştur. Bu nedenle ilerleyen süreçte cemiyet içinde farklı görüşlerin belirmesi ve ayrılıkların yaşanması doğal bir süreç olarak görülmüştür. İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde ilk ayrılıklar Mutedil Hürriyetperveran³⁷² ve Ahali³⁷³ fırkalarının kurulmasıyla yaşanmıştır.

Hizb-i Cedid isimli muhalif hareket de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendi içinde ortaya çıkmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fırka kanadı içinde bulunan mebusların içindeki muhalif grup, Miralay Sadık ve Abdülaziz Mecdi Beylerin önderliğinde cemiyetin politikalarını eleştiren bir bildiri yayımlamıştır. Hizb-i Cedid safında bulunanlar kedilerini İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içinde bulunan ve bugünkü sağ siyaset olarak tanımlanabilecek muhafazakâr bir pozisyonda görmüşlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin

çıkarılmış ancak mütareke döneminde geri dönebilmiştir. Milli Mücadele'de Büyük Millet Meclisi'ne mebus olarak girmiştir. Cumhuriyetin ilânından önce Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye'yi temsil etmiştir. Cumhuriyet döneminde Sağlık ve Milli Eğitim Bakanlığı görevlerinde bulunmuştur. Birçok kitap ve makale yayımlamıştır. 1926 yılında Türkiye'den ayrılmıştır. Ancak 1938 senesinde geri dönmüş ve 1942 senesinde vefat etmiştir. Ali Birinci, *Hürriyet ve İtilaf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki'ye Karşı Çıkanlar*, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012, s. 270- 271.

³⁷¹ Tarık Zafer Tunaya, *age*, s. 254.

³⁷² Mutedil Hürriyetperveran Fırkası Meşrutiyet'in getirdiği çok partili siyasi hareketin bir parçası olarak 1909 yılında bir grup mebus tarafından kurulmuştur. Liberal fikirleri savunan bu fırka etnik kimliğe dayalı siyaseti de savunmuştur. İngiliz siyasetini takip eden fırka iç siyasette Kamil Paşa'nın kuracağı bir hükümetin ülkeyi yönetmesini istemiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin karşıtı olan muhalif blokla birlikte hareket etmiştir. Bunun bir sonucu olarak da muhaliflerin çatısı altında buluştukları Hürriyet ve İtilaf Fırkasına 22 Kasım 1911 tarihinde, katılmıştır. Mutedil Hürriyetperveran Fırkası hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz.: Derman Altınay Asvaroğlu, *Mutedil Hürriyetperveran Fırkası*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.

³⁷³ Ahali Fırkası, 31 Mart Vakası'ndan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fırka kanadından istifa eden 6 mebus tarafından kurulmuştur. İstifa etmelerindeki ortak görüş İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Meşrutiyet'in ilânından önceki zamana benzer bir baskı rejimi oluşturmaya çalıştığını iddia etmeleridir. Sert bir muhalefet yapan fırka Hürriyet İtilaf fırkasının kurulmasından sonra bu fırka ile birleşmiştir. Ahali Fırkası hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz.: Mustafa Akdağ, *Ahali Fırkası*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.

hem batıcı hem de İslami değerleri taşımasından rahatsız olduklarını bu iki kavramın bir arada bulunamayacağını söylemişlerdir. Ayrıca cemiyetin İslamcı çizgisinin zayıf olduğunu dile getirmişlerdir. Birçok beyanlarında kendilerini muhafazakâr olarak tanımlamışlardır. Cemiyetin fırka kanadının Merkez-i Umumi'nin baskıları ile idare edildiğini bu sebeple meclisin İttihatçıların baskısından kurtarılması ve Padişah ile ayanlara daha fazla yetki verilmesi gerektiğini söylemişlerdir. Fırka içinde çıkan bu muhalif ses İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ilk başta çok etkilememiş ve üzeri kapatılmıştır. Ama kısa bir süre sonra hizb-i cedidden Hürriyet ve İtilaf Fırkası doğmuştur³⁷⁴.

2.13. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NE DIŞ SİYASETİN ETKİLERİ

İtalya'nın Osmanlı Devleti'ne savaş ilan ederek Trablusgarp ve Bingazi'ye saldırması, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eleştirilmesinin sebeplerinden birisi olmuştur. İlk olarak Yemen'de çıkan isyan için savaş bölgesindeki askeri kuvvetlerin Mahmut Şevket Paşa tarafından kaydırılması Trablusgarp'ın savunmasız bırakıldığı yönünde eleştirilerin yapılmasına neden olmuştur. Trablusgarp meselesi ile ilgili bir diğer ciddi eleştiri ise Sultan İkinci Abdülhamid döneminde tahkim edilen Trablusgarp'ta bölgeyi savunacak bir yerel milis kuvveti oluşturulmuştur. Ancak Meşrutiyet'in ilanından sonra bu kuvvet dağıtılmış. Savaş zamanı ise bölgede yeniden yerel halktan bir direniş gücü oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu sebeple Trablusgarp'ın savunmasız bırakıldığı söylenerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ağır eleştiriler yapılmıştır³⁷⁵.

2.14. İBRAHİM HAKKI PAŞA'NIN SADARET MAKAMINDAN ÇEKİLMESİ

İbrahim Hakkı Paşa sadrazam olmadan önce Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Hukuk gibi okullarda hocalık yapmıştır. Daha sonra bürokratik görevlerde bulunmuş, Bab-ı Âli Hukuk Müşaviri olmuştur. İlerleyen zamanda kabineye de girmeyi başarmış ve Kamil Paşa hükümetinde Dâhiliye ile Maarif nazırlıkları yapmıştır. 1910 senesinde ise hükümet kurarak sadrazam olmuştur³⁷⁶.

³⁷⁴ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: III İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, s. 215- 216- 217.

³⁷⁵ Cemil Hakan Korkmaz, *age*, s. 85.

³⁷⁶ Muharrem Dördüncü, "Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın Hayatı ve Avrupa Seyahati", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1, 2015, s. 79.

İbrahim Hakkı Paşa'nın sadrazam yapılmasında önceki sadrazamlardan farklı olarak Sultan İkinci Abdülhamid döneminin paşalarından olmayışının büyük bir önemi vardır. Daha önceki sadrazamlardan olan Kamil ve Hüseyin Hilmi Paşalardan sonra sadrazam olması İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı artık Devr-i Hamid paşalarının elinden aldığını göstermektedir. Fakat İbrahim Hakkı Paşa İttihatçı bir isim değildir. İttihat ve Terakki Cemiyeti halen tam olarak iktidara gelmekten uzak durmaya devam etmiştir. Fırka yolu ile sağladığı meclisteki çoğunluğu ve kabinedeki birkaç İttihatçı isim ile yönetime ortak olan cemiyet dışındaki bir baskı unsuru olarak varlığını devam ettirmiştir³⁷⁷.

İbrahim Hakkı Paşa'nın sadrazam olduktan sonraki ilk söylemlerinden birisi İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtlarına hakkaniyetli davranacağını söylemesi olmuştur. Ancak kendi kurduğu kabine önceki kabinelere nazaran daha fazla İttihatçı eğilim göstermiştir. İttihatçı olan Dâhiliye Nâzırı Talat, Maliye Nâzırı Câvid ve Hariciye Nâzırı Rıfat Paşalar kabinedeki yerlerini korumuşlardır. Ayrıyeten Mahmut Şevket Paşa'yı da Harbiye Nazırı olarak kabinesine almıştır. Sadaret dönemi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönlendirmeleri ile geçmiştir. Arnavutların 1910 senesinin bahar ayında başlattıkları isyanın şiddet yolu ile bastırılması büyük bir tepki çekmiş ve eleştirilmesine sebep olmuştur. Bu dönem de İttihat ve Terakki Cemiyeti muhalefete karşı şiddet eylemlerine de başvurması, muhalefetin hükümeti sıkıştırmasına neden olmuştur. Hükümet Balkanlarda sükûneti sağlamak amacıyla Kiliseler Kanun'unu 3 Temmuz 1910 tarihinde çıkarmıştır. Balkanlarda yaşayan halkların kilise ihtilafının çözülmesi Osmanlı Devleti açısından vahim sonuçlar doğurmuştur. Çünkü Balkan halklarının aralarındaki anlaşmazlıkların çözülmesi, onların Osmanlı Devleti'ne karşı birleşmelerinin önündeki önemli bir engelin kaldırılması demektir. Böyle olduğu da kısa bir süre sonra zuhur edecek olan Balkan Savaşlarında görülmüştür. İbrahim Hakkı Paşa'nın sadaretinin sonlanması ise Trablusgarp ve Bingazi'ye İtalya'nın saldırmasıyla sonlanmıştır. Daha önceden de belirttiğimiz gibi Trablusgarp'taki birliklerin evvelki bir tarihte kaydırılması ve yerel direniş unsurlarının dağıtılması Osmanlı Devleti'ni ilk başta İtalya karşısında çaresiz bırakmıştır. İbrahim Hakkı Paşa bu çaresizliği üstlenerek istifa etmiştir³⁷⁸.

İbrahim Hakkı Paşa'dan boşalan sadaret makamına eski sadrazamlardan Said Paşa çıkmıştır. Said Paşa açık bir İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtı olmasa da Balkanlardaki hadiseler ve Trablusgarp Savaşı nedeniyle yeni kabinesinde cemiyet ile arasına mesafe

³⁷⁷ Tarık Zafer Tunaya, *age*, s. 68- 69.

³⁷⁸ Zerkeriya Kurşun, "İbrâhim Hakkı Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 21, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 311- 312.

koymaya çalışmıştır. Meşrutiyetin ilanından beri iktidarı fiilen eline almayan İttihat ve Terakki Cemiyeti İbrahim Hakkı Paşa kabinesinde iktidara istediği gibi müdahale edebilme şansını kazanmıştır ancak Said Paşa'nın yeniden sadrazam olması cemiyetin fiili olarak iktidarı erteleyen bir engel olarak ortaya çıkmıştır³⁷⁹.

2.15. HÜRRİYET VE İTİLAĞ FİRKASININ KURULMASI

Trablusgarp Savaşı sürerken ve İbrahim Hakkı Paşa'nın sadaret makamından çekildiği süreçte İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalifler Hürriyet ve İtilaf Fırkasını kurarak onun çatısı altında toplanmışlardır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası 21 Kasım 1911 günü İstanbul Şehzadebaşı'nda kurulmuştur. Meclis içindeki muhalif mebuslar başta Rum, Bulgar, Arnavut, Arap ve Ermenilerin ekseriyeti bu yeni fırkaya geçmişlerdir. Bu geçişin temel sebebi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türkçü yahut ulusçu bir politika izlemeye başladığını iddia etmeleridir³⁸⁰.

Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kurucularından ve lider kadrosundan Dr. Rıza Nur Bey, Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluş sürecini şu sözlerle anlatmıştır. “İptidadan beri bu fırkaları bir bayrak altına toplamak büyük yekpare bir kütle ile müessir bir darbe indirmek zikrini güdüyor, telkinatı yapıyor, teşebbüsatta bulunuyordum. Nihayet bütün fırkalar bu noktada içtima etmişlerdi”. Demıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önceden asker şahsiyetlerinden olan fakat bu yeni fırkaya katılan Miralay Sadık Bey'in katılımını ise “... beraber çalıştığımız Kemal Mithat Bey, Sadık Bey'le görüşmüş ve nezdime gelip yeni yapılacak İttihat-ı Muhalifin Fırkasına Sadık Bey'in teşrikini teklif eylemişti. İttihatçılar daima asker kuvvetine istinal etmekte olduğundan memleketin onlarla uğraşabilmesi için onun da orduda taraftarı olması lâzım ve zaruri idi.” Sözleriyle yorumlamıştır. Bu sözlerden anlaşıldığı üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin aktif politikada etkili olmasının ordudaki nüfuzundan kaynaklandığını anlayan Hürriyet ve İtilaf Fırkasının ileri gelenleri, ordu üzerinde etki oluşturmaya çalışmıştır. Buda ilerde Osmanlı Ordusu içinde ikilik çıkmasına neden olacaktır³⁸¹.

³⁷⁹ Cemil Hakan Korkmaz, *age*, s. 87.

³⁸⁰ Tarık Zafer Tunaya *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi*, s. 295- 296.

³⁸¹ Mustafa Emil Elove, “İkinci Meşrutiyet Devrinin Siyasi Hayatına Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, Ankara 1952, s. 212- 213.

2.16. 1911 ARA SEÇİMLERİ

Yeni kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkasının İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi varlığı için nasıl bir rekabet ortamı ve tehlike yarattığı, Hürriyet ve İtilaf Fırkasının kuruluşundan 20 gün sonra gerçekleşen 1911 ara seçimleriyle görülmüştür³⁸².

Osmanlı Mebusan Meclisi'nde İstanbul mebusu olarak görev yaparken Paris Büyükelçiliği'ne atanan Rıfat Paşa'nın boşalan koltuğunu doldurmak için 1911 yılında bir ara seçim yapılmıştır. Seçimi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın adayı, Şehrah Gazetesi yazı işleri müdürü Tahir Hayrettin Bey, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin adayı Adalet Bakanı Mehmet Memduh Bey'i sadece 1 oy geride bırakarak kazanmıştır. Seçimin sonucu Hürriyet ve İtilaf Fırkası adına umut vaat ederken İttihat ve Terakki Cemiyeti için gelecek kaygıları doğurmuştur³⁸³. Çünkü artık Mebusan Meclisi'nde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hâkimiyetinin kalmadığı düşünülmeye başlamıştır.

2.17. 1912 SEÇİMLERİ (SOPALI SEÇİMLER)

Hürriyet ve İtilaf Fırkası adayı Tahir Hayrettin Bey'in İstanbul'da yapılan ara seçimi kazanmasından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti meclisteki hâkimiyetini kaybedeceğine düşünerek Kanun-ı Esasi'nin 35. maddesinde³⁸⁴ değişiklik yapmak istemiş fakat muvaffak olamamıştır. Daha sonra ise yine değiştirmek istedikleri anayasanın 35. maddesinden yararlanarak 18 Ocak 1912 tarihinde Meclis-i Mebusanı feshettirmiştir. Bu sebeple 1912 senesinin başında İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın katıldı erken

³⁸² Cemil Hakan Korkmaz, *age*, s. 87.

³⁸³ Kenan Olgun, "Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Ara Seçimler (1908-1912 Dönemi)", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 82, Mart 2012, s. 10.

³⁸⁴ "MADDE 35: Vükelâ ile Heyeti Mebusan arasında ihtilaf vukuunda Vükelâ reyinde ısrar edüpte mebusan canibinden katıyen ve mükerreren red edildiği halde Vükelâ ya mebusanın kararını kabule veya istifaya mecburdur. İstifa takdirinde yeni gelen heyeti Vükelâ heyeti sabıkanın fikrinde ısrar eder ve Meclis esbabı mucibe beyanı ile yine red ederse yedinci madde mucibince intihabata başlanılmak üzere Zatı Hazreti Padişahi Meclisi feshedebilir; fakat heyeti cedidei mebusan evvelki heyetin reyinde sebat ve ısrar ederse Meclisi Mebusanın rey ve kararının kabulü mecburi olacaktır." Bkz.: <https://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm#:~:text=MADDE%2035.%2D%20V%C3%BCkel%C3%A2%20ile%20Heyeti,karar%C4%B1n%C4%B1%20kabule%20veya%20istifaya%20mecburdur> (Erişim Tarihi 21.11.2020. 14:34)

seçimler yapılmıştır. Seçim Mart ayına kadar devam etmiştir, birkaç yerde ise Mayıs ayına kadar sarkmıřtır³⁸⁵.

Seçimlere damga vuran olaylar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tavrı olmuştur. Muhalefete seçim süresince yoğun bir baskı uygulanmıştır. Seçim bölgelerine dağılan İttihatçılar seçmenler üzerinde baskı ve zor uygulamıştır. Bu nedenle 1912 seçimleri “*Sopalı Seçimler*” ismiyle anılmıştır. Bahsedilen baskıya örnek olarak Gümölcine’de Hürriyet ve İtilafılardan olan Rıza Tevfik’e dayak atılması gösterilebilir³⁸⁶.

Seçimlerin İttihatçıların baskısı altında geçmesi sandıklardan çıkan sonucu önemli bir şekilde etkilemiştir. Seçilen 270 mebusun sadece 6’sı dışındaki tüm mebuslar İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin mensupları olmuştur. Meclisi tamamen kontrolüne alan İttihat ve Terakki Cemiyeti böylece parlamentoda muhalefetin sesini kısmıřtır³⁸⁷.

2.17.1. 1912 Seçimlerine İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Müdahalesine Bir Örnek Eyüp Sabri Bey’in Mektubu

1912 seçimlerinin İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin muhalefet üzerindeki baskıları altında gerçekleştiğinden bahsetmiştik. Cemiyetin seçime etkilerini göstermesi babında İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi üyesi Ohrili Eyüp Sabri Bey’in cemiyetin katib-i umumisi³⁸⁸ vasfıyla seçim öncesinde gönderdiği bir mektup önem arz etmektedir.

İlgili mektubun muhtevası, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne hizmetleri görölen Ankara Mebusları Hacı Mustafa ve Hacı Kazım Efendiler ile Talat Bey’in yeni seçimde seçilmelerinin sağlanması, muhaliflerden Mahir Sefid Efendi’nin yerine kimin seçileceğinin bildirilmesi, diğer vilayet mebusları hakkında gereken önlemlerin alınmasına dairdir. Mektup İttihat ve Terakki Cemiyeti Katib-i Umumiliği namına gönderilmiştir.

³⁸⁵ Muzaffer Tepekaya, “1912 Osmanlı Meclisi Mebusan Seçimlerinde Saruhan (Manisa) Sancağı İttihat Ve Terakki Fırkası Adayı Yusuf Rıza Bey ve Seçim Beyannamesi”, *ağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies*, Cilt 8, Sayı 27, Sonbahar 2013, s. 38.

³⁸⁶ Muzaffer Tepekaya, *agm*, s.33- 39.

³⁸⁷ Cemil Hakan Korkmaz, *age*, s. 88.

³⁸⁸ Katib-i umumilik İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin en üst yönetici makamlarından birisidir. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin örgütlenmesinde en üst birim olan Merkez-i Umumi ile beraber cemiyetin fırka biriminin de vekil-i umumisi ve kalem-i umumisi vardır. Bu kişiler kendi aralarında umum-i reis ve katib-i umumi seçerler. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt: III İttihat ve Terakki Bir ağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, 203- 204.

Eyüp Sabri Bey'in kaleme aldığı mektubun içeriği şu şekildedir:

“Muhterem kardaşım efendim;

İntihabat-ı cedidenin dereceyi ehemmiyetini müstağini arz ve beyandır. Bu intihabatta İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin temin-i muvafakiyet elde etmesi bir fırka meselesi değil, belki vatan ve heyet-i memlekette taalluk eden bir keyfiyettir. Çünkü aksi hal mevcudiyet-i devleti tehlikeyi ilka edebilir. Zat-ı kerimanelerinin İttihad Terakki programına ferd-i merbudiyyet ve sadakatleri meuh-tac-ı teemmüm ve teyid olmadığından temin-i muvafakiyet için icap eden tedabiri tevessül buyurnakta oldukları kemal-i şükranla işitilmiş ve binaenaleyh hüsn-ü neticeye vüsul-ü himematı aliyyelerinde memul emelde ve müntazır bulunmasından cemiyette son zamana kadar ibraz-ı sadakat etmiş olan Ankara mebusları Hacı Mustafa Efendi ve Talat Bey ve Hacı Kasım Efendilerin tekrar intihaplarını temin etmek şime-i meslekpervelerinden olmakla bu keyfiyeti Ankara Kulübü'ne işar edilmiş ve muharebata devam edilmekte bulunmuş olup netice-i muharebatta namzetlikleri ilan kalacaktır. Mamafı bu bapta mütealla-i aliyyelerini dahi bilmek arzu ettiğinizden lütfen işarı ve muhaliflerden ve Hurşit Efendi'nin yerine İttihad ve Terakki'ye sadık efraddan kimin daha ziyade mazhal-i teveccüh bulunduğunun dahi inbasını rica ve mülhakat-ı vilâyet mebusları hakkında da icap eden tedabirin ittihazını temenni eder takdim ve ihtiramat eylerim. Kardaşım Efendim.

26 Kanun-u Sani sene 327

Katib-i Umumi Eyüp Sabri”³⁸⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi üyesi ve katibi olan Eyüp Sabri Bey'in yazdığı bu mektup, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yapılacak olan parlamento seçimlerine müdahalesinin açık bir delili olarak nitelendirilebilir. Ayrıca Eyüp Sabri Bey'in o günün şartlarında ülke kaderine tesir edecek bir konumda olduğunun da bir göstergesidir.

2.18. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NE KARŞI SİLAHLI MUHALEFET

Osmanlı Devleti'nin İtalya karşısında Trablusgarp'taki vaziyeti, Balkanlardaki karışıklıklar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin muhalefete karşı sert tutumu 1912 seçimlerinden sonra daha şiddetli bir muhalefetin gelişmesine neden olmuştur. Hürriyet ve İtilaf Fırkası 1911 ara seçimindeki başarısını katlayarak devam ettirmek isterken kendisini bir anda parlamentonun dışında bulmuştur. Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensupları arasında bu sebepten ötürü zor kullanarak İttihat ve Terakki Cemiyetini siyasetten uzaklaştırma fikri doğmuştur. Ordu içinde kendilerine taraftar bularak darbe zemini oluşturma çalışmışlardır³⁹⁰.

³⁸⁹ İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi üyesi Ohrili Eyüp Sabri Bey'in cemiyetin katib-i umumisi vasfıyla kaleme alarak gönderdiği, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne hizmetleri görülen Ankara Mebusları Hacı Mustafa, Hacı Kazım Efendiler ve Talat Bey'in yeni seçimde seçilmelerinin sağlanması, muhaliflerden Mahir Sefid Efendi'nin yerine kimin seçileceğinin bildirilmesi, diğer vilayet mebusları hakkında gereken önlemlerin alınmasına dair İttihad ve Terakki Cemiyeti Katib-i Umumiliği'nin yazısı. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi*, 573.16.50.1 26.09.1327.

³⁹⁰ Cemil Hakan Korkmaz, *age*, s. 89.

2.18.1. Arnavutların İsyan Etmesi ve Eyüp Sabri Bey'in Nasihatçi Olarak Gönderilmesi

Ordu üzerindeki hâkimiyeti ile siyasette muktedir bir güç olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, ordunun siyasete dâhil edilmesi nedeniyle sürekli bir şekilde muhalifleri tarafından eleştirilmiştir. Ancak 1912 seçimleri nedeniyle parlamento dışında kalan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin izlediği yolu takip ederek ordu içerisinde taraftar toplamaya başlamıştır. 10 Temmuz ihtilali öncesinde İttihatçıların yaptıkları gibi bir isyan tertip etmek istemişlerdir. Bu düşüncenin yansımaları tıpkı 10 Temmuz ihtilalinde olduğu gibi Balkanlarda, Arnavut zabitlerin ayaklanması ile ortaya çıkmıştır. Ancak bu ayaklanmada isyan edenler 31 Mart vakasındaki gibi alaylı askerler değil tıpkı İttihatçı Harbiyeli subayların Sultan İkinci Abdülhamid'de karşı ayaklandıkları gibi denk rütbelere asker vardı. Bu askerler Ohrili Eyüp Sabri ve Resneli Ahmet Niyazi Beylerin 1908 yazındaki eylemlerini taklit ederek dağa çıkmışlardır³⁹¹.

Arnavutların isyanına iddialara göre Hürriyet ve İtilafçı isimler destek vermiştir. Arnavut Başkim Kulübü ile dirsek temasında bulunmuşlar ve orduda İttihatçılara mesafeli kişilerin de destek vermesini sağlamışlardır³⁹². Bu iddiaya Hürriyet ve İtilafçı bir isim olan Dr. Rıza Nur'un söylemleri açıklık getirmiştir.

Balkan Savaşları öncesinde Sinop Mebusu olan Dr. Rıza Nur hatıralarında Arnavutların 1912 baharında isyan etmeleri ile alakalı olarak, Miralay Sadık Bey ile Hürriyet ve İtilaf Fırkasından siyasal anlamda ümitlerini kestiklerini söyleyerek anlaştıkları Arnavutlarla Balkanlardaki isyanı organize ettiklerini açıklamıştır³⁹³.

Mevcut düzenden rahatsız olan isyancılar hükümetin istifasını, yeni seçilen meclisin feshin askerlik vazifesini kendi memleketlerinde yapmayı ve bölgeye tayin edilen memurların Arnavutlardan seçilmesini istemişlerdir. Fakat isyancıların özerk bir Arnavutluk kurulması gibi bir fikirlerinin olduğu da iddia edilmiştir. İsyan haberinin İstanbul'da duyulması üzerine, hadiseler eski Arnavut Başkimci ayaklanmalarından farklı olarak direkt hükümeti hedef aldığı şeklinde yorumlanmıştır. Bu düşüncede haklılık vardır. Çünkü ayaklanan Arnavut zabitler

³⁹¹ Cemil Hakan Korkmaz, *age*, s. 90.

³⁹² Ahmet Turan Alkan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ufuk Kitapları, İstanbul 2001, s. 155.

³⁹³ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 261- 262.

geçmişte meşrutiyetin ilan edilmesi için ittihatçı subayların başlattığı isyanın bir benzerini tertip etmeye çalışmışlardır³⁹⁴.

İsyanın son bulması için isyancı askerlere nasihat etmeleri amacıyla Manastır'a İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi üyesi ve aynı zamanda cemiyetin katib-i umumisi olan Eyüp Sabri Bey ile bir diğer Merkez-i Umumi üyesi olan Ömer Naci Bey gönderilmiştir. Onların arkasından da Şahabettin Bey kumandasında bir askeri birlik sevk edilmiştir³⁹⁵. Uzlaşma taleplerini isyancıların reddetmeleri üzerine isyan kuvvetle bastırılmaya çalışılmıştır³⁹⁶.

2.18.2. Halaskar Zabitan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Sindirilmesi

Arnavutların ayaklanmalarının peşi sıra Halaskar Zabitan isminde bir hareket ortaya çıkmıştır. Erkan-ı Harp Binbaşısı Gelibolulu Kemal (Şenkıl) başkanlığında, Erkan-ı Harp Kolağası Kastamonulu Hilmi, Süvari Kaymakamı Manastırlı Recep, Bahriye Binbaşısı İbrahim Aşki, ve Yüzbaşı Kudret gibi orta rütbeli subayların öncülüğünde kurulmuştur. Daha sonra harekete Nazım Şevket ve Ahmet Abuk Paşalar gibi yüksek rütbeli askerler dahil olmuştur. Bahriye Nazırı Hurşit Paşa'nın ise harekete dâhil olup olmadığı kesinlik kazanmamış, rivayet edilmiştir. Hürriyet ve İtilaf Fırkasından Kemal Mithat, Mahir Sait ve Rıza Nur gibi bazı isimler ve Prens Sabahaddin Beyin kâtibi Saffet Bey'in de Halaskâr Zabitan Grubu ile irtibat sağlamış sivil isimlerdir³⁹⁷.

Bu harekete katılan askerler ordunun siyasete karışmasını engellemek için siyasete girdiklerini iddia etmişlerdir³⁹⁸. Bilindiği üzere Osmanlı Ordusu'ndaki subayların önemli bir kısmı İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubuydu. Bu subaylar İkinci Meşrutiyet'in ilanında oynadıkları rolleri gereği tüm ülkede şöhret sahibi olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti resmi hüviyet kazandıktan sonra bu subaylar cemiyet ile irtibatlarını kesmeyerek devlet yönetiminde idari vazifeler almışlar ya da yüksek makamlarda bulunmamalarına rağmen devlet yönetimindeki kadrolarda vazifeli bürokratların çoğundan daha fazla nüfuz sahibi olmuşlardır. Bu sebeple askeri rütbelerinde hızla rütbe atlamışlardır. Ortaya çıkan bu durum İttihat ve

³⁹⁴ Ahmet Turan Alkan, *age*, s. 158.

³⁹⁵ "Cemiyet ve Hareket-i Kıyamiye", *İfham Gazetesi*, sene 13 Haziran 1328, s. 2.

³⁹⁶ Banu İşlet Sönmez, *age*, s. 190.

³⁹⁷ Kenan Olgun, "Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Halaskâr Zabitan Grubu ve Faaliyetleri", *İlmi Araştırmalar*, Sayı 7, 2014, s. 160- 161.

³⁹⁸ Ali Birinci, *age*, s. 178.

Terakki mensubu olmayan askerlerin tepkisini çekmiş, bu tepkiden de Halaskar Zabitan hareketi doğmuştur.

Halaskar Zabitan hareketi ortaya çıkmadan önce de ordu içinden bazı isimler siyasetten uzak durulması hakkında görüşlerini ortaya atmıştır. Fakat bu söylemlerin yarattığı tartışmalar silahlı kavga ve çatışmaların çıkmasına sebep olacak kadar tepki görmüştür. Halaskar Zabitanla beraber bireysel tepkiler artık bir bütün halinde gösterilmeye başlamıştır³⁹⁹. Ordudan sonra İttihat ve Terakki'nin baskıları altında geçen 1912 seçimlerinin sonucunda parlamentonun tamamına yakınının İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensup mebuslardan oluşmasının sonuçları orduda da hissedilmiştir. Ordu ikiye bölünmüştür⁴⁰⁰.

Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa ordu siyaset ilişkisini düzenleyen bir kanunun çıkması üzerinde şiddetle durmuştur⁴⁰¹. Ordu mensuplarının siyasete dâhil olmasını yasak edecek kanun, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile muhaliflerinden tepki almıştır. İttihatçılar mevcut askeri desteklerini yitirmemek için muhalifler de İttihat ve Terakki Cemiyeti karşısı askerlerin desteğinden faydalanabileceklerini düşündükleri bir ortamda böyle bir kanun tasarısının zamansız olduğunu düşündükleri için karşı çıkmışlardır. Verilen tepkilerden dolayı Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa, kanunun yeni bir Harbiye Nazırı tarafından yürütülmesinin doğru olacağını iddia ederek görevinden 26 Haziran 1912 günü istifa etmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Paşa'ya tepki göstermesine rağmen muhalifler istifayı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı kazanılmış bir zafer olarak görmüşlerdir⁴⁰². Mahmut Şevket Paşa'nın istifasından sonra Harbiye Nazırlığına vekâleten Hurşit Paşa atanmıştır. Kanun tasarısı Mebusan Meclisinde kabul edildikten sonra Ayan Meclisi'nde görüşülmüş, üzerinde yapılan birkaç değişiklikle tekrar Mebusan Meclisi'ne gönderilmiştir⁴⁰³.

Halaskar Zabitan grubu eylemlerine hükümet ve Meclis-i Mebusan üzerinde baskı yaparak başlamıştır. Arnavutluk ve Manastır olayları meclis ve hükümet üzerinde etki yaratınca, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakınlığı ile bilinen Sadrazam Sait Paşa konunun

³⁹⁹ Ali Birinci, *age*, s. 179.

⁴⁰⁰ Tarık Zafer Tunaya, *age*, s. 351.

⁴⁰¹ Bahsi geçen kanunun tam ismi Mensubin-i Askeriye'nin Siyasîyat ile Men'i İştigali Zımında Askeri Ceza Kanununa Zeyl Olmak Üzere Tanzim Olunan Lâyiha-i Kanuniye'dir. Adı geçen bu kanun tasarısının Rumeli'nde yaşanan hadiseler nedeniyle çok hız bir şekilde meclis gündemine getirilmesi isyan eden ve siyasetle ilgilenen askerlere karşı sert bir tutum takılanacağının bir sinyali olarak düşünülebilir. Ahmet Turan Alkan, *age*, s. 179.

⁴⁰² Ayşim Petek Yörükoğlu, *İttihat Terakki İktidarı ve Halaskaran-ı Zabitan Grubu (1908-1913)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014, s. 97.

⁴⁰³ Tarık Zafer Tunaya, *age*, s. 354-355.

üzerine gitmiştir. Özellikle Arnavutluk'tan gelen telgraflar nedeniyle zor günler geçiren Sait Paşa, hükümeti için güvenoyu istemiş ve büyük bir çoğunluğun desteğini almıştır. Bu durum üzerine Halaskar Zabitan grubu harekete geçerek Rumeli'deki hadiselerin İstanbul'a sıçradığını ve ordu içinde huzursuzluk olduğunu ilan etmiştir. Yayın organlarına ve bizzat Padişah Sultan Reşad'a bildiri göndererek hükümeti korkutmuştur. Yaşanılan gelişmeler üzerine Sait Paşa güvenoyu almasının üzerinden henüz 24 saat bile geçmemişken Sadrazamlıktan istifa etmiştir. İlerleyen süreçte Gazi Ahmet Muhtar Paşa⁴⁰⁴ sadrazam olmuştur. Sait Paşa'nın istifası nedeniyle İttihat ve Terakki Cemiyeti mecliste çoğunluğu elinde bulundurmasına rağmen muhalefet konumuna düşmüştür. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın hükümeti muhaliflere daha yakın bir konumda olmuştur⁴⁰⁵.

Yeni hükümet kurulduktan sonra Halaskar Zabitan Grubu, 25 Temmuz 1912 günü çıkacak olan gazetelerde beyannamesini ve programını yayınlamış ve Meclis Başkanı Halil Bey'e (Menteşe) tehdit içeren bir mektup yollamıştır. Mektubun içeriğinde kulüp ve tiyatro olarak gördükleri meclisin derhal feshedilmesini istemişlerdir. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'da meclisin feshedilmesinden yana tavır koyunca, Ayan Meclisi'nin onayından sonra 4 Ağustos 1912 günü Meclis-i Mebussan feshedilmiştir⁴⁰⁶. Böylece İttihat ve Terakki Cemiyeti tamamen ülke yönetimin dışında bırakılmıştır.

Halaskar Zabitan hareketinin ortaya çıktığı günlerde Selanik'te Osmanlı Ordusundaki kıpırdanmaları ve İttihatçı karşıtlığını gözlemleyen Eyüp Sabri Bey, Selanik'te ordunun içinde bulunduğu durumu İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisine bir mektup yazarak bildirmiştir. İlgili mektubun içeriği şu şekildedir:

“Merkez-i Umumiye

Muhterem Kardaşım

Bugün Selanik'teki kıtaat-ı askeriye ve zabitanı, Kolordu Kumandanı Erkan-ı Harp Miralayı Mustafa muhtelif mahallerde ziyaret edeceğini ve bu babta hasbihal edeceğini beyan etmiş. Evvela daire-i meydanın arkasındaki talimgâhta piyade zabitanı toplamıştı. Firarilerin esbabı firari ahvali

⁴⁰⁴ Gazi Ahmet Muhtar Paşa 1939 yılında doğmuştur. Askeri öğrenim gördüğü Harbiye'den 1860 yılında birincilikle mezun olmuştur. Osmanlı Devleti'nin birçok bölgesinde görev yapmıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda doğu cephesinde gösterdiği başarılar sebebiyle gazi unvanına layık görülmüştür. İkinci Meşrutiyet döneminde Halaskar Zabitan grubunun baskıları neticesinde istifa eden Sait Paşa'dan sonra Sadrazamlık yapan paşa 1919 yılında vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Rifat Uçarol, *Mareşal Ayan Meclisi Başkanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa 1839-1919 Askeri ve Siyasi Hayatı*, 3. Baskı, Derin Yayınları, İstanbul 2015.

⁴⁰⁵ Tarık Zafer Tunaya, *age*, s. 357- 358- 359.

⁴⁰⁶ Ali Birinci, *age*, s. 186-187.

hazıradan adem-i memnuniye terki vazife eden bu hamiyetsiz arkadaşlar bir ittifak-ı tam iletelin edilmiş tecrübeleri hakkında mümtedil efkar olduklarını beyan etmişlerdir. Karar alınarak ikinci metalibe sıra gelmiş Miralay Mustafa Bey karara sebep veren kabinenin fenalığından daha bir takım münasebetsizşeyden bahsetmiş ise de zabitan biz bunu mütalebatta bulunur isek mazan firarilere atak ettiğimiz anlaşılıyor. Bunu reddetmişlerdir. Heyet-i Zabitanın bazı ahlaksız ümerası biraz ısrar etmiş ise de bugün memleket hariçten dahilde bunca felaketlere maruzken orduda isyan olduğunu siyasyata karıştığını söyleyip Osmanlı ordusunun şerefli mazisi lekadar idüğünden ahvali hazıradaki fenalığı her türlü mesuliyetleri üzerine alan kuvve-i teşrihiyeye cümlesiyle Miralay Mustafa Bey'in sözleri reddolunmuştur. Kolordu kumandanı namına söylediği sözleri kumandan paşa esasen kendi imzasıyla yazacak söz ne kadar diyerek zabitanı teşyi veyahut rezilane müfteriyatabaşlamış ise de yine zabitan Kolordu kumandanı namına her şeyi yapar. Fakat bizi ve efkârımızın tercümanı olarak değil. Bu gibi merdane sözlerle birtakım ahlaksız ve rezil ümeranın cidden tezvîradına nihayet vermişlerdir. Zabitan umumiyetle firarilerin şimdiye kadar tasvib edildiklerini ve edilecek olur ise orduda hüdenkerde asayışı hâsıl olacağı ciddi bir sureti söylemiştir. Ordudan korkulacak cihet var mıdır? Uhfz olursa da bugün ordu bu edepsizlerin hemen tardlarını istisna kabul etmeyecek bir surette müttehiden istiyorlar ve diyorlar ki bu memleketi her şeyde âlâ eden orduda bu gibi edepsizler var ise hepimiz terki silah edeceğiz. Bunun için hemen bugün tardlarına teşebbüs olunmalı, tutuldukları halde de ordularına yazılmalıdır. Ordu bu fikirdedir. Bundan istifade etmeliyiz. Aksi halde ordu mahvolup gidecektir. Harbiye Nazırı Paşa Hazretleri de zabitanın ahvali ruhiyelerini okşayacak şimdiye kadar yapılan bazı hataların tasfihi edileceğini lisan-ı münasiple beyan etmei veyahut tashis edecek icraat-ı adilanesi göstermelidir. Çünkü bazı kıdemsiz zabitanın terfisi hitmetlerin mahrum kalması ve büyük bir tesir yapmıştır. Bugün ordu her türlü ahlaki hasaneye malik ve müttehid kitleye sahip cidden çalışacak meziyettedir. Çıkanlar ve çıkartanlar birtakım ahlaksızlardır. Fakat bu firariler tasfi edilmekse ileride epeydir de fena olacak gibi görünüyor. Çünkü ordu kendi arasında çıkan o ahlaksızlara son derece buğz ve adavet hissetmiştir. İstifade edelim kardaşlar.

17 Haziran sene 328. Selanik⁴⁰⁷

Gazi Ahmet Muhtar Paşa, meclis olmadan hükümeti ile beraber tek başına iktidarda kalınca memurların ve ordu mensuplarının siyaset dışında kalmaları için emirler yayınlamıştır. Ordunun siyasetin dışında tutulması için alınan tedbirler özetle şöyledir; subaylara görevleri boyunca hiçbir siyasal organizasyona katılmayacaklarına ve siyaset yapmayacaklarına dair yemin ettirilmiş ve hepsinden ayrı ayrı senet alınmıştır. Siyasetle uğraşan askerlere ek yaptırımlar içeren kanunlar çıkarılmıştır. Ayrıca subay ve erlerin seçme seçilme hakları ellerinden alınmıştır⁴⁰⁸.

2.19. BALKAN SAVAŞLARI

2.19.1. Birinci Balkan Savaşı ve Eyüp Sabri Bey

Osmanlı Devleti'nin iç politikasında bu gelişmeler yaşanırken, dış politikada ise devam eden Trablusgarp Savaşı bitmeden Osmanlı Devleti, Balkanlı Devletlerle savaşa girmiştir. Kuzey Afrika'da İtalya ile harp halinde bulunan Osmanlı Devleti'nin içinde

⁴⁰⁷ Eyüp Sabri imzasıyla merkez-i umumiye yazılmış Selanik'te ordunun durumunu anlatan mektup. BOA, HSDHADB.1.75. Bkz: Ek:- 60.

⁴⁰⁸ Tarık Zafer Tunaya, *age*, s. 363.

bulunduğu durumu fırsat bilen Balkan devletleri⁴⁰⁹ 3 Ekim 1912 tarihinde ortak bir nota yayınlamışlardır. Balkan devletleri Osmanlı Devleti'nin eski Sırbistan, Makedonya, Arnavutluk ve Girit'e muhtariyet vermesini istemişlerdir. Fakat Osmanlı Devleti bu notayı kabul etmeyince 8 Ekim 1912'de Karadağ daha sonra Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan sırasıyla Osmanlı devletine savaş ilan etmiştir⁴¹⁰. Osmanlı Devleti bu savaşa hazırlıksız yakalanmıştır. Ordu mensupları siyasi hizipler nedeniyle bölünmüş durumdadır. Tüm olumsuz şartlar bozgunu beraberinde getirmiştir. Rumeli kaybedilmiş ve Balkanlılar Trakya içlerine doğru ilerlemeye başlamıştır. Kötü gidişatın sorumluluğunu üstlenen Gazi Ahmet Muhtar Paşa sadrazamlıktan istifa etmiştir. Ondan boşalan sadaret makamına yine İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı mesafeli olan bir başka isim Kamil Paşa geçerek yeni kabinesini kurmuştur⁴¹¹.

“Osmanlı Devleti'nin korumaya ve devam ettirmeye çalıştığı barış siyasetine karşı Bulgaristan ve Sırbistan hükümetleri tarafından genel seferberliğe kalkışılmak ile ve Osmanlı sınırlarına asker göndermek ve sınır boyundaki bütün kulelerimize ve daha başka yerlere her gün taarruz olunması ve hükümetimizin iç işlerine karışmaya ve kabulüne imkân olmayan isteklere kalkışılması Osmanlı Devleti ile Sırp ve Bulgar hükümetleri arasında barışın devamının imkânsız dereceye getirdiğinden, bu hükümetlerin devam etmekte olan saldırılarına karşı Tanrı'nın yardımı ile karşı konulması için orduya gerekli emirler verilmiştir”.

Osmanlı Devleti tarafından 16 Ekim 1912 günü şeklinde bir açıklama yapılarak, Osmanlı Devleti'nin Balkanlı Devletlerle savaşa girdiği ilan edilmiştir. Bu ilandan bir gün sonra Yunanistan'la da savaşa girilmiştir⁴¹².

2.25.2.2 Makedonya'da Savaşın Başlaması

Makedonya bölgesinde savaş Karadağ'ın Osmanlı Devleti'ne 8 Ekim 1912 günü savaş ilan etmesiyle başlamıştır. Fazla bir nüfusu olmayan Karadağ genel seferberlik sayesinde 37 000 civarındaki lojistik destekten mahrum bir milis ordusu görünümündeki kuvvetlerle savaşa girmiştir. Nihai hedef olarak İşkodra'yı belirleyerek ilerlemeye başlamışlar ve kısa bir süre sonra da Sırp Ordusuyla birleşmişlerdir. Bölgedeki Osmanlı ordusu iki tümen kadardı. Ancak komutadaki karmaşa ve yerli halkın Orduya mesafeli durması daha savaşmadan bu askeri

⁴⁰⁹ Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşlarının başlamasındaki en önemli etkenlerden birisi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin İtalya karşısında maruz kaldığı durumdan yola çıkan Balkanlı Devletler, Osmanlı Devleti'nin topraklarını korumaktan aciz olduğunu düşünmüşlerdir. Mehmet Okur, “Balkan Savaşları”, *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay (Ed.), vd., Cilt 1, Karam ve Vadi Yayınları, Ankara/Çorum 2006, s. 614.

⁴¹⁰ Kürşad Karacagil, “Balkan Harbinde Türk Havacılığı”, *TC Genel Kurmay Başkanlığı Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslararası Tarih Sempozyumu 8-10 Şubat 2011*, Ayrıntı Basımevi, Ankara 2013, s. 116.

⁴¹¹ Tarık Zafer Tunaya, *age*, s. 364.

⁴¹² Enver Ziya Karal, *age*, s. 303- 304.

kuvvetin caydırıcılığını yok etmiştir. Öyle ki yedek askerler bile birliklerine katılmamaya başlamıştır⁴¹³.

Eyüp Sabri Bey savaşın başlangıcında Selanik'te bulunmaktadır. Karadağ'ın Makedonya'ya saldırdığını haber alınca bir gönüllü⁴¹⁴ kuvveti oluşturarak savaşa katılmak için derhal Manastır üzerinden Ohri'ye hareket etmiştir⁴¹⁵. Eyüp Sabri Bey Selanik'ten ayrılmadan hemen önce Balkan Savaşı nedeniyle Balkanlardaki şehirleri gezen Halide Edip hanımla (Adıvar) bir röportaj gerçekleştirmiştir. İlgili röportaj Cenin gazetesinde⁴¹⁶ yayımlanmıştır⁴¹⁷. Röportaj şu şekildedir:

“Turandan: Kahraman-ı hürriyet Eyüp Sabri Bey dün Manastıra müteveccihen şehrimizden müfârat eylemiştir. Eyüp Sabri Beyefendi oradan Ohri'ye gidecek bir gönüllü taburu teşkil eyleyecektir. Bu haberi aldığımız zaman henüz hareket etmemişti. Kendisine müracaatla istihbarımızın doğru olup olmadığını sordum:

Eyüp Sabri Bey: Evet, Ohri'ye kadar gideceğim. Kahraman arkadaşlarımı toplayıp bir gönüllü taburu teşkil ederek hükümetin emrine amâde bulunacağım.

Halide Edip: Hangi hududa gideceksiniz?

Eyüp Sabri Bey: Hükümet, yine cihet-i askeriye nereyi gösterirse oraya. Maksadımız namus-u vatanı muhafaza ve Müdâfaa eden dilaver askerlerimize iltihak eylemektir. Bizim için Bulgar hududu da, Sırbistan hududu, Yunanistan, Karadağ hududu da hep birdir. Nereye derlerse tabi oraya gideceğiz.

Halide Edip: Teşkil edeceğiniz gönüllü taburun ne kadar mevcudu olmasına ihtimal veriyorsunuz?

Eyüp Sabri Bey: Zannedersem bin kadar gönüllümüz bulunacak. Çünkü eminim ki bir gönüllü taburu teşkil etmek üzere Ohri'ye gittiğimi haber alan kahramanların hepsi koşacak, taburumuza dâhil olacaklardır.

Halide Edip: Bu taburu ne ile tashih edeceksiniz?

Eyüp Sabri Bey: Hükümete müracaat edeceğim. Bu müracaatımızın kabul edileceğini ben katıyen eminim. Hükümet bize lüzumu kadar silah vermekte tereddüt etmeyecektir.

Halide Edip: Teşkilatınızı ne kadar bir müddet zarfında bitirebilirsiniz?

⁴¹³ Enver Ziya Karal, *age*, s. 314.

⁴¹⁴ Balkan savaşlarına birçok gönüllü katılımı olmuştur. Gönüllü teşkilatlarını oluşturanlar arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Hürriyet ve İtilaf fırkası da vardır. Bu siyasi oluşumların ikisi de Balkan devletleri ile savaşılmasından yana taraf olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderlerinden olan Talat Paşa bizzat gönüllü olarak cepheye gitmiştir. Yunus Emre Tekinsoy, *agt*, s. 199.

⁴¹⁵ “Eyüp Sabri Beyle Bir Mülakat”, *Tasvir-i Efkar*, 7 Mart 1913, s. 1.

⁴¹⁶ Tanin gazetesi farklı zamanlarda birçok saldırıya uğramış hatta kapatılmıştır Böyle zamanlarda gazete isim değiştirerek yayın yapmaya devam etmiştir. İsim değiştirdiği dönemlerde kullandığı isimlerden birisi de Cenin'dir. İsmail Özçelik, “Tanin Gazetesi ve Balkan Savaşları Öncesine Dair Bazı Tespitler”, *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016 / Elazığ*, Cilt 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018, s. 798- 799.

⁴¹⁷ Yunus Emre Tekinsoy, *agt*, s. 200.

Eyüp Sabri Bey: Bu herhalde çok sürmeyecektir. Birkaç gün içinde tabur teşkil etmiş bulunacaktır. Bulgaristan'ın istihzarat-ı harbiyesi hudutların Bulgaristan cihetindeki tedarikat-ı harbiyesi fevkaladedir. Bulgarlar istihzarata kemal-i kerimi ile devam ediyor. Rubcuz hudutları Bulgar milisleri, topçu, süvari ve piyade asakiri ile takviye olunmuştur. Eylûlün on yedisinden beri hududun muhtelif mevazide istihkâm inşasıyla meşgul olunmaktadır".⁴¹⁸

Eyüp Sabri Bey'in Halide Edip Hanımefendi ile gerçekleştirdiği röportajdan anlaşılacağı üzere Eyüp Sabri Bey 10 Temmuz'dan önce parçalanmasını öngördüğü Makedonya'nın Osmanlı devleti'nin bir parçası olarak kalması için gerekli gördükleri Meşrutiyet rejimini ilan etmek üzere ayaklandığında topladığı Ohri Milli Alayı'nı, 31 Mart Vakasında Meşrutiyet nizamını korumak için yeniden bir araya getirmişti. Şimdi ise Balkan Savaşı'nın başlaması üzerine Makedonya'yı savunmak üzere Ohri Milli Alayı'nı toplamak için Selanik'ten yola çıkmıştır. Bu dönemde gazetelere yansıyan haberlere göre Eyüp Sabri Bey'in hemen gönüllü teşkiline başladığı görülmüştür. Yine bir diğer "Hürriyet Kahramanı" olan Resneli Ahmet Niyazi Bey de gönüllü toplamaya başlamıştır. İki silah arkadaşı bir süre sonra birleşmişler ve Manastır'a gelerek orayı bir karargâha çevirmişlerdir. Daha sonra Debre'den gelen gönüllülerle birleşerek savaşmak üzere cepheye hareket etmişlerdir⁴¹⁹.

Eyüp Sabri Bey, Balkan Savaşlarında gerçekleştirdiği faaliyetler hakkında savaştan sonra başından geçen hadiseleri Tasvir-i Efkâr gazetesine verdiği bir röportajda anlatmıştır. İlgili röportaj "*Eyüp Sabri Bey İle Mülakat*" başlığıyla yayımlanmıştır⁴²⁰. Bu röportajdan yola çıkarak Eyüp Sabri Bey'in Balkan Savaşlarının birinci safhasında neler yaptığına detaylı bir şekilde anlaşılmıştır. İlgili röportaj şu şekildedir:

Röportaj "Bidâyet-i harbdan beri Manastır taraflarında bulunup birkaç gün makdem şehrimize vürud etmiş olan Ohrili Eyüp Sabri Bey ile muharrirlerimizden biri dün bir mülakat icra eylemiştir. Eyüp Sabri Beyin esasen 10 Temmuz inkılabını vücuda getiren erbab-ı hamiyet ve gayretin pîşvalardan olduğu mağlumdur. Ahiren ise o havalide vuku bulan muhaberatın, gönüllü maktiyle, birçoklarına da iştirak etmiş bulunduğundan harbin ba'z safahâtına ve kendisinin ne suretle şehrimize gelebildiğine dair vuku bulan beyanatı bilhassa hâiz-i ehemmiyettir. İşte bu nokta-i nazardandır ki bizde mülakat ve kısmen ber-vech-i âtî derc etmekte bir faide mülâhaza eyledik." Sözleriyle başlamıştır. Buradan itibaren soru cevap faslına geçilmiştir.

"Muharririmiz: İlân-ı harbdan evvel nerede bulunuyordunuz? Muharebenin başladığı sürelerde gönüllü teşkilatıyla meşgul olduğunuzu işitmiştik. Bu babda tafsilat i'tâ buyurulur mu?

Eyüp Sabri Bey: İlân-ı habden mukaddem Selanik'te idim. Karadağlıların hareket-i tecavüziyeye ibtidâr eylediklerini haber alınca derhal Manastır'a oradan da Ohri'ye gittim ve hemen gönüllü teşkilatına başladım. Aynı zamanda Niyazi Bey de Resne'de gönüllü kaydı ile meşgul idi. Refakatimde beş yüz kadar gönüllü olduğu halde Resne'de Niyazi Bey ile birleştik. Bu esnada iki bin kişiden ibaret olan Debre gönüllüleri de gelerek bize iltihak ettiler. Müteakiben Manastır'a davet ediliğimizden orada Garp Ordusu kumandanı Rıza Paşa ile mülaki olduk. Kumanova

⁴¹⁸ "Eyüp Sabri Bey", *Cenin*, 25 Teşrin-i Evvel 1912 (12 Teşrin-i Evvel 1328), N. 1471, s. 4.

⁴¹⁹ Yunus Emre Tekinsoy, *agt*, s. 201.

⁴²⁰ "Eyüp Sabri Beyle Bir Mülakat", *Tasvir-i Efkâr*, 7 Mart 1913, s. 1- 2.

taraflarına gitmek üzere hazırlanmakta iken mahal-i mezkûrun sukûtunu haber alarak Soroviç'e ganimet eyledik. Ve Çalcılar, Nalbant Muharebesi neticesinde ricat etmekte olan Debre fırkasıyla birleştik. Biz Soroviç'te derbend boğazını tutmağa memur olmuştuk. Fakat hatt-ı müdafaa tesis edilmek üzere iken telakki ettiğimiz emir mucibince Debre fırkası Filorina istasyonuna müteveccihen hareket eyledi. Bilahare Cavid Paşa'da kol ordusu ile Filorina'ya geldi. İki gün sonra da ve soroviç muharebesinde Yunaniler mağlum olan hezimet-i müdhişeye uğradılar. Lakin bilahire Sırpların Manastır'a haber alındığından Cavid Paşa'da kol ordusu ile oraya ganimet eyledi. Biz ise Mustafa Paşa fırkasıyla Kayalar cihetinde ve Çalcılar civarında kalmıştık. Kayalar havalisinde teşkilat icrasına teşebbüs eylediğimiz esnada da Manastır'ın sukût ettiğini ve müteakiben Elbasan'ın ilân-ı istiklal eylediğini istihbar ettik. Bilahire Benim için artık mahal-i ikametim olan Ohri'ye gitmekten başka ihtiyar edebilecek tarik kalmamıştı.

Muharririmiz: Manastır ve Ohri'nin sukûtundan sonra gönüllü teşkilatına devam eylediniz mi?

Eyüp Sabri Bey: Hayır, böyle bir teşebbüsde bulunamazdım. Sadece hanemde oturuyor ve netice-i hale intizar ediyordum.

Muharririmiz: Asker-i işgaliye tarafından zat-ı alileri hakkında ta'kibât icra edildiğine dair bazı havadisler şüyu bulmuştu. Bunların ne dereceye kadar mukârin-i sıhhat olduğu, ve esbabı izah buyurulur mu?

Eyüp Sabri Bey: Hiçbir ta'kib ve tazyike ma'ruz kalmadım. Yalnız Debre cihetlerinde takriben yirmi gün evvel kırk elli kadar Sırp askerinin katil edilmesi üzerine hadiseyi bazıları benim teşvikâtıma haml ettiklerinden bu mesele hakkında Sırp kumandanıyla görüşüb anlaşılmak icap etmişti. Nitekim netice-i tahkikat bu vakı'a ile asla alakadar bulunmadığını isbat eylediğinden hakkımda, serbest-i hareketimi ihlal edecek bir güne muamele icra edilmedi. Ancak efrad-ı ailemi ve beni muhafaza için haneme otuz kadar neferle bir edildi. Bilahire benim için bir tehlike melhuz olmadığı binâleyh muhafız ikamesinde bi lüzum bulunduğunu anladıkça tedabir vakıada derhal ref' olundu.

Muharririmiz: Debre'de Sırp askerlerinin katli meselesinden dolayı başlatılan tahkikat bu kadarla mı hitâm buldu?

Eyüp Sabri Bey: Kumandanla görüşüp Debre ile bir münasebetim olmadığını anlattıktan sonra bir zabıt refakatiyle İstroga'ya gönderildim. Orada aliel husul isticvab edilerek yine Ohri'ye avdet ettim. Ve bir iki gün tamamıyla serbest bırakıldım. Bilahire Üsküp birinci ordu kumandanının rüfekadan Hacı Bayram Efendi ile beni BaTelgraf istediğini tebliğ eylediler. Refakatimizde bir zabıt olduğu halde Manastıra gelerek kumandan ile görüştük. Sabahleyin Selanik'e hareket ettik. Oradan da Üsküb'e ve Belgrad'a götürüldük. Bulgar adede icra edilen istihvabın neticesinde dahi dört sene evvel askerlikten istifa ederek cihet-i askeriye ile bir alakam olmadığına kanaat hâsıl oldu. Ve tamamıyla serbest bırakıldım.

Muharririmiz: Gerek esnâyı isticvabda ve gerek Ohri'de bulunduğunuz sıralarda zat-ı alilerine ve ahaliye nasıl muamele ediyorlardı?

Eyüp Sabri Bey: Fevkalade hasen muamele ediyorlar ve her yerde aşırı ihtiram gösteriyorlardı.

Muharririmiz: Lakin Sırpların Kosova'yı istilalarında yaptıkları vahşet ve mezalim bütün alem-i insaniye kan ağlatacak derecededir deniliyor. Öyle olduğu takdirde Manastır'da tebdil ... ve meslek etmelerine ne mana verilebilir.

Eyüp Sabri Bey: Gerek ben gerek bütün ahali-i İslamiye Manastır ve civarındaki Sırp askerlerinden bir sû' muameleye hedef olmadık. Sırplar Müslümanların her türlü hukukuna riayet ve mebanî diniyelerine hürmet etmektedirler. manastır böyle insaniyetkarane etmelerinin esbâbı da yok değildir. Çünkü şimdiye kadar Manastır Müslümanları orada ancak birkaç köy halkından ibaret bulunan Sırbilere muavenet etmişler ve kendilerini daima Bulgar ve Yunan çetelerine karşı himaye ve muhafaza eylemişlerdi. Hatta Sırp askerleri köylerden birine dahil olduğu sırada Biri karşılıklarına çıkararak, kendilerinin bu ana kadar ancak İslamlar sayesinde muhafaza-i mevcudiyet edebildiklerini, bina aleyh Müslümanlara fena muamele edilmemesini rica

eylemiştir. Birde düşman tabyaları olan Bulgar ve Yunan anasına karşı kuvvetli unsur olan Müslümanları dilgir etmek Sırların işlerine gelmezdi zannediyorum.

Muharririmiz: Arnavutların Sırp ve Yunanlılara karşı bazı teşkilat icra ettikleri söyleniyor. Bu teşkilat o iki kuvvete mukavemet edebilecek halde midir?

Eyüp Sabri Bey: Manastırın sukûtundan sonra teşkilat sukûtundan alakam kalmadığını söylemiştim. Bina aleyh bu babda re'y ve mütalaa beyan edecek derecede malumatım yoktur.

Muharririmiz: Niyazi Beyin nerede olduğunu biliyor musunuz?

Eyüp Sabri Bey: Ben Ohri'de iken, Yanya'ya gideceğini haber almıştım.

Muharririmiz: Cavit Paşa fırkasının Görice'ye istirdat ve Manastır'ı muhasara eylediği midir?

Eyüp Sabri Bey: Mezkur fırkanın bulunduğunu haber alıyorduk. Fakat oralardan müfakarat edeli epeyce zaman oldu. Bittab' ve vakâyi' ahire hakkında benim de sizden ziyade malumatım yoktur.

Muharririmiz: Sırların Cavid Paşa hakkındaki fikirleri nedir?

Eyüp Sabri Bey: Sırp efradı ve zabitanın Cavid Paşa'ya karşı büyük bir Hürmetle meteahıs olduğunu mübalasız olarak söyleyebilirim. Bütün Sırlar iktidar ve şecce'at askeriyesinin hayranı, taktir bulunmaktadır. köylerde böyle Cavit Paşa ve fırkasının menakıb kahramanesine ait bir çok türküler tertib edilerek çağırılıyor.”

Eyüp Sabri Bey vermiş olduğu röportajda ilk olarak savaşmak için Ohri'ye giderek gönüllüler topladığını daha sonra da kendisi gibi gönüllü toplayan Resneli Ahmet Niyazi Beyle birleştiğini söylemiştir. Beraber Manastıra giderken Debre şehrinden gelen gönüllüleri de yanlarına almışlar ve Garp Ordusuyla beraber Komanova'da savaşmak üzere yola çıkmışlardır. Ancak henüz onlar yolda iken Kumanova düşürülmüş ve Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır.

Kumanova Savaşı 23-24 Ekim 1912 günlerinde gerçekleşmiş ve iki gün sürmüştür. Sırp Ordusu burada büyük bir zafer kazanmıştır. Sırlar muzafferiyetle ayrıldıkları bu savaşı, Osmanlı Devleti'nin kuruluş safhalarının yaşandığı dönemde gerçekleşen ve ağır hezimet aldıkları Kosova savaşlarının intikamı olarak görmüşlerdir⁴²¹. Yenilgiye uğrayan Osmanlı kuvvetleri Manastır'a doğru çekilmişler, Sırlar ise Karadağ kuvvetleriyle birleşerek Osmanlı topraklarında ilerlemeye devam etmişlerdir⁴²².

Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eden Yunanistan'ın kuvvetleri 18 Ekim 1912 gününden itibaren ilerlemeye başlamışlardır. Bu sırada Eyüp Sabri Bey bahsettiği üzere Kumanova

⁴²¹ Mustafa Toker, *100.Yıl Anısına Balkan Savaşları Yüzbaşı Selanikli Bahri Balkan Savaşı'nda Sırp Ordusu ve Batı Ordusu*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2012, s. 40.

⁴²² Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *Balkan Harbi'ni Niçin Kaybettik?*, Haz: Mecit Yıldız, Hamdi Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 20.

düşünce Filorin'e giderek Garp Ordusu kumandanı Cavit Paşa'ya katılmıştır. İlerleyen Yunan askerleri burada durdurulmuştur. 1 Kasım 1912 günü Yenice-Vardar taraflarında karşı karşıya gelen Osmanlı ve Yunan orduları şiddetli bir şekilde çarpışmaya başlamıştır. Yunan kuvvetleri ağır kayıplar vermelerine rağmen Osmanlı mevzilerini geçmeyi başarmışlardır. Buradan ilerleyen Yunan askerleri rotalarını Selanik'e yöneltmişlerdir. Florina üzerine yürüdükleri esnada takviye olan Osmanlı kuvvetleri ile karşılaşmışlardır. Bu Osmanlı askeri gücünün içinde Eyüp Sabri Bey de vardır. Osmanlı askerlerinin hücumuyla başlayan çarpışmalar 5 ve 6 Kasım günler boyunca devam etmiştir. Ağır bir yenilgi alan Yunan kuvvetleri geri çekilmiştir. Bu askeri başarı Yunan kuvvetlerinin bir süreliğine savaştan düşürülmesine neden olmuştur⁴²³.

Yunan kuvvetleri durdurulduktan sonra Sırp Ordusunun Manastır'a ilerlediği haber alınmış ve Cavit Paşa emrindeki askerlerle Manastır'a hareket etmiştir. Eyüp Sabri ve Ahmet Niyazi Beyler bölgede kalarak Çalcılar ve Kayalar'da gönüllü toplamaya çalışmışlardır. Ancak bu sırada Manastır'ın Sırp tarafından ele geçirildiği haberini almışlardır.

Manastır'dan sonra Eyüp Sabri Bey'in memleketi Ohri de 29 Kasım 1912 günü Sırp ve Karadağ ordularınca işgal edilmiştir⁴²⁴. Sultan Murad-ı Hüdavendigâr döneminde 1385 yılında Osmanlı hâkimiyetine giren Ohri 527 yıl sonra kaybedilmiştir⁴²⁵. Artık yapacağı bir şey kalmayan Eyüp Sabri Bey Ohri'ye dönmüş ve işgal altındaki şehirde gelişmeleri takip etmeye başlamıştır.

Ohri'ye dönen Eyüp Sabri Bey burada olumsuz bir muameleyle karşılaşmamıştır. Ailesi ile beraber evinde kalmasına müsaade edilmiştir. Ancak Debre de elli kadar Sırp askerinin öldürüldüğü bir hadisenin azmettiricisi olmakla suçlanmış ama Sırp askeri yetkililerinin soruşturması neticesinde aklanmıştır. Ayrıca Sırp askerleri Eyüp Sabri Bey'in güvenliği için evine otuz kadar asker yerleştirmişlerdir. Güvenlik için alınan bu tedbir bir süre sonra endişeye mahal olmadığı gerekçesiyle ve Eyüp Sabri Bey'in de isteğiyle kaldırılmıştır.

⁴²³ Richard C. Hall, *Balkan Savaşları 1912 – 1913*, Çev. M. Tanju Akad, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 80- 81.

⁴²⁴ Tüccarzâde İbrahim Hilmi, *age*, s. 24.

⁴²⁵ Selçuk Ural, *Balkanların İncisi Ohri (16. Yüzyıl)*, Mostar, İstanbul 2013, s. 26.

2.19.2. Balkan Savaşlarının Birinci Safhasının Sonu ve Bab-ı Ali Baskını

Osmanlı Devleti Balkan Savaşlarının başladığı 1912 yılının Ekim ayından itibaren tüm cephelerde ağır yenilgiler alarak büyük bir bozguna uğramış, çoğu beş asırdan fazla süredir hâkimiyetinde olan topraklarını kaybetmiştir. Osmanlı Devleti Midye-Enez hattına kadar geri çekilmiştir⁴²⁶. Bu büyük bozgun hükümetin başında bulunan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın sadaret makamında kalmasını imkânsız hale getirmiştir. Paşa henüz savaşın başlaması üzerinden bir ay geçmeden 29 Ekim 1912 günü istifa etmiştir⁴²⁷. Gazi Ahmet Muhtar Paşa'dan boşalan sadaret makamına onun kabinesinde bulunan ve İttihatçılarla arası olmayan Kamil Paşa dördüncü kez sadrazamlığa atanmıştır⁴²⁸.

Sadrazam Kamil Paşa Balkan devletleri ile barış yapmak için çaba göstermiştir. İttihatçılar ise savaşa devam edilmesi ve direnilmesi hususunda ısrar ederek kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır. Ancak Hükümet 3 Aralık 1912 günü muharip bulunduğu taraflarla bir ateşkes antlaşması imzalamıştır⁴²⁹. Bu süreçte Hürriyet ve İtilaf Fırkasında da büyük bir değişim yaşamış ve içindeki muhafazakâr kadrolar fırka üzerinde hâkimiyeti ele almışlardır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin pasifleştirilmesi üzerine büyük bir güce ulaşan Hürriyet ve İtilaf Fırkası yine de yeni hükümete sirayet etmeyi başaramamıştır. Fakat Hürriyet ve İtilaf Fırkasının güçlenmesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni güç durumda bırakmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti bu süreçte Mahmut Şevket Paşa'yı Harbiye Nazırı yapmak için uğraşmıştır ancak bu çaba Hükümet başta olmak üzere Hürriyet ve İtilafçıların da tepkisini çekmiştir. İttihatçıların yayın organı olarak sayılan Tanin gazetesi kapatılmış, İttihatçılara baskı uygulanmaya çalışılmıştır⁴³⁰.

Ateşkes antlaşmasıyla beraber savaş süreci bitirilip diplomasi yapılmaya başlanmıştır. Londra'da toplanan barış konferansına Osmanlı Devleti 1 Ocak 1913 tarihinde bir barış

⁴²⁶ Enver Ziya Karal, *age*, s. 338.

⁴²⁷ Osmanlı Devleti'nin 93 Harbindeki yüz aklarından olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın sadrazamlığı askeri kariyeri kadar parlak olmamıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan beri en çok ihtimam gösterdiği toprakları olan Rumeli'nin kaybedilmesinin sorumluluğunu alarak 29 Ekim 1912 günü sadaret makamından istifa etmiştir. Siyasi yaşamına Âyan Meclisi üyesi olarak devam etmiştir. Ancak ileride yeniden iktidara gelecek olan İttihat ve Terakki Cemiyeti paşanın yeniden siyaset sahnesinde aktif olmasına izin vermemiştir. Balkan Savaşındaki ağır hezimetin faturası kendisine yüklenilmiş ve 22 Temmuz 1914 tarihinde Dîvân-ı Âlî'ye sevk edilmiştir. Ancak meclis o tarihlerde kapatıldığı için yargılaması yapılamamıştır. Yaşlı ve yorgun olan Gazi Ahmet Muhtar Paşa 21 Ocak 1919 günü evinde vefat etmiştir. Rifat Uçarol, “Gazi Ahmet Muhtar Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 13, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 447.

⁴²⁸ Atilla Çetin, “Kıbrıslı Kâmil Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 25, , TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 393.

⁴²⁹ Feroz Ahmad, *age*, s. 164.

⁴³⁰ Cemil Hakan Korkmaz, *age*, s. 96.

önerisi sunmuş ancak bu öneri kabul edilmemiştir. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin eski başkenti Edirne'nin kaybedilmemesi için yoğun bir çaba sarf edilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti de tüm söylemlerini Edirne üzerine yapıyordu. Öyle bir hava gelişmişti ki eğer Edirne kurtarılsa sanki tüm Rumeli geri alınmış gibi hissedilecekti. Ancak Londra Barış Konferansı'ndaki taraflar Osmanlı Devleti'nin Edirne üzerindeki taleplerini hiçbir şekilde kabul etmemiştir. Talepleri reddedilen Osmanlı Devleti 13 Ocak 1913 tarihindeki bir toplantıya çağırılmış ve Edirne'nin Bulgarlara bırakılmasını ayrıca Ege denizindeki adaların çözümünün Avrupalı büyük devletlere bırakılması istenilmiştir. Eğer bu istek onaylanmazsa savaşın kaldığı yerden devam edeceği söylenilerek Osmanlı Devleti bir nevi tehdit edilmiştir. Bu hususta Osmanlı Devleti'ne 17 Ocak 1913 tarihinde bir nota verilmiştir. Kamil Paşa hükümeti çaresiz bırakılmıştır⁴³¹.

İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarınca bu gelişmeler Kamil Paşa hükümetinin Edirne'de vazgeçtiği şeklinde yorumlanmıştır. Bu sebeple İttihatçılar Osmanlı hükümetini İttihat ve Terakki taraflısı olarak yeniden şekillendirmeye karar vermiştir. İlk iş olarak hükümet kanadından Harbiye Nazırı Nazım Paşa ile temasa geçilmiştir. Talat Paşa ile görüşen Nazım Paşa'ya sadrazamlık teklif edilmiştir. O günlerde Halaskar Zabitan hareketiyle yakınlığı olduğu düşünülen Nazım Paşa, önceden İttihat ve Terakki Cemiyeti ile temas kurmuştu. Nazım Paşa'nın cemiyet ile yakınlık kurmasındaki en büyük amacı Harbiye Nazırlığını arzulaması olmuştur. Fakat İttihat ve Terakki kanalı ile ideallerine ulaşamayan Nazım Paşa, Halaskar Zabitan grubunun siyasete müdahil olmasından sonra hedefine ulaşmış ve Harbiye Nazırı olmuştur. Göreve geldikten sonra Nazım Paşa bu sefer sadaret makamını arzulamaya başlamıştır ve Sadrazam Kamil Paşa da bir şekilde bu arzudan haberdar olmuştur. Sadaret Makamı hedefinden uzak kalan Nazım Paşa'nın arzuları ve güçlü ittifak arayışları İttihat ve Terakki Cemiyeti mensupları için hükümet içinde temas edilecek isimlerin arasındaki en makul isim olmasına neden olmuştur⁴³².

Nazım Paşa ile temastan sonra yeni kurulacak kabinenin de İttihatçı isimlerden teşkil edilmesi kararlaştırılan bir başka husustur. İlk iş olarak Edirne'nin kurtarılması konusunu gündeme getirilmiştir. Sadrazam Kamil Paşa'nın ve hükümetin Edirne konusunda pasif ve çekingen kalması, hükümetin darbe yoluyla devrilmesini amaçlayan Enver Bey ve taraftarlarının cemiyet içindeki etkinliğini arttırmıştır. İstanbul'un Vefa semtinde bir evde

⁴³¹ Feroz Ahmad, *age*, s. 166.

⁴³² Cemil Hakan Korkmaz, *age*, s. 100.

toplanan İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu isimler hükümet darbesi yapılması kararı almıştır. Darbe kararını 23 Ocak 1913 günü uygulamaya koyan İttihatçılar, Enver Bey'in öncülüğünde Ömer Naci ve Yakup Cemil Beyler ve diğer İttihatçılar olduğu halde Bab-ı Ali'ye yürümüştür. Talat Paşa ise yanındaki birkaç İttihatçı ile önceden Bab-ı Ali'de beklemeye başlamıştır. Ömer Naci Bey yol boyunca hatiplik yeteneğini kullanarak çevredeki insanları galeyana getirip kendi yanlarında saf tutturmuştur. İttihatçıların peşine takılan kalabalık tekbirlerle Bab-ı Ali'ye yürümeye başlamıştır. Bab-ı Ali'yi koruyan tabur komutanının İttihat ve Terakki mensubu olması sayesinde kolayca binaya giren ihtilalciler, Sadaret Yaveri Arnavut Nafiz ve Harbiye nâzırının yaveri Kıbrıslızaade Tevfik Beyleri öldürmüştür. Tevfik Bey son anda silahını ateşlemesiyle İttihatçılardan Mustafa Necib Bey'i öldürmüştür. Daha sonra İttihatçılar Polis Komiseri Celâl Bey'i öldürerek iç sofaya geçmişlerdir. Önceden İttihatçılarla anlaşmış olan Harbiye Nâzırı Nâzım Paşa ortaya çıkarak İttihatçılara yüksek sesle bağırarak kızmaya başlamıştır. Ancak Yakup Cemil tarafından ateşlenen kurşunla vurularak o da öldürülmüştür. Nazım Paşa sadrazam yapılacağını düşerken İttihatçıların kurşunlarına hedef olmuştur⁴³³.

Daha sonra hızlıca Sadrazam Kamil Paşa'nın bulunduğu odaya giren Enver Bey Sadrazam Kamil Paşa'ya “*Millet sizi istemiyor, istifa ediniz.*” demiştir. Kamil Paşa direnmeyerek istifa talebini kabul etmiştir. İstifasını kaleme alan Kamil Paşa askerin arzusu ile sadaret makamından çekildiğini yazmıştır. Ancak Enver Bey'in ısrarı ve uyarısı üzerine “*halkın ve askerin*” arzusuyla istifa ettiğini söylemiştir⁴³⁴.

Bab-ı Ali baskınından başarıyla çıkan İttihatçılar cephede bulunan Mahmut Şevket Paşa'ya haber göndererek sadaret makamını teklif etmişlerdir. Mahmut Şevket Paşa kısa bir tereddüt hali yaşadktan sonra teklifi kabul etmiştir. Kamil Paşa hükümetinin bir baskın neticesinde kolayca devrilmesi Halaskar Zabitan grubunun İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne göre daha vasat bir yapılanmaya sahip olduğunun göstergesidir. İhtilalin baş aktörü Enver Bey ise şöhretini arttırmış, kendisinden üst rütbedeki askerlere Kaymakam⁴³⁵ sıfatıyla bildiriler göndermiştir⁴³⁶.

⁴³³ Cevdet Küçük, “Bâbîâli Baskını”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 4, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 390.

⁴³⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 387.

⁴³⁵ Kaymakam rütbesi Osmanlı Ordusunda günümüzdeki modern ordularda kullanılan yarbay rütbesi yerine kullanılıyordu. *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, Sayı 411, Ocak 2012, s. 69.

⁴³⁶ Ahmet Turan Alkan, *age*, s. 211-212.

2.20. RESNELİ AHMET NİYAZİ BEY'İN ÖLDÜRÜLMESİ

Arnavut asıllı olan Resneli Ahmet Niyazi Bey, hiçbir zaman Arnavut ulusçuluğunun etkisinde kalmadığı gibi tüm ömrü boyunca aynı Eyüp Sabri Bey gibi Balkanların Osmanlı hâkimiyetinde kaması için mücadele etmiştir. Meşrutiyetin ilânı için dağa çıkmasında, Balkan Savaşlarına gönüllü olarak katılmasında hep bu gayeyle hareket etmiştir. Onun Osmanlı Devleti'ne bağlılığı Arnavut milliyetçilerinin tepkisini çekmesine ve düşmanlıklarını kazanmasına neden olmuştur⁴³⁷.

Balkan Savaşında tifo hastalığına yakalanan Resneli Ahmet Niyazi Bey, Rumeli kaybedilince İstanbul'a gitmek istemiştir. Fakat yolların kapalı olması nedeniyle deniz ulaşımını kullanmak zorunda kalmıştır. Bu sebeple Avlonya'dan İtalya'ya, oradan da İstanbul'a gitme üzere 14 Nisan 1913 günü yola çıkmıştır. Ancak hasta vaziyette birkaç gün süren bir yolculukla Avlonya'ya ulaşabilmiştir. İtalya'ya geçmek üzere 17 Nisan 1913 günü akşam vakti kalkacak vapuru beklemeye başlamıştır⁴³⁸.

Yolculuk için limanda gerekli vize muamelelerini yaptıran Resneli Ahmet Niyazi Bey bu işlemlerle uğraşırken görgü tanıklarının ifadelerine göre başlarını keçe ile kapatmış altı kişi onun etrafını sarmıştır. Resneli Ahmet Niyazi Bey'e birkaç el ateş ederek olay mahallini terk etmişlerdir. Resneli Ahmet Niyazi Bey aldığı yaralar nedeniyle bir süre sonra hayatını kaybetmiştir⁴³⁹.

Cemal Kutay'ın Eyüp Sabri Bey'e ithaf ettiği hatıratta Eyüp Sabri Bey, Resneli Ahmet Niyazi Bey'in öldürülmesi ile ilgili bir kısım yazmıştır. İlgili yazının Resneli Ahmet Niyazi Bey'in öldürülmesi hakkındaki diğer kaynaklarla sadece Resneli Ahmet Niyazi Bey'in vapura bindiği yer olarak Avlonya yerine Preveze'nin söylenmesi dışında örtüşmesi ve Eyüp Sabri Bey'in yakın silah arkadaşının arkasından yazdığı bilinen tek yazının bu metin olması sebebiyle, ilgili metni tez çalışmasına koymak istedik. Eyüp Sabri Bey'in Resneli Ahmet Niyazi Bey hakkında yazdığı iddia edilen yazı şu şekildedir:

“Hayat, bilhassa siyasete karışmış hayat, cidden bilmecedir. Resneli Kolağası Niyazi, meşrutiyetin sembolü olarak baş tacı edildi. Tertemiz gönüllü; mutlak vatanperver, cidden cesur bir askerd. Daha mülazım iken 1897 Osmanlı-Yunan Harbinde Beşpınar savaşlarındaki yiğitliği emsal

⁴³⁷ Süleyman Kâni İrtem, *age*, s. 372.

⁴³⁸ Resneli Niyazi, *Balkanlarda Bir Gerillacı Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Bey'in Hatıraları*, Çev. İhsan Ilgar, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1975, s. 236- 237.

⁴³⁹ Süleyman Kâni İrtem, *age*, s. 374.

olmuştu. Mizacında asla politikacılık yoktu. Belki İkimizi birbirimize böylesine sımsıkı bağlayan, bu müşterek yapımızdı. Vatanı dolaştı ve eşine az rastlanan heyecanla karşılandı, alkışlandı. Sanırım bunların aşırılığında kendisinde, ‘Acaba hakkım mı?’ muhasebesi yaptı. Hâdiseler de umduğumuz gibi tecelli etmiyordu. Bir gün bana geldi: ‘Eyüp... Ben Resne’deki baba yadigârı çiftliğe çekileceğim’ dedi. Çekildi... Mebuslar Meclisi’nin büyük tezahürat içinde bağladığı vatânî hizmet maaşını da almadı. Âdeta unutulmak istiyordu. 1912’de, Resne’nin limanı Preveze’den İstanbul’a gelmek üzere, İtalyan Messacero Maritimo vapuruna bineceği sırada öldürüldü... Bu aslında bir suikasttı. Sebebi ise Arnavutluk’un, Osmanlı’dan ayrılmasını gaye edinmiş Şklptericilerin, Başkımcılarla aralarındaki çekişme idi ve Niyazi şahsiyeti ile Arnavutluk’un Osmanlı sadakati ve birliğinin timsali idi. Onu yok etmeden ihanet tatbik edilemezdi. Şehit edilmesinin asıl sebebi buydu. Fakat hakikati bilenler bile olayı yüksek sesle konuşamadılar, ailevî sebeplerle dediler. Osmanlı birliğinin neden ve nasıl yıkıldığı sualinin hakikî cevabını, hakikî ve tarafsız tarihin hükmüne bağlamak isteyenler, Niyazi’nin şehîd edilmesinde gizli kalmasına özenilmiş birçok ‘gerçek’ bulabilirler”.⁴⁴⁰

2.21. EYÜP SABRİ BEY’İN TİCARİ FAALİYETLERİ BAĞLAMINDA BİR İTTİHATÇI TEŞEKKÜL: İTTİHÂD-I SEYR U SEFÂ’IN ANONİM ŞİRKET-İ OSMÂNİYESİ

Bu başlıkta İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin takip ettiği millî ekonomi anlayışı, İttihâd-ı Seyr u Sefâ’in Anonim Şirket-i Osmâniyesi ile beraber Eyüp Sabri Akgöl’ün hayatı ile beraber incelenmiştir. İttihâd-ı Seyr u Sefâ’in Anonim Şirket-i Osmâniyesi’nin kuruluşu Balkan Savaşları’na yakın bir zamana denk gelmiştir. Bu sebeple şirketin kuruluş aşaması, devamında meydana gelen hadiseler ve Eyüp Sabri Akgöl’ün hayatının bu safhası, tez çalışmasının ilgili döneminde işlenmiştir⁴⁴¹.

Osmanlı Devleti’nin İkinci Meşrutiyet döneminde deniz ticaretinde aktif olarak yer almasını amaçlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti, ekonomi politikası gereğince millî şirketlerin kurulmasını teşvik etmiş böylece Osmanlı sosyo ekonomik düzeninin yabancı esaretinden kurtulmasını hedeflemiştir. Bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti bizzat kendi himayesinde de bir şirket kurma yoluna da gitmiştir. Bahsi geçen teşekkül denizcilik alanında faaliyet gösterecek olan İttihâd-ı Seyr u Sefâ’in Anonim Şirket-i Osmâniyesi’dir. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin lider isimlerinden birisi olan Eyüp Sabri Akgöl’ün öncülüğünde İttihatçı müteşebbisler tarafından 1911 yılında 250.000 Osmanlı lirası sermayeyle Selanik’te

⁴⁴⁰ *Tercüman*, 4 Ekim 1984, s. 6.

⁴⁴¹ İttihâd-ı Seyr u Sefâ’in Anonim Şirket-i Osmâniyesi hakkında detaylı bilgi için Bkz.: Yunus Emre Tekinsoy, “İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde İttihatçıların Millî Bir Vapur İşletmesi Kurmaya Yönelik Teşebbüsü: İttihâd Seyr u Sefâ’in Anonim Şirket-i Osmâniyesi”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 18, Sayı 71, s. 627- 651; İttihâd Seyr u Sefâ’in Anonim Şirket-i Osmâniyesi ambleminin yer aldığı antetli belge Bkz.: BOA, HR.SYS. 02462.00048.004.

kurulmuştur. İlk vapuru olan İttihad'a, şirket faaliyete geçtikten kısa süre sonra Yunanistan tarafından Pire limanında el konulmuştur. İttihad vapuru Balkan Savaşları sonrasında geri alındıysa da Birinci Dünya Savaşı döneminde bu kez Karadeniz'de Ruslar tarafından ele geçirilmiştir. İttihâd-ı Seyr u Sefâ'in Anonim Şirket-i Osmâniyesi cumhuriyet Türkiye'sine de intikal etmiştir. Şirket, Türk-Rum Nüfus Mübadelesi esnasında mübadillerin taşınmasında aktif bir rol üstlenmiş ve yakın dönem Türk siyasi tarihinin önemli hadiselerinden birisi olan Bozkurt-Lotus olayının da tarafı olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde kurulan yerli deniz işletmelerinin içerisinde en dikkat çekenlerden birisi İttihâd Seyr u Sefâ'in Anonim Şirket-i Osmâniyesi'dir. Çünkü şirket İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gayreti neticesinde kurulmuştur. Şirketin kuruluşunu açıklamak için cemiyetin merkezinin bulunduğu Selanik ve çevresindeki gelişmelere de bakılması gerektiği kanaatindeyiz. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı Devleti'nin deniz ticaretinde Osmanlı bandıralı gemilerin sayısını artırmak için çalışmalar yapmaya başladığı dönemde cemiyetin merkezinin bulunduğu Selanik şehrinin limanı da dâhil olmak üzere ticaretin kontrolü büyük oranda Yunanların elindedir. Ayrıca Yunanların seyr u sefer alanındaki faaliyetlerinde sürekli bir artış olduğu gözlemlenmektedir. 1911 kongresi ile tamamen millî ekonomi modeline yöneldiğini açıkça ilan eden İttihat ve Terakki Cemiyeti, söz konusu Yunan hâkimiyetine son vermek için diğer teşebbüslerden farklı olarak bizzat kendi bünyesinde Osmanlı sahillerinde faaliyet gösterecek İttihâd Seyr u Sefâ'in Anonim Şirket-i Osmâniyesi adıyla bir şirket kurmuştur⁴⁴². Armatörlük dalında halka açık ilk şirket olan müessese⁴⁴³ kendi nizamnamesinde kuruluş amacını “*Osmanlı ve ecnebî sevâhilinde icrâ-yı seyr u sefer ve yolcu ve eşyâ nakl etmek ve bunlara müteferri‘ mevâdd-ı ticâriyye ile iştigâl eylemek üzere*” sözleriyle tanımlamıştır⁴⁴⁴. Ayrıca şirket namına kurucularından Debre Mebusu merhum İsmail Beyzade Fuad imzasıyla Ticaret ve Nafia Nezareti'ne verilen dilekçede; Osmanlı Devleti'nin Asya, Avrupa ve Afrika'da toraklarının bulunmasına ve aktif ticari faaliyetlerin gerçekleştirildiği Karadeniz, Marmara ve Akdeniz'e olan konumuna rağmen, vapurlarının bulunmamasından dolayı gerektiği ölçüde istifade edemediğini belirtmiştir. Bu durumun yalnızca Osmanlı Devleti'nin iktisadi ve ticari kaybına neden olmadığı, aynı zamanda siyasi ve askeri menfaatlerinin de kaybedilmesine sebebiyet verdiğini ifade edilmiş, ortaya çıkan bu

⁴⁴² Özlem Yıldız, “20. Yüzyıl Başlarında Selanik Limanında Deniz Ticareti”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 12, Sayı 24, Bahar 2012, s. 33.

⁴⁴³ Kemalettin Kuzucu, “Türkiye'nin İlk Armatörlerinden Rıza Bedri Bey ve Kocaeli Vapur Şirketi”, *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli 2015, s. 1068.

⁴⁴⁴ BOA, A. DVN. MKL.52/4.1.

fiili durum karşısında hamiyetli Osmanlı vatandaşlarının istekleri doğrultusunda böyle bir şirketi kurmaya teşebbüs ettiklerini belirtmiştir⁴⁴⁵. Şirketin kuruluşu hakkında çıkan padişah iradesi, 31 Mayıs 1911 tarihli başbakanlık tezkiresi ile tebliğ edilmiştir⁴⁴⁶. Şirket Selanik merkezli olarak kurulmuş, nizamnamesinin üçüncü maddesinde yurtiçinde ve yurtdışında şubelerin açabileceği ve dördüncü maddesine göre 75 yıl süreyle faaliyette bulunacağı bildirilmiştir⁴⁴⁷.

Nizamnamenin beşinci maddesine göre Şirketin sermayesi 250.000 Osmanlı lirasından ibaret olup bir Osmanlı altını kıymetinde 250.000 hisseye bölünmüştür. Genel Kurul'a sermayeyi yüzde 50 oranında artırma imkânı da verilmiştir. Sermayenin tamamı imza ve yüzde 10'u istihsal olunduktan sonra şirket kesin olarak teşekkül etmiş sayılacaktır ve sermayenin yüzde 90'ı şirketin ihtiyacına göre genel kurul kararıyla İstanbul ve diğer gerekli merkezlerde çıkan resmi ve gayri resmi gazetelerde 30 gün içerisinde ilan edilecektir. Yedinci maddeye göre şirketin 150.000 liralık hissesi isme yazılı olarak Osmanlı tabiiyetinde bulunanlara, 100.000 liralık hisse ise hamiline yazılı olacaktır⁴⁴⁸. Şirketin idare meclisi ilk yedi senelik süre için seçilen 11 kişiden oluşacaktır. İdare meclisine bir kişinin seçilebilmesi için en az 100 hisse senedine sahip olması gerekmektedir. İdare meclisi her yıl kendi içinde bir kişiyi başkan ve bir diğer kişiyi ise ikinci başkan seçecek, ayrıca yine içlerinden birisi ise başkan ve ikinci başkana vekâlet etmek için görevlendirilecektir. İdare meclisi şirketin işlerinin ve muamelatının idaresinde ve mallarının tasarrufunda tam yetkili kılınmıştır. İdare meclisi azaları katıldıkları her toplantı için bir Osmanlı lirası ücret alacaklardır⁴⁴⁹. Şirketin genel kurulu her yıl mayıs ayında idare heyetinin aldığı karara göre İstanbul ya da Selanik'te belirlenen bir merkezde toplanacaktır. Genel kurul toplantısı İstanbul ve Selanik'teki resmî ve gayri resmi gazetelerde bir ay önce ilan edilecektir. İdare heyeti genel kurulu gerektiğinde olağanüstü olarak da toplantıya çağırabilecektir. Genel kurulda Ticaret ve Nafia Nezareti'nden bir komiser de hazır bulunacaktır. 50 hisseye sahip olanlar oy hakkına sahip

⁴⁴⁵ BOA, ŞD, 01233.00016.002.

⁴⁴⁶ Ramazan Balcı, İbrahim Sırma, *Memalik-i Osmâniye'de Osmanlı Anonim Şirketi*, İTO Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2012, s. 53; Şirket Nizamnamesi'nin kapağında "Bu nizamname-i dâhilî 2 Cemâzülevvel 329 ve 18 Mayıs 327 tarihinde idâre-i seniyye-i hazret-i pâdişâhiye iktiran eylemiştir." notu düşülmüştür. Bkz: *İttihâd Seyr u Sefâ'in Anonim Şirketi Osmâniyesi Nizamnâme-i Dâhilîsi*, Rumeli Matbaası, Selanik 1327.

⁴⁴⁷ *İttihâd Seyr u Sefâ'in Anonim Şirket-i Osmâniyesi Nizamnâme-i Dâhilîsi*, s. 1.

⁴⁴⁸ *İttihâd Seyr u Sefâ'in Anonim Şirket-i Osmâniyesi Nizamnâme-i Dâhilîsi*, s. 5; BOA, A. DVN. MKL.52/4.1.

⁴⁴⁹ *İttihâd Seyr u Sefâ'in Anonim Şirket-i Osmâniyesi Nizamnâme-i Dâhilîsi*, s. 6- 8.

olacaklar, her bir 25 hisse için bir oy hakkı verilecek ve bir kişi en çok 20 oya sahip olacaktır⁴⁵⁰.

İttihâd Seyr u Sefâ'in Anonim Şirket-i Osmâniyesi gibi bir işletmenin kurulması için İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından uzun süre girişim ve propaganda yapılmış, cemiyete yakın basın tarafından birçok yazı yayımlanmıştır. Örnek olarak Tanin gazetesinin 15 Mart 1327 (28 Mart 1911) tarihinde şirketin kuruluşu ile ilgili çıkan yazısı gösterilebilir. Söz konusu yazıda şirketin kuruluşu, gayesi ve beklentiler şu şekildedir:

“İttihâd Seyru Sefâ'in Şirket-i Osmâniyesi

Pek muhtaç olduğumuz ticaret-i bahriyede esaslı bir teşebbüse girişebilmek için iki seneden beri devam eden tedkikât ve tahkikât neticesi olarak nihayet merkezi Selanik olmak üzere bâlâdaki unvan ile bir şirket-i Osmaniye teşkil kılınması kuvve-i karibeye getirilmiş olduğu ve müzâkerâtın devam etmekte bulunduğunu nüsha-i sabıkamızda yazmış idik. Bu müzakerat netice-i kat'iyeye isâl edilmiş ve şimdilik 250 bin liradan ibaret bir sermaye ile şirketin suret-i kat'iyede teşkil etmiş olduğunu kâr'ın-i kirâma tebşir etmekle mübahiyiz. Şirket, şahsı âmâl-i millet olan İttihad ve Terakki Cemiyeti muhteremesinin himâye-i manevîyesine mazhardır. Denizlerimizde gülgün Osmanlı bayraklarını görmeye müştak ve mütehasir olan ve ecânibin kendi sahillerimizdeki haşin mu'amelelerinden bîzâr ve dilhûn bulunan muhterem efrad-ı milletin bu teşebbüsât-ı ciddiyye bizim gibi alkışlamaya müsareat edeceklerini şüphesiz addederiz. Şirketin teşkil-i kat'iyesi, yüzde on sermayesinin müessesler tarafından vaz' ve temini ile teyid edilmiş ve an-karîb hisse kaydına mübaşeret olunmak mukarrer bulunmuştur. Hisselerin beher adedi bir lira-yı Osmanidir. Heyet-i idare-i şirket, hisse almak üzere müracaat edeceklerin bu miktarlardan fazla olması ihtimali nazar-ı itibare alarak, mesela iki hisse alanların ileride şirketin sermayesi tezyid olduğu zaman sahib-i hak rûchân olacaklarına karar verilmiştir. Fi'l-hakika böyle Osmanlı bayrağını tâ Basra'ya kadar kendi denizlerimizde temevvûc ettirecek ciddi bir şirkete hissedar olmağa müsaraat edecek olan Osmanlıların pek çok olacağına bizim kanaatimiz vardır. Bunun bir misalini şimdiye kadar hattâ vilayetimizim dâhili aksâmından aldığımız mektuplarda gördük. Denizle hiç alakası olmayan birçok Osmanlılar Yunanlıların edepsizliğine bakarak 'Bizde böyle bir şirket olmayacak mı ki heman iştirak edelim' diye bize gayet vatanperverâne mektuplar yollamışlardı. Şimdi şirketin teşkili havadisini yazacağımız sırada ziyaretimize gelen Kolağası Halil Bey on hisse ve İstanbul Polis Kumandanı İbrahim Bey yirmi hisse kaydolunmalarına delalet etmeğimizi rica ettiler. Bu şirkete karşı herkeste böyle bir hiss-i hamiyet-i milletperverî var. Alelhusus bu ciddi şirkete iştirak bir iâneye iştirak gibi değildir. Buraya para verenler, hem Osmanlının şanını yükseltecekler, hem de pek feyizli bir ticarete iştirak etmiş olacaklardır. Bu şirket ile biz ciddi ve büyük işler yapmakda Osmanlıların kabiliyeti var mı imiş yok mu imiş, yâr ve ağyâra göstereceğiz. İdare-i mahsusadan munkalib Osmanlı Seyr u Sefâ'in idaresinin de bilahire bu şirketi milliyeye devir edilmesi kaviyen melhûz olup bu suratde hükümetin muavenetine mazhar olacak olan bu şirket-i milliyenin muvaffakiyeti yüzde iki yüz sağlam ve emin olacaktır.

İttihâd Seyr u Sefâ'in Şirket-i Osmâniyesi”⁴⁵¹

İttihâd Seyr u Sefâ'in Anonim Şirket-i Osmâniyesi ile ilgili haber metninde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile olan bağı belirtildiği gibi bizzat önemli İttihatçı isimler tarafından kurulduğu anlaşılmaktadır. Bu yönüyle şirket İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir organıymış

⁴⁵⁰ *İttihâd Seyr u Sefâ'in Anonim Şirket-i Osmâniyesi Nizamnâme-i Dâhilisi*, s. 8- 9; Şirkete ait hisse senedi örneği için Bkz: Ek-23.

⁴⁵¹ *Tanin*, 15 Mart 1327, Nu: 922, s. 2.

gibi düşünülebilir. Şirketin kurucuları arasındaki en tanınmış isim 10 Temmuz (23 Temmuz) İhtilali'ndeki rolüyle “*Hürriyet Kahramanı*” olarak büyük bir üne kavuşan ve şirketin kurulduğu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi üyesi olan Ohrili Eyüp Sabri Bey'dir. Şirket nizamnamesinde ismi geçen diğer üyeler ise sırasıyla Debre mebûsu merhûm İsmailbeyzâde Fuad Bey, Selanikli Kerim Efendizâde Tevfik Bey, tüccârdan Giridli Silyanakizade Ali Vafî ve İskonaki İbrahim Fikri efendiler ve Selanikli Müftü İbrahim Beyzâde İhsan Namık Beydir. Ayrıca nizamnamede bu isimlere ek olarak “*tertîp ve ihracı bervec-i ati kararlaştırılan hisseler eshab-ı beyninde bir Osmanlı anonim şirketi teşkil olunmuştur*” sözüyle hisse sahibi olan halktan da söz edilmiştir⁴⁵².

2.22. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN TAM İKTİDAR DÖNEMİ

Bab-ı Ali Baskını sonrasında düşen Kamil Paşa hükümeti yerine Mahmut Şevket Paşa yeni kabineyi kurarak Sadrazam olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti fiilen hükümet kurmamış olsa bile bu dönemde kendisine yakın bir hükümet oluşturmayı başarmıştır⁴⁵³. Mahmut Şevket Paşa'nın kabinesi kendisinden önceki Meşrutiyet kabinelerinden farklı olarak daha özgür bir yapıya sahip olmuştur. Çünkü Mebusan Meclisi dağınık bir haldeydi ve bu durumda Ayan Meclisi de iş göremez durumda bulunuyordu. Bilindiği üzere Hürriyet ve İtilafçılar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni yönetimden uzaklaştırmak için faaliyetler yürüterek 1912 seçimlerinden sonra meclisi dağıtmışlardı. Şimdi Mahmut Şevket Paşa'nın sadrazam olmasıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti siyaset sahnesine daha güçlü dönmüş, tam tersine Hürriyet ve İtilaf Fırkası dışarıda bırakılmıştır⁴⁵⁴. Mahmut Şevket Paşa'nın yaklaşık 5 aylık süren sadrazamlığında gündemi meşgul eden en önemli mesele Balkan Savaşı, yani Edirne'nin kurtarılması meselesi olmuştur⁴⁵⁵.

Mahmut Şevket Paşa'nın sadaret makamına gelmesinden sonra Balkan Savaşı'nda olumlu neticeler alınamaması Paşa ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin arasını açmıştır⁴⁵⁶. Balkanlarda ki kötü gidişat ve Edirne'nin teslim edilmesi Osmanlı Devleti'nde yeniden iç huzursuzlukların çıkmasını körüklemiştir ve Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'yı tepkilerin

⁴⁵² BOA, A. DVN. MKL.52/4.1.

⁴⁵³ Sevda Özbek, *Darbeler ve Bâb-ı Ali Baskını*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018, s. 58-59.

⁴⁵⁴ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 394.

⁴⁵⁵ İbnülemin Mahmut Kemal İnâl, *Son Sadrazamlar*, Üçüncü Baskı, Dergah Yayınları, Cilt 4, İstanbul 1982, s. 1877.

⁴⁵⁶ Togay Seçkin Birbudak, “Osmanlı Basınında Mahmud Şevket Paşa Suikastı”, *Bilig*, Sayı 65, Bahar 2013, s. 72.

odağı yapmıştır. Sadrazamı ve bazı önemli İttihatçıları öldürerek hükümetten İttihat ve Terakki yapılanmasını temizlemek için yeni bir komite kurulmuştur. Bu komiteye Yüzbaşı Çerkez Kazım isminde bir kişi öncülük etmiştir. İttihatçılar ise Bab-ı Ali baskınından sonra, Balkan Savaşı'nın yarattığı atmosfer nedeniyle muhaliflerine karşı sert bir tutum içine girmemişlerdir. İttihatçıların gösterdiği bu tavır nedeniyle muhalifler cesaretlenmiştir⁴⁵⁷. Tartışmaların odağındaki isim Mahmut Şevket Paşa sadrazam olalı henüz 4 ay 19 gün olmuşken 11 Haziran 1913 günü Divanyolu'nda makam otomobili ile seyredenken uğradığı suikast sonucunda hayatını kaybetmiştir. Suikast ile ilgili yapılan kovuşturma neticesinde 12 kişi idam edilmiştir. Paşa'nın katledildiği hadisenin sonucunda İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidara tek başına hâkim olmuş ve muhaliflerine o güne kadar hiç olmadığı şekilde sert tedbirler almıştır. Aralarında ordu mensupları, siyasetçiler, gazeteciler ve sabıkalarının olduğu 800'den fazla muhalifi Bahr-ı Cedîd Vapuru ile Sinop'a sürgün etmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu tarihten itibaren başlayan mutlak iktidarı kesintisiz beş sene devam etmiştir⁴⁵⁸.

2.23. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE EYÜP SABRİ BEY

2.23.1. Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Osmanlı Devleti

Avrupa'da büyük devletler kendi aralarında ittifaklar kurarak, kendi güvenliklerini tesis etmek ve Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşmak için çabalarlarken uluslararası arenada yalnız bir Osmanlı Devleti vardır. Balkan Savaşlarındaki tablo sonucunda devletin itibarı azalmıştır. Mahmut Şevket Paşa suikastı sonrasında safkan bir İttihatçı hükümet kurulmuş Enver Paşa'nın Harbiye Nazırı olmasından sonra aktif bir askeri politika izlenilmeye başlamıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1913 kongresinde karara bağlanan meselelerden birisi de Osmanlı ordusunun gençleştirilmesi ve yeniden teşkilatlanmasıdır. Enver Paşa Harbiye Nazırlığı görevine başladıktan sonra ilk iş olarak bu kararı uygulamaya başlamıştır. Ordunun ıslahı için davet edilen Alman yetkililerle müşterek bir çalışma başlatılmıştır. Orduda rütbe ve emeklilik düzenlemeleri yapılmıştır. Geçmişte rütbeli askeri personel arasında problem çıkaran alaylı-mektepli çekişmesinin ortadan kaldırılması için alaylı askerlerin büyük bir bölümü ordudan çıkartılmıştır. Önceden anormal şekilde rütbesi

⁴⁵⁷ Cemil Hakan Korkmaz, *age*, s. 105-106.

⁴⁵⁸ Murat Bardakçı, *Mahmud Şevket Paşa'nın Sadaret Günlüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014, s. 14- 15.

yükseltilmiş olanlara tenzil-i rütbe uygulanmıştır. Yeni ordu teşkilatlanmasında genç subaylara yetki ve sorumluluk verilmiştir. Ordunun ıslahı ve teşkilatlanması sağlanırken diğer yandan da silah ve mühimmat temini için çalışmalar başlatılmış, hali hazırda bulunan silah üretim tesislerinin iyileştirilmeleri yapılmaya başlanmıştır⁴⁵⁹.

Ordu ile ilgili çalışmalar yapılırken dünyadaki gerilimin farkında olan Osmanlı bürokrasisi, ortaya çıkacak bir küresel savaşta ortada kalmaktan çekinerek dış politikada güven duyacağı müttefikler aramaya başlamıştır. Başta İngiltere olmak üzere Rusya, Fransa, Yunanistan, Bulgaristan gibi devletlerle ittifak kurulması için görüşülmüş fakat bir netice alınamamıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde İttihatçıların iktidara geldiği Osmanlı Devleti yalnız kalmıştır. Buradan anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nin ittifak çabalarının sonuçsuz kalmasında diğer devletlerin Osmanlı toprakları üzerinde emelleri olduğu anlaşılmıştır. Bu duruma örnek olarak Ekim Devrimi sonrasında Çarlık Rusyasına ait dış işleri evrakının yayımlanmasıyla gün yüzüne çıkan “*Cihan Harbi Esnasında Avrupa Hükümetleri ile Türkiye-Anadolu'nun Taksimi*” başlıklı belge gibi bir çok yazışma örnek olarak gösterilebilir⁴⁶⁰.

2.23.2. Birinci Dünya Savaşı'nın Başlaması ve Osmanlı Devleti'nin Almanya ile İttifak Kurması

Avrupalı devletler önceden de bahsedildiği gibi Almanya, Avusturya-Macaristan, İtalya ve İngiltere, Fransa, Rusya olmak üzere iki bloka ayrılmıştı. Taraflar arasındaki gerginlik bir kıvılcımın yanmasıyla her an savaşa dönüşebilirdi. Tırmanan gerilimin küresel bir savaşa dönmesi Rusya ile Avusturya-Macaristan arasındaki hâkimiyet mücadelesinden dolayı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Balkanlardan çekilmesinden sonra Rusya ve Avusturya-Macaristan bölgenin hamiliğine soyunmuştur. Rusların bölgede Sırbistan'a verdiği destek Avusturya-Macaristan'ı oldukça rahatsız etmiştir. Bir Sırp militanın 28 Haziran 1914 günü Saray Bosna'da Avusturya-Macaristan devletinin veliahtı Arşidük Franz Ferdinand'ı öldürmesi Avusturya-Macaristan'ın Sırbistan'a savaş ilan etmesine neden olmuştur. Daha sonra bloklardaki ülkeler peş peşe birbirlerine savaş ilan etmeye başlamıştır. İlk olarak

⁴⁵⁹ İsmail Efe, “1914 Yılı Başından Birinci Dünya Savaşı'na Orduyu Modernleştirme Çabaları Ve Türk-Alman İttifakı”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, Temmuz 2015, s. 125- 126.

⁴⁶⁰ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 506- 507.

Almanya peşi peşine Rusya ve Fransa'ya savaş ilan etmiştir. Bu durum üzerine İngiltere'de Almanya'ya savaş ilan etmiştir. Böylece Birinci Dünya Savaşı başlamıştır⁴⁶¹.

Bir dünya savaşının çıkacağını ön gören Osmanlı Devleti tüm çabalarına rağmen ittifak kuramamış, yalnız kalmıştır. Savaşın başlamasına yakın bir süre zarfında Osmanlı Devleti Almanya'ya yakın bir politika izlemeye başlamıştır. Almanlara yakınlık duyulmasının en temelinde 19. asırdan beri İngiliz-Rus çekişmesi sayesinde varlığını devam ettiren Osmanlı Devleti'nin Reval mülakatından sonra bu iki devletin Osmanlı Devleti'ni taksim etme konusunda anlaşmasından kaynaklanmıştır. Şimdi yaklaşan dünya savaşında aynı ittifakın içinde bulunan İngiltere ve Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne saldırımlarının önünde hiçbir engel kalmamıştır. Çünkü Balkan bozgunuyla beraber Osmanlı ordusunun caydırıcılığı sorgulanmış ve İngiltere ile Rusya'nın bulunduğu bloktan hiçbir şekilde Osmanlı Devleti'nin ittifak çabalarına olumlu cevap verilmemiştir. Osmanlı Devleti bu sebeple Almanya'ya yaklaşmak zorunda kalmıştır. Dönemin kabinesini oluşturan İttihatçılar, nasıl 1908 senesinde İngiltere ve Rusya arasında gerçekleşen Reval mülakatından sonra bir tepki göstererek Meşrutiyet için ayaklanmışlarsa aynı şekilde İngiltere-Rusya ittifakına tepki olarak 1914 senesinde Almanya ile yakınlaşmışlardır.

Osmanlı Devleti'nin Almanya ile de ittifak kurma girişimleri başta karşılıksız kalmıştır. Almanya'nın İstanbul'daki büyükelçisi Baron Von Wangenheim savaşta bir etkisi olacağını düşünmediği için Osmanlı Devleti'ni ittifakın dışında tutmaya çalışmış ve ıslah çalışmalarına devam edilmesini söylemiştir. Başta Enver Paşa olmak üzere dönemin önemli devlet adamları ise Osmanlı Devleti'nin olası saldırılardan korunması için Almanya ile ittifak kurulmasında diretmişlerdir. Bir süre sonra Osmanlı Devleti ile bir ittifaka sıcak bakmayan Almanya, savaşın geniş sahalara yayılması ile başını İngiltere, Fransa ve Rusya'nın çektiği ittifak tarafından kuşatılmamak için Osmanlı Devleti ile ittifaka İmparator İkinci Wilhelm'in isteğiyle onay vermiştir. Çünkü Osmanlı Devleti'nin toprakları Almanya'ya birçok stratejik avantaj sağlayacaktı. Osmanlı Devleti eğer Almanya'nın yanında olursa boğazlar sayesinde Rusya'nın diğer devletler ile bağlantısına önemli bir set çekilmiş olacaktı. Osmanlı padişahının halife sıfatı kullanılarak da İngiliz müstemlekelerindeki Müslüman halkın desteği alınacaktı. Kurulacak olan ittifakın Osmanlı devleti açısından öncelikli olarak ilk olumlu etkisi ise Almanya'nın Osmanlı Devleti'ni Rusya'nın saldırılarına karşı koruyacağını vaat etmesidir. Almanya'nın ittifak isteğine olumlu bir ışıık yakması İttihatçı kabineyi hemen

⁴⁶¹ Cemil Hakan Korkmaz, *age*, s. 114.

harekete geçirmiştir. Sadrazam Sait Halim Paşa, Almanya ile ittifak yapılabilmesi için Sultan Mehmet Reşat'ı ikna ederek bir yetki belgesi almış ve Almanlarla ittifak görüşmeleri başlamıştır⁴⁶².

Almanya ile Osmanlı Devleti arasında 2 Ağustos 1914 günü Sadrazam Sait Halim Paşa ve Almanya Büyük Elçisi Baron Won Wangenheim'in karşılıklı imzalarıyla ittifak antlaşması yapılmıştır⁴⁶³.

Savaşın ilk günlerinde henüz Almanya ve Osmanlı Devleti arasındaki ittifak antlaşması yeni imzalanmışken Türk karasularında Osmanlı Devleti'nin kaderini tümüyle değiştirecek bir hadise yaşanmıştır. Alman Deniz Kuvvetleri'ne mensup olan Goben muharebe drenotu ve Breslau hafif kruvazörü Akdeniz'de faaliyet gösterirlerken muharip durumda bulundukları İngiliz donanmasına ait gemilerden kaçmaya başlamışlar ve takip ettikleri rota sonucunda 10 Ağustos 1914 günü Çanakkale Boğazı'na gelmişlerdir. Enver Paşa'nın verdiği emir üzerine gemilerin boğaza girmesine müsaade edilmiştir. Ayrıyeten Goben ve Breslau'yu takip etmekte olan İngiliz gemilerinin yaklaşmaları halinde ateş açılması emri de verilmiştir⁴⁶⁴.

Goben ve Breslau'nun Osmanlı Devletine sığınması siyasi kriz çıkarmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti o tarihte Almanya ile ittifak imzalamış olsa da henüz savaşa girmemiş ve kamuoyunda tarafsız olarak bilinmektedir. Tarafsızlık nedeniyle Alman gemilerini sularından çıkarması gereken Osmanlı Devleti, Almanya ile yaptığı ittifak antlaşması nedeniyle de gemileri muhafaza etmek zorunda kalmıştır. Bu ikilem sonucu siyasi kriz çıkmıştır. Eğer gemiler çıkarılmazsa Almanya'nın muharip olduğu devletlerin Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmeleri kaçınılmaz görülmüştür. Alman tarafı ise eğer gemileri himaye edilmezse İstanbul'u bombalayıp sonra da gemileri imha edeceklerini söyleyerek Osmanlı Devleti'ni tehdit etmiştir. Bu çıkmaz karşısında Osmanlı Devleti yöneticileri bir aldatmaca tertip etmiştir. Goben ve Breslau'nun Osmanlı Devleti tarafından satın alındığını gemilerin bu sebeple teslim edilmek üzere geldiği ilân edilmiştir. Goben'e Yavuz, Breslau'a ise Midilli adı verilmiştir.

⁴⁶² Enver Ziya Karal, *age*, s. 379- 380.

⁴⁶³ Veli Yılmaz, "I Nci Dünya Harbi Ve 2 Ağustos 1914 Tarihli Türkalman İttifak Antlaşması", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 9, 1992, s. 122- 123.

⁴⁶⁴ Salih Kış, "Birinci Dünya Savaşı'nın Seyrini Değiştiren Goeben ve Breslau Gerçeği", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, Yıl 15, Sayı 22, Bahar 2017, s. 67- 68.

Gemilere Türk Bayrağı çekilmiş, mürettebatları da Osmanlı Devleti'nin hizmetine girmiştir⁴⁶⁵.

Gelen gemilerin komutanı Wilhelm Anton Souchon 9 Eylül 1914 tarihinde Bahriye Nezareti'nin onayıyla Osmanlı Donanma Kumandanlığına tayin edilmiştir⁴⁶⁶. Enver Paşa'nın izni ile artık Türk Bayrağı taşıyan gemiler Karadeniz'e açılmıştır. 29 Ekim 1914 günü Karadeniz'i mayınlamakla meşgul olan Rus gemilere rastlamışlar ve ateş açarak gemilerden birini batırmışlardır. Akabinde Sivastopol ve Novorosisk gibi Rus şehirleri bombardımana tutulmuştur. Osmanlı donanmasının Rus şehirlerine saldırması dünya gündemini derinden etkilemiştir. Alman hariciyesi ile Enver Paşa'nın iş birliği sonucu gerçekleşen bu bombardıman, Karadeniz'de Rusya'nın deniz gücünü kırmak ve Balkanlarda Sırbistan'a yapılacak yardımların önüne geçilmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir⁴⁶⁷.

Donanmanın Karadeniz'de gerçekleştirdiği baskın artık Osmanlı Devleti'nin savaşa Almanya'nın yanında katıldığını göstermiştir. Baskından sonra karşı cephedeki devletlerin elçilikleri yine de Osmanlı Devleti'ni savaşın dışında tutmak için çabaları olmuştur. Ancak kısa bir süre sonra Osmanlı Devleti 11 Kasım 1914 günü İngiltere, Fransa ve Rusya başta olmak üzere itilaf cephesine savaş ilân etmiştir. İlân-ı harbi daha sonra cihat ilânı takip etmiştir⁴⁶⁸.

Birinci Dünya Savaşı'nın askeri safhası bu çalışmanın ana konularını teşkil etmemiştir. Bu sebeple Eyüp Sabri Akgöl'ün savaş sürecinde başından geçen hadiseleri aktarırken savaş ile ilgili gelişmelere kısmen yer verilmiştir.

2.24. EYÜP SABRİ BEY'İN FAALİYETE GEÇMESİ

Balkan Savaşlarından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisinin İstanbul'a taşınmasıyla beraber Eyüp Sabri Bey'in ismi siyasi meselelerde fazla öne çıkmamaya başlamıştır. Bu durumda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1913 kongresinin etkileri vardır. Bab-ı Ali baskını sonrasında toplanan kongrede iktidarda bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti kendisini ilk kez bir siyasi fırka olarak tanımlamıştır. Bu süreçten sonra Merkez-i

⁴⁶⁵ Enver Ziya Karal, *age*, s. 386- 387.

⁴⁶⁶ Ozan Tuna, "Amiral Souchon'un Donanma Komutanı Olması ve Rus Limanlarının Bombalanması (29 Ekim 1914)", *OTAM*, Sayı 36, Güz 2014, s. 203.

⁴⁶⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 562- 563.

⁴⁶⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 567.

Umuminin etkisi azda olsa azalmıştır. Askeri bir yönetime meyleden Osmanlı siyasetinde Enver ve Cemal Paşaların isimleri ağırlık kazanmaya başlamıştır⁴⁶⁹. Ayrıca Eyüp Sabri Bey'in bu dönemde pek aktif bir isim olarak anılmamasında İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisine ait evrakların kayıp olmasının büyük bir önemi vardır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yapısı gereği Merkez-i Umuminin kararı yahut onayı olmadan girmesi mümkün değildir.

Savaş günlerine dönülecek olursa ilân-ı harpten sonra Eyüp Sabri Bey'in hemen harekete geçtiği görülmüştür. Balkan Savaşlarından sonra Osmanlı Devleti'nin elinden çıkan Makedonya'ya giden Eyüp Sabri Bey burada Teşkilat-ı Mahsusa bünyesinde Debreli Zinnun Beyle beraber bir takım eylemler gerçekleştirmiştir⁴⁷⁰.

2.24.1. Teşkilatı Mahsusa'nın Balkanlardaki Faaliyetleri ve Eyüp Sabri Bey

Eyüp Sabri Bey bilindiği üzere 1910 senesinde Osmanlı Ordusundaki görevinden istifa ederek ayrılmıştır. Ancak Balkan Savaşlarına silah arkadaşı Resneli Ahmet Niyazi Beyle beraber gönüllü birliği teşkil ederek savaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber Eyüp Sabri Bey yine benzer bir şekilde, artık Osmanlı Devleti'nin bir parçası olmayan Makedonya'nın Arnavutluk bölgesine giderek mücadele etmiştir. Eyüp Sabri Bey buradaki mücadelesini Osmanlı genelkurmayına bağlı bir birim olarak kurulan Umûr-ı Şarkıyye Dairesi bilinen bir diğer adıyla Teşkilat-ı Mahsusa çatısı altında gerçekleştirmiştir⁴⁷¹.

Umûr-ı Şarkıyye Dairesi, Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında Teşkilat-ı Mahsusa adıyla kullanılan gönüllü birliklerinin bir benzerinin oluşturularak kullanılması için Enver Paşa'nın emriyle 4 Ağustos 1914 gününde resmi olarak kurulmuştur⁴⁷². Kurumun başına Enver Paşa'nın görevlendirmesi ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fedai kadrosunda bulunan Süleyman Askeri Bey⁴⁷³ getirilmiştir⁴⁷⁴.

⁴⁶⁹ Tarık Zafer Tunaya, *age*, s. 235.

⁴⁷⁰ Tarık Zafer Tunaya, *age*, s. 290.

⁴⁷¹ Erol Şadi Erdiç, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları II 8 Mart 335 (1919) Tarihli Kararnâme İle Kurulan Dîvân-ı Harb-i Örfî Yargılaması*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. 85.

⁴⁷² Çağdaş Yüksel, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Teşkilat-ı Mahsusa*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli 2019, s. 29- 30.

⁴⁷³ Süleyman Askeri Bey 1884 yılında Prisen'de doğmuştur. Harbiye Mektebi'nden 6 Aralık 1902 tarihinde rütbesiyle mezun olmuştur. Rumeli'nde Üçüncü Ordu emrine görev yapmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti bünyesinde 23 Temmuz 1908 ihtilalinde aktif bir rol oynamıştır. Trablusgarp Savaşı'nda Bingazi bölgesinde görev yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Enver Paşa tarafından Teşkilat-ı Mahsusa'nın başına

Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa Osmanlı Devleti'nin etki alanlarında bulunan yerler ve diğer İslâm coğrafyalarını da kapsamak üzere Balkanlar, Kuzey Afrika, Kafkasya, Rusya, İran, Afganistan ve Orta Doğu'da faaliyet göstermiştir. Teşkilat-ı Mahsusa istihbarat ve propaganda faaliyetleri ile İtilaf Devletlerinin bulunduğu topraklarda yaşayan Müslüman halkı kışkırtarak, bu devletlere karşı eylemler yapmıştır⁴⁷⁵.

Teşkilat-ı Mahsusa artık Osmanlı toprağı olmayan Balkanlarda istihbarat faaliyetlerinden daha çok askeri eylemler gerçekleştirmiştir. Bölgeyi iyi tanıyan ve çevrede nüfuz sahibi olan Eyüp Sabri Bey, Arnavutların yaşadıkları bölgede Teşkilat-ı Mahsusa eylemlerini organize etmek için gizlice bölgeye gitmiştir⁴⁷⁶. Osmanlı Devleti saflarında savaşacak gönüllü çeteleri teşkil edilmiştir. Bu çeteler başta Sırp ordusu olmak üzere İtilaf Cephesinin askerlerine karşı gayri nizami harp⁴⁷⁷ yürütmüştür.

Arnavutluk bölgesi Balkan Savaşlarıyla beraber Osmanlı Devleti'nden kopmuştur. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bölgede yeniden bir Osmanlı hâkimiyetinin doğması umut edilmiştir. Bu sebeple Eyüp Sabri Bey özellikle bölgeye gönderilmiştir. Eyüp Sabri Bey burada yanına arkadaşı ve vaktiyle Sultan İkinci Abdülhamid'in Selanik'teki sürgün günlerinde Alatini Köşkü'nde yanında bulunan Süvari Yüzbaşısı Debreli Zinnun Bey'i de almıştır⁴⁷⁸.

Eyüp Sabri Bey'in Arnavutluk bölgesinde gerçekleştirdiği faaliyetlerin en önemlileri Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Avusturya-Macaristan ile İtalya arasında gerçekleşen

getirilmiştir. Irak Cephesine 23 Aralık 1914 tarihinde genel komutan olarak atanmıştır. Şuayyibe Muharebesi esnasında 11 Nisan 1915 tarihinde İngiliz ordusu üzerine taarruz emri vermiştir. Fakat bazı Arap aşiretlerinin İngilizlere yardım etmesinden dolayı başarısız olmuş ve yaralanmıştır. Yenilgideki sorumluluğu nedeniyle aynı gün intihar etmiştir. Bkz.: Gönül Güneş, "Teşkilat-ı Mahsusa ve Birinci Dünya Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 29, Sayı 85, Mart 2013, s. 112- 113.

⁴⁷⁴ Ahmet Tetik, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkiyye Dairesi Tarihi*, 2. Baskı, Cilt 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 15.

⁴⁷⁵ Çağdaş Yüksel, *agt*, s. 37.

⁴⁷⁶ Galib Vardar, Samih Nafiz Tansu, *İttihâd Ve Terakkî İçinde Dönenler*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 2003, s. 391.

⁴⁷⁷ Gayri nizami harp yahut bilinen diğer adıyla gerilla savaşı klasik savaş metotlarının terk edilerek, bir harekât planından bağımsız şekilde yarı askeri grupların ve halkın katılımıyla gerçekleştirilen bir silahlı mücadele türüdür. Düzenli askeri birlikler karşılarında gayri nizami harp metoduyla savaşan kuvvetlere karşı büyük zorluk çekmiştir. Çünkü geleneksel askeri metotlar gayri nizami harbe bir cevap verememiştir. Bu nedenle düzenli ordular da yeni metotlar geliştirmek zorunda kalmıştır. Bkz: Serkan Kekevi, Fatih Erarslan, "Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Düzenlenen Meskûn Mahal Operasyonlarının Jandarma Özel Harekât Personelinin Deneyimleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi", *Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma*, İsmail Hakkı Demircioğlu (Ed.), vd., Berikan Yayınevi, Ankara 2008, s. 257.

⁴⁷⁸ Galib Vardar, Samih Nafiz Tansu, *age*, s. 402.

savaşlarda bölgedeki Müslüman Arnavutlar ve Bosnalıları örgütleyerek İtalya'ya karşı savaşmalarında etkili olmasıdır⁴⁷⁹.

2.24.2. Eyüp Sabri ve Zinnun Beylerin Fransızlar Tarafından Yakalanması

Eyüp Sabri Bey'in Birinci Dünya Savaşı nedeniyle tekrardan gittiği Balkanlardaki mücadelesi çok uzun soluklu olmamıştır. İtilaf Devletlerine karşı örgütlediği Arnavutlarla mücadele ederken Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı karşıtı ulusçu Arnavutlar tarafından kurulan Arnavutluk devletinin⁴⁸⁰ İtilaf güçleri ile işbirliği yapmaları⁴⁸¹ sonucunda Eyüp Sabri Bey, Zinnun Beyle beraber gerçekleştirdiği bir deniz yolculuğu sırasında Adriyatik Denizi açıklarında İtalyanların verdiği istihbarat ile Fransız donanması tarafından yakalanmıştır. İngilizlerin Savaş esirlerini tutsak ettikleri Malta adasına gönderilmiş ve burada hapsedilmiştir⁴⁸².

2.25. EYÜP SABRİ BEY'İN MALTA ESARETİ VE OSMANLI DEVLETİNİN DIŞ SİYASETİNDE EYÜP SABRİ HUYSUZLUĞU

Ohrili Eyüp Sabri Bey'in yakalanarak İngilizler tarafından savaş esirlerinin tutulduğu Malta adasına gönderilmesi Osmanlı Devleti'nin üst yönetimini derinden sarsmıştır. Özellikle Sadrazam Talat Paşa mesaisinin çoğunu Eyüp Sabri Bey'in serbest bırakılması için harcamaya başlamıştır. Eyüp Sabri Bey'in serbest bırakılması için verdiği uğraş Talat Paşa'nın sinirlerini de bir hayli yıpratmıştır. Öyleki dönemin Amerika Birleşik Devletleri Büyük Elçisi Henry Morgenthau, Talat Paşa'nın o günlerdeki asabi tavırlarını "*Eyüp Sabri Huysuzluğu*" olarak tanımlamıştır. Eyüp Sabri Bey'in serbest bırakılması için uğraş veren Talat Paşa, başta Amerika Birleşik Devletleri yetkilileri olmak üzere temas kurduğu yabancı devlet görevlilerine sürekli Eyüp Sabri Bey'in serbest bırakılması konusunu açmış ve yeni önerilerde bulunmuştur. Zaman geçtikçe başarısız olması Talat Paşa'nın daha da fevrileşmesine yol açmıştır⁴⁸³.

⁴⁷⁹ Samih Nafiz Tansu, *age*, s. 135.

⁴⁸⁰ Fahri Maden, "Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)", *Avrasya Etüdleri*, Yıl 17, Sayı 39, 2011, s. 190.

⁴⁸¹ Samih Nafiz Tansu, *age*, s. 135.

⁴⁸² TBMM, Sicil 96 Dosya 15, 3. Dönem, Millet Vekili Tanıtma Formu, Çorum Milletvekili Eyüp Sabri Akgöl'ün Hal Tercümesi.

⁴⁸³ Henry Morgenthau, *Büyükelçi Henry Morgenthau'nun Öyküsü*, 2. Baskı, Çev. Attila Tuygan, Belge Yayınları, İstanbul 2017, s. 255.

Talat Paşa'nın o günlerdeki tavırlarına örnek olarak Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi Henry Morgenthau'nun Osmanlı topraklarında bir Kanadalı misyonerin gördüğü muamele ile ilgili aralarında geçen konuşma örnek olarak gösterilebilir. Bahsi geçen görüşme Büyükelçi Henry Morgenthau'nun anılarında şu şekilde yer almıştır:

“... Babıâli'ye gittim. Talat'ın en haşin ruh hallerinden birini gördüm. Aylardır, İngilizlerin Malta'da mahkûm olarak tuttukları en yakın arkadaşları Eyüp Sabri ve Zinnun'dan birinin tahliyesini sağlamaya uğraşmaktaydı. Bu konuda başarısızlığa uğraması sinirlerini bozmuştu; sürekli bu konuda konuşuyor, arkadaşlarını ülkeye getirmek için sürekli yeni önerilerde bulunuyor ve benden yardım istiyordu. Ülkenin patronu arkadaşları aklına geldiğinde o denli tepesi atıyordu ki, Talat'ın bu halinden ‘Eyüp Sabri huysuzluğu’ diye söz ediyorduk. Bu sabah da Dâhiliye Nazırının ‘Eyüp Sabri huysuzluğu’ üzerindeydi. Yine sürgünlerin tahliyesi için uğraşmış ve yine başarısız olmuştu. Her zamanki gibi sakinliğini korumaya ve bana kibar davranmaya çalışıyordu, fakat kısa, zarif cümleleri, buldok ifadesizliği ve masanın üzerine yerleştirdiği bilekleri, o anın Talat'ın merhamet veya vicdan azabı belirtisi göstereceği en son an olduğunu gösteriyordu. Kendisine ilkin Anadolu'da kötü muameleyle karşılaşmış Kanadalı misyoner Dr. McNaughton'dan bahsettim.

‘Adam bir İngiliz hafiyesi,’ dedi, ‘ve buna dair delillerimiz var.’

‘Görebilir miyim?’ diye sordum.

‘Herhangi bir İngiliz veya Kanadalı için bir şey yapmayız’ diye cevapladı, ‘ta ki onlar Eyüp Sabri ve Zinnun'u tahliye edene kadar.’

‘Ama Amerikalıların hizmetindeki İngilizlere Amerikalı gibi muamele etmeyi vaat ettiniz,’ dedim.

‘Olabilir,’ diye karşılık verdi Nazır, ‘lâkin vaatler ebediyen tutulur diye bir şey yok. Şimdi geri alıyorum. Bir vaadin de hududu vardır.’

‘Ama bir vaat ilzam edici değilse, nedir peki?’ diye sordum.

‘Bir teminat,’ diye cevapladı Talat.

Bu ince ayırım belli bir metafizikî anlam taşıyordu, fakat benim o sırada tartışacak başka pratik meselelerim vardı. Dolayısıyla Konya'daki Ermeniler hakkında konuşmaya başladım. Talat giderek sinirlendiğinde, lafa daha yeni başlamıştım. Gözleri çıkmak çıkmak oldu, çenelerini sıktı, bana doğru eğildi ve gürledi:

‘Onlar Amerikalı mı?’

Bu sorunun altında yatan imalar hiç de diplomatik değildi; bana, açıkça sana ne diyordu.

‘Ermenilere itimat edilmez,’ dedi, ‘ayrıca bizim onlara yaptıklarımız Birleşik Devletleri alakadar etmez.’

Kendimi Ermenilerin dostu saydığımı söyledim ve gördükleri muameleye çok üzüldüğümü belirttim. Fakat Talat başını salladı ve konuyu tartışmayı reddetti. O an üstüne gitmenin işe yaramayacağını anladım. Bunun üzerine yine kötü muameleyle karşılaşmış bir başka İngiliz adına konuşmaya başladım.

‘O İngiliz, değil mi?’ diye cevapladı Talat. ‘O halde istediğimi yaparım!’

‘Yiyin onu, isterseniz’ dedim.

‘Hayır,’ dedi Talat, ‘hazmı zor olur.’

Yine kayıtsız bir hal takınmıştı. ‘Gott strafe England!’ diye bağırdı -bildiği birkaç Almanca cümleden biriydi bu. ‘Ermenilerinize gelince, istikbal umurumuzda değil! Sadece bugünü yaşarız! İngilizlere gelince, Washington’a telgraf çekmeni ve Eyüp Sabri ve Zinnun’u bırakana kadar onlar için bir şey yapmayacağımızı yazmanı istiyorum!’

Sonra öne doğru eğilerek, elini kalbinin üstüne bastırdı ve İngilizce olarak şöyle dedi -sanınm bildiği bütün İngilizce bu olmalıydı:

‘Eyüp Sabri-he-my-brudderr!’

Buna rağmen Dr. McNaughton için bir kez daha ricada bulundum.

‘O Amerikalı değil,’ dedi Talat, ‘bir Kanadalı.’

‘Aynı şey saydır,’ dedim.

Pekâlâ, diye cevap verdi Talat, ‘şayet onu bırakırsam, Amerika’nın Kanada’yı müsadere etmeyeceğini vaat eder misin?’

‘Vaat ederim,’ dedim ve bu küçük şakaya ikimiz de güldük.

‘Buraya her geldiğinde,’ dedi giderayak, ‘benden hep bir şeyler çalıyorsun. Tamam, McNaughton’unu alabilirsin!’

Bu görüşme Ermeniler açısından hiç de cesaret verici değildi. Fakat Talat her zaman ‘Eyüp Sabri huysuzluğu’ göstermiyordu. Bir duygudan bir diğerine bir çocuk gibi sıçırıyordu; onu bir gün sinirli kızgın buluyordum, ertesi gün son derece yumuşak ve yardımsever. Dolayısıyla doğasındaki tüm vahşiliğin ortaya çıkmasına neden olan konu hakkında kendisiyle konuşmak için daha yumuşak anlarından birini beklemek mantıklı olacaktı.”⁴⁸⁴

Gerçekten de ilgili dönemin Osmanlı hariciye evrakı incelendiğinde başta Talat Paşa olmak üzere Osmanlı bürokrasisinin Eyüp Sabri Bey’i Malta’daki esaretinden kurtarmak için yoğun bir çabaya giriştiği görülmüştür. Bu hususta çaba harcayanlardan birisi de İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi Üyesi ve Aydın Valisi olan Rahmi Bey’dir. Eyüp Sabri Bey’in yakalanmasının ardından onu kurtarmak için teşebbüste bulunan Rahmi Bey, yaptığı girişimlerle ilgili Sadrazam Talat Paşa’ya yazdığı bir mektupta Eyüp Sabri Bey’in tahliyesi için İngilizlerle görüşüğünü söylemiştir. Ancak İngiliz tarafından Eyüp Sabri Bey’in Fransızlar tarafından tevkif edilmesi nedeniyle meselenin onlarla görüşülüp halledilmesi gerektiği cevabını aldığını bildirmiştir⁴⁸⁵.

Eyüp Sabri Bey’i Malta’daki esaretinden kurtarmak için fikir yürütmeye devam eden Talat Paşa, Rahmi Bey’e cevaben yazdığı bir mektubunda Eyüp Sabri Bey’i kurtarmak için ellerindeki İtilaf devletleri mensubu harp esirlerini takas etmek için çalışmalara devam edilmesine ancak esirlere sert muamelede bulunulmasından kaçınılması gerektiğini

⁴⁸⁴ Henry Morgenthau, *age*, s. 255- 256- 257.

⁴⁸⁵ BOA, DH.KMS.00042.00021.004; BOA, DH.KMS.00042.00021.006.

söylemiştir. Yoksa benzer bir akıbeta Eyüp Sabri Bey’inde uğratılabileceğinden bahsetmiştir⁴⁸⁶.

Eyüp Sabri Bey’i kurtarmak için teşebbüslerini sürdüren Osmanlı yönetimi Papalık makamı üzerinden de bir bağlantı kurmuştur. İsviçre, Bern Sefiri Fuad Bey üzerinden gerçekleştirilen temaslarda Eyüp Sabri Bey’in Fransız esirlerle takas edilerek serbest bırakılması için Papalık makamının aracı olması istenmiştir. Mesele ile ilgili bir yazışma sureti şu şekildedir:

“Fuad Bey’e

Malta’da mevkuf bulunan Eyüp Sabri Bey’in tahliyesi emrinde Papalık makamı nezdinde teşebbüsatta bulunulduğu ve bu sureti hallin İstanbul’ca terviç olduğunun Bern Sefareti seniyesi vasıtasıyla alınan bir telgrafnamede bildirilmiştir. Ahiren Paris’ten alınan malumata nazaran İstanbul Amerika Sefareti’ne Eyüp Sabri Bey’in dokuz Fransız ile mübadelesi hususunda talimat-ı lazime gönderilmiş olduğundan şayet Papalık makamı ile küşat olunan arik-i müzakarat hüsn-ü neticeye muhayyir olacak bir tarz ve revşi haiz değilse Amerika Sefareti vasıtası ile meklubun istihsal olunacağını tekrar ve arzla müsaraat olucacağını müsaraat eylerim. Efendimiz hazretleri.

4 Teşrin-i Sani 916 Cenevre Başşehbenderi”⁴⁸⁷

İlerleyen zamanda İngiltere ve Fransa tarafından alıkonulan Osmanlı şehbenderlerine karşılık bu ülkelerin şehbenderlerinin alıkonulması gündeme gelmiştir⁴⁸⁸. Daha sonra Eyüp Sabri Bey’in tahliyesi meselesi de bu konuya dâhil edilmiştir. İlgili yazışma şu şekildedir:

“Memâlik-i Osmaniye'deki Fransız konsoloslarının bırakılması meselesine gelince şimdilik bu bâbda Amerika sefâretine tebligât ifası muktezî değildir. Zirâ Fransa Vekâleti'nde memurîn-i şehbenderî-i Osmanîden mevkûf hiç kimse olmadığı gibi Hükûmet-i Seniyye Fransız konsoloslarının da azîmetlerine henüz müsaade etmemiş olduğu takdirde Prens Ömer Tosun Paşa'nın Memâlik-i Osmaniye arazisine vusûlüne ve Eyüb Sabri ve Zinnun Beylerin dahi bi't-tahliye kezâlik memâlik-i mezkûreye muvâsalatlarına kadar mezkûr konsolosları mevkûf tutması münasib olur...”⁴⁸⁹

Eyüp Sabri Bey’in iadesi meselesi Osmanlı yönetimi tarafından çok büyük bir önem arz etmektedir. Bunun da en büyük göstergelerinden birisi ilerleyen süreçte Eyüp Sabri Bey’in serbest bırakılmasına karşılık tüm İngiliz ve Fransızların serbest bırakılmasının teklif edilmesidir. İlgili teklif maddesi şu şekildedir: “*Eyüb Sabri ve Zinnun beylerin tahliyesine ve*

⁴⁸⁶ BOA, DH.KMS.00042.00021.008; BOA, DH.KMS.00042.00021.009.

⁴⁸⁷ BOA, DH.KMS.1335.5.18.

⁴⁸⁸ BOA, HR.SYS.2239.3.

⁴⁸⁹ BOA, HR.SYS.2239.4.

mevâki ‘-i gayri müstahkemenin topa tutulmayacağı hakkındaki te’minâta mukabil bi’l-cümle İngiliz ve Fransız tebaa serbest bırakılacaklardır.”⁴⁹⁰

Osmanlı arşivlerinde Eyüp Sabri Bey’in serbest bırakılmasına dair esir olarak kaldığı dört senede Osmanlı yönetimi tarafından yukarda bahsedilen örneklerle benzer yüzlerce girişim vardır. Ancak Birinci Dünya Savaşı’nın bitmesine yakın bir tarihe kadar Eyüp Sabri Bey’in serbest bırakılması sağlanamamıştır. Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi tarafından Osmanlı devletinin politik duruşunun “Eyüp Sabri huysuzluğu” olarak tanımlanması ve Eyüp Sabri Bey’in serbest bırakılması için bu kadar çok uğraş verilmesi onun esaret altındaki diğer Osmanlı vatandaşlarından ayrı tutulduğunu göstermektedir. Öyleki Osmanlı Devleti tarafından serbest bırakılması için bu kadar üzerine düşülen başka kimse olmamıştır. Eyüp Sabri Bey üzerindeki bu ilgi İngiliz Savaş Kabinesi’nde bile tartışma yaratmıştır. Mesele üzerinde düşünüldüğü vakit Eyüp Sabri Bey’e gösterilen bu ilginin temelinde devlet yönetimindeki kişilerin yakın arkadaşı olması, “*Hürriyet Kahramanı*” namıyla Osmanlı Devleti’nde simgeleşmiş bir isim olması ve ülkenin idarecisi konumunda olan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin yöneticilerinden birisi olması etkili olmuştur⁴⁹¹.

Eyüp Sabri Bey’in geçirdiği uzun mahkûmiyet süresi onun sıhhatinde de birtakım tahribatlar yapmıştır. Malta’da Kotonora hastahanesinde tedavi görürken⁴⁹² Sadrazam Talat Paşa’ya kaleme aldığı bir mektubunda esaret günlerini ve sağlık durumunu şu sözlerle anlatmıştır:

“Dersaadette makam-ı sami-i cenab-ı sadareti uzmaya

16 Temmuz 917 Malta’dan

Maruz-ı bendeleridir

Hakk-ı acizanemde adaletsiz muamele olunduğunu amir Malta Üsera Kumandanlığına vuku bulan emr-i sadaret penahileri üzerine bugün kumandanı mumailay hastahaneye vürud ve istifsar-ı hatırla beraber ne gibi bir maruzat ve iştigata bulunduğumu sorması üzerine nazar-ı hayret ve ıstırabımı mucib oldu. Üç sene temadi eden mevkufiyetim esnasında üseranın hakkında tatbik edilen talimat-ı icra eden mumailay kumandan kumandan umum üsera hakkında ifa ettiği muameleden başka acizlerinin ömrünü müstelzim muamele yapmadığını ve umum üseranın bilatefrik cins ve mezhep aynı muamele görmekte oldukları ve hapishanede kapalı bulunmaklığımız ve bir seneden beri yalnız hafatada bir defa üseranın iki saat kadar mukayyiden bir meşiiyet yapmak üzere harice çıkarılması hükümet-i mahalliye’nin ittihaz ettiği usul ve talimat haricinde muamele icra eylemeyeceği derkar ve bittabi hükümet-i matbuanın dahi üserası hakkında aynı veçhile hareket ettiğinden fazla bir imtiyaz talep etmeyip iltizamı sabır ve sükûnet olunuştu. Hastalığının zuhuru

⁴⁹⁰ BOA, HR.SYS.2240.1.

⁴⁹¹ Benjamin C. Fortna, *age*, s. 314.

⁴⁹² BOA, HR.SYS.2240.1.49.

ise mintarafillah bir musibet olup mevkufinin tesir-i küllisi veya İtalya hükümetince bidayet-i tevkif ve kuvve-i müselliha ile vapura hin-i irkabındaki tesirat neticesi olması ve bidayet-i tevkifindeki asar ve en nihayet 1331 senesinde Kanun-i Sani'sinde şiddet-i ızdırabatıyla dört ay hastahane esir firaş olup alınan tedavi neticesi bu müddet zarfında izale olmuş iken yirmi gün akdem yine nüksetmesi ve hapishaneden hastahaneye naklimi tavsiye eden etibba tedavi etmekte ve evvela karaciğer ve böbreklerimde taş veya kum bulunduğu zannolunması ve ameliyat icra olunacağı söylenmiş ve muahharen icra edilen konsültoda mütehassızları tarafından ameliyata ihtiyaç hissetmediği tebeyyül ve tebliğ edildi. Elyevm yaht-ı tedavideyim. Hakkın inayeti ve etibbanın himmeti ile giriftarı olduğum marazın tedavisi memul olup ancak uzun zamandan beri mevkuf bazı kayıkçı esnafının ve Suriye'nin Sayda ve Sur ahalisine mensup takımından dostları yetmiş ve sekseni müteceviz zevatın idame-i mevkufiyetleri nazar-ı sami-i cenab-ı sadaret penahileri tecviz buyurulmayacağı ve hükümeti matbuan nezdinde aynı esnaf-ı haiz mevkuf İngiliz ve Fransız sivil üserası mevcut olacağından bu gibilerin tulu müddet kalmaları da tarafeyn hükümetlerince tasvip edilmeyeceğinden bil vesile arz ve huzur-u samileri ile cereyan edecek hain salifül arz maruzattan ibaret olduğu babında ve herhalde emr-u ferman hazret-i veliyyül emrindir.

Malta'da Kotonora Hastahanesi'nde üsera-yı efrad koğuşunda taht-ı tedavide (549) numroda mukayyed mevkuf Osmanlı üserasından bendeleri Eyüp Sabri.⁴⁹³

2.26. TALAT PAŞA VE İTTİHATÇI HÜKÜMETİN İSTİFASI

Birinci Dünya Savaşı'nın son safhasına girerken savaşın genel gidişatı Osmanlı Devleti ve müttefikleri olan İttifak Cephesi açısından hiç olumlu bir şekilde ilerlememiştir. Fransa içlerinde ilerleyen Alman ordusu 8 Ekim 1918 günü İngilizlerin desteğiyle karşı taarruza geçen Fransızlar karşısında peş peşe yenilgi almaya başlamıştır⁴⁹⁴. Yine aynı şekilde Makedonya bölgesinde de mağlubiyetler alınmıştır. Osmanlı Devleti'nin müttefiki Almanya ile kara bağlantısı kopma durumuna gelmiştir. Avusturya-Macaristan Devleti 14 Eylül 1918 tarihinde barış yapmak için bir konferans toplanmasını önermiştir. Osmanlı Devleti'nin bir diğer müttefiki Bulgaristan ise kötü gidişat nedeniyle iktidar değişmiş, barış taraftarı bir yönetim oluşmuştur⁴⁹⁵.

Sadrazam Talat Paşa savaşın seyrinin mağlubiyete doğru gittiği fark ettiği için yapılacak bir barıştan en iyi şekilde istifade etmek amacıyla 1918 senesinin Eylül ayında Almanya'ya gitmiştir. Berlin'de yaptığı temaslar neticesinde İttifak devletlerinin birlik içerisinde değil, kendi başlarına barış ve savaşı sonlandırma çabalarında olduğunu görmüştür. Bu sebeple eli boş bir şekilde geri dönmek zorunda kalmıştır. Talat Paşa dönüş yolundayken müttefikleri Bulgaristan'ın İtilaf devletleri ile 29 Eylül 1918 tarihinde Selanik Antlaşması'nı imzalayarak savaştan çekildiğini öğrenmiştir⁴⁹⁶. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin müttefikleri ile kara bağlantısı kopmuştur. Almanya da aynı tarihlerde bir barış yapmanın peşine

⁴⁹³ BOA, HR.SYS.2240.1.49.

⁴⁹⁴ Yaşar Arslanyürek, "Bulgaristan Cephesi'ndeki Gelişmelerin Mondros'a Etkisi", *KSÜSB*, Cilt 16, Sayı 1, Nisan 2019, s. 25.

⁴⁹⁵ Hasan Babacan, *age*, s. 184.

⁴⁹⁶ Temuçin Faik Ertan, "Birinci Dünya Savaşı'nı Sona Erdiren Mütarekelerin Karşılaştırmalı Analizi", *II. Uluslararası Tarih Sempozyumu: 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı*, 16- 18 Ekim İzmir 2014, s. 493.

düşmüştür. Yenilgi kesinleşince 5 Ekim 1918 günü Osmanlı Devleti, Almanya ve Avusturya-Macaristan ayrı ayrı Wilson Prensiplerine⁴⁹⁷ bağlı kalınacak şekilde barış yapmak istediklerini ilân etmiştir⁴⁹⁸.

İstanbul'a dönen Talat Paşa'nın ilk işlerinden birisi Sultan Vahdettin ile görüşmek olmuştur. Yapılan görüşmede savaş nedeniyle ortaya çıkan vaziyet nedeniyle Sultan Vahdettin, Talat Paşa'ya istifa etmesini telkin etmiştir. Bunun üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin meclis gurubuyla toplantı yapan Talat Paşa 7 Ekim 1918 günü istifasını vermiştir. Ancak sadaret makamına yeni bir sadrazam geçene kadar Talat Paşa görevine devam etmiştir. Yeni kurulacak kabine için Sultan Vahdettin Tevfik Paşa'yı görevlendirmiştir. Talat Paşa'nın yönlendirmesi ile Tevfik Paşa kuracağı kabine de iki İttihatçı isime yer vermiştir. Ancak Tevfik Paşa yeni bir kabine kurmakta muvaffak olamamıştır. Bu sebeple kabine kurma görevini Sultan Vahdettin, Ahmet İzzet Paşa'ya vermiştir⁴⁹⁹. Yeni kurulan kabine 14 Ekim 1908 günü göreve başlamıştır. Talat Paşa hükümetten çekilmiştir ama Ahmet İzzet Paşa'nın kabinesinde Şeyhülislam Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi, Cavit, Ali Fethi (Okyar) ve Rauf (Orbay) Beyler gibi İttihatçı isimler kendilerine yer bulmuştur⁵⁰⁰.

Talat Paşa'nın istifa etmesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Mahmut Şevket Paşa'nın katledilmesinden sonra başlayan mutlak iktidar döneminin de sonunu getirmiştir. Cemiyet savaşın kaybedilmesinden Bulgaristan'ı sorumlu tutulmuştur. Çünkü Makedonya cephesinin çökmesiyle beraber İstanbul İtilaf devletlerinin tehditlerine açık bir hâle gelmiştir. Öte yandan

⁴⁹⁷ Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde taraflar arasında yapılacak barışın temel ilkelerini belirlemek üzere Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson tarafından 8 Ocak 1918 tarihinde on dört maddelik bir bildiri yayımlanmıştır. Yayımlanan bildiri Wilson Prensipleri olarak isimlendirilmiştir. Ulusların kendi kaderlerini tayin edebilmesini temel alan Wilson Prensiplerinin on ikinci maddesinde özetle Osmanlı Devleti bağımsız bir devlet olarak kalması istenilmiştir. Ancak bu madde "*Boğazların milletlerarası bir idarenin teminatı altında bütün milletlerin ticaret ve ulaşımına açık bulundurulması, İmparatorluğun Türklerle meskûn kesimlerine tam bir hükümranlık halinde tanınması, ancak Türk hâkimiyetinde bulunan diğer milletlere de yaşama ve kolayca gelişme imkânının teminat altına alınması, yani muhtariyet tanınması*" şeklinde şerhler içermiştir. Önerilen şartlar o günün koşulları düşünüldüğünde Osmanlı kamuoyu için gayet makul görülmüştür. Mondros Mütarekesi imzalanmadan önceki günlerde prensiplerin on ikinci maddesi bir umut doğurmuştur. Deniz Bilgen, "Wilson İlkelerine Türk Kamuoyunun Tepkisi ve Bunun Amerikan Basınına Yansıması", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 5, Sayı 18, 1996, s. 123- 124.

⁴⁹⁸ Hasan Babacan, *age*, s. 185.

⁴⁹⁹ Hasan Babacan, *age*, s. 186.

⁵⁰⁰ Selçuk Ural, "Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin Programı ve Mebusan Meclisindeki Yansımaları", *A. Ü. Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 27 Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı, Erzurum 2005, s. 275.

Talat Paşa kabinesinde görüş ayrılıkları da vardır. Enver Paşa'nın başını çektiği hizip savaşa devam etmekten yana taraf olmuştur ama bu düşünceleri gerçekleştirmemiştir⁵⁰¹.

2.27. MONDROS MÜTAREKESİ

Birinci Dünya Savaşı'nın son safhasına gelince Osmanlı Devleti'nin de içinde bulunduğu İttifak devletlerinin yenilgisi artık kesinleşmiştir. Bu durumda en büyük amil Amerika Birleşik Devletleri'nin İtilaf cephesinden savaşa katılması olmuştur⁵⁰². Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri'nin yayımlamış olduğu Wilson Prensipleri İttifak devletlerinin barış yapmalarının önünü açmıştır. Meseleye Osmanlı Devletinin özelinde bakılırsa Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerde Osmanlı Devleti'nin varlığının devam ettirileceğinin vaat edilmesi cazip gelmiştir. Ancak ileride görülmüştür ki İtilaf devletleri Wilson Prensipleri konusunda samimi davranmamışlardır. Makedonya cephesinin çökmesiyle İstanbul'un açık bir hedef haline geldiğinden bahsetmiştik. İtilaf devletleri 5 Ekim 1918 günü Trakya bölgesine yapılacak bir taarruz hareketi için hazırlık yapmaya başlamıştır. Vaziyetin farkında olan Osmanlı Devleti, İspanya'nın arabuluculuğu ile iki kez barış teklifinde bulunmuş ancak bir cevap alamamıştır. İttihatçı Talat Paşa hükümetinin iktidarı devretmesi üzerine işbaşına gelen Sadrazam Ahmet İzzet Paşa da ilk iş olarak barış yapmaya çalışmıştır. İngiltere bu sefer sulh teklifini kabul etmiştir. Bunun üzerine görevlendirilen Bahriye Nazırı Rauf Paşa başkanlığında bir heyet mütareke çalışmalarına başlamıştır⁵⁰³.

Mütareke antlaşması 27 Ekim 1918 günü Mondros'ta bulunan Agamemnon zırhlısında Bahriye Nazırı Rauf Bey ve Amiral Galthpore başkanlıklarındaki heyetlerin görüşmeleriyle başlamıştır. Nihayet 30 Ekim 1918 günü karşılıklı imzalar atılarak ateşkes antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmanın detayları bu çalışmanın konusu değildir. Bu sebeple özetle söylenecek olursa antlaşmada Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetlerinin silahsızlandırılması, ordunun teslim olacak birlikleri, boğazların İtilaf devletlerinin kullanımına açılması ve onların kontrolüne bırakılması gibi tedbirler yer almıştır⁵⁰⁴. Ancak antlaşmanın yedinci ve yirmi dördüncü maddeleri büyük bir tartışmaya sebep olmuş ve Osmanlı Devleti'nin işgalini

⁵⁰¹ Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa Makedonya'dan Orta Asya'ya 1914-1922 Cilt 3*, 15. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2019, s. 454.

⁵⁰² Tuğçe Kaya, "ABD Birinci Dünya Savaşı Sırasında Neden Osmanlı Devleti'ne Doğrudan Savaş İlan Etmedi? Amerikan Gizli Belgeleri Üzerine Bir İnceleme, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 19, Sayı 39, Güz 2019, s. 534.

⁵⁰³ Cemil Öztürk, "Mondros Mütarekesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 30, TDV Yayınları, İstanbul 2005, s. 271- 272.

⁵⁰⁴ Enver Ziya Karal, *age*, s. 559.

hazırlamıştır. İlgili madde şu şekildedir: “*Yedinci Madde: Müttefikler emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda herhangi sevkulceyşi noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır. Yirmi Dördüncü Madde: Vilâyat-ı sittede iğtişâş zuhurunda mezkûr vilâyetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını itilâf devletleri muhafaza ederler.*”⁵⁰⁵ Gelecek günlerde İtilaf devletleri bu maddeyi kullanarak Osmanlı Devleti’nin topraklarında keyfi işgaller gerçekleştirmiştir.

Osmanlı Devleti Mondros Ateşkes Antlaşması’nın imzalanması ile Osmanlı Devleti’nin asırlardır devam eden çöküşünün nihayet bulacağı anlaşılmıştır. Bahsi geçen maddeleri dayanak alan İtilaf devletleri mütareke döneminde Osmanlı Devleti’ne ait topraklarını bir bir işgale başlamıştır. Öyle ki Osmanlı Devleti’nin bağımsızlığı tamamen tehlikeye girmiştir. Bu durum Anadolu’da işgallere karşı büyük bir direnişin başlamasıyla Türk tarihinde Milli Mücadele dönemi ismi verilen yeni bir safhanın başlamasına neden olmuştur. Bu çalışmanın ana karakteri olan Eyüp Sabri Akgöl başlayacak olan Milli Mücadele’nin de önemli aktörlerinden birisi olmuştur. Gelecek bölümlerde tarihi süreç işlenirken Eyüp Sabri Akgöl’ün faaliyetleri de anlatılmıştır.

⁵⁰⁵ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku Ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953, s. 520- 521- 524.

BÖLÜM 3: MÜTAREKE VE MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'İNDE EYÜP SABRİ BEY

Meşrutiyet devri Osmanlı Devleti'nin hukuki varlığının ortadan kalktığı 1 Kasım 1912 tarihine kadar devam etmiştir⁵⁰⁶. Ancak Mondros Ateşkes Anlaşması'nın imzalanmasından sonra Meşrutiyet devrinin bu dört yıllık dönemi Mütareke ve Milli Mücadele dönemleri olarak da isimlendirilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle beraber dünyadaki yeni siyasi düzen Batı medeniyeti ile Rusya'da ortaya çıkan 1917 Ekim Devrimi'nden sonraki Marksist-Leninist çizgideki kutupların arasında şekillenmiştir. Türkiye bu iki kutubun arasında varlık mücadelesi vermiştir. İki kutuplu düzenin gerek Türk milletinin varlık mücadelesinde gerek Eyüp Sabri Akgöl'ün siyasi yaşamında nasıl bir yansıma yarattığını çalışmanın bu bölümünde inceleyeceğiz. Yine aynı dönemde Türkiye içerisinde de iki yapı vardır. Bunlardan birincisi Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'da bulunan Padişah ve kabinesidir. İkincisi ise Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde örgütlenen, Eyüp Sabri Akgöl'ün de dâhil olduğu milliyetçi oluşum Müdafaa-i Hukuk hareketidir. Mütareke dönemi Ankara'nın dışarda İtilaf güçlerinin dayatmalarıyla savaşması ve içerde de İstanbul hükümeti ile çatışmasıyla geçmiştir⁵⁰⁷.

3.1. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN SON KONGRESİ VE CEMİYETİN FESHEDİLMESİ

Mondros Antlaşmasıyla beraber mütareke dönemi başlamış ve Osmanlı Devleti'nin yönetiminin tek hâkimi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti kısa bir süre önce iktidardan çekilmiştir. Meşrutiyet devrinin en popüler yerlerinden birisi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi binası bu süreçte sadece üst düzey İttihatçıların uğradığı bir yer haline gelmiştir. Ortaya çıkan karamsar durumdan dolayı mütareke antlaşmasının akabinde Talat Paşa önderliğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti kongresi, Merkez-i Umumi binasında yüz yirmi kadar üyenin katılımıyla 1 Kasım 1918 günü toplanmıştır. Kongre Cihan Harbi'nde alınan mağlubiyetin getirdiği matem havasıyla başlamıştır. Cemiyetin lideri olarak kabul gören Talat Paşa kongreye de başkanlık etmiştir⁵⁰⁸.

⁵⁰⁶ Ekin Erdem, “Türk Ulus Devletinin Kuruluş Sürecinin Demokratik Temelleri: 30 Ekim 1922 TBMM Görüşmeleri”, *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, 2019, s. 157.

⁵⁰⁷ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt II: Mütareke Dönemi 1918- 1922*, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, 1986 İstanbul, s. 3- 4.

⁵⁰⁸ Hasan Babacan, *age*, s. 187- 188.

Kongrede bir konuşma yapan Talat Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tarihçesini anlatan sözlerinden sonra güncel siyasi durumu yorumlamıştır. Son olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidardan çekildiğini ve tüm yönetiminin liderler de dâhil olmak üzere istifa ettiğini söylemiştir. Bu sebeple Cemiyet hakkında nihai kararları üyelerin vereceğini belirlemiştir⁵⁰⁹.

Kongre sürecinde iki görüş etrafında tartışmalar yaşanmıştır. Bunlar tüm İttihatçı kadroların tasfiye edilerek cemiyetin tamamen aktif siyasi yaşamdan çekilmesi ile daha önce siyasi yaşamda ismi ön plana çıkmamış, haklarında herhangi bir olumsuz kanı olmamış İttihatçılar tarafından yeni bir parti kurularak siyasi yaşama devam edilmesidir. Görüşmelere sonucunda ikinci görüş üzerinde karar kılınmıştır. Yeni kurulacak siyasi oluşumun hazırlanması için bir komisyon oluşturulmuştur. Görüşmelerin devam ettiği üçüncü günde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderlerinden bazılarının yurt dışına çıktıkları duyulmuştur. Kongre 5 gün kadar sürmüştür. Nihai olarak çoğunluğun kararıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti isminin tarihe karışarak ortadan kalktığı kabul edilmiştir⁵¹⁰.

3.2. İTTİHATÇI LİDERLERİN YURT DIŞINA ÇIKIŞI

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından galip taraf olan İtilaf Devletlerine ait askeri güçlerin İstanbul'a çıkmaması için ortada pek fazla bir sebep kalmamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti ise mağlup olan Osmanlı Devleti'nin iktidarını elinde tuttuğu için galipler tarafından savaş suçlusu ilân edilmesine kesin gözle bakılmıştır. Bu sebeple Eyüp Sabri Bey'inde katıldığı İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi toplantısında Cemiyetin liderlerinin bir kısmının Türkiye topraklarından ayrılması üzerinde karar kılınmıştır⁵¹¹.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendisini tarihe mal edeceği son kongresi toplanmışken, geçmişte yaptıkları ihtilal sayesinde Osmanlı Devleti'nin kaderine hükmetmiş, kendi iradelerini Padişah'ın iradesinin bile üzerinde tutan Cemiyetin lider kadrosunun önemli bir kısmı 1918 senesinin ilk haftasında, bir gece yarısı İstanbul boğazında, Kırım'ın Gözleve limanına dümen kırarak akan R-01 isimli Alman torpidosunda sessizce buluşmuştur⁵¹². Torpidoda bulunan kişiler Talat Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa, Doktor Nazım, Doktor

⁵⁰⁹ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt III: İttihat ve Terakki Bir Çağın Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, s. 552- 553.

⁵¹⁰ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt II: Mütareke Dönemi 1918- 1922*, s. 51.

⁵¹¹ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 468.

⁵¹² Murat Bardakçı, *Enver*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 38.

Bahaeddin Şakir, Doktor Rusuhi Beyler ile Eski Beyrut Valisi Cemal Azmi Bey ve Eski İstanbul Emniyet Müdürü Bedri Bey'dir⁵¹³.

Liderlerin yurt dışına neden çıktıkları üzerine yorum yapılırken öne çıkan başlıca üç başlık vardır. Bunlar; İtilaf Devletleri tarafından savaş suçlusu ilan edilme ihtimalleri, tahta yeni çıkmış sayılan ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı mesafeli duruşuyla bilinen Sultan Vahideddin'in Cemiyetin liderlerini tutuklatarak yargılama ihtimalinin bulunması ile 1915 senesinde meydana gelen Ermeni Tehciri⁵¹⁴ sebebiyle yargılanma ihtimallerinin bulunmasıdır. Liderler sonraki vakitlerde Ermeni Tehciri nedeniyle yurt dışına çıktıklarından bahsetmemişlerdir. Ancak ülkeden ayrılmak ve Alman torpidosuna binmek için hareket ettikleri esnada kendileriyle beraber olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kâtib-i Umumisi Mithat Şükrü Bleda'nın refikası Hatice Hanım Talat Paşa'ya eşi Mithat Şükrü Bey'in Ermeni Tehciri ile ilgisi olup olmadığını sormuştur. Talat Paşa da kendisine hiçbir alakasının bulunmadığını söylemiştir. Bunun üzerine Hatice Hanım *"Mademki icraatta mesuliyet hissesi yoktur, o halde gidişinin sebebi nedir?"* diyerek sitem dolu bir söz söylemiştir. Neticede Mithat Şükrü Bleda ülkeyi terk edecek olan kafilenden ayrılarak ülkede kalmıştır⁵¹⁵. Anlatılan bu hadiseden yorum yapılarak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderlerinden olan Ohrili Eyüp Sabri Akgöl'ün neden diğer arkadaşlarıyla beraber yurt dışına çıkmayarak ülkede kaldığı netleştirilebilir. Çünkü Birinci Dünya Savaşı'nın henüz başlarında iken Osmanlı toprakları dışında yakalanarak esir düşüp Malta adasına gönderilen Eyüp Sabri Bey, ancak savaşın son zamanlarında serbest kalarak ülkeye dönmüştür. Bu sebeple 1915 yılında gerçekleşen Ermeni Tehciri ile hiçbir alakası olmamıştır. Bu yüzden de Mondros Mütarekesi'nin akabinde ülkeden ayrılmak zorunda kalan İttihatçı liderlerin kfilesinde bulunmamıştır.

İttihatçı liderlerin yurt dışına çıkmalarında Ermeni Tehciri'nin önemli bir neden olduğunu kanıtlayan bir ifade de yurt dışına çıkan isimlerden birisi olan Dr. Nazım Bey'in 1926 Ankara İstiklal Mahkemesi yargılamalarında ifade ettiği *"Enver Paşa, Talat Paşa, Baha Şakir Doktor Nazım harb mesulü sıfatıyla bemehal gidecek dediler, çünkü Hristiyanların*

⁵¹³ Hasan Babacan, *age*, s. 191.

⁵¹⁴ Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri ile savaşırken Başta Rusya olmak üzere yabancı devletler tarafından kışkırtılan Anadolu'da yaşayan Ermeniler doğu bölgesi başta olmak üzere birçok isyana girişmiştir. Doğu Anadolu'yu Rusların ele geçirmelerine yardım etmişlerdir. Birçok şehirde Müslüman halka karşı katliam yapmışlardır. Küresel boyutta birçok cephede savaşan Osmanlı Devleti, Ermeniler nedeniyle ortaya çıkan hadiselerin önüne geçmek için onları zorunlu göçe tabi tutmuştur. Ermenilerin büyük çoğunluğu Halep ve civarına göç ettirilmiştir. Ahmet Altıntaş, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Tehcir Kararı Alması ve Uygulanması", *Akû Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2005, s. 77.

⁵¹⁵ Murat Bardakçı, *age*, s. 41- 42.

bunların üzerinde büyük husumeti vardır denildi. Merkez-i Umumi'den olan dokuz kişi orada vardı. Eyüp Sabri Bey, Ziya Gökalp Bey, Midhat Şükrü Bey, Baha Şakir Bey, bendeniz vardım.” Sözleridir. Dr. Nazım Bey'in bu ifadesi ile Eyüp Sabri Bey'in Ermeni Tehciri ile bir alakası olmadığı için ülkede kaldığı kesinleşmiştir⁵¹⁶.

Alman torpidosu Karadeniz sularında Kırım kıyılarına doğru ilerlerken İttihatçı liderler bundan sonra ne yapacakları üzerine konuşmaya başlamışlardır. Talat Paşa kendilerinin siyasi varlığının artık sona erdiğini, bu sebeple Avrupa'ya geçip köşeye çekilerek istikbalde nelerin olacağını bekleyip görmeleri gerektiğini söylemiştir. Talat Paşa'nın bu sözleri bir yol ayrımı doğurmuştur. Enver Paşa, Talat Paşa'nın fikirlerine katılmamıştır⁵¹⁷.

İttihatçı liderler yola çıktıkları gecenin sabahında Gözleve limanına ulaşmışlardır. Nihai hedefleri önce Akmesçit'e varıp oradan da Berlin'e gitmektir. Ancak Berlin istikametinde yola çıkan İttihatçılar içinde bir eksik vardır. Enver Paşa arkadaşlarından ayrılarak kendi kaderini çizeceği yeni bir istikamet belirlemiştir⁵¹⁸.

3.3. TECEDDÜD FIRKASI

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin lider kadrosunun önemli bir kısmı cemiyetin kongresi devam ederken ülke dışına çıkmıştır. Önceden de bahsedildiği gibi kalan üyeler İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin varlığını sonlandırarak isimleri herhangi bir olaya karışmamış İttihatçılar tarafından yeni bir siyasi fırka kurulmuştur. Kurulan bu siyasi oluşuma Teceddüd Fırkası ismi verilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mirası üzerine kurulan Teceddüd Fırkası, her ne kadar kamuoyuna farklı bir siyasi yapılanmaymış izlenimi göstersede asıl kimliğini gizli tutumamıştır. Ancak İttihatçı kimlik üzerine gelen eleştiriler sebebiyle fırkadan ayrılamak zorunda kalan kişiler olmuştur. Ohrili Eyüp Sabri Bey'de bu yeni yapılanmanın başından sonuna kadar içinde bulunmuş ve merkez heyetinde görev almıştır⁵¹⁹.

Teceddüd Fırkası'nın yedi ay gibi kısa bir ömrü olmuştur. Ancak bu yeni Fırka İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tüm organlarını devraldığı için Anadolu'daki taşra teşkilatları başta

⁵¹⁶ *Hâkimiyet-i Milliye*, 18 Ağustos 1926, Numara 1836, s. 4.

⁵¹⁷ Hasan Babacan, *age*, s. 194.

⁵¹⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 474.

⁵¹⁹ Tarık Zafer Tunaya, *age*, 93- 94.

olmak üzere Mondros Mütarekesi'nin devamında başlayan işgale karşı direnişi başlatan ve Wilson Prensipleri'ni savunan Müdafaa-i Hukuk hareketlerinin öncüsü olmuştur⁵²⁰.

Mütareke döneminde Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kapatılmasında sonra Damat Ferit Paşa hükümeti tarafından Teceddüd Fırkası 5 Mayıs 1919 tarihli Meclis-i Vükela kararı ile kapatılmıştır. Kapatılmasına gerekçe olarak kapanan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyelerinin Teceddüd Fırkası'nın da yönetiminde olaması ve birçok üyesinin de tutuklu bulunması gösterilmiştir. Teceddüd Fırkası kapatıldıktan sonra birçok üyesi Malta'daki esir kampına gönderilmiş bazıları da divan-ı harpte yargılanmıştır⁵²¹.

3.4. KARAKOL CEMİYETİ VE EYÜP SABRİ BEY

İttihat ve Terakki Cemiyeti son kongresini yapıp dağıldıktan sonra yurt içinde kalan İttihatçıların önemli bir kısmı ülkede gerçekleşen işgallere karşı direniş göstermiştir. Bu direniş sırasında İttihatçıların kurduğu teşkilatlardan birisinin adı da Karakol Cemiyeti'dir. Karakol Cemiyeti, Sabık Sadrazam Talat Paşa tarafından Birinci Dünya Savaşı'nın son günlerine doğru eski İaşe Nazırı Kara Kemal Bey'e verilen emir üzerine kurulmuştur⁵²².

Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul, stratejik önemi nedeniyle büyük askeri kışlalar ve mühimmat depolarına sahip olmuştur. Ayrıca askeri anlamda tecrübeli insanların büyük çoğunluğu da İstanbul'da bulunmaktaydı. Bu nedenle Mütareke sonrası Anadolu'da başlatılacak Milli Mücadele için işgalcilerin kontrolündeki İstanbul'da bulunan insan ve silah kaynaklarının Anadolu'ya kaçırılması büyük bir önem taşımıştır. Karakol Cemiyeti de burada devreye girerek bu misyonda önemli bir rol oynayarak kaynakların Anadolu'ya sevk edilmesinde çalışmıştır⁵²³.

Eyüp Sabri Bey, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın yanına katılmadan önce Karakol Cemiyeti'nin gerçekleştirdiği faaliyetlerin Anadolu ayağının ilk noktası olan Üsküdar'da çalışmıştır. Karakol Cemiyeti'nin Üsküdar'da bulunan en önemli isimleri Ohrili

⁵²⁰ Bahar Arslan, "Mütareke Döneminde İttihatçılık: İzmir'de Teceddüt Fırkası (11 Kasım 1918-5 Mayıs 1919)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 20, Sayı 40, 2020, s. 357- 358.

⁵²¹ Tarık Zafer Tunaya, *age*, 101- 102.

⁵²² Erdal Aydoğan, Asaf Özkan, "İstanbul'da Bir Ara Seçim: Yenibahçeli Şükrü Bey ile Nurettin Paşa'nın Mebusluğu Meselesi ve İstanbul Gizli Grupları Arasındaki Mücadele", *Belgi*, Sayı 3, Kış 2012, s. 325.

⁵²³ Musa Gürbüz, *Karakol Cemiyeti*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1987, s. VII.

Eyüp Sabri, Tılçalı Süleyman ve Ahmet Halim Beylerdir. Bu isimler faaliyetlerini hayati tehlike altında ve yapılan tüm masrafları kendi ceplerinden yaparak gerçekleştirmişler⁵²⁴.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir organı ve Ohrili Eyüp Sabri Bey'in başkanlığında kurulmuş olan İttihad-ı Seyr-u Sefain Anonim Şirketi Osmaniyesi de Karakol Cemiyeti'nin taşımacılık işlemlerinde faaliyet göstermiştir. Bunu Eyüp Sabri Bey'in Cumhuriyet döneminde Çorum Milletvekili iken Karakol Cemiyeti bünyesinde Milli Mücadele'ye emeği geçen ve zor durumda kalmış Recep Kaptan isimli birisine yardım yapılması amacıyla yazdığı bir mektubundan öğrendik. İlgili mektubun içeriği şu şekildedir:

“Huzur-u Samilerine

Çok muhterem efendim

Hidemat-ı vatan erbabına karşı daima izhar buyrula gelen himaye ve hissiyatı âli cenabelerinize yakinen vakıf ve ekserisinde şahidi bulunduğum için bu sınıftan bir biçareye hakkında da iltaf-ı mahsusayı devletleri niyaza mücaseret ediyorum. İstiklal harbi esnasında ve bu harbin devamı müddeti zarfında Karadeniz Ereğlisi'nden İstanbul Boğazı'na kadar düşmanın en bi-aman salvetlerine sahne olan bu sahalarda harb-i saike-i hamiyetle Kuvay-ı Milliye'nin muhtaç bulunduğu mevâtı harbiyenin Anadolu'ya izhar ve ithaline vasıta ve yüke malen ve bedenlen vakf-ı nakd ve hayat eylediği irade-i fehmaneleriyle o havalide yapılan tahkikatta da sabit olmuş Recep Kapudan denizde mehd ve malül bir zavallı sekiz aydan beri Ankara'da erbab-ı kerim/kerem himmet ve muavenetleriyle muntazır latif ve atifet-i devletleridir. Cidden sayan-ı merhamet ve bu latif ve atifet olan bu zavallıya Ankara'ya vürudundan dört ay sonra irade-i sanileriyle verilen yüz elli liradan ibaret atiyeye ancak o müddet zarfındaki masarifatına tekabül idebilmiş ve bugün ise ve bugün ise muhtaç ve perişan bir halde kalmıştır. Ati-i hazıra ve atiyeye ciddi bir misal teşkil eden hidematından sonra sinu ve maluliyeti itibariyle çalışabilmekten mahrum ve hakkı sayışteyi atifet-i devletleridir. Lütfen bu ve malul emektara bir münasip miktar atiyenin daha ihsan ve itasına müsâade ve irade burulmasını tavtiyetlerle arz ve istirham ederim. Çok muhterem efendim.

Çorum Mebusu Eyüp Sabri AKGÖL fi/ 3 Teşrin-i evvel 939”⁵²⁵

3.5. EYÜP SABRİ AKGÖL'E İTHAF EDİLEN KİTAP: BİR ESİRİN HATIRALARI

Eyüp Sabri Bey'in yaşamını ele alan bu çalışmada Mütareke dönemindeki gelişmeler anlatılırken aynı zaman diliminde gerçekleşen bir hadise kamuoyunda ve birçok akademik araştırmada isim benzerliğinden kaynaklanan bir karışıklık nedeniyle Ohrili Eyüp Sabri Bey'e mal edildiği anlaşılmıştır. Bu karışıklığın düzeltilmesi amacıyla ilgili başlığın hazırlanması zaruri olmuştur.

⁵²⁴ Yaşar Semiz, Ömer Akdağ, *Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2011, s. 71.

⁵²⁵ Çorum Milletvekili Eyüp Sabri Akgöl'ün Recep Kaptan adlı birine yardım edilmesini isteyen mektubu. *BCA*, 030.01.00.00.17.95.7.

Eyüp Sabri Bey'in Malta'daki esaretinin bitiminde ülkesine döndüğü zaman ile Milli Mücadeleye katıldığı dönem arasında geçen vakitleri tesadüfi bir şekilde kapsayan zaman diliminde bir kitap yazılmıştır. Kitabın Ohrili Eyüp Sabri Bey'e ait olması mümkün değildir. Söz konusu kitabı kaleme alan Gaziantep Mutasarrıflığı Defter-i Hakâni Memuru Eyüp Sabri isminde bir kimse, kitabında mütareke döneminin başlaması ile İngilizlere esir düşmesini, sonrasında da Orta Doğu'daki İngiliz esir kamplarında başından geçen ve tanık olduğu hadiseleri kaleme almıştır.

İlgili kitap ilk olarak “*Bir Esirin Hatıraları*” ismiyle 1922 senesinde Ankara’da yayımlanmıştır⁵²⁶. Daha sonra 1978 senesinde Tercüman Gazetesi’nin hazırlamış olduğu 1001 Temel Eser isimli seri kapsamında bugünkü alfabeye çevrilerek, yanına “*Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz*” isminde Yunan işgali sırasında Balıkesir ve çevresinde görülen mezalim ile zorla Yunanistan’a götürülen Türk esirlerinin anılarının anlatıldığı bir kitapçık eklenerek “*Esaret Hatıraları*” başlığıyla tekrardan neşredilmiştir⁵²⁷.

Öncelikle kitabın içeriğinden bahsettikten sonra neden Ohrili Eyüp Sabri Bey’e ithaf edildiğini ve neden ona ait olamayacağını açıklamak gerekmektedir.

Kitap Mondros Mütarekesi’nden bir buçuk ay kadar sonra Antep şehrine gelen İngiliz müfrezelerinden bahsedilmesiyle başlar. Zamanın Antep Mutasarrıfı Celal Bey sayesinde İngilizlerin Antep ve çevresini gayri hukuki şekilde işgal etmelerinden söz eder. Şehrin meşru idarecisi olan Mutasarrıf Celal Bey hiçbir şekilde İngiliz işgaline ses çıkarmamış ve onlardan gelen talepleri yerine getirerek, şehrin idaresini hukuksuz bir biçimde işgalcilere devretmiştir. Bu süreçte Tehcir edilen Ermenilerin bir kısmının geri getirilerek bölgedeki Türk muhacirlere ait evlere yerleştirildiğinden de bahsedilmiştir. Kitabın yazarı görevli bulunduğu mutasarrıflıkta memur arkadaşları ile beraber 23 Ocak 1912 günü Mutasarrıf Celal Bey’in göz yummasıyla, Ermeni tehciri sırasında sert davranışlarda bulunduğu iddiasıyla İngiliz işgal kuvvetleri tarafından tevkif edilmiş ve 9 ay 6 gün süren esareti başlamıştır. Tutuklanan memurlar Halep’e sevk edilmişlerdir. Orada bir ahırda tutulup sürekli Ermeniler tarafından hakarete maruz bırakılmışlardır. Bir aydan fazla Halep’te esir tutulduktan sonra Mısır’daki kamplara gönderilmek üzere yola çıkarılmışlardır. Mısır’da esir Osmanlı askerlerinin de

⁵²⁶ Bkz.: Eyüp Sabri, *Bir Esirin Hatıraları*, Öğüd Matbaası, Ankara 1338 (1922). Bkz: Eyüp Sabri Akgöl’ün yazdığı iddia edilen *Bir Esirin Hatıraları* isimli kitabın ilk nüshası Ek-24.

⁵²⁷ Bkz.: Nejat Sefercioğlu, *Esaret Hatıraları: Bir Esirin Hatıraları ve Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz*, Tercüman, İstanbul 1978.

tutulduğu Heliopolis kampında esir edilmiştirler. Kitapta esir Osmanlı vatandaşlarının İngilizler tarafından hangi şartlarda tutuldukları hakkında geniş bilgiler verilmiştir. Eser bu açıdan verdiği bilgilerle kıymetlidir. Özellikle hasta olan Türk askerlerinin Ermeni doktorlar vasıtasıyla sürekli yok yere ameliyat edildikleri ve bilinçli olarak gözleri çıkarılmak suretiyle kör edildikleri yazılmıştır. Esaretleri devam ederken bazı esir Osmanlı askerleri tahliye edilerek trenlerle gönderilmeye başlanmıştır. Esir Eyüp Sabri Bey ve arkadaşları da bu askerlerin arasına karışarak firar etmeyi tasarlamışlar ve muvaffak olmuşlardır. Kılık değiştirerek askerlerin arasına karışan Eyüp Sabri Bey bu şekilde esaretten kurtulmayı başarmıştır.

Eserin içeriği ile ilgili malumat verdikten sonra “*Bir Esirin Hatıraları*” isimli kitabın yazarı olan Gaziantep Defter-i Hakâni Memuru Eyüp Sabri Bey’in neden Ohrili Eyüp Sabri Bey olamayacağını tespit etmek gerekmektedir. Öncelikle Ohrili Eyüp Sabri Bey, 1908 senesindeki 10 Temmuz ihtilali nedeniyle büyük bir şöhrete kavuşarak “*Hürriyet Kahramanı*” ilân edilmiştir. Zaten Rumeli coğrafyasının en çok tanınan simalarından birisidir. Mütareke döneminin başlangıcına kadar ülke yönetiminde söz sahibi olmuş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin en üst düzey yöneticileri arasında olmuştur. Osmanlı Devleti’nin Birinci Dünya Savaşı’na girmesiyle beraber ülke toprakları dışında savaşırken esir edilerek Malta’ya götürülmüştür. Eyüp Sabri Akgöl’ün Malta esareti büyük bir siyasi kriz çıkarmış Osmanlı dış politikasının en büyük uğraşlarından birisi onun kurtarılma meselesi olmuştur ki zaten Papalık bile bu sürece dâhil olmuştur. Bu sebeple hem üst düzey bir yönetici olan hem de kamuoyunca tanınan bir şahsiyet olan Eyüp Sabri Bey’in Malta esaretinden kurtulur kurtulmaz Antep şehrinde mütevazı bir memurlukta görev alması mümkün değildir. Teşkilât-ı Mahsusa bünyesinde bir gizli görev nedeni ile bölgeye gitmiş bile olsa tanınırlığının onun memuriyet vazifesi yapmasına engel oluşturması muhtemeldir. İlgili kitabın Eyüp Sabri Bey’in Milli Mücadele döneminde Büyük Millet Meclisi’nde mebusluk yaparken Ankara’da basılması ve yazarı ile adaş olması büyük ihtimalle ileride kitabın tekrar yayımlanırken yazarının Eyüp Sabri Bey sanılmasına neden olduğu düşünülebilir.

İlgili kitabın Eyüp Sabri Bey’e ait olamayacağının nedenlerini söyledikten sonra ispatlarına değinelim. Öncelikle Eyüp Sabri Bey’in Milli Savunma Bakanlığı’ndaki emeklilik dosyasından çıkan bilgilere göre kendisinin Malta esaretinde geçen süreleri vazifeden sayılmıştır. Emekliliği hesaplanırken bu tarihlerde kabul edilmiştir. Nedeni ise Teşkilat-ı Mahsusa’nın Umûr-ı Şarkıyye Dairesi adıyla Osmanlı genelkurmayına bağlı resmi bir birim

olmasından dolayı personelinin resmi görevli sayılmasındandır. Fakat Eyüp Sabri Bey'in emeklilik dosyasında Antep'te bir memuriyetten ve burada esir edilerek hapsedildiğine dair emeklilik dosyasında herhangi bir belge yoktur.

Kitabın yazarı eser içinde 5 yıldır Antep'te memur olduğunu söylemiştir⁵²⁸. Ancak Eyüp Sabri Bey'in o 5 yıllık süre zarfında Antep'te bulunmadığını biliyoruz. Eserde memurların İngilizler tarafından tutuklanma nedenlerinin Ermeni tehcirindeki rolleri olduğu söylenmiştir⁵²⁹. Eyüp Sabri Akgöl ise Ermeni tehcirinden çok önce Balkanlarda esir edilmiştir. Bu sebeple Ermeni tehcirinde rolünün olması mümkün değildir.

“*Bir Esirin Hatıraları*” kitabının Eyüp Sabri Bey'e ait olmadığını ispat eden en önemli delil ise mezkûr kitapla ilgili Sebîlürreşâd'ta⁵³⁰ yayımlanan bir yazıdır. “*Faideli bir eser*” başlığıyla ilgili dergide tanıtımı yapılan “*Bir Esirin Hatıraları*” kitabının yazarı o dönemde Ankara'da Defter-i Hakâni Memuru olan ve Sabık Antep Defter-i Hakâni Memuru Balıkesirli Eyüp Sabri Bey olarak “...geçenlerde mühim ve bütün Müslümanlar için ibret-i amiz bir kitap neşredildi. Bir nüshasını bizim de aldığımız bu kitabın muharriri Ankara Defter-i Hakâni Müdüriyeti'nde bulunan (Balıkesirli Eyüp Sabri Bey)dir. mumaileyh (1334) senesinde Gazi Aynteb'de bulunuyordu.” Sözleriyle bahsedilmiştir⁵³¹. Yani “*Bir Esirin Hatıraları*” kitabının yayımlandığı tarihle aynı zamanda yayımlanan bu tanıtım yazısında ilgili kitabın yazarının Ohrili Eyüp Sabri Bey olmadığı açıkça yazılmış, böylelikle de Ohrili Eyüp Sabri Bey'in Mütareke döneminde Gaziantep şehri ile bir alakasının bulunmadığı kesinlik kazanmıştır.

3.6. MİLLİ MÜCADELE'NİN BAŞLAMASI

Osmanlı Devleti açısından Birinci Dünya Savaşı'nın askeri safhasının son demleri yaşanırken İtilaf Devletleri karşısında aldığı mağlubiyet kesinleşmiştir. Balkan Savaşlarında Avrupa'daki topraklarının neredeyse tamamını kaybetmiş olan Osmanlı Devleti şimdi de Asya'da Anadolu'ya kadar olan topraklarını kaybetmiştir. Cihan Harbi'nin çatışma ortamını

⁵²⁸ Nejat Sefercioğlu, *age*, s. 18.

⁵²⁹ Nejat Sefercioğlu, *age*, s. 28- 29.

⁵³⁰ Sebîlürreşâd dergisi Meşrutiyet döneminde ilk olarak Sırat-ı Müstakim adıyla yayın hayatına başlamıştır. İslamcı bir çizgide 1965 yılına kadar yayımlanmaya devam etmiştir. Adem Efe, “Uzun Soluklu İslâmî Bir Dergi: Sebîlürreşâd (Tarihçesi ve Bazı Sosyo-Kültürel Problemlere Yaklaşımı)”, *Marife*, Yıl, 8, Sayı 2, Güz 2008, s. 155.

⁵³¹ “Faideli Eserler: Bir Esirin Hatıraları”, *Sebîlürreşâd*, Cilt 20, Sayı. 511, Temmuz 1338 (1922), s. 204. Bkz: Ek-25.

sona erdirecek olan mütareke antlaşmalarından birisi olan Mondros imzalanmadan önce İtilaf güçleri arasında liderliği elinde bulunduran İngiltere, Osmanlı Devleti'nin kaderini belirleyen gelişmelerde öncü olmuştur. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Anadolu'nun stratejik öneme sahip tüm noktaları İtilaf Devletlerince işgal edilmeye başlamıştır.⁵³²

Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde 18 Ocak 1919- 21 Ocak 1919 tarihleri arasında yapılacak olan barışın hangi koşullarda belirleneceğini saptamak için otuzdan fazla ülkenin katılımıyla Paris Barış konferansı toplanmıştır⁵³³. Önceden de bahsedildiği gibi konferansta İtalya'nın tüm itirazları ve direnmesine rağmen Batı Anadolu'nun Yunanistan'a bırakılması kararlaştırılmıştır. Yunanistan'ın İzmir'i işgali ile başlayan hareketi, Türkiye topraklarında uçları Marmara Denizi, Akdeniz ve Ankara çevresini kapsayacak bir üçgen şeklinde yayılmıştır⁵³⁴.

İzmir'in işgal edilmesi Türk toplumunda büyük bir infial oluşturmuştur. O güne kadar yapılan tepkilerin daha büyüğü İzmir'in işgal edilmesinden sonra gösterilmiştir. Öyleki direniş için milli cemiyetler ve Kuva-yı Milliye teşkilatları kurulmaya başlanmıştır. Dönemin siyasi analizini yapan yazarlar İzmir işgal edilmese idi Türk Milleti'nin işgallere belki de bu kadar sert mukavemet göstermeyeceğini söylemişlerdir. Bu yorumdan İzmir'in işgaline gösterilen tepkinin Türk Milli Mücadelesi'nin yegâne sebebiymiş gibi abartılı bir durumu ortaya çıkardığı yorumu yapılabilir ancak şu bir gerçekki Türklerin bir Milli Mücadele'ye girişmesinde ve topyekûn harekete geçmesinde İzmir'in işgali önemli bir kırılma noktası olmuştur⁵³⁵.

3.7. MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SAMSUN'A ÇIKIŞI

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919 günü Samsun'a çıkması, işgal altındaki Türkiye'nin devlet ve ordu yöneticileri tarafından başlatılan bir operasyon neticesinde gerçekleşmiştir. Bu operasyon neticesinde Türkiye'deki imparatorluk yönetimi tarihe karışırken cumhuriyet nizamı doğmuştur⁵³⁶.

⁵³² Mustafa Turan, *age*, s. 31- 32.

⁵³³ Ali Erhan Ertan, Tevfik Orçun Özgün, "I.Dünya Savaşı'nın Ardından Yeni Dünya Düzenine Doğru: 1919 Paris Barış Konferansı", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 20, Sayı 3, 2016, s. 551.

⁵³⁴ Mustafa Turan, *age*, s. 36.

⁵³⁵ Yücel Özkaya, "İzmir'in İşgalinin Anadolu'daki Tepkileri", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 1988, s. 65.

⁵³⁶ Murat Bardakçı, *Bir Devlet Operasyonu: 19 Mayıs*, Turkuvaaz Kitap, İstanbul 2019, s. 14- 15.

Cihan Harbin'den beri çeşitli asayiş bozukluklarının görüldüğü Samsun ve çevresinin Mondros Mütarekesinin yedinci maddesi gereğince İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmesi riski doğmuştur. Osmanlı yönetimi ise bölgenin işgal edilmesine engel olmak, için Mustafa Kemal Paşa'yı Dokuzuncu Ordu Müfettişi olarak Samsun'a göndermeye karar vermiştir⁵³⁷.

Samsun'a bir ordu müfettişi gönderilmesinin temeline inilince görülecektirki, Mustafa Kemal Paşa devletin üst düzey yetkililerinin de içinde bulunduğu bir plan dâhilinde hareket etmek için bölgeye gitmiştir. Çünkü Osmanlı Devleti bin yıla yakın süredir Anadolu'ya hükmeden Türklerin altı yüz yıllık süresinde bu hâkimiyeti temsil eden devletleriydi. Cihan Harbi'nden mağlup çıkılmasına rağmen başını askerlerin çektiği devletin üst düzey kadrosunda kaderlerini galip devletlerin eline bırakmama fikri doğmuştur⁵³⁸.

Samsun'a beraberindeki maiyetiyle beraber Bandırma vapuru ile gerçekleşen 3 günlük yolculuktan sonra 19 Mayıs 1919 günü ulaşan Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a geldikten sonra Mondros Mütarekesi'nin hükümlerini uygulamaktan ziyade farklı eylemlere girişmiştir. Kısa sürede Samsun, Havza ve Amasya hattında yol alan Mustafa Kemal Paşa bu süre zarfında Anadolu'daki işgalle ilgili bildiriler yayımlamış ve birçok yazışma yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın söylemlerinden onun Anadolu'da bir Milli Mücadele başlatacağı azçok belli olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da gerçekleştirdiği faaliyetler İngiltere'yi rahatsız etmiştir. İngilizler İstanbul'daki Osmanlı yönetimine baskı yaparak onun İstanbul'a geri çağırılmasını istemişlerdir. İngiliz baskısına direnç gösteremeyen Osmanlı yönetimi Harbiye Nezareti vasıtasıyla Mustafa Kemal Paşa'yı geri çağırmıştır⁵³⁹.

Ordu müfettişliğinden azledildiği ve geri dönmesi gerektiği yönünde tebligatlar alan Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin baskısı nedeniyle rahat hareket edemeyen ve kendisine destek veremeyen İstanbul yönetimine 9 Temmuz 1919 tarihinde ordu müfettişliğinin yanı sıra askerlik mesleğinden de istifa ettiğini bildirmiştir. Artık resmiyette devlet görevi ile bir bağı kalmayan Mustafa Kemal Paşa yetkisi olmamasına rağmen faaliyetlerine açıkça devam etmiş ve Türk Milli Mücadelesini fiilen başlatmıştır⁵⁴⁰.

⁵³⁷ Mustafa Turan, *age*, s. 37.

⁵³⁸ Murat Bardakçı, *age*, s. 13

⁵³⁹ Mustafa Turan, *age*, s. 39- 40.

⁵⁴⁰ Mustafa Turan, *age*, s. 41.

Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geldikten sonra kısa bir zaman dilimi içinde yaptığı yazışmalar ve görüşmeler neticesinde hemen hemen tüm ordu birimleriyle temas kurabilmiştir. Ayrıca halkla da temas kuran Mustafa Kemal Paşa işgale karşı milli birlik kurulması yönündeki söylemlerle halkı da başlattığı milli mücadeleye sevk etmeye çalışmıştır. Ancak başlattığı hareketin şahsi bir girişimden öte topyekûn bir milli mücadele dönüşmesi gerektiğini düşünen Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli topraklarında işgallere mukavemet göstermek amacıyla teşkilatlanmış milli toplulukları bir araya getirmek üzere Sivas'ta bir milli bir kongre toplanacağını ilan etmiştir. Bunun için kaleme aldığı 8 maddelik genelgeyi yaveri Cevat Abbas Bey'e vererek 21 Haziran'ı 22 Haziran'a bağlayan gece Amasya'dan ilan etmiştir⁵⁴¹.

Amasya Tamimi ile gerçekleştirilecek olan Milli Mücadele'nin esasları Mustafa Kemal Paşa tarafından yazılı olarak beyan edilmiştir. Yapılacak olan Milli Mücadele'nin kaynağı kendi kaderini kendisinin tayin etmesi istenilen Türk Milleti'dir. Genelgede belirtilen esaslara göre, Mütareke sonrası birbirinden bağımsız olarak kurulmuş olan milli müdafaa teşkilatlarının birleşerek ulusal haklarına sahip çıkması istenilmiştir. Bu teşkilatların birlikteliğinin sağlanması için de 23 Temmuz- 7 Ağustos 1919 ve 4- 11 Eylül 1919 tarihleri arasında sırasıyla ise Erzurum ve Sivas'ta milli kongreler toplanmıştır⁵⁴².

Erzurum Kongresi'nde Anadolu'da işgal ve devlet kurma girişimlerine karşı faaliyet gösteren Müdafaa-i Milliye Cemiyetlerini biraraya getirilerek müşterek bir mücadele yolunun hazırlanması amaçlanmıştır⁵⁴³. Mustafa Kemal Paşa kongre başkanı olarak seçilmiştir⁵⁴⁴.

Mustafa Kemal Paşa tarafından Amasya'da yayımlanmış olan genelgede Anadolu ve Rumeli'deki birbirinden bağımsız şekilde mevcuda gelen milli müdafaa cemiyetlerinin birleştirilmesi gerektiği, böylece ülkenin işgalden kurtarılabilceği söylenmiş ve bu birlikteliğin sağlanabilmesi için Sivas'ta toplanması kararlaştırılan milli kongreye temsilciler seçerek göndermeleri istenmiştir. Kongre 4 Eylül 1919 günü Sivas'ta toplanmıştır. Sivas Kongresi'nin özelliği kendisine nazaran yerel bir kongre olan Erzurum Kongresi'nde alınan kararların ulusal bir şekilde kabul edilmesi olmuştur. Dört gün boyunca süren görüşmelerde

⁵⁴¹ Kemal Atatürk, *Nutuk 1919- 1927*, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1995, s. 21- 22.

⁵⁴² Selim Özcan, "Amasya Genelge'sinin Erzurum ve Sivas Kongreleri Üzerindeki Etkisi", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, 2013, s. 77.

⁵⁴³ Cevdet Küçük, "Erzurum Kongresi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 335.

⁵⁴⁴ Mustafa Bostancı, "Milli Mücadelede Erzurum Kongresi ve Kararları", *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 4, 2015, s. 190- 191.

Erzurum Kongresi'nde alınan kararlar müzakere ve tadil edildikten sonra ulusal çapta kabul edilmiştir⁵⁴⁵.

Sivas Kongresi önemli bir kırılmanın da yaşanmasına neden olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasi yaşamda aktifken bu kongreye katılanların büyük bir çoğunluğu İttihat ve Terakki Cemiyeti ile bağı ya da teması olan kişilerden bir araya gelmiştir. Ancak 1919 senesinin sonlarında geçmişin bu muktedit siyasi hareketinden geriye çok az parçalar kalmıştır. Öyleki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendisini fesh etmesinden sonra cemiyetin eski üyeleri yeminle bağlı oldukları cemiyetin etkisiyle gerçekleşmiş hadiseleri eleştiren şu yemini etmiştir: *“Vatanın bu hale gelmesindeki rolleri nedeniyle İttihat ve Terakki ricalini tedib edeceğim. Ben İttihatçılığa çalışmayacağıma, İttihatçı yollarla ve siyasetle ilişki kurulamayacağı ve vallahi ve billahi...”*⁵⁴⁶ Milli Mücadele'nin henüz başlarında bu sözlerin söylenmesi milli harekete katılanların herhangi bir siyasi kaygıdan uzak olduğunu göstermektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin liderleri arasında bulunan ve yurt dışına çıkmamış olan ve başından beri Milli Mücadele'nin içinde yer alan Eyüp Sabri Akgöl de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendisini feshetmesinden sonra İttihatçılık davası gütmeyerek tamamen Milli mücadeleye odaklanmıştır.

Ordu müfettişliği göreviyle Samsun'a çıkıp burada Milli Mücadele'yi başlatan Mustafa Kemal Paşa, Amasya Tamimi ve Erzurum, Sivas Kongreleriyle Milli Mücadele'nin esaslarını ilân etmiş ve duyurmuştur. İstanbul Hükümeti ile Amasya görüşmelerinde kurulan temaslar Milli Mücadele'nin tanıtılmasında büyük bir rol oynamıştır. Tüm bu süreci tamamlayan Mustafa Kemal Paşa maiyetindekilerle beraber 27 Aralık 1919 günü Ankaraya'ya gelmiştir⁵⁴⁷. Ankara'ya gelir gelmez de mebuslara 5 Ocak 1920 tarihinde Ankara'ya gelmeleri gerektiğini bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın amacı parlamento açılmadan önce mebuslarla konuşarak mecliste Milli Mücadele taraftarı bir grup kurmaktır. İlerleyen günlerde seçilen ve Milli Mücadele'ye yakın olan mebuslar Ankara'ya gelmeye başlamıştır. Burada kendilerine mecliste bir Müdafaa-i Hukuk grubu kurlmaları ve Mustafa Kemal Paşa'yı meclis başkanı olarak seçmeleri söylenmiştir. Eğer Mebuslar bu istekleri başarabilirlerse işgalci güçlerin İstanbul'da böyle bir meclisin faaliyette bulunmasına izin vermeleri mümkün olamayacağı için Milli Mücadele'nin merkezi Ankara'ya meclisin taşınması gerçekleşecekti.

⁵⁴⁵ Mustafa Turan, *age*, s. 50.

⁵⁴⁶ İlber Ortaylı, *Gazi Mustafa Kemal*, s. 171- 172.

⁵⁴⁷ Cemil Özgül, “Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 28, 1994, s. 137- 138.

Ancak 12 Ocak 1920 günü açılan Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında tasarlanan fikirlerin uygulanması mümkün olmamıştır. Ne Mustafa Kemal Paşa Meclis Başkanı seçilebilmiştir ne de Müdafaa-i Hukuk grubu kurulabilmiştir. Sadece meclisteki milliyetçi mebuslar tarafından Felah-ı Vatan isimli bir grup kurulmuştur⁵⁴⁸.

Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye ile temaslarda bulunmak üzere gelen mebuslardan Trabzon Mebusu Hüsrev Bey'e Milli Mücadele'nin esaslarını belirten bir metin teslim edilmiştir. O da bu metni mecliste bir milli misâk hazırlamak üzere çalışan komisyona ulaştırmıştır. Metin üzerinde çok az bir düzeltme yapıldıktan sonra Meclis-i Mebusan'daki 28 Ocak 1920 tarihli gizli oturumda okunmuş ve oylamaya sunulduktan sonra oy bilgisiyle kabul edilmiştir⁵⁴⁹. Gizli bir oturumla kabul edilen Misâk-ı Milli 17 Şubat 1920 günü ilân edilerek kamuoyuna duyurulmuştur⁵⁵⁰.

Günden güne Milli Mücadele lehine gelişmeye başlayan siyasi atmosfer işgalci devletleri çok fazla tedirdin etmiş ve fiili işgal altında bulunan başkent İstanbul'un resmen işgal edilmesi için çalışmaya başlamışlardır. Ayrıca boğazları da tamamen kontrol altına almayı amaçlayan işgalciler, İstanbul'un resmen işgaliyle hem Milli Mücadele'nin önüne bir set çekmeyi hem de müstemlekelerine giden suyollarında Ekim Devrimi'nden sonra başlayan Bolşevik yayılcılığına engel olmayı düşünmüşlerdir. Resmi işgal fikrinde başı çeken İngiltere müttefiklerini de ikna ettikten sonra 16 Mart 1920 tarihinde Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'u resmen işgal etmişlerdir. İşgale neden olarak ise başta Misâk-ı Milli kararları olmak üzere Kuva-yı Milliye eylemlerini göstermişlerdir⁵⁵¹.

Osmanlı parlamentosu İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasetten çekilmesinden sonra büyük bir kaosa sürüklenmiş ve uzun bir süre çalışmamıştır. Mütareke ve işgal döneminde güçlkle bir mebus seçimi yapılmış ve ekseriyeti Milli Mücadele taraftarı olan mebuslar seçilerek meclise girmiştir. İstanbul'u resmen işgal eden İtilaf Devletleri kısa bir süre sonra Osmanlı Mebusan Meclisi'ni basarak dağıtmıştır. Milli Mücadele'yi destekleyen birçok

⁵⁴⁸ Mustafa Turan, "Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi: Milli Temsil Meselesi", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 5, Sayı 10, Yaz 2012, s. 19- 20.

⁵⁴⁹ Mustafa Turan, *Siyasi ve Hukuki Açısından Milli Mücadele (30 Ekim 1918 – 24 Temmuz 1923)*, s. 68- 69.

⁵⁵⁰ Volkan Marttin, "Misak-ı Milli'nin Kabulü ve İstanbul'un İşgali Sürecinde 1920 Sultanahmet Protesto Mitingi'nin Önemi ve Etkisi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 18, Özel Sayı, 2018, s. 263.

⁵⁵¹ Gürkan Fırat Saylan, "İstanbul'un Resmen İşgali (16 Mart 1920)", *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, Cilt 11, Sayı 41, Ocak 2014, s. 37.

mebusu tutuklayarak Malta ve Limni'ye sürmüştür. Meclisin dağıtılmasından sonra 11 Nisan 1920 tarihinde Sultan Vahideddin'in iradesi ile Osmanlı Mebusan Meclisi kapatılmıştır⁵⁵².

3.8. TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NİN AÇILMASI VE EYÜP SABRİ BEY'İN ESKİŞEHİR MEBUSU SEÇİLMESİ

Osmanlı Mebusan Meclisi'nin dağıtılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa, vilâyet merkezkerine, livalara ve ordu komutanlıklarına Heyet-i Temsiliye namına 19 Mart 1920 günü bir genelge göndermiştir. Genelgede Mebusan Meclisi'nin dağıtılması ve başkentin işgal edilmesi nedeniyle artık yasama, yürütme ve yargı faaliyetlerinin gerçekleştirilemeyeceğini söylemiştir. Bu nedenle mebus seçimlerinin yenilenerek, ülkenin içinde bulunduğu vaziyet nedeniyle Milli Mücadele'nin merkezi Ankara'da yeni bir meclisin toplanması gerektiğini bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya göre yeni meclis ülkenin işgalden kurtarılması için olağan üstü yetkilerle donatılmalıdır⁵⁵³.

Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da açılacak olan meclis için yapılan mebus seçimlerinin genelgesini yolladığı tarihi takip eden 15 gün içinde yapılmasını istemiştir. Bir önceki mecliste 1919 senesinde yapılan seçimle seçilen mebuslar bu seçimden muaf tutulmuşlar ve mebus sıfatlarını koruyarak Ankara'ya gelmeleri istenilmiştir. Yapılacak olan seçim ise ilk kez mebus seçilecek olanlar için yapılmıştır. Normalde Meşrutiyet nizamına geçildikten sonra iki aşamalı şekilde yapılan seçimler bu sefer ilk aşamaları atlanarak ikinci aşamada olduğu gibi vilayet ve livalardaki idare ve belediye meclisi üyeleri ile bunlara ek olarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin merkezlerdeki idare heyetleri oy kullanmıştır. Seçimlere her siyasi teşekkülün hem katılıp hem de aday göstermesine müsaade edilmiştir⁵⁵⁴. Yeni mecliste görev yapacak yeni mebuslar 66 bölgeden seçilen 252 kişidir. Bunlardan başka İstanbul'daki dağılan meclisten 92 mebus, Malta ve Yunanistan'dan da 14 mebus yeni meclis için gelmiştir⁵⁵⁵.

Ohrili Eyüp Sabri Bey İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Teceddüd Fırkası son bulduktan sonra en başından itibaren Milli Mücadele'ye dâhil olduğunu söylemiştik. Yeni açılacak

⁵⁵² Ali Akyıldız, *agm*, s. 247.

⁵⁵³ Mustafa Turan, "Atatürk'ün Ankara'ya Gelişi: Milli Temsil Meselesi", *Gazi Akademik Bakış*, s. 21.

⁵⁵⁴ Sedat İşık, *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Bitlis Milletvekilleri (Biyografileri ve Faaliyetleri)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2011, s. 33.

⁵⁵⁵ Erdal Aydoğan, Tansu Barış Mahmutoglu, "Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Yapılan Seçimler ve Karakteristik Özellikleri", *Tarihin Peşinde*, Sayı 10, 2013, s. 114- 115.

meclis için Eyüp Sabri Bey de Eskişehir'den aday gösterilmiş ve burada seçime girerek mebus seçilmiştir⁵⁵⁶.

Devr-i Meşrutiyetin “*Hürriyet Kahramanı*”, Osmanlı Devleti’ni yöneten İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Merkez-i Umumi üyesi ve bir zamanlar da katib-i Umumisi olan Ohrili Eyüp Sabri Bey, şimdi yıllardır uzak kalmayı tercih ettiği parlamentoda siyaset yapma fikrinden vazgeçmiş ve kişiliği ile müstesna eski konumuna göre mütavazi sayılacak ancak olağan üstü şartlarda bir kurtuluş mücadelesi verecek olan Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Eskişehir vilâyetini temsilen yerini almıştır. Cemal Kutay’ın yayımladığı tartışmalı hatıratında bu mesele ile ilgili kısımda Eyüp Sabri Bey meclise girme kararının bir siyasi karar olmadığını, tüm İttihat ve Terakki macerasında olduğu gibi Milli Mücadele’ye de vatani hisler ve görev bilinciyle parlamento kısmından dâhil olduğunu söylemiştir. Bu söylem ilgili hatıratın tartışmalı olmasına rağmen Eyüp sabri Akgöl’ün kişiliği ile bağdaşmaktadır. Hatıratta Eyüp Sabri Akgöl’e ait olduğu iddia edilen sözler şu şekildedir:

“Arkadaşlarımın bir kısmı başta Talat, Enver ve Cemal vatani terk ederlerken, ben kendilerine ‘Hürriyet Kahramanı’ denilen üçten sonuncusu vatanda kaldım ve Milli Mücadele’nin meşruiyeti bir parlamentoya dayanması zaruret olunca siyaset dışı kalma kararımı terk ettim. Birinci Millet Meclisi’ne Eskişehir mebusu olarak katıldım.”⁵⁵⁷

3.9. TBMM’NİN AÇILIŞINDAN CUMHURİYET’İN İLÂNINA KADAR EYÜP SABRİ BEY’İN SİYASİ FAALİYETLERİ

Ohrili Eyüp Sabri Akgöl’ün hayatı işlendiği için bu tez çalışmasında meclisin açılışından itibaren Milli Mücadele’nin tüm safhalarını anlatmak mümkün değildir. Bu sebeple meclisin açılışından cumhuriyetin ilanına kadar olan süreçte Eyüp Sabri Bey’in faaliyetleri anlatılırken diğer gelişmelere dolaylı şekilde yer verilmiştir.

Harbiyeli bir subay olan Eyüp Sabri Akgöl Osmanlı Ordusu’ndaki resmi hizmetini 1910 senesinde istifa ederek tamamlamıştır. Ancak daha sonra Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı’nda hem gönüllü olarak hem de Teşkilât-ı Mahsusa bünyesinde savaşmıştır. Milli Mücadele’de mebus olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yer alan Eyüp Sabri Bey

⁵⁵⁶ Ohrili Eyüp Sabri Bey’in 23 Nisan 1920 günü açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Eskişehir Mebus’u olarak seçildiğini gösteren Milletvekili Seçim Mazbatası. *TBMM Arşivi*, SM_168_1_1. Bkz: Ek-26; Türkiye Büyük Millet Meclisi Mebusları’nı tanıtan albümde Eyüp Sabri Akgöl’ün fotoğrafı ve tanıtmaz yazısı. “*Eskişehir Mebusu Eyüp Sabri Bey, Meclise iltihak tarihi: 23 Nisan sene 336*”. “Bir Tarihçe ile Meclis-i Aza-yı Kiramının Tasvirlerini Muhtevi Albüm”, *Himaye-i Etfal Cemiyeti*, Yeni Gün Matbaası, Ankara 1923. Bkz: Ek-27.

27.

⁵⁵⁷ *Tercüman*, 31 Ekim 1984, s. 6.

bir daha üniforma giymemiş ve Milli Mücadele'nin askeri safhasında bizzat cephede yer almamıştır. Geçmişteki bir siyasi oluşum olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin en üst düzey yöneticisiyken askeri çapta saha görevleri de üstlenen Eyüp Sabri Bey Milli Mücadele'de daha çok siyasi faaliyetlerde bulunarak Türkiye'nin milli mücadelesine destek vermiştir. Gerçekleştirdiği çabaların sonucunda da Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından İstiklâl Madalyası'na layık görülmüştür.

Eyüp Sabri Bey Milli Mücadele'nin idarecisi olan Mustafa Kemal Paşa'nın yanındaki en üst düzey ittihatçıdır. Onunla tanışıklığı ve yakınlığı Rumeli günlerine dayanmaktadır. Mustafa Kemal Paşa ve Ohrili Eyüp Sabri Bey'in arasındaki ilişkinin yakınlığına örnek olarak Mustafa Kemal Paşa'nın Trablusgarp savaşında savaşırken Salih Bozok'a yazdığı mektubundaki *"Eyüp Sabri sizi görecektir. Ona muhabberelerim ve borçlarım hakkında malumat verdim"* sözleri gösterilebilir⁵⁵⁸.

Eyüp Sabri Akgöl'ün Milli Mücadele dönemindeki siyasi faaliyetleri 1920 senesinde başlayan kaos ve karışıklıkların olduğu bir atmosferde gelişmiştir. İşgal altındaki Anadolu'da bir milli kurtuluş hareketi organize edilirken İstanbul'da Sultan Vahideddin ve hükümeti ile Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ve kadrosunun oluşturduğu iki başlılık vardır. Bu iki başlılık işgalle mücadele edilirken birde iç savaşın yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca henüz Cihan Harbi gerçekleşirken Rusya'da Bolşevikler tarafından Ekim Devrimi⁵⁵⁹ yapılmış ve Çarlık tarihe karışmıştır. Yerine ise Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kurulmuştur. Rusya'dan yayılan Bolşevizm rüzgârı emperyalizme karşı uğraş veren Milli Mücadele kadrosunun da önemli bir kesimini etkilemiştir. Bu etkilenmenin temelinde hem Bolşeviklerin hem de Milli Mücadele kadrolarının temelde İngiliz emperyalizmine karşı mücadele etmeleri vardır.

⁵⁵⁸ Emel Akal, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat ve Terakki ve Bolşevizm*, 2. Baskı, Tüstav Yayınları, İstanbul 2006, s. 295.

⁵⁵⁹ Rusya'da 20. yüzyılın başından itibaren büyük bir siyasi ve ekonomik buhran baş göstermiştir. Bu ortamda Birinci Dünya Savaşı'na giren Rusya genç bir nüfusa sahip olmanın avantajıyla savaştaki diğer ülkelerden daha fazla insanı silahlı hale getirmiştir. Haliyle böyle büyük bir ordunun giderleri de büyük bir ekonomik yükü beraberinde getirmiştir. Ayrıca sanayileşmeye başlamış olan Rusya'da savaş nedeniyle iş gücünün büyük bir kısmı askere alındığı için geride kalanlara büyük bir iş yükü yüklemiştir ve Rus sanayi sermayesi Fransız ve İngilizlerin kontrolüne geçmiştir. Rus köylülerine de vaat edilen toprak reformu sonuçsuz kalınca ülkede köylü isyanları çıkmıştır. Bu durum köyden kente göçü yoğunlaştırmış ve şehirlerde sağlıklı koşullarda yaşayan, çalışan bir işçi sınıfının doğmasına neden olmuştur. Tüm bu gelişmeler Çardan rahatsız olan kitlelerin Bolşeviklerin etrafında toplanmasına neden olmuştur. Rusya'da çıkan isyanlar neticesinde yönetim Bolşeviklerin eline geçmiştir. Onlar da 1917 senesinin sonunda Brest Litovsk Barış Antlaşması'nı imzalayarak Birinci Dünya Savaşı'ndan çıkmıştır. Bu antlaşma Bolşevikler ile Osmanlı Devleti'nin de ilk resmi teması olmuştur. Rusya bu gelişmelerin ardından bir iç savaşa sürüklenmiş ve nihayetinde Bolşevik rejimi galip gelmiştir. H. deniz Genç, Murat Esin, "Yakınlaşmayı Anlamak: Bolşevikler ve Milli Mücadeleciler 1919-1922", *Journal of Political Administrative and Local Studies*, Cilt 1, Sayı 2, 2018, s. 57- 58- 59.

Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altında ve etrafında 1920 senesine gelindiğinde Yeşil Ordu Cemiyeti, Halk Zümresi, Resmî Türkiye Komünist Fırkası ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası gibi sol siyasette konumlandırılabilir oluşumlar ortaya çıkmıştır. Birde bunların yanında yurt dışındaki İttihatçıların kurdukları İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı ve Halk Şûrâlar Fırkası gibi siyasi örgütlenmeler de vardır⁵⁶⁰.

Milli Mücadele sırasında ortaya çıkan sol hareketler, işgal altındaki devletin kurtarılması için aranan çözüm yollarının bir sonucu olarak karşımıza çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin son döneminde ülke yönetiminde bulunan İttihatçılar, çözüm arayışı içinde bulunanlar arasında başı çekmiştir⁵⁶¹. Eyüp Sabri Akgöl'de bu İttihatçılardan birisidir ve faaliyetleri bu çerçevede gelişmiştir. Onların sol hareketlere meyletmesinde, Batı sömürgecilğine karşı mukavemet gösterme arzusu vardır. Daha önceden de bahsettiğimiz üzere İttihatçıların sahada mücadelelerine başlamaları ve Sultan İkinci Abdülhamid'in karşısına kendilerini açık ederek ilk kez çıkmaları Osmanlı Devleti'ni nasıl paylaşacaklarını görüşmek üzere Reval'de buluşan İngiltere ve Rusya'ya karşı gösterdikleri tepki sonucunda olmuştur. Milli Mücadele'de de İngiliz yayılcılığına karşı mücadele verilmiştir. Böyle olunca motivasyonlarından birisi İngiliz emperyalizmine dur demek olan Bolşeviklerin gerçekleştirdiği Ekim Devrimini referans alarak Anadolu'da halkın desteğiyle bir milli devrim yapmak istemişlerdir. Yaptıkları propagandada İslâmiyet ve Komünizmin eşit ve adil bir düzen yaratma konusunda benzer esaslar üzerine hareket ettiğini iddia etmişlerdir⁵⁶². Çerkez Ethem gibi Kuva-yı Milliye liderlerine kadar bu fikirler geniş çevrelerde karşılık bulmuştur. Ancak bu siyasi teşebbüslerin Milli Mücadele ortamı içinde çok uzun bir süre boyunca devam etmesi mümkün olmamıştır.

3.9.1. Milli Mücadele'de İttihatçı Sol

İttihat ve Terakki Cemiyeti Mondros Mütarekesi'nden sonra kendi kendini feshederek dağılmıştır. Ancak yönetici kadronun kimi hariçte kimisi de yurttan kalarak faaliyetlerine devam etmiştir. Bu süreçte içlerinden bazıları İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni tekrar canlandırarak kimileri de farklı siyasi oluşumlar yoluyla Milli Mücadele'ye dâhil olup milli hareketi ele geçirmek üzere çalışmıştır. Bu bölümde İttihatçıların Türkiye Büyük Millet

⁵⁶⁰ Hamit Erdem, *1920 Yılı ve Sol Muhalefet*, 2. Baskı, Sel Yayıncılık, İstanbul 2019, s. 9.

⁵⁶¹ Ahmet Altıntaş, *Millî Mücadele De Yeşil Ordu Cemiyeti ve Siyâsî Kökenleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995, s. I.

⁵⁶² Hamit Erdem, *age*, s. 10.

Meclisi'nin açıldığı dönemdeki çalışmaları dış ve iç gelişmeler olmak üzere iki bölümde incelenmiştir.

3.9.2. Yurt Dışındaki İttihatçıların Çalışmaları ve Eyüp Sabri Bey'le Temasları

Mondros Mütarekesi'nden sonra yurt dışına çıkan İttihatçıların çoğunluğu Birinci Dünya Savaşı'ndaki müttefikleri Almanya'ya gitmiştir. Onların haricinde yine Almanya'da eğitim ve çalışma maksatlı bulunan Türkler de vardır. Cihan Harbi'nin bitiminde Almanya'da Spartakist İsyanı gibi sol tandanslı gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelere şahit olan Türklerden bazıları da etkilenecek sol fikirlere eğilim göstermeye başlamıştır. Yine Almanya'da çeşitli sebeplerle bulunan Türkler gibi başka doğu ülkelerine mensup insanlar da vardır. İsyan hareketi nihayete erdikten ve sükûnet sağlandıktan sonra burada bulunan Türklerin çoğunluğu yurda dönmüştür. Bir teşkilatlanma çabasına giren Talat Paşa Almanya'da kalan Türkleri ve diğer doğu ülkelerine mensup insanları İslâm adına atıf yapan Şark Kulübü isimli bir yapının altında toplamaya çalışmıştır. Barınma ihtiyaçlarını karşılamak için bir bina kiralanarak yurda çevrilmiş, giderlerin karşılanması için de bir kahvehane açılmıştır. Talat Paşa'nın Şark Kulübü adı altında bir araya topladığı insanların Teşkilat-ı Mahsusa namına çalışmış ve çalışan kişiler oldukları da söylenmiştir. Talat Paşa'nın Şark Kulübü isimli bir yapıyla teşkilatlanmaya çalışması, İngiliz yayılcılığı sebebiyle ülkeleri birer müstemleke haline gelen Müslümanların aynı Birinci Dünya Savaşı zamanında Teşkilat-ı Mahsusa marifetiyle İngilizlere karşı din kardeşliği temelli bir birliğin sağlanması için çalışılmasına benzer bir harekete giriştiği düşünülebilir⁵⁶³.

Talat Paşa'nın siyasi yönden Bolşevizm'e yönelmesinde onun Berlin'den ayrılarak Avrupalı liderlerle gizli şekilde yaptığı görüşmelerin büyük etkisi olmuştur. Burada işgal altındaki Türkiye ve Türk milletinin hakları hakkında gördüğü izlenim batı kamuoyunun emperyalist devletlerle hemfikir olduğunu fark etmesine neden olmuştur. Bu sebepten dolayı Bolşeviklerle irtibat kurmayı denemiştir. Bolşeviklerin Berlin'de bulunan temsilcisi Karl Radek ile temas kuran Talat Paşa gerçekleştirdiği görüşmelerde ortak bir plan üzerine hareket etmeyi kararlaştırmışlardır. Bir İttihatçı heyet teşkil edilmiş ve bunların Moskova'ya giderek siyasi ilişkileri başlatmaları konusunda anlaşılmıştır. Heyete Cemal Paşa ve Bahaeddin Şakir Beyler seçilmiştir. Enver Paşa da meseleye sonradan dâhil olmuştur. İttihatçıların Bolşeviklerle ilişki kurmalarındaki yegâne sebep birlikte Anadolu'da başlatılan İngiliz

⁵⁶³ Mete Tunçay, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908- 1925) Cilt 1, 2*. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2019, s. 268-269.

emperyalizminin başını çektiği işgale mukavemet gösteren Milli Mücadele'nin desteklenmesi olmuştur. Bu başlangıçtan sonra Talat Paşa Bolşevikler ile ilgisini kesmiş, ilişkileri Enver Paşa yürütmüştür. Talat Paşa'nın Bolşeviklerle olan ilişkisini kesmesinde onların Çarlık dönemine benzer şekilde Türkistan Türkleri üzerinde baskı kurmaları etkili olmuştur⁵⁶⁴.

Enver Paşa'nın Karl Radek ile temaslarına geçmeden önce onun ülkeden ayrılmasından bu güne kadarki faaliyetlerine kısaca bakmak gerekmektedir. Enver Paşa yurt dışına çıktığı günün ertesinde beraber yola çıktığı arkadaşlarından ayrılmıştır. Ancak başta Talat Paşa olmak üzere diğer İttihatçılarla bağını kesmemiş ve haberleşmeye devam etmiştir. Enver Paşa başta kendince devleti içinde bulunduğu durumdan kurtarmanın İngilizlerle anlaşmadan geçtiğini düşünmüş ve çeşitli temaslar kurmaya çalışmıştır. Bir süre Berlin'e gelerek temaslarda bulunmuş. Hatta İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni tekrar ihya etmek için çalışmalar yapmıştır. Fakat istediği sonuçları elde edememiştir. Bu yüzden o da Bolşeviklerle yakın temas kurma yolunu seçmiştir⁵⁶⁵.

Enver Paşa bu süreçte izleyeceği planı Cemal Paşa'ya 1920 senesinin başında gönderdiği bir mektupta yazmıştır. İlgili mektup şu şekildedir:

“...Burada Bolşevik arkadaşlar muhaberede. Her türlü fikrim dahilinde muaveneti kabul ediyorlar. Şimdilik umumî fikrim:

İslâm milletlerinin halâsı,

Hedefim müştereken Avrupa'nın emperyalist kapitalizmi olduğuna göre, sosyalistlerle teşrik-i mesai.

Kurtarılan memleketler idare-i dâhiliyesinde esasat ve bünyeye tevafuk ettirmek şartıyla sosyalizm prensiplerini kabul.

İstihlâsı İslâm için ihtilâl de dâhil olmak üzere bilcümle vesait-i tazyikiye istimali.

Bu hususta İslâmın gayri mahkûm milletlerle de teşrik-i mesai.

İslâm heyeti câmiası dâhilinde her unsurun harsının inkişafına müsaade etmek...”⁵⁶⁶

Enver Paşa'nın tasarladığı İslami hareket bir cihatçı oluşumdan ziyade İngiliz ve Fransız yayılmacılığına karşı Müslüman unsurların ayaklanmasıdır. Enver Paşa'nın bu fikirlerinde Bolşevizm akımının da etkileri vardır. Şimdi Enver Paşa'nın Karl Radek'le

⁵⁶⁴ Hasan Babacan, *age*, s. 204- 205.

⁵⁶⁵ Murat Bardakçı, *Enver*, s. 171.

⁵⁶⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, Haz. Orhan Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s. 34.

tanıştığı günlere dönecek olursak Talat Paşa'nın vasıtasıyla Berlin'de bulunduğu günlerde Karl Radek'le tanışan Enver Paşa yaptıkları görüşmelerde İttihatçılar ile Moskova arasında bir bağ kurularak beraber mücadele edilmesi konusunda hemfikir olmuşlardır ve ilerleyen tarihte Moskova'ya gitmeye ikna olmuştur. Ayrıca bu görüşmelerde Enver ve Talat Paşalar Anadolu'daki Milli Mücadele ile aralarında bir ayrılık olmadığını aksine Mustafa Kemal Paşa'nın işini kolaylaştırmak için çabaladıklarını söylemişlerdir. Karl Radek ile görüşmelerinin Enver Paşa üzerinde tesir uyandırdığı onun sonraki söylemlerinde esaret, ihtilal ve sosyalizm gibi kavramları sık sık kullanmasından anlaşılmıştır⁵⁶⁷.

Enver Paşa 15 Ağustos 1920 günü bin bir zahmet çektikten sonra Moskova'ya ulaşmıştır. Arkasından da arkadaşları Dr. Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi Beyler gelmiştir. Enver Paşa'nın burada ilk yaptığı işlerden birisi Mustafa Kemal Paşa'ya mektup yazmak olmuştur. Gerçekleştirdiği faaliyetler hakkında bilgi veren Enver Paşa, İslâm coğrafyasında bir birlik teşkil etmeye ve memleketi kurtarma yolunda çalıştığını söylemiştir. Bolşeviklerle iyi anlaştığını, İngiltere'ye karşı verilen mücadelede Sovyetlerin yardımlarını esirgemeyeceklerini söylediğini anlatmıştır. Enver Paşa'dan gelen bu mektup bir zaman onun emirinde bir subay olan Mustafa Kemal Paşa'da endişe yaratmıştır. Enver Paşa'ya cevaben yazdığı mektupta Rusya topraklarındaki Müslüman unsurlar üzerinde bir birlik sağlamak üzere çalışma yapılırsa bunun Bolşevikleri kuşkulandıracağını ve desteklerini yitireceklerini söylemiştir. Bu sebeple yapılması planlanan İslâm ittifadının emperyalizme karşı bir hareket olarak tanıtılmasında yarar olduğunu tavsiye etmiştir. Enver Paşa'nın kastettiği İslâm ittifadı, Sovyetlerin desteği ile kurulan İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı adı altındaki örgütle dünyanın her yerinde bağımsızlığını yitirmiş olan Müslümanların teşkilatlanarak Batı emperyalizmine karşı ayaklanmasıdır⁵⁶⁸.

Ağustos ortasında Moskova'ya gelmiş olan Enver Paşa burada iki hafta kadar kaldıktan sonra Üçüncü Komünist Enternasyonal⁵⁶⁹ tarafından düzenlenen Şark Milletleri Kurultayı'na katılmak üzere Bakü'ye gitmiştir. 1- 7 Eylül 1920 tarihleri arasında düzenlenen

⁵⁶⁷ Murat Bardakçı a.g.e., s. 176- 177- 178.

⁵⁶⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Enver Paşa Makedonya'dan Orta Asya'ya 1914-1922 Cilt 3*, s. 518- 519.

⁵⁶⁹ Ekim Devrimi'nden sonra Rusya'da iktidara gelen Bolşevikler, sadece Rusya ile sınırlı olmayan tüm dünyayı kendi mefkûreleri altında birleştirecek küresel bir devlet kurmayı amaçlamışlardır. Böylece Rusya'da yaptıkları ihtilal tüm ülkeleri de kapsayacak ve tüm dünyanın komünizme meylettiği bir dünya düzeni kurulacaktır. Bu idealleri doğrultusunda 1919 senesinde Üçüncü Enternasyonal ya da diğer adıyla Komintern kurulmuştur. Ülker Gürkan, "S.S.C.B. Siyasî Rejimi'nin Ana Hatları", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, 1964, s. 176.

kurultayın amacı Doğu ve sömürge ülkelerinde Komünist devrimlerin yapılması için kamuoyu oluşturmaktır. Kurultaya dünyanın her bir yanından sol ideolojinin çeşitli fraksiyonlarına mensup kişiler katılmıştır. Türkiye’den de Ankara Hükümeti temsilcileri, Türk komünistler ve İttihatçılar olmak üzere üç grup kurultayda hazır bulunmuştur. Enver Paşa’nın Bakü’ye gideceğinden haberdar olan Doğu Cephesi Komutanı Kazım (Karabekir) Paşa, Enver Paşa’ya Türkiye’nin Sovyet Rusya’dan başka yardım görebileceği başka bir ülkenin kalmadığını söyleyerek Rusları kuşkulandıracak milliyetçi söylemlerden kaçınmasını telkin ettiği bir mektup göndermiştir. Ancak bu mektup kurultay zamanında Enver Paşa’ya ulaşmamıştır⁵⁷⁰.

Enver Paşa İslâm İhtilâl Cemiyetleri İttihadı cemiyetini verdiği örgütün ve Kuzey Afrika Müslümanlarının temsilcisi olarak katılmıştır. Kurultayda Enver Paşa’nın nutku okunmuştur ancak bu sırada İttihatçılarla ve Ankara Hükümetiyle bir bağı olmayan Mustafa Suphi önderliğindeki Türkiye Komünist Partililer tarafından şiddetli bir protesto yapılmış, “*Kurultaya değil, Halk Mahkemesine*” diye sloganlar atılmıştır⁵⁷¹.

Kurultay sonrasında Enver Paşa tekrar Moskova’ya dönmüştür. Burada kurultaya ve genel izlenimlerine dair görüşlerini kaleme alarak Mustafa Kemal ve Kazım Karabekir Paşa’ya göndermek üzere bir tavsiye mektubu yazmıştır. Ayrıca bir de Mustafa Kemal Paşa’ya sunulması için bir rapor hazırlatmıştır. Kendisi ile beraber hareket eden İttihatçı Küçük Talat ve Nail Beylerle göndermiştir. Raporda Türkiye’nin tamamen Komünist sisteme geçmesinin uygun olmadığını, tek bir sınıfa dayalı bir düzen kurulmasının imkânsız olduğunu söylemiştir. Türkiye’nin sovyetleşmesi söz konusu olur ise Moskova Komünist Partisi’nin bunu Mustafa Suphi marifetiyle yapmaya çalışarak kendilerini saf dışı bırakabileceğini belirtmiştir. Ancak tüm bunlara rağmen Türkiye’nin sol fikirlere yaklaşmasının zaruri olduğunu ama acele edilirse milletin maneviyatını ve İslâm âlemi ile olan bağlarını bitireceğini söylemiştir. Enver Paşa Türkiye’ye bu mektup ve raporları gönderirken, Küçük Talat ve Nail Beylerle bahsettiği hususlar üzerinde İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni yeniden canlandırmak için Trabzon’da bir program hazırlığı içine girmiştir. Program Bolşevik akımlardan etkilenmekle beraber millet hâkimiyeti esasına göre hazırlanmıştır. İlgili program Talat Paşa’ya da ulaştırılmıştır. Ayrıca aynı zamanda Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altında İttihatçıların içinde bulunduğu Resmî Türkiye Komünist Partisi’nin de kuruluş

⁵⁷⁰ Murat Bardakçı, *age*, s. 205.

⁵⁷¹ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 544..

çalışmaları başlamıştır⁵⁷². Bu süreçte yurt dışındaki İttihatçılar İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni canlandırmaya çalışırken Anadolu'ya da geçmek üzere hazırlık yapmaya başlamışlardır. Talat Paşa Maliyeci Cavit Bey'e yazdığı 5 Kasım 1920 tarihli bir mektupta Anadolu'dan kendisine haberler geldiğini, Mustafa Suphi'nin komünistleri kendi altından toplamaya çalıştığını öğrendiğini yazmıştır. Eyüp Sabri Bey'inde kendisine mealen Anadolu'ya girme zamanının geldiğinden eminseniz müsait şartları oluşturmak üzere kendisine yazmalarını rica ettiği bir mektubu gönderdiğini söylemiştir. Talat Paşa da Eyüp Sabri Bey'e yeni teşkilatlanmanın üzerinde hangi hususlara göre çalıştıklarını ve bir karara vardıklarında kendisinin de onayını almak üzere tekrar yazacağını bildirmiştir⁵⁷³. Talat Paşa'nın vefatına kadar Eyüp Sabri Beyle olan bağları hiç kopmamıştır. Talat Paşa yurt dışına çıkmadan önce bile son mektubunu Eyüp Sabri Bey'e yazmıştır⁵⁷⁴. Ayrıca bu dönemde Eyüp Sabri Bey, Enver Paşa ile yazışmalarında kullandığı sadece ikisinin bildiği özel bir şifreye sahiptir⁵⁷⁵.

Talat Paşa ve Eyüp Sabri Bey'in bu yazışmasından anlaşılacağı üzere İttihatçılar, işgalden kurtuluş için tek dış dayanak olarak gördükleri Sovyet Rusya'nın desteğini kaybetmemek hem de ülkeyi safkan komünistlerin eline bırakmamak için eski cemiyetlerini canlandırmaya ve kendi sol tandanslı siyasi teşekküllerini kurmak üzerinde çalışıyorlardır. Bu husustaki bir diğer önemli gelişme de aynı yıllarda yurt dışındaki İttihatçıların Anadolu'da Milli Mücadele'nin başında bulunan Mustafa Kemal Paşa ve diğer subayları Milli hareketi yönetecek çapta değerlendirmemeleridir. Onların bu düşünceleri Talat Paşa'nın vefatından sonra 20 Nisan 1921 tarihinde Dr. Nazım Bey'in Maliyeci Cavit Bey'e yazdığı bir mektuptan anlaşılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın idaresinin yetersiz olduğundan şikâyet eden Nazım Bey bu yönetim devam ederse ilerde Türkiye'nin sıkıntı çekeceğini yazmıştır. Doğacak sıkıntıdan dolayı görülecek zararların şimdiden önüne geçilmesi gerektiğini söylemiştir. Bunun için kuvvetli bir teşkilat yapmak için merhum Talat Paşa ile çok çalıştıklarını, bir önceki bahsettiğimiz mektupta Eyüp Sabri Bey'e yazan Talat Paşa Anadolu'dan gelen teşkilat programları üzerinde çalıştığını söylemişti. Şimdi Nazım Bey Cavit Bey'e yazdığı bu mektupta üzerlerinde çalıştıkları programların Bakü'deki kurultaydan sonra Enver Paşa'nın hazırlattığı program olduğu anlaşılmıştır. Talat Paşa daha önceden Eyüp Sabri Bey'e yazdığı mektubunda bu program üzerine çalışıp kararını bildireceğini söylemişti. Şimdi Nazım Bey'in mektubundan anlaşıldığı üzere Talat Paşa bahsi geçen programı birkaç değişiklik yaptıktan

⁵⁷² Mete Tunçay, *age*, s. 271- 272.

⁵⁷³ Hüseyin Cahit Yalçın, *age*, s. 166.

⁵⁷⁴ Emel Akal, *age*, s. 195.

⁵⁷⁵ Emel Akal, *age*, s. 296.

sonra uygulamak istemiş ve mümkün olan en kısa zamanda Milli Mücadele yönetimini askerlerin elinden alarak eski İttihatçılara devredilmesi üzerinde çalışmaya başlanmasını istemiştir. Bu husustaki fikirlerini Eyüp Sabri Bey'e yazan Talat Paşa ondan çok olumlu bir dönüş alamamıştır. Eyüp Sabri Bey yeni bir parti teşekkülüne gerek olmadığını ve Mustafa Kemal Paşa'yı kuşkulandırmak istemediklerini söylemiştir. Eyüp Sabri Bey'in bu tavrından dolayı Dr. Nazım Bey meclisteki İttihatçılarla şu an bir ilerleme kaydetmenin zor olduğunu, ilerde yapılacak seçime hazırlandıklarını Cavit Bey'e anlatmıştır⁵⁷⁶.

Yurt dışındaki İttihatçıların iki büyük liderinden birisi olan Talat Paşa 15 Mart 1921 günü Berlin'de evinin bulunduğu Hardenberg sokağında öğle vakti yürürken Ermeni terörist Solomon Teilirian tarafından uğradığı silahlı saldırı sonucunda hayatını kaybetmiştir⁵⁷⁷.

Talat Paşa'nın vefatı yurt dışındaki İttihatçıların politikalarında da derin değişikliklere neden olmuştur. Talat Paşa Sovyet Rusya ile ilişkilere temkinli yaklaşırken Milli Mücadele'nin liderliğini ele almak için aceleci bir tavır sergilememiştir. Ancak Talat Paşa'nın ölümünden sonra İttihatçılar tamamen bu meselelerde daha aceleci davranacak olan Enver Paşa'nın etrafında toplanmaya başlamışlardır⁵⁷⁸.

Enver Paşa İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı'nın ikinci kongresini Moskova'da 27 Haziran 1921 günü toplamıştır. Kongrede Arap ve Türk delegeler arasında çıkan tartışmalar ayrılık getirmiştir. Bu sebeple İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı son bulmuş yerine yine İttihatçıların kurmuş olduğu Halk Şûralar Fırkası'yla yola devam edilmiştir. Bu yeni siyasi oluşum İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı gibi çeşitli ülkelerden Müslümanları bünyesinde bulundurmamıştır. Halk Şûralar Fırkası Enver Paşa'nın yönetiminde Türkiye'de faaliyet göstermesi için kurulan bir siyasi partiydi. Kuruluşunun ardından altı ay sonra fırkaya eski cemiyetlerinin adı olan İttihat ve Terakki adını vermişlerdir⁵⁷⁹.

İttihat ve Terakki Cemiyeti Mondros Mütarekesi'nin akabindeki kongresinde feshedilmişti ancak anlaşılacağı üzere Enver Paşa bu feshi içten içe kabul etmemiştir. O yurt dışındaki faaliyetlerinde oluşturduğu İslam İhtilal Cemiyetleri İttihadı ve Halk Şûralar

⁵⁷⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, *age*, s. 119- 120.

⁵⁷⁷ Ermeniler Mütareke döneminde Erivan'da yaptıkları bir kongrede Ermeni Tehcirinde rolü olan Osmanlı devlet adamlarını ve İttihatçı liderleri öldürmek üzere karar almışlardır. Talat Paşa'nın öldürülmesine sebep olan terör saldırısı da bu kongrede alınan kararlardan sonra icra edilmiştir. Hasan Babacan, *age*, s. 229.

⁵⁷⁸ Mete Tunçay, *age*, s. 274- 275.

⁵⁷⁹ Murat Bardakçı, *age*, s. 220- 221.

Fırkası'nı hep İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir devamı yahut onun canlandırılması için bir araç olarak düşünmüştür. Enver Paşa'nın İttihat ve Terakki ismini canlandırmasında Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da sevilen bir lider olarak kabul görmesinin de etkisi vardır. Eğer Mustafa Kemal Paşa'dan liderliği almak için açıkça bir mücadeleye girişecekse başarılı olmasında mazideki ağırlığını kullanacağı İttihat ve Terakki adının faydasını göreceğini düşünmüştür. Enver Paşa yanındaki arkadaşları Dr. Nazım, Halil (Kut) Paşa, Küçük Talat ve Dr. Raik Bey'le 5 Ekim 1921 tarihinde bir İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi toplantısı düzenlemiştir. Gerçekte bu toplantı tarihteki Meşrutiyeti ilan ettiren ve Osmanlı Devleti'ni bizzat idare eden İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir yönetim toplantısı değildir. Bir hayaletin isminin kullanılmasından ve ona ümit bağlanmasından ibarettir. Yapılan toplantıda alınan kararlar İstanbul ve Anadolu'ya, İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumisi mührü basılı bir şekilde gönderilmiş ve dağıtılmıştır. Enver Paşa böylelikle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin halen var olduğunu ve Anadolu'ya girme kararında ısrarcı olduklarını ilân etmiştir⁵⁸⁰.

Halk Şûralar Fırkası ile Enver Paşa Anadolu'ya geçerek idareyi bizzat ele alacağını açıktan açığa söylemeye başlamıştır. Saltanat ve Hilafeti muhafaza ederek hem de halka dayalı bir yönetim tarzı oluşturmak isteyen Enver Paşa, Halk Şûralar Fırkası'nı oluştururken Marksist fikirden de ilham almıştır. Şöyle ki halk hareketiyle iktidara gelinecek, iktidara gelince de parti hükümeti kendi bünyesinden oluşturulacak ve parti kendi ordusunu kuracaktır. Böylece yeni nizam güvence altına alınmış olacaktır. Enver Paşa'nın bu yeni oluşumu Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde de kendisine taraftar bulmuştur. Kırka yakın mebus bu fikir etrafında toplanmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu durumdan rahatsız olmuş ve Enver Paşa'nın Anadolu'ya geçmesine karşı tedbir almıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Moskova'daki temsilciliği sayesinde Enver Paşa'nın faaliyetlerini takip edebilen Mustafa Kemal Paşa, Enver Paşa'nın Türkiye hudutlarına yaklaşması halinde yakalanarak sınır dışı edilmesi için bir kararname çıkarmış ve Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Paşa'ya da talimat vermiştir. Bu sırada Enver Paşa da Halk Şûralar Fırkası programını Anadolu'da yayımlatarak propaganda yaptırmaya başlamıştır. Doğu Cephesi Kumandanı Kazım Paşa bu durumdan çekincesini geçmişte Mustafa Suphi'yi destekleyerek Anadolu'da bir komünist devrim gerçekleştirmek isteyen Sovyetlerin bugün bu düşüncelerini Enver Paşa'ya verdikleri destekle

⁵⁸⁰ Murat Bardakçı, *age*, s. 282- 283- 284.

onun emrine milislerden kurdıkları bir Kızıl Ordu modelini vererek sağlamaya çalıştıklarını söylemiştir⁵⁸¹.

Enver Paşa da bu süreçte Ankara hükümetinden yakınmıştır. Kendisi ve arkadaşlarının Sovyetlerin elinde kullanıldığına dair kendisinin Anadolu'ya geçmesinden çekinen Mustafa Kemal Paşa ve kadrosu tarafından bir algı yaratılmaya çalışıldığını, Sovyetler tarafından emrine verilecek bir Rus ordusu ile Vilâyet-i Şarkıyyeyi ele geçirerek Sovyetlere yahut bölgede kurulacak bir Ermeni devletine vereceğine dair söylentiler yayıldığından şikâyet etmiştir⁵⁸².

Yine bu günlerde Dr. Nazım Bey, Enver Paşa'nın yakındığı Mustafa Kemal Paşa ve Ankara Hükümeti'nin yaydığını söylediği tevatürlere bir cevap niteliğinde, gerçekte maksatlarının ne olduğuna dair ve ne için Anadolu'ya gelmek istediklerini anlattığı bir mektubu Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bulunan arkadaşları Eyüp Sabri Bey'e yazmıştır. İlgili mektup şu şekildedir:

“13 Temmuz 1921

Azizim Eyüb Sabri Bey,

17 Nisan 337 tarihli kısa bir mektubunu Berlin tarihiyle dün aldım. Merhumun (Talat Paşa) şehadetini müteakib sana bir mektub göndermiş, o sırada kendi ahvalinizi ve niyetlerimizi bildirmiş idim. Aynı tarihte Mustafa Kemal Paşa'ya da bir mektub takdim etmiş ve merhumun kendisine yazdığı murahaslarla Anadolu'ya geçmek istediğimizi bunun için cevab-ı muvafakatlerine muntazır olduğumuzu arz etmiş idim. Nasılsa bir cevap vermediler. Demek bizim içeri girmekliğimizi istemiyorlar. Bunun üzerine hâricte kalmaya ve başka suretle elimizden geldiği kadar memleketimize faydalı olmaya azmettik. Merhum saiken tesis ettiğimiz İslâm İhtilâl Cemiyetlerinde hizmet etmek, teklif ettiler. Baha Şakir ve Rusuhi Bey burada benim de hisseme Moskova düştü. Buraya gelince garib garib şeyler işittim. Anladım ki, Ankara İslâm İhtilâl Cemiyetleri işi ile meşgul olan Enver Paşa'dan tevvehüm etmiş. Enver Paşa'nın dâhile girip Ankara Hükümetine muarız olacak bir hizb hazırlamak ve bilmem daha ne gibi şahsî maksatlar takib etmek hülyasında olduğuna kanaat getirmiş. Buna göre bir takım tedbirler almış. Halil Paşa bu tevvehüm ve tedbirlerin kurbanı olmuş. Hasta hasta koltuk değnekleri ile memleketinden çıkarılmış. Küçük Talat müstebid bir hükumete yakışır surette tevkif badehu o da Halil Paşa'nın uğradığı ceza ile tevziye edilmiş. Gazetelere Enver taraftarlarının harekâtı diye makaleler yazdırılmış. Bazı yerlerden bilhassa Anadolu-i Şarkide Enver taraftarlarını altı vilâyeti Bolşevik kuvvetleri ile zaptedib Ermenilere peşkeş çekeceği yolunda propagandalar yaptırılmış ve mine'l-garayib! Ne burada ne düşünürüz. Ankara ne düşünüyor? Ne Enver Paşa da Ankara'ya muhalefet etmek niyeti var, ne de memlekette bir post kapmak arzusu bizde elhamdülillah henüz aklımızı kaybetmedik. Kimsenin şahsî hırslarına alet olacak kadar çok şükür budala değiliz. Bütün emelimiz ve sayımız dâhilinde çalışmak ve mümkün olduğu kadar vatan ve milletimize olan borcumuzu feda etmektir. Bunun için dâhilde çalışmalığımıza müsaade edilseydi bir nefer gibi hizmete amade idik. Dâhilde yapamadığımızı hâricte ifa edebilmek için hiç bir emel ve menfaat-i şahsî gözetmeden vatan ümid ederim ki, tuttuğumuz yol sayesinde kudretimize memlekete bir faidemiz olmuştur ve daha da olacaktır. Post kapmak ve mevki tutmak fikrimizden uzaktır. Gerek

⁵⁸¹ Murat Bardakçı, *age*, s. 222- 223- 224.

⁵⁸² Murat Bardakçı, *age*, s. 262.

ifadatımızda, gerekse tahriri olan muamelâtımızda her şeyden evvel Anadolu'da teessüs eden Kuva-yı Milliye'ye yardımdan başka bir şey istemedik. Defaatle söyledik. Hatta Çiçerin, Anadolu sizin için fena düşünüyor dediği zaman cevaben siz bize Anadolu'nun hakkımızda ne düşündüğünü sormayın, bizim Anadolu için ne düşündüğümüzü sorun ki, cevap verebilelim dedik ve düşündüğümüzün de Anadolu'nun tuttuğu yolda muvaffakiyeti için elimizden geleni yapmaktır dedik, ama Ankara zimamdarını bizim samimiyetimize inanmıyor da bizi muhalif göstermede devam edecek ve bu yoldaki propagandasında sebat edecekse herhalde mesleğimizi değiştirmeyeceğiz. Başta Mustafa Kemal Paşa olarak Ankara'nın açtığı tarik-i cihadda muvaffakiyetini duadan ve gücümüz yettiği kadar hizmetten çekinmiyeceğiz. Müfsidlerin tahrikat-ı bedhahaneleri ile bu yolda daha ziyade de şiddet gösterilse, ben Kuva-yı Milliye'nin muvaffakiyatı için duadan geri kalmıyacağız. Eğer bizi muhalif göstermede vatan için bir faide memul ise bundan dolayı da kendilerine müteşekkir kalacağım. Memleket kurtulsun da millet bize isterse lanetler yağdırsın. Ben kendimi bildiğimden beri milletim ve memleketim için vakf-ı vücud ettim. 50'ye yakın bir yaştan sonra şahsı kayguya düşmeyi tenezzül addederim. Enver Paşa'da da aynı hissi görüyorum. Memlekete cidden yazıktır. Sultan Hamid vehmi ile millettine ve kendisine çok fenalık etti. Mustafa Kemal Paşa taliin kendisine bu kadar kuvvetle teveccüh ettiği bir zamanda bir takım garazkârların yalan yanlış igvaatına kapılırsa Cenab-ı tarihiyesine siyah noktalar koydurmuş olur. Onun yükselmesini memleket için maksada faideli görürsem küçülmesini de o kadar muzır buluyorum. Ben, Enver Paşa'yı tarik-i mesaisinde samimi görüyorum. İslâm İhtilâl Cemiyetleri işiyle meşgul olan bir adamın bugün hatta birçok zaman Türkiye'nin eski bir memuru olması imkânı yoktur. Bununla beraber Anadolu isterse Enver Paşa ve arkadaşlarını tarz-ı mesaisinden istifade edebilir. Biz itilâfin hatta bütün Hristiyan devletlerin hiç hoşlanmadıkları bir politikayı takib ediyoruz. Bu politikayı takib edenler bi't-tabi müstemlekeci hükümetlerin bazı adavetini devredeceklerdir. Bu bazı adavetin Anadolu Kuva-yı Milliyesine teveccüh etmesini gönlüm istemiyor. İtikadımca İslâm İhtilâlcileri gayr-ı mes'ul bir ...(?) uğraşmalıdır. Ankara, Avrupa'nın karşısında millî bir kuvvet olarak görünmeye devam etmeli. Derin bir kuvvete istinad ettiğini tekzip etmekle beraber şuur bırakmalıdır. Ankara bu tarzda millî emeli takib etmede göründükçe Avrupa'da pek çok zevatın, pek çok muharririn mazhar-ı muaveneti olabilir. Nitekim olmuştur. Resmî kuvvetle Edirne alınırsa bütün Avrupa ve Amerika'yı kendisine düşman yapar. Bir de yarın sulh masasında Sovyet Hükümeti ki, Avrupalılara karşı bu meselede kayıtlar altına girmek mecburiyetinde kalabilir. Bu da âlem-i İslâm'a karşı bir ihanet gibi telakki edilebilir, Bunları doğrudan doğruya Mustafa Kemal Paşa'ya yazmayı düşünmedim değil. Fakat bu mes'uliyeti kendilerine doğrudan doğruya istimal etmek istemediğimden sana yazıyorum. Sen kendisi ile görüşür ve münasib bir vaktinde bu kanaatlerimi anlatırsan daha iyi olur. Çünkü, tutulan yoldan hem millet mutazarrır olur, hem de bir çok masumun beyhude yere günahına girilmiş olur. Elhamdülillah bu yaştan sonra ne kimseye dalkavukluk etmeye ne tenezzül ederim, ne de kimseden korkarım. Hakikati olduğu gibi yazıyorum. Cenab-ı Hak bu millet-i mağdureyi fitne ve fesat kurbanı olmadan muhafaza etsin der ve gözlerinden öperim kardeşim.

Nazım⁵⁸³

Dr. Nazım Bey'in Eyüp Sabri Bey'e gönderdiği bu mektup onların Anadolu'ya geçmekte kararlı olduklarını göstermiştir. Ancak Milli Mücadele'yi ele almak istedikleri bilindiği için hem böyle bir niyetlerinin olmadığını hem de söylentilerin asılsız olduğunu yazmıştır. Eyüp Sabri Bey'in burada aracılık yapması ise onun siyasi ihtiraslardan uzak olup Mustafa Kemal Paşa'nın da güvenini kazandığını göstermiştir. Anadolu'ya geçme niyetlerini açıkça yazan Dr. Nazım ve Enver Paşalar bu mektuptan bir hafta kadar önce Enver Paşa'nın

⁵⁸³ Dr. Nazım Bey'in Türkiye Büyük Millet Meclisi Mebusu Ohrili Eyüp Sabri Bey'e yazdığı 13 Temmuz 1921 tarihli mektup. *Türk Tarih Kurumu Arşivi*, EP.3.23.23.2.

kaleminden gelmek istediklerini yazan bir mektup göndermişlerdir. Eyüp Sabri Bey de cevaben “*Mustafa Kemal Paşa’dan bir defa sorunuz... Artık geliniz...*” demiştir⁵⁸⁴.

Dr. Nazım Bey’in Eyüp Sabri Bey’e mektup yazdığı 13 Temmuz 1921 günü beraber bulunduğu Enver Paşa da benzer içeriğe sahip bir mektubu kaleme alarak Mustafa Kemal Paşa’ya göndermiştir⁵⁸⁵.

Eyüp Sabri Bey’in bu dönemde yaptıklarıyla bıraktığı izlenim; mazisini inkâr etmeyerek İttihatçı kimliğini muhafaza ettiğini ama geleceğe dair diğer İttihatçı arkadaşları gibi hareket etmeyerek realist bir tavır takınarak partizanlıktan uzak bir şekilde Mustafa Kemal Paşa’nın yanında çalıştığıdır.

Enver Paşa ve arkadaşları Halk Şûralar Fırkası ile Anadolu’da bir ihtilal yaparak idareyi ele almaya çalıştıkları süreçte Anadolu’da çok önemli bir kırılma anı yaşanmıştır. Mustafa Kemal Paşa idaresindeki Milli Mücadele hareketi işgalci Yunan ordusunu 22 gün süren Sakarya Savaşı ile 12 Eylül 1921 günü ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Artık Mustafa Kemal Paşa ve Ankara Hükümeti Milli Mücadele’de zafere çok yaklaşmış ve konumunu sağlamlaştırmıştır. Böylece Enver Paşa için Türkiye’ye dönme umudu kalmamıştır. Ancak Enver Paşa Anadolu’ya geçme teşebbüslerini bir süre daha devam ettirmiştir⁵⁸⁶.

Halk Şûralar Fırkası programının oluşturulmasından sonra yurt dışındaki İttihatçıların Anadolu’ya geçmek için ilk ciddi teşebbüsleri Enver Paşa’nın amcası Halil (Kut) Paşa tarafından yapılmıştır. Enver Paşa Batum’da bulunan Halil Paşa’nın yanına gelmiştir. İlk olarak Halil Paşa’nın bir öncü kuvvetle Anadolu’ya geçmesini kararlaştırmışlardır. Karadenizli Türkler ve bölgedeki yerel unsurlardan bir milis gücü teşkil eden Halil Paşa Türkiye’ye geçmek üzereyken ÇEKA isimli Rus gizli servisi tarafından fark edilerek alıkonulmuş ve gerisin geri Batum’a getirilmiştir⁵⁸⁷.

Yurt dışındaki İttihatçıların Anadolu’ya girmek için harekete geçmelerinde Ankara’daki İttihatçıların Yeşil Ordu Cemiyeti gibi bazı siyasi teşebbüslerinin dağıtılmasının da etkisi olmuş olabilir⁵⁸⁸. Bu kanıya varılmasında Enver Paşa’nın 5 Temmuz 1921 tarihli mektubunda

⁵⁸⁴ Murat Bardakçı, *Naciyem, Rûhum, Efendim...*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016, s. 220.

⁵⁸⁵ Murat Bardakçı, *age*, s. 230- 231.

⁵⁸⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 574.

⁵⁸⁷ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 576- 577.

⁵⁸⁸ Mete Tunçay, *age*, s. 275- 276.

Maliyeci Cavid Bey'e yazdığı *"Ankara'da arkadaşların hemen her birisi şiddetli tarassut altındaymış. Eyüp Sabri Bey'in (Mustafa Kemal Paşa da dâhil) evvelce bizim komünist olduğumuz zan- niyle teşekkül eden fırkası dağılmıştır."* yazdığı sözleri etkili olmuştur⁵⁸⁹. Eyüp Sabri Bey, Küçük Talat Bey'e yazdığı bir başka mektupta Enver Paşa ve diğerlerinin Anadolu'ya girmesine gerek olmadığını *"siz dışarda biz içerde çalışırız"* diyerek söylemiştir. Eyüp Sabri Bey böyle söyleyerek ya İttihatçı arkadaşlarının memlekete girmelerini istemediğini belli etmiştir ya da Sakarya Zaferi sonrası mevcut havanın yurt dışındaki İttihatçıların gelmeleri için uygun bulunmadığından bu sözü yazmıştır⁵⁹⁰. Aslında yine Enver Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni canlandırma çalışmalarında tutulan bir rapora bakınca İttihatçıların ekseriyetinin Cemiyetin yeniden canlandırılması hususunda hem fikir olmalarına rağmen Eyüp Sabri Bey gibi yetki sahibi bir kişinin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin canlandırılması için ters bir zaman olduğunu söyleyerek çekimser kalması diğer İttihatçılar tarafından eleştirilmiştir. İlgili raporun Eyüp Sabri Bey'le alakalı kısmı şu şekildedir: *"Muhterem kardeşler, Buraya vüsulümüzü pederimi görüştüğüm rüfekanın fikir ve ruhlarını tahlil ve tetkik ettim. Hepsinin ruh ve kanaatleri İttihat ve Terakkinin tecdiden ihyasıdır. Hatta bu hususta ihmal edildiğinden ve geç kalındığından şikâyet ederler. Ve aslında Kôr Ali, Eyüb Sabri gibi sayib-i selâhiyet zevatın vuku' bulan teşvikata rağmen zamanı hulul etmediği kanaatiyle müstenkif bulunmalarını tenkid ederler."*⁵⁹¹ Tüm bu verilere bir arada bakılınca ve tarar söylemek gerekirse Eyüp Sabri Akgöl'ün İttihatçı kimliğinden kopmadığını ancak meseleleri gerçekçi bir bakışla değerlendirerek Türkiye'nin mukadderatını Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğinde gördüğünü söylemek gerekmektedir.

Enver Paşa, Sakarya Zaferi'nden sonra yurda dönme ihtimalinin kalmadığını Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'den gelen bir telgraf sonucunda idrak edebilmiştir. Çiçerin, Enver Paşa'ya Anadolu'ya geçmelerinin uygun olmadığını bildirmiştir⁵⁹². Anlaşılacağı üzere Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu üzerindeki mutlak iradesi Sakarya Zaferi neticesinde kesinlik kazanmıştır. Bu sebeple Sovyet Rusya da Türkiye üzerindeki meselelerde artık Mustafa Kemal Paşa ve Ankara hükümetini tek muhatap olarak kabul etmeye başlamıştır. Ayrıca Enver Paşa'nın bu vakitten sonra Anadolu'ya geçerek idareyi ele alabileceğine dair inançları kalmamıştır. Enver Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki tutumunu netleştiren Sovyet Rusya, Ankara'da daimi elçilik açmaya karar vermiş ve Aralov öncülüğündeki bir

⁵⁸⁹ Hüseyin Cahit Yalçın, *age*, s. 87.

⁵⁹⁰ *Türk Tarih Kurumu Arşivi*, EP.3.21.21.4.

⁵⁹¹ *Türk Tarih Kurumu Arşivi*, EP.7.32.32.2.

⁵⁹² Murat Bardakçı, *Enver*, s. 285.

elçilik heyetini Ankara'ya göndermiştir. Tüm bu gelişmeler Enver Paşa'nın Bolşevik desteğini yitirdiğini ve artık Sovyet topraklarında arkadaşları ile beraber kalmalarının mümkün olmadığını göstermiştir. Türkiye üzerindeki hayalleri son bulan Enver Paşa yönünü başka bir ideale döndürerek Türkistan'a çevirmiştir⁵⁹³.

3.10. ÇERKEZ ETHEM İSYANI VE EYÜP SABRİ BEY

3.10.1. Yeşil Ordu Cemiyeti

Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kuruluş nedeni Anadolu'da çıkan isyanlara karşı bir tedbir alınmasından kaynaklanmıştır. Milli Mücadele karşıtı isyanların kendilerine taraftar toplamadaki en büyük motivasyonları Mustafa Kemal Paşa önderliğinde hareket eden kadroların dinsiz Bolşevikler olduğu iddiasıyla propaganda yapmaları olmuştur. Buna karşılık Milli Mücadele'ye mensup bazı kişilerden Bolşevikliğin aslında İslâm dininin uygulanması için bir araç olduğu söylenmiş ve Sovyet Rusya ile ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla Rusya'daki Kızıl Ordu'ya atfen Yeşil Ordu isimli bir cemiyet kurulmuştur. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kurucuları Eskişehir Mebusu Ohrili Eyüp Sabri Bey dâhil olmak üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne mensup geçmişte İttihatçı olan mebuslardır. Cemiyetin katib-i umumisi ise Tokat Mebusu Nazım Bey'dir. Bu kurucular cemiyetin genel merkez üyelerini de oluşturmuştur. Ayrıca cemiyetin birkaç ilde de heyet-i merkeziyesi kurulmuştur⁵⁹⁴.

Eyüp Sabri Akgöl'ün Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kurucularından olması ve Birinci Meclis döneminde Bolşevizm fikrini takip ederek politika yapmasını açıklamak için onun mücadele hayatına kısaca bakmak gereklidir. Yayılımacı devletlerarasında başı çeken İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin üzerindeki emelleri Makedonya Meselesi'nin en hararetli günlerinde Reval'de gerçekleşen İngiliz Rus anlaşmasıyla ayyuka çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün korunması ve onun çöküş sürecinden kurtarılmasının bir anayasa ve parlamenter sistemin yürürlüğe girmesi ile olacağına inanan Eyüp Sabri Bey, bu uğurda kurulmuş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne mensupken etrafına toplanan insanlarla harekete geçmiş ve 23 Temmuz 1908 ihtilali ile hedefine ulaşmıştır. Ancak İttihatçıların Osmanlı Devleti'ni kurtarma yolundaki çabaları başarısız olmuştur. Çünkü devletin çöküşü onların müdahalelerinden çok önce başlamıştır ve kendilerinin de iş başına geldiklerinde tecrübesizliklerinden kaynaklanan bir takım hataları olmuştur. Cihan Harbi'nde Osmanlı

⁵⁹³ Şevket Süreyya Aydemir, *age*, s. 582.

⁵⁹⁴ Mete Tunçay, *age*, s. 287- 288.

Devleti yenilmiş ve toprakları işgal edilmiştir. Savaş sırasında Eyüp Sabri Bey askerlik vazifesinden ayrılmasının üzerinden yıllar geçmesine ve memleketi Ohri'nin bulunduğu Makedonya'nın Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmış olmasına rağmen savaş sırasında Osmanlı hudutları dışına çıkmıştır. Gizli yollardan ulaştığı Makedonya ve Arnavutluk'ta hâlâ kendisine ve Osmanlı Devleti'ne sadık olan unsurları örgütleyerek İtilaf Devletlerine karşı mücadele ederek düşmanını Osmanlı Devleti'nin o günkü sınırlarından uzakta tutmak için savaştı. Ancak burada yakalanmış ve İngilizlerin eline esir düşerek Malta adasında dört yıla yakın bir süre esaret hayatı yaşamıştır. Esareten kurtulduğunda ülkesi başından beri mücadele ettiği İngiltere ve diğer yayılmacı devletler tarafından mağlup edilmiş ve kısa bir süre sonra da işgal edilmiştir. Mensubu ve liderlerinden olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti de kendisini feshetmiştir. Ancak Eyüp Sabri Bey mücadelesine devam etmiştir. Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlatılan Milli Mücadele'ye katılan Eyüp Sabri Bey için o günlerde işgalden kurtuluş için bir umut doğmuştur. Bu umut Rusya'da gerçekleşen Ekim Devrimi'dir. Ekim Devrimi neticesinde Rusya'da çarlık rejimi yıkılmış ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği kurulmuş, böylece de Rusya yayılmacı bloktan çekilmiş ve İngiltere ve diğer yayılmacı ülkelere karşı cephe almıştır. Eyüp Sabri Bey de Türkiye'nin içinde bulunduğu durumdan dolayı emperyalizm ve işgalden kurtulma yolunda tek destek görebileceği dış ülkenin Sovyetler Birliği olduğunu fark etmiş ve Milli Mücadele'nin başından itibaren Bolşevizm çizgisinde bir siyaseti takip etmiştir.

Yeşil Ordu Cemiyeti ile ilgili meselelere değinmeden önce bir anlam karmaşasının önüne geçmek gerekmektedir. Eyüp Sabri Bey'in yöneticisi olduğu Yeşil Ordu Cemiyeti ağırlıklı olarak Ankara, Bursa ve Eskişehir gibi yerlerde faaliyet göstermiştir. Bundan farklı olarak bir de Doğu Cephesi'nin ilerisindeki yerlerde meydana gelmiş bir Yeşil Ordu'dan söz edilmektedir. Bilindiği üzere Cihan Harbi devam ederken 1917 senesinde Rusya'da Ekim Devrimi gerçekleşmiş ve ihtilalin akabinde Rus askerleri cephelerinden geri çekilmiştir. Ortaya çıkan fırsatı değerlendiren Osmanlı Devleti, Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa öncülüğündeki Kafkas İslam Ordusu'nu Azerbaycan üzerine göndererek 18 Eylül 1918 tarihinde Bakü'ye girmiştir. Nuri Paşa'nın emrindeki kuvvetlerin içinde örgütlenerek Osmanlı Ordusu'na dâhil olmuş kişiler de vardır. Ekim Devrimi'nden sonra Rusya'da bir iç savaş yaşanmıştır. Komünizm karşıtı Beyaz Ordu ile mücadele eden Bolşeviklerin Kızıl Ordusu'na yardımcı olan Müslümanların oluşturduğu Yeşil Ordu isimli bir askeri teşekkülden söz edilmiştir. Bu Yeşil Ordu'nun da Nuri Paşa'nın yanında bulunan yerel unsurların arasından ortaya çıktığı söylenmiştir. Komünistlere yardım eden Rusya Müslümanlarının oluşturdukları

birliğe Yeşil Ordu ismini vermelerinde yeşil rengin İslâm dininde kutsal olarak kabul görmesi etkili olmuştur. Daha sonra da Rusya’da kurulan Yeşil Ordu’nun emperyalizme karşı savaşıarak İslâm ülkelerini İngilizlerin başını çektiği sömürgecilikten kurtaracağı inancı doğmuştur⁵⁹⁵.

Asıl Yeşil Ordu ise Türkiye’de 1920 senesinin ilkbaharında kurulmuş olan kurucularından birisinin de Eyüp Sabri Bey olduğu cemiyettir⁵⁹⁶. Cemiyet ismini bahsi geçen Rusya Müslümanlarının kurduğu Yeşil Ordu’dan almıştır. Bunda emperyalizme karşı mücadele edilmesi planlandığı için Bolşevik İslam’ın referans alınması etkili olmuştur denilebilir. Çünkü Yeşil Ordu’nun kuruluş gayesi talimatnamesi ve nizamnamesinde açıkça yazdığı üzere, yayılcı Avrupa devletlerinin Asya coğrafyasını sömürmesini engel olmak ve Asya halklarının birliğini savunmaktır⁵⁹⁷. Tabi bu söylemler hem ütöpik hem de romantiktir. Gerçeklikten uzaktır. Aslında böyle söylenmesinin temelinde Komünizmin vaat ettiği dünya düzenine atıf yapılarak Milli Mücadele’ye destek verecek güçlü bir müttefik ile bağ kurmanın yollarının arandığı belli olmaktadır.

Gerçekte Yeşil Ordu Cemiyeti’nin neden kurulduğunu anlamak için Milli Mücadele’nin lideri Mustafa Kemal Atatürk’ün kendi söylevinin derlendiği Nutuk kitabındaki ilgili bölüme bakmak gerekmektedir. Nutuk’ta Yeşil Ordu Cemiyeti’nin kuruluş süreci şu sözlerle açıklanmıştır:

“Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin ve Hükümeti’nin kuruluşundan sonra, Ankara’da, Yeşilordu adı altında bir dernek kuruldu. Bu derneğin ilk kurucuları, pek yakın ve bilinen arkadaşlardı. Kuruluş amacını açıklamak için, iç isyanları ve bu isyanlara karşı gönderilen ordu kuvvetlerinin ve millî müfrezelerin gösterdikleri bazı durum ve manzaraları hatırlamak gerekir. Asilerin, ordunun erlerine Halife’nin fetvasından, Padişah’ın askerliği affettiğinden, Ankara’daki hükümetin meşru olmadığından bahsederek, onları kolaylıkla kandırdıkları defalarca görüldü. Gerçekten de, birçok yerde, bazı ordu erleri asilerle çarpışacak yerde, aksine silahlarını bırakarak köylerine, memleketlerine savuşuyorlardı. Millî müfrezelerin inkılâbın gayesini daha kolay anladıkları ve asilerin aldatmacalarına kapılmadıkları anlaşılmıştı. Bu sebeple, Osmanlı ordusunun artıkları denebilecek olan, o tarihlerdeki yorgun, bezgin ve yeni inkılâp ülküsüne göre yetiştirilmemiş birliklerle inkılâbı başarma konusundaki güçlükler, hissedilir bir derecedeydi. Orduyu yeni bir zihniyetle şuurulu bir duruma getirmenin, o günlerin şartları içinde pek güç olacağı sanılıyordu. Bu bakımdan aranılan vasıfları taşıyan, şuurulu kimselerden seçilmiş ve inkılâp için güvenilir bir teşkilât kurma düşüncesi, bazı kimselerin kafasında yer etmeye başlamıştı. Birbirini kovalayan, kanlı ve tehlikeli durumlar gösteren iç karışıklıklar karşısında, bu belirttiğim düşünce ve eğilim kuvvetlendi. Nihayet, bazı kimseler, böyle bir kuruluş vücuda getirmek üzere fiilen teşebbüse geçtiler. Ben, bir yandan ordumuzu canlandırmak ve güçlendirmek için çareler ararken, bir yandan da her türlü sakıncalarına rağmen, her yerde, ister istemez kurulmuş olan millî müfrezelerden

⁵⁹⁵ Ahmet Altıntaş, *agt*, s. 59- 60.

⁵⁹⁶ Sina Akşin, *İstanbul Hükümeti ve Milli Mücadele Cilt III İç Savaş ve Sevr’de Ölüm*, 4. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2017, s. 316.

⁵⁹⁷ Ahmet Altıntaş, *agt*, s. 65.

yararlanmaya çalışıyordum. Fakat ciddi bir disiplin, kayıtsız şartsız ve tereddütsüz itaat isteyen önemli askerlik görevlerinin ancak düzenli bir ordu ile yerine getirilebileceği gerçeğini unutmaya elbette imkân yoktu. Millî müfrezelerden yararlanma, zaman kazanma maksadına dayanabilirdi. Şüphesiz, kullanılmaları zarurî olan millî müfrezelerin, seçkinve şuurlu kimselerden kurulabilmesi arzu edilirdi.

Yeşilordu teşkilâtının ilk kurucuları arasında bulunan yakın arkadaşlar, sırf bana yardım maksadıyla ve beni ayrıca yormamak düşüncesiyle, kendileri teşebbüse geçerek çalışmayı uygun görmüşler. Bana, yalnız, yararlı bir iş yapacaklarını söyleyerek, kısaca bu teşebbüslerinden söz etmişlerdi. Ben, gerçekten pek meşgul olduğum için, arkadaşların teşebbüsleri ile uzunca bir süre ilgilenemedim. Yeşilordu teşkilâtı bir bakıma gizli bir teşkilât olarak kurulmuş ve oldukça genişlemiş. Genel Sekreteri Hakkı Behiç Bey ve Ankara'daki yönetim kurulu önemli veesashı çalışmalar yapmışlar. Basılı tüzükleri ve görevli memurları her tarafa gönderilmiş. Yalnız, bir noktayı da işaret etmeliyim ki, Yeşilorduteşkilâtı ile meşgul olanlar, benim bu işi bildiğimi, uygun olduğumu ve istediğimi söylediklerinden, her tarafta benim adıma teşkilâtı genişletmeye ve güçlendirmeye çalışanlar çoğalmış. Faaliyete geçmiş olan teşkilât, yalnızca millî müfrezeler oluşturmak gibi sınırlı bir alandan çıkmış ve çok genel bir amaca da yönelmiş.”⁵⁹⁸

Tüm bu söylemlerden anlaşılacağı üzere Yeşil Ordu Cemiyeti, Anadolu'daki iç isyanları bastırmak, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde gerçekleşecek devrimlere destek olmak ve Bolşevik bir çizgide siyaset yaparak Sovyet Rusya ile hariçteki Müslümanların desteğini almak üzere kurulmuştur⁵⁹⁹.

Yeşil Ordu Cemiyeti gizli bir hüviyete sahiptir ve resmi makamlara kuruluşuna dair bir bildirimde bulunulmamıştır⁶⁰⁰. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi dâhilinde ve Eyüp Sabri Akgöl gibi yakın gördüğü kişiler tarafından kurulduğu yukarda yer verdiğimiz sözlerinden anlaşılmaktadır.

Yeşil Ordu Cemiyeti'nin teşkilatlanması da tıpkı 23 Temmuz 1908 ihtilalinden önce İttihat ve Terakki Cemiyeti Makedonya'da nasıl teşkilatlanmışsa o şekilde olmuştur. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kuruluşundaki teşkilatlanmasında Ohrili Eyüp Sabri Bey'in geçmişteki tecrübelerinden yararlanılmış olduğuna kesin bir gözle bakılabilir. Çünkü Ankara'daki Milli Mücadele kadrosunda bulunan en üst İttihatçı isim Eyüp Sabri Bey'dir.

Yeşil Ordu Cemiyeti'ne üye alımları işçi, çiftçi ve memur gibi halk zümreleri arasından seçilen kişilere teklif götürülmesiyle olmuştur. Cemiyete alınan kişilerden yeni kişi bulmamaları istenir onlar da uygun gördükleri kişileri seçmişler. Yeni üyelere tıpkı geçmişte İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne olan katılımlardaki gibi yemin ettirilip bir kayıt numarası ile parola verilmiştir. Ayrıca her üye yine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin esrara

⁵⁹⁸ Kemal Atatürk, *age*, s. 319- 320.

⁵⁹⁹ Ahmet Altıntaş, *agt*, s. 68.

⁶⁰⁰ Mete Tunçay, *age*, s. 290.

büründüğü günlerdeki gibi sadece kendisini üye yapan rehberini tanırdı yani anlaşılacağı üzere Yeşil Ordu Cemiyeti hücre tipi örgütlenmeye sahiptir⁶⁰¹. Bir de fedai grubu oluşturulmuştur. Bu gruba dâhil olacaklar askerlik vazifesini yerine getirmiş ve özellikle de makineli tüfek kullanma becerisine sahip insanlar arasından seçilmişlerdir⁶⁰².

Asya'nın Asyalılara ait olduğu sloganıyla yola çıkarak faaliyetlerine Anadolu'da Bolşevizm ve İslâm propagandası yaparak başlayan Yeşil Ordu Cemiyeti ile ilgili en önemli kırılma noktası Çerkez Ethem'in cemiyete katılmasıyla olmuştur. İşgale karşı mücadele eden Kuva-yı Milliye'deki milis güçlerden birisi olan Kuva-yı Seyyare'nin başında bulunan Çerkez Ethem'in Yeşil Ordu Cemiyeti'ne intisabı Yeşil Ordu Cemiyeti'nin büyük bir silahlı güce erişmesine vesile olmuştur. Çerkez Ethem'in de o günlerde Mustafa Kemal Paşa'ya karşı isyan emareleri göstermesi, Mustafa Kemal Paşa'nın tedbir olarak Yeşil Ordu Cemiyeti'nin faaliyetlerini durdurmaya çalışmasına neden olmuştur.⁶⁰³ Şimdi Çerkez Ethem'in Kuva-yı Milliye çatısı altındaki faaliyetlerine kısa bar bakış yaptıktan sonra onun Yeşil Ordu Cemiyeti'ne katılmasına ve bu tarihten itibaren Yeşil Ordu Cemiyeti'nin seyrini incelemek gerekmektedir.

3.10.2. Çerkez Ethem'in Yeşil Ordu Cemiyeti'ne Katılması

Milli Mücadele karşıtı iç ayaklanmaları bastırmada nerdeyse tek güç haline gelen Çerkez Ethem, yine kuruluş gayelerinden birisi özellikle de din temelli iç isyanları engellemek olan Yeşil Ordu'nun dikkatini çekmiştir. Zaten Yeşil Ordu Cemiyeti'nin kurucularından birisi de Çerkez Ethem'in abisi Çerkez Reşid Bey'dir⁶⁰⁴.

Çerkez Ethem'in Yeşil Ordu Cemiyeti'ne katılması onun Yozgat isyanını⁶⁰⁵ bastırdığı günlerde olmuştur. Çerkez Ethem'in Yozgat ve çevresindeki Çapanoğlu ayaklanmasını

⁶⁰¹ Ahmet Altıntaş, *agt*, s. 69- 70.

⁶⁰² Ahmet Altıntaş, *agt*, s. 72.

⁶⁰³ Mete Tunçay, *age*, s. 290.

⁶⁰⁴ Çerkez Reşit Bey 1869 yılında Bandırma'da doğmuştur. Çerkez Reşit Bey Osmanlı Mebusan Meclisi ve Büyük Millet Meclisi'nde Saruhan'dan mebusluk yapmıştır. Düzenli orduya geçiş meselesinde kardeşi Çerkez Ethem'in yanında saf tuttuğu için 8 Ocak 1821 tarihinde mebusluğu düşürülmüş ve kardeşiyle beraber Yunanistan'a sığınmıştır. Yüz ellilikler listesine alındığı için uzun yıllar sürgün hayatında yaşamıştır. Türkiye'ye 1950 yılında dönmüş ve 1 yıl sonra vefat etmiştir. Çerkez Reşit Bey hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: Şaduman Halıcı, "İstihbarat Raporları Işığında Saruhan Mebusu Yüzellilik Reşit Bey'in Sürgün Yılları", *History Studies*, Yıl 3, Sayı 10, Nisan 2018.

⁶⁰⁵ Orta Anadolu'da bulunan Yozgat, Mütareke döneminde işgallerin şiddetli yaşandığı bölgelerin uzağında kalmıştır. Bu sebeple Milli Mücadele tehdit altındaki diğer yerler kadar gerekli farklılık ve ciddiyetle anlaşılamamıştır. Ülkenin genel durumu ile ilgili yapılan yorumlar siyasi ayrılıklara neden olmuştur. Bir tarafta Ankara'da Mustafa Kemal Paşa'nın önderi olduğu milliyetçi hareketi destekleyenler diğer tarafta da İstanbul

başarıyla bastırması, onu emrindeki askeri güçle beraber hem gurura sevk etmiş hem de kendisini Milli Mücadele hareketinin üst mevkilerinde konumlandırmasına neden olmuştur. Bu günlerden sonra Anadolu’da kendi otoritesini gösterecek davranışlar içine girmiştir⁶⁰⁶.

Emrindeki Kuva-yı Seyyare birlikleriyle Kuva-yı Milliye’nin en güçlü şefi olan Çerkez Ethem, Kardeşi Tevfik Bey’le beraber Çapanoğlu ayaklanmasını bastırmak üzere Yozgat’a giderken Ankara’ya uğramıştır. Yeşil Ordu Cemiyeti’ne bu yolculuk esnasında katıldığı düşünülmektedir⁶⁰⁷. Çerkez Ethem’in Yeşil Ordu’ya dâhil olması Kuva-yı Seyyare birliklerinin de silahlı kanadı olması manasına gelmiştir. Ayrıca Kuva-yı Seyyare bu tarihten itibaren birçok yerde Yeşil Ordu olarak anılmaya başlamıştır⁶⁰⁸.

Yeşil Ordu Cemiyeti’ne dâhil olan Çerkez Ethem Bolşevizm ile de ilgilenmeye başlamıştır. Hatta kendisi öncülüğünde Anadolu’da bir Bolşevik Devrim yapılabileceğini düşünmüştür. Çerkez Ethem’in bu fikirlere meyiletmesinde bazı Yeşil Orduların onu Milli Mücadele’nin en etkili askeri figürü olarak görmelerinin de etkisi olmuştur⁶⁰⁹. Zaten Çerkez Ethem de Çapanoğlu isyanını bastırdıktan sonra kapıldığı gururla beraber kendisini büyük bir otorite olarak görmeye başlamıştır. Başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Ankara Hükümeti’ni nüfuzu altına almaya çalışmıştır. Çerkez Ethem’in bu tavrına örnek olarak Çapanoğlu isyanını bastırdıktan sonra Yozgat’taki hadiselerden ihmali olduğu gerekçesiyle Ankara Valisi Yahya Galib Bey’i sorumlu tutarak ve cezalandırılmasını istemesi gösterilebilir. Çerkez Ethem’in Ankara Valisi Yahya Galib Bey’i cezalandırmak istemesine Mustafa Kemal Paşa karşı çıkmıştır. Ancak Çerkez Ethem isteğinde ısrar etmiş, Mustafa

Hükümeti taraftarları arasında bir kutuplaşma başlamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılmasına yakın bir tarihte Heyet-i Temsiliye Yozgat’ta Milli Mücadele taraftarlarının etkinliğini arttırmak için şehrin Mutasarrıfını görevden alarak yerine Yusuf Bahri Bey’i atamıştır. Ayrıca yapılacak mebus seçimi için adayların da Yusuf Bahri Bey tarafından belirlenmesi istenmiştir. Bu durum bölgede etkinliğini arttırmak isteyen nüfuz sahibi Çapanoğlu ailesini rahatsız etmiş ve Milli Mücadele karşısında konumlandırmıştır. Çapanoğlu ailesi seçimleri sabote etmeye çalışmıştır. Ancak Yozgat Müftüsü Mehmet Hulusi Efendi’nin önderliğindeki Milli Mücadele taraftarları seçimleri gerçekleştirmeyi başarmışlardır. Bu duruma tepki gösteren Çapanoğlu Edip ve Celal Beyler etraflarındakilerle geniş çaplı çevre yerlere de etki eden bir isyan başlatmışlardır. Ankara’nın isteği ile Kuva-yı Seyyare’nin başında bulunan Çerkez Ethem bölgeye gelerek isyanı bastırmış ve asayişi sağlamıştır. Mehmet Şahingöz, “Milli Mücadele’de Yozgat ve Havalisinde Çeşitli Olaylar Karşısında Yapılan Tezahürat Protesto ve Mitingler”, *Uluslararası Bozok Sempozyumu*, Yozgat 2016, s. 187.

⁶⁰⁶ Sadi Borak, *Yeşil Ordu ve Çerkes Ethem Olayı*, Kırmızı Beyaz Yayınları, İstanbul 2004, s. 17.

⁶⁰⁷ Mehmet Ali Özkan, *Milli Mücadele Döneminde Çıkan İç İsyanlar ve Bu İsyanlarda Çerkez Ethem’in Rolü (1919- 1922)*, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl 2019, s. 18.

⁶⁰⁸ Zübeyir Uzun, *Milli Mücadele’de Çerkez Ethem ve Kuva-Yı Seyyare’nin Faaliyetleri (1919-1920)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008, s. 95.

⁶⁰⁹ Bülent Özbey, *Kurtuluş Savaşı ve Çerkez Ethem Olayı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998, s. 124.

Kemal Paşa'yı kastederek gerekirse Meclis Reisini de Meclis'in önünde asarım diye fısıltı yaymıştır⁶¹⁰.

Artık Çerkez Ethem'in tavırlarından iyiden iyiye rahatsız olmaya başlayan Mustafa Kemal Paşa, Yeşil Ordu Cemiyeti ile Kuva-yı Seyyare'nin Çerkez Ethem'in önderliğinde birleşerek bir karşı devrim hareketine girmesinden çekinmiş olacaktır ki Yeşil Ordu Cemiyeti'nin yöneticilerine Yeşil Ordu'nun faaliyetlerini sonlandırmaları talimatını vermiştir⁶¹¹.

Mustafa Kemal Paşa'nın müdahalesi Yeşil Ordu Cemiyeti'nin Eyüp Sabri Bey de dâhil olmak üzere yönetim kadrosunun dağılmasını sağlamıştır. Ancak bu sefer Yeşil Ordu Cemiyeti yöneticilerinin ayrılmasıyla Çerkez Ethem'in kontrolüne girmiştir. Çerkez Ethem cemiyetin merkezini de Eskişehir'e taşımıştır⁶¹².

Çerkez Ethem Yeşil Ordu Cemiyeti'ni Eskişehir'e taşıdıktan sonra Komünizm söylemlerini arttırmıştır. 1920 senesinin Ağustos ayında Eskişehir'de İslami Bolşevizm çizgisinde yayın yapacak olan Seyyare Yeni Dünya isimli bir gazeteyi çıkarmaya başlamıştır⁶¹³.

Yeşil Ordu Cemiyeti'nin yönetimi dağıldıktan sonra sol hareketin kontrol altında tutulması amacıyla Mustafa Kemal Paşa tarafından 18 Ekim 1920 tarihinde ülkedeki tüm sol akımların tek çatı altında birleştirilmesi için Resmî Türkiye Komünist Fırkası kurdurulmuştur. Ankara Hükümeti'nin Dâhiliye Vekâleti tarafından bu yeni fırkanın kuruluşu ilân edilmiş, Yeşil Ordu Cemiyeti'nin de feshedilerek Resmî Türkiye Komünist Fırkası'na intikal ettirildiği yayımlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa Çerkez Ethem'e bir mektup yazarak onu da bu yeni kurulan Resmî Türkiye Komünist Fırkası'na davet etmiştir. Ayrıca Çerkez Ethem'e Eskişehir'de çıkardığı Seyyare Yeni Dünya gazetesini Ankara'ya taşımalarını böylece Komünist çizgide yayın yapan bu gazetenin yeni fırkanın da yayın organı olmasını sağlamasını istemiştir. Çerkez Ethem bu isteği kabul etmiştir. Böylece Yeşil Ordu Cemiyeti'nin varlığı son bulmuştur⁶¹⁴.

⁶¹⁰ Zekeriya Kurşun, "Çerkez Ethem", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 175.

⁶¹¹ Mete Tunçay, *age*, s. 290.

⁶¹² Bülent Özbey, *agt*, s. 124- 125.

⁶¹³ Mete Tunçay, *age*, s. 291.

⁶¹⁴ Mete Tunçay, *age*, s. 296- 297.

3.10.3. Halk Zümresi

Halk Zümresi, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde ülkenin kurtuluşunun emperyalizmle mücadele sayesinde olacağına inanan Bolşevik ve İslami bir siyaseti takip eden mebusların bir araya gelmesiyle kurulmuştur. Üyelerinin hemen hepsi eski ittihatçılardır. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin dağılmasına yakın bir dönemde halkçı politikalar izlemeye başlamışlardır. Halk Zümresine mensup olan mebuslardan Yunus Nadi Bey, Halk Zümresinin amacını *“Halk Zümresi memlekette halkı kayıtsız şartsız tek hâkim kılmak, asrın şartlarına ve halkın ihtiyacına göre gerekenleri temin etmek, bunu yaparken de İslamiyet'in esaslarına uyarak, asr-ı saadetteki huzur zamanlarına ulaşmak gibi gayeler gütmektir.”* sözleriyle açıklamıştır. Ulusal bağımsızlığı ve egemenliği savunan Halk Zümresi bir de halkçılık esaslarına dayanan bir hükümet programı hazırlamıştır. Halk Zümresinin bilinen en etkili mebusları Eyüp Sabri Akgöl, Yunus Nadi, Adnan Adıvar, Hakkı Behiç ve Şeyh Servet Efendi'dir⁶¹⁵.

Yeşil Ordu Cemiyeti'nin feshedilmesi gibi onun bir uzantısı olan Halk Zümresinin de dağılmasında Mustafa Kemal Paşa'nın tüm sol fikirleri bir arada toplamak amacıyla kurdurduğu Resmî Türkiye Komünist Fırkası'nın kurulması etkili olmuştur. Eyüp Sabri Akgöl de bu yeni fırkaya geçmiştir⁶¹⁶.

3.10.4. Çerkez Ethem İsyanı

Yeşil Ordu Cemiyeti'nin yönetimi dağılıp Çerkez Ethem'in kontrolüne girerek Eskişehir'e kaydığı günlerde Bozhöyük'te bulunan Garbî Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın (Cebesoy) yanına gitmiş ve onu Yunan ordusu üzerine bir saldırı hazırlığı içinde görmüştür. Yunan Ordusu'nun merkez kuvvetlerinde uzakta konumlanmış olan 13. Yunan Tümeni imha etmenin Milli Mücadele'nin seyrinde inisiyatifi Kuva-yı Milliye lehine çevireceğini düşünen Ali Fuat Paşa bu fikrini Çerkez Ethem'e sormuş o da olumlu karşılayarak kendisine destek vermiştir. Ancak bu fikir Ankara'da bulunan Genel Kurmay Başkanlığı'na iletilince olumlu karşılanmamıştır. Düzensiz birliklerin böyle bir saldırıyı başarıyla gerçekleştirmesine ihtimal verilmemiştir. Ret kararına rağmen Ali Fuat Paşa ve Çerkez Ethem saldırı için diretince bir süre sonra tasarladıkları saldırı fikri için onay almışlardır. Saldırı üzerine bölgeden gelen diğer komutanlar ile toplantılar yapılırken

⁶¹⁵ Ayşegül Demirden Yüzgeç, *Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri (1920- 1923)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2006, s. 72- 73.

⁶¹⁶ Mete Tunçay, *age*, s. 306.

Konya’da Milli Mücadele karşıtı bir isyan çıkar ve Çerkez Ethem’den isyanı bastırılması istenir. Ancak Çerkez Ethem hasta olduğunu ve kuvvetlerinin başından ayrılmasının uygun olmadığını söyleyerek Ankara Hükümeti’nin bu isteğini geri çevirmiş ve vukua gelen isyanı Refet (Bele)’nin bastırması gerektiğini söylemiştir⁶¹⁷.

Askeri birlikler ile düzensiz Kuva-yı Milliye birliklerinden teşkil edilen silahlı kuvvet hazırlanan plan göre 24 Ekim 1920 günü sabahın ilk saatlerinde Gediz’de bulunan 13. Yunan Tümeni’nin üzerine taarruz etmiştir. İlk taarruz, askeri birliklerin arasındaki düzensizlik ve sis yüzünden oluşan hava muhalefeti ile Çerkez Ethem’in Kuva-yı Seyyare birliklerinin etkisiz kalması nedeniyle başarısız olmuştur. Harekâtı yöneten Ali Fuat Paşa, Yunan tümeninin takviye alma ihtimali olduğu için öğle saatlerinde tekrar taarruz emri vermiştir. Ancak Yunan askerli saldırıya kuvvetli bir direniş göstermiştir. Kuva-yı Seyyare birlikleri de ikinci taarruz emrini yerine getirmemiştir⁶¹⁸.

Muharebe sırasında Türk tarafında bulunan nizami kuvvetler ile Çerkez Ethem’e bağlı Kuva-yı Seyyare birlikleri arasında yaşanan uyuşmazlık taarruzun başarısız olmasında önemli bir faktör olmuştur. Çerkez Ethem, Ali Fuat Paşa’nın erken bir zamanda geri çekilme emri vermesini eleştirmiştir. Ama cephedeki başka stratejik noktalarında elde tutulması için bunun zaruri bir durum olarak görülebileceğini söylemiştir. Nizami kuvvetlere bağlı askerler Çerkez Ethem’in uzak mesafeden at üstünde bir şey yapmadan onları izlediğini söylemiştir. Çerkez Ethem kuvvetleri ise nizami birliklerin çarpışmadan geri durarak düşmana saldırmadıklarını iddia etmiştir. Tüm bu suçlamalardan yola çıkarak Gediz Muharebesinin nizami kuvvetler ile dağınık ve düzensiz bir şekilde örgütlenen Kuva-yı Milli’ye birliklerinin arasındaki uyuşmazlığın ayyuka çıktığı yer olduğu söylenebilir⁶¹⁹.

Gediz Muharebesi, Ankara Hükümeti tarafından bir mağlubiyet olarak yorumlanmış ve Uşak’tan Dumlupınar’a kadar Türk Ordusu’nun ileri harekâta başlayan Yunanlılar karşısında geri çekilmek zorunda kaldığı söylenmiştir⁶²⁰.

⁶¹⁷ Kenan Turan, *Çerkez Ethem*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995, s. 79- 80.

⁶¹⁸ Ayfer Özçelik, “Gediz Taarruzu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 21, 1991, s. 585- 586.

⁶¹⁹ Kenan Turan, *agt*, s. 82.

⁶²⁰ Kemal Atatürk, *age*, s. 339.

3.10.5. İsmet Paşa'nın Garp Cephesi Komutanlığına Atanması

Gediz Muharebesi'nde alınan yenilgiden sorumlu tutulan Ali Fuat Paşa Garbî Anadolu Umum Kuva-yı Milliye Kumandanlığı görevinden alınarak Moskova Büyük Elçisi olarak atanmıştır⁶²¹. Yerine ise Erkân-ı Harbiye Reisliği vazifesini yürüten İsmet Paşa (İnönü) bu vazifesine devam etmenin yanında Batı Cephesi Komutanı olarak atanmıştır⁶²².

İsmet Paşa'nın Batı Cephesi komutanı olarak atanmasıyla beraber düzenli orduya geçiş çalışmaları da hız kazanmıştır. Milli Mücadelenin askeri safhasının ancak düzenli bir ordu sayesinde başarılı olabileceğine inanan Mustafa Kemal Paşa, meclisin açılışından kısa bir süre sonra düzenli ordu kurma çalışmalarına başlamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 9 Kasım 1920 tarihli toplantısında ordunun emir komutası ve cephelerin yapısı hakkında köklü değişiklikler yapılmasına neden olacak bir takım kararlar almıştır. Batı Cephesi Kuzey ve Güney olarak ikiye ayrılmış Kuzey İsmet Paşa'nın Güney ise Refet Paşa'nın (Bele) idaresine bırakılmıştır⁶²³.

Batı Cephesindeki düzenlemelerden rahatsız olan Çerkez Ethem Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istemiştir. Görüşme sırasında Genelkurmay Başkanlığı'na vekaleten bakan Fevzi Paşa (Çakmak) Çerkez Ethem'e Kuva-yı Seyare'nin bugüne kadar başarılı işler yaptığını ancak birliklere milis, erzak ve para toplama sırasında rahatsızlıklar yaşandığını ifade ederek bundan sonra Kuva-yı Seyare'nin de bir düzen altına alınması gerektiğini söylemiştir⁶²⁴.

Batı Cephesi Komutanlığına atanan İsmet Paşa hemen bölgeye hareket ederek göreve başlamış ve Çerkez Ethem'in kuvvetleri hakkında bir düzenleme yapmıştır. Yapılan düzenlemeye göre bölgeye İbrahim isminde bir komutan görevlendirilmiştir. Bölgedeki kuvvetler bir tümene denk gelecek şekilde iki birime ayrılmıştır. Çerkez Ethem'in kuvvetlerine Birinci Kuva-yı Seyyare İbrahim Bey'in kuvvetlerine de İkinci Kuva-yı Seyyare ismi verilmiştir. Ayrıca İsmet Paşa bir de beyanname yayımlamış ve ilgili birliklerin ister Kuva-yı Seyyare ister nizami askerlere mensup olsunlar görev sahalarında sadece askerlik

⁶²¹ Ayfer Özçelik, "Cebesoy, Ali Fuat", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 7, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 194.

⁶²² Ahmet Gülen, "Nutuk'a ve Hatıralara Göre İsmet Paşa'nın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1919-1927)", *Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi*, Cilt 5, Sayı 1, İlkbahar 2012, s. 23.

⁶²³ Kemal Arı, "İstiklal Harbi'nde Türk Ordusunun Yapılanması ve Düzenli Orduya Geçiş", *İstiklal Harbi'nde Kuvayimillîye, Düzenli Ordu ve Cepheler Paneli (16 Mayıs 2014)*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (Atase) Daire Başkanlığı, Ankara 2014, s. 10.

⁶²⁴ Kenan Turan, *agt*, s. 90.

vazifesine çalışacaklarını ve iç meselelerden uzak duracaklarını söylemiştir. İsmet Paşa'nın Kuva-yı Seyyare'yi nizami askeri birlik düzenine sokmaya çalışarak faaliyetlerini kısıtlamasına dair ilk tepki Çerkez Ethem'in kardeşi Tevfik Bey'den gelmiştir. Abisi Çerkez Ethem'e mektup yazarak yapılan düzenlemenin can sıkıcı ve icrası mümkün olmayan bir uygulama olarak anlatmıştır. Aynı bölgeye İbrahim Bey'in atanmasını da kendi bölgede başkasını istemem diyerek eleştirmiştir. Ayrıca Kuva-yı Seyyare birliklerinin nizami orduya yapısı gereği dâhil olmasının mümkün olmayacağını da Batı Cephesi Komutanlığı'na bildirmiştir⁶²⁵.

Kardeşinin şikâyetlerinden sonra Çerkez Ethem, İsmet Paşa'ya karşı tavrını açık etmiş ve onu komutanı olarak tanımamaya başlamıştır. Kuva-yı Seyyare'nin günlük rutin şekilde cephe komutanına iletilmesi gereken raporları İsmet Paşa'ya değil Ankara'ya Mustafa Kemal Paşa'ya gitmeye başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa da kendisine resen gelen bu raporların öncelikle İsmet Paşa'ya gönderilmesi gerektiğine dair Kuva-yı Seyyare Komutanlığı'nı uyarmıştır. Bu durum Çerkez Ethem ve kardeşlerinin düzenli ordu taraftarı olan İsmet Paşa'yı tanımadıklarının açıktan açığa ilânıdır⁶²⁶.

Çerkez Ethem bu tarihten sonra asi tavırlarını Kütahya Simav'daki karargâhından sürdürmeye devam etmiştir. Bu süreçte dikkat çeken bir sima vardır. Eskişehir Mebusu Ohrili Eyüp Sabri Bey Ankara ile Kütahya arasında sık sık ziyaret gerçekleştirmeye başlamıştır⁶²⁷. Burada Eyüp Sabri Bey'in Çerkez Ethem ile kurduğu temasları değerlendirmek gerekirse muhtemelen Çerkez Ethem'i Ankara Hükümeti'ne karşı olan tavırlarında yatıştırmak istediği düşünülebilir. Çünkü ilerleyen bölümlerde inceleyeceğimiz üzere Çerkez Ethem isyan ettiği zaman Mustafa Kemal Paşa, Eyüp Sabri Bey ve birkaç mebustan Çerkez Ethem'e nasihatle bulunmalarını isteyecektir. Eyüp Sabri Bey'in hem Çerkez Ethem'le hem de abisi mebus Çerkez Reşid Beyle dostane ilişkileri vardır. Ancak gelecekteki isyan meselesine bir dahli olmadığı gibi Çerkez Ethem'i yatıştırmak için elinden geleni yapmıştır.

Komuta ettiği Kuva-yı Seyyare birlikleriyle Milli Mücadele için pek çok olumlu iş yapmış olan Çerkez Ethem ve kardeşleri, düzenli orduya geçiş teşebbüslerinin başlamasıyla geri planda kalacaklarını düşünmüşlerdir. Özellikle de Ethem ve Tevfik Beyler açıktan İsmet

⁶²⁵ Kenan Turan, *agt*, s. 91- 92.

⁶²⁶ Şevket Süreyya Aydemir, *İkinci Adam Birinci Cilt (1884- 1938)*, 14. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011, s. 161.

⁶²⁷ Kenan Turan, *agt*, s. 98.

ve Refet Paşalara hasımlık göstermeye ve gizliden gizliye de düzenli ordu fikrinin baş sorumlusu olarak gördükleri Mustafa Kemal Paşa'ya dış bilemeye başlamışlardır.

3.10.6. Mustafa Kemal Paşa'nın Bilecik Seyahati

Batı Cephesi'nin idaresinde yaşanan gerginliğe bir son vermek isteyen Mustafa Kemal Paşa, Çerkez Ethem'i İsmet Paşa ile görüştürerek aralarındaki gerilime bir son vermek istemiştir. Milli Mücadele'nin siyasi safhalarındaki gelişmeler nedeniyle Bilecik'te İstanbul Hükümeti'nin başındaki Sadrazam Ahmet İzzet Paşa ile görüşecek olan Mustafa Kemal Paşa, bu ziyarette Çerkez Ethem'i de yanında götürüp Eskişehir'e vardıklarında İsmet Paşa ile görüştürerek aralarındaki gerginliğe bir son vermek istemiştir⁶²⁸.

Seyahat planını yapan Mustafa Kemal Paşa 2 Aralık 1920 günü Çerkez Ethem ve abisi Manisa Mebusu Çerkez Reşid Beylere planlanan yolculuk hakkında haber vermiştir. Yolculukta kendilerine eşlik edecek ve sadrazamı Bilecik'te karşılamak üzere gelecek diğer kişiler ise Ohrili Eyüp Sabri Bey, Kazım Paşa, Celal Bey (Bayar), Kılıç Ali Bey, Hakkı Behiç Bey ve Hacı Şükrü Bey'dir⁶²⁹.

Çerkez Ethem bu seyahate sağlık sorunlarını bahane ederek katılmak istememiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla Çerkez Ethem Bey'i Dr. Adnan Bey (Adıvar) muayene etmiş ve gerçekten Çerkez Ethem'in sağlık durumunun seyahat yapmasına engel olduğunu ancak sobalı bir vagonda seyahat edebileceğini söylemiştir. Çerkez Ethem'i mutlaka yanında götürmek isteyen Mustafa Kemal Paşa, ona kendi şahsına tahsis edilmiş olan kompartımanı vermiştir⁶³⁰.

Mustafa Kemal Paşa'nın Çerkez Ethem'i yanında götürmek konusunda ısrarcı olmasının sebebi olarak İsmet Paşa ile aralarındaki problemi çözmenin yanında İstanbul Hükümeti temsilcileri ile yapacağı görüşmede bu Meşhur Kuva-yi Milliye şefini yanında göstermek istemiş olabilir⁶³¹.

Çerkez Ethem'in anlattığına göre yolculuk öncesi bazı mebusların yanına geldiğini ve yolda Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine bir fenalık tertip edeceğini söylemişler ve Çerkez

⁶²⁸ Zübeyir Uzun, *agt*, s. 145.

⁶²⁹ Kemal Atatürk, *age*, s.355.

⁶³⁰ Zübeyir Uzun *agt*, s. 145.

⁶³¹ Kenan Turan, *agt*, s. 106.

Ethem'i kuşkulandırmışlardır. Ancak Çerkez Ethem kendisi ile konuşan mebusların kim olduğunu yazmamıştır. Hareket saati gelince Çerkez Ethem yanındaki 15 muhafızıyla beraber trene binmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın da yanında Ohrili Eyüp Sabri Bey ve diğer mebuslarla beraber 50 kadar koruması yolculuğa katılmıştır⁶³².

Yolculuk 3 Aralık 1920 gecesi başlamış ve ertesi gün sabahın ilk saatlerinde Eskişehir'e ulaşılmıştır. Tren Eskişehir garında birkaç saat beklemek üzere durmuştur. Çerkez Ethem'in hastalığı devam ettiği için yaveri kendisine bu zaman zarfında gardan ayrılarak Eskişehir'de bulunan makamında istirahat etmesini tavsiye etmiştir. Çerkez Ethem de yaverini dinleyerek trenden inmiş ve kendi makamına geçmiştir. Makamına gelince kendisine bağlı iki subay gelerek Eskişehir'de vaziyetin karışık olduğunu ve İsmet Paşa'nın günlerdir şehrin stratejik noktalarına asker yerleştirdiğini söylemişlerdir. Çerkez Ethem'in bu haber üzerine henüz yolculuğa çıkmadan önceki kuşkuları depreşmiş ve kendisine karşı bir tertip kurulduğunu düşünmüştür. Öldürüleceğine kanaat getiren Çerkez Ethem, Ankara'dan kendisi ile beraber yola çıkan 15 adamını ve Eskişehir'de yanına gelen 2 subayını da silahlandırmış ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı bir baskın düzenlemeyi planlamıştır⁶³³.

Çerkez Ethem planı ile meşgul olurken yanına Mustafa Kemal Paşa'nın beraberinde getirdiği mebuslar Ohrili Eyüp Sabri, Hakkı Behiç, Hacı Şükrü ve Celal Beyler toplu bir şekilde gelmiştir. Mebuslar Ethem Bey'e rahatsızlığı için trenden ayrılmasından dolayı ciddi bir problemi olup olmadığını merak ettiklerini aynı şekilde Mustafa Kemal Paşa'nın da merak içinde olduğunu söylemişlerdir. Çerkez Ethem'de iyi olduğunu, trenin tekrar hazırlanıp yola çıkmasına kadar evde daha iyi dinleneceğini düşündüğü için ayrıldığını söylemiştir. Mebuslardan Hakkı Behiç Bey, buraya gelirken şehirdeki vaziyeti gözlemlediklerini ve bir heyecan hali olduğunu ve nedeni anlaşılamayan bu gerginliğin neden olduğunu sormuştur. Çerkez Ethem ise soruyu duymamış gibi davranmıştır. Bu sırada Çerkez Ethem'in ismini söylemediği bir mebus Ethem Bey'in kulağına eğilerek *"Adamlarınızda bir olağandışılık hissediyorum. Arkadaşlarınıza katılan şu kerataların gözleri velfecri okuyor. Hem de aksıyorlar. Galiba yaraları da iyi olmamış"* demiştir. Çerkez Ethem kendisiyle konuşan bu mebusun güvendiği birisi olduğunu ve söylemesi halinde Mustafa Kemal Paşa'dan ayrılarak kendisine katılacağına emin olduğunu söylemiş ancak ismini yazmamıştır. Bu konuşmanın sonunda Çerkez Ethem'in odasına Antep Mebusu Kılıç Ali Bey gelmiş ve Mustafa Kemal

⁶³² Çerkez Ethem, *Anılarım*, Berfin Yayınları, Sadeleştirilmiş Birinci Baskı, İstanbul 1993, s. 104- 105.

⁶³³ Kenan Turan, *agt*, s. 107.

Paşa'dan selam getirmiştir. Trenin yolculuk için hazırlandığını bu sebepler kendilerinin beklenildiğini söylemiştir. Çerkez Ethem, Kılıç Ali Bey'e çok soğuk davranmıştır bunun üzerine Kılıç Ali Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın şehirdeki bir dükkânda ısmarladığı bir şey olduğunu söylemiş, kendisinin onu alıp oradan da gara geçeceğini, odadakilerinde fazla beklemeden yavaş yavaş gara geçmeleri gerektiğini söyleyerek çıkmıştır. Kılıç Ali Bey'in arkasından diğer mebuslarda çıkarak gara doğru gitmiştir. Çerkez Ethem ise beklemiştir. Silahlı adamlarını son bir kez gözden geçirdikten sonra o da adamları ile beraber planını uygulamak üzere gara doğru yola çıkmıştır. Henüz çok kısa bir mesafe kat etmişlerken kendilerine doğru koşarak gelen bir kişiyi fark etmişlerdir. Gelen kişi gara gözcü olarak gönderdikleri kendi efratlarından bir neferdir. Nefer yanlarına gelir gelmez *"Mustafa Kemal Paşa ile maiyetini taşıyan tren acele olarak Bilecik'e doğru hareket etti"* demiştir. Çerkez Ethem de kendi yanından trene giden mebusların trene yetişip yetişemediklerini sormuştur. Bu soru üzerine nefer de *"Hayır efendim, Eyüp Sabri Bey ve arkadaşları tren hareket ederken istasyona yetiştilerse de binemediler, ileri doğru koşuşarak elleriyle işaret verdilerse de treni durdurmayı başaramadılar"* demiştir. Bunun üzerine Çerkez Ethem maiyetiyle birlikte evine geri dönmüştür. Biraz sonra da Ohrili Eyüp Sabri Bey ve diğer mebuslar yüzlerinde şaşkınlık ifadesi bulunduğu halde Çerkez Ethem'in evine gelmişlerdir. Çerkez Ethem, odadan ilk olarak çıkan Kılıç Ali Bey'in gergin havadan dolayı şüphelenip Mustafa Kemal Paşa'ya kuşkusunu söylediğini Mustafa Kemal Paşa'nın da vaziyeti riske etmeyip uzaklaşmayı tercih ettiğini düşünmüştür⁶³⁴.

Mustafa Kemal Paşa kendi eseri olan Nutuk'ta Eskişehir'de verilen moladan sonra kalkış vakti gelince trende olmayan kişilerin hareket için çağrıldığını, sadece Çerkez Ethem ve bir arkadaşının gelmediğini yazmıştır. Bu sebeple Çerkez Ethem'in kaçırıldığını düşündüğünü, yalnız bu düşüncesini kimseyle paylaşmadığını sadece Çerkez Ethem olmadan Bilecik'e gitmenin anlamsız olduğunu ve iki durak ilerde İsmet Paşa ile buluşup görüşmek için treni hareket ettirdiğini söylemiştir⁶³⁵.

Çerkez Ethem ve Mustafa Kemal Paşa'nın meseleyle ilgili yazdıklarını karşılıklı inceleyince ikisinin de birbirinden kuşkulandığını, Mustafa Kemal Paşa'nın da kuşkusu üzerine treni hareket ettirdiğini söylemek mümkündür. Çünkü Mustafa Kemal Paşa tren hareket etmeden önce sadece Çerkez Ethem ve bir arkadaşının yolculuk kadrosunda

⁶³⁴ Çerkez Ethem, *age*, s. 106- 107- 108.

⁶³⁵ Kemal Atatürk, *age*, s. 356.

bulunmadığını söylemiştir. Buna karşılık Çerkez Ethem'in yazdıklarında ise Ohrili Eyüp Sabri Bey ve diğer mebusların trene yetişemediğini söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'ta yazdıklarının devamında Eskişehir'e geri döndüğünde mebusların kendisini karşıladığını yine sadece içlerinde bir tek Çerkez Ethem'in bulunmadığını söylemiştir⁶³⁶. Anlaşılabacağı üzere Mustafa Kemal Paşa ilk olarak sadece Çerkez Ethem'in trende olmadığını sonra da diğer Mebuslarında trende olmadığını söylemiş olmaktadır. Buradan Çerkez Ethem ve Mustafa Kemal Paşa'nın birbirlerinden kuşku duyarak hareket ettiklerini ve 4 Ekim 1920 sabahında gerçekleşen hadiseye dair Çerkez Ethem'in yazdıklarının daha tutarlı olduğunu söylemek mümkündür.

Mustafa Kemal Paşa Bilecik'e gitmemiş biraz uzakta İsmet Paşa ile görüştüktan sonra aynı gün akşamına Eskişehir'e geri dönmüştür. Eskişehir'de kalan Mebuslarla beraber akşam yemeği yemiştir. Mustafa Kemal Paşa Çerkez Ethem'i görememiş ve nerede olduğunu sual etmiştir. Abisi Çerkez Reşid'de kardeşinin hasta olduğunu yemekten sonra ziyaret için karargâha geleceğini söylemiştir⁶³⁷. Ancak Çerkez Reşid, Mustafa Kemal Paşa'ya yalan konuşmuştur. Çünkü Çerkez Ethem, Mustafa Kemal Paşa'nın treni hareket ettikten sonra artık Eskişehir'de kalamayacağını düşünmüştür. İsmet Paşa'nın idaresindeki nizami kuvvetlerin kendisine bir fenalık yapmasından çekinmiştir. Komutanı olduğu Kuva-yı Seyyare birlikleri ise 200 kilometre kadar uzağında Uşak'ta bulunuyordu. Bu sebeple güvenliği için oraya gitmeyi uygun görmüştür. Gün batımına kadar beklemiş ve hava karardıktan sonra Mebus Hacı Şükrü Bey'le beraber Kütahya'ya hareket etmiştir⁶³⁸. Mustafa Kemal Paşa akşam yemeğinden sonra İsmet Paşa'nın karargâhına geçmiştir. Karargâhta askeri erkânla beraber mebuslar da vardır. Mustafa Kemal Paşa hâlâ gelmemiş olan Çerkez Ethem'i merak ederek abisi Çerkez Reşid'e nerde olduğunu sormuştur. Reşid Bey ise "*Ethem bu vakit kuvvetlerinin başındadır*" demiştir. Yani geldiğinden beri Mustafa Kemal Paşa'ya da yalan konuştuğunu belli etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Çerkez Reşid'in bu yanıtını soğukkanlılıkla karşılamış ve Reşid Bey'e bu tavırlar ile Çerkez Ethem'in ne istediğini sormuştur. O da Batı Cephesi Komutanının bir karar aldığı zaman Kuva-yı Seyyare komutanına da sorması gerektiğini söylemiştir. Bu cevap Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'yı hiddetlendirmiş ve onların istediği kararları vermemi istiyorlar, istişare bile istemiyorlar demiştir. Çerkez Reşit Bey de o zaman siz istediğinizi yapın bizim bir işimiz kalmadı diyerek rest çekmiştir. Ancak tartışma

⁶³⁶ Kemal Atatürk, *age*, s. 356.

⁶³⁷ Kenan Turan, *agt*, s. 109.

⁶³⁸ Çerkes Ethem, *age*, s. 108.

sertleşince kardeşlerini müzakere yoluyla ikna edebileceğini söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa da ılımlı tavrını koruyarak meselenin müzakere ile çözülmesinden yana ağırlığını koymuştur. Ertesi gün Çerkez Reşit Bey ve Kazım Paşa Kütahya'daki Kuva-yı Seyyare karargâhına doğru yola çıkmıştır⁶³⁹.

Kazım Paşa ile Çerkez Ethem'in görüşmesi de sonuçsuz kalmıştır. Ankara Hükümeti ikilinin arasındaki samimiyetten ötürü görüşmeleri sonlandırmıştır. Çerkez Ethem'in bu süreçteki tavrı kendi karargâhına çekilerek, hem Ankara ile ilişkilerini dengede tutmaya çalışmak hem de kendisine karşı bir harekât yürütülmesi ihtimalini de düşünerek tedbir almakla geçmiştir. Çerkez Ethem'in denge politikasından olsa gerek Kuva-yı Seyyare İsmet Paşa'ya tekrardan faaliyet raporları göndermeye başlamıştır. Abisi Çerkez Reşid de Mustafa Kemal Paşa'ya kardeşlerinin Batı Cephesi'nden gelen emirleri dinlemeye başladıklarını söylemiştir. Ancak Çerkez Ethem'in bu olumlu tavırlarında ya vakit kazanmak için ya da duyduğu tereddüt üzerine böyle hareket ettiğini düşünmek gerekebilir. Çünkü Kuva-yı Seyyare Erkân-ı Harp Reisi Halil Bey'e çektiği bir telgrafında eğer düşman üstün kuvvetlerle üzerlerine gelirse fazla bir direniş göstermeden geri çekilin demiştir. Bu telgraftan anlaşılacağı üzere Çerkez Ethem Kuva-yı Seyyare birliklerinin yıpratılmasını istememiştir. Yine aynı günlerde Mustafa Kemal Paşa'ya da uzlaşmacı bir telgraf göndermiştir. Yani Çerkez Ethem emrindeki Kuva-yı Seyyare birliklerini taze tutarak kendisine karşı gelebilecek tehditlere hazırlıklı oluyordu ama Ankara Hükümeti'ne de iyi görünmeye çalışıyordu. Çerkez Ethem'in bu dönemdeki gerçek düşüncesini anlayabilmek için 9 Aralık 1920 tarihinde Kuva-yı Milliye Şeflerinden olan bir diğer isim Demirci Mehmed Efe'ye çektiği telgrafa bakmak gerekmektedir. Telgrafında Ankara Hükümeti'nin birkaç kişinin eline geçtiğini ve bu kişilerin kendileri ile beraber Yörük Ali Efe'yi yok etmek için çalıştıklarını söylemiştir. Üzerlerine komutan olarak gönderilen İsmet ve Refet Paşaların hazıra konduklarını bu sebeple birlik olarak kuvvetleri arasına ordu mensubu kimseyi sokmamaları gerektiğini söylemiştir. Çerkez Ethem bu yazışmalar haricinde adamları vasıtasıyla para ve cepheane toplamaya devam etmiştir. Mustafa Kemal Paşa ise yaşananların farkında olmasına rağmen hâlâ Çerkez Ethem'e karşı açıktan olumsuz bir tavır takınmayarak Çerkez Ethem'le uzlaşmaya çalışmıştır⁶⁴⁰.

⁶³⁹ Kemal Atatürk, *age*, s. 357.

⁶⁴⁰ Kenan Turan, *agt*, s. 112- 113- 114.

3.10.7. Mustafa Kemal Paşa'nın Çerkez Ethem'in Akıbeti Hakkında Yaptığı Toplantı

Çerkez Ethem'in Mustafa Kemal Paşa ve Ankara Hükümeti'ne karşı bir takım tedbirler aldığından bahsetmiştik. Çerkez Ethem'in Ankara'da bulunan abisi Manisa Mebusu Çerkez Reşid'i yanına çağıran Mustafa Kemal Paşa, gerginliğin sona ermesi için ne istediklerini sormuştur. Çerkez Reşid'de cephe kumandanlarının değişmesini istediklerini eğer atanacak yeni komutanlar bulunamıyorsa kendisi de bir subay olduğu için kendisini atayabileceklerini söylemiştir. Ancak Mustafa Kemal böyle bir atamanın genel duruma olumsuz etki edeceğini ifade ederek Çerkez Reşid'in isteğini reddetmiştir. Çerkez Reşid Bey bu durum üzerine kendileri lehine destek bulmak için birçok mebusla temas kurmuştur. Çerkez Reşid'le konuşan mebuslar cephelerdeki genel durum ve duydukları kuşkuları gidermek amacıyla Mustafa Kemal Paşa ve Ankara Hükümeti'nin ilgili üyeleriyle bir toplantı yapmak istemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa da toplantı isteğini kabul etmiştir⁶⁴¹.

Mustafa Kemal Paşa hükümet binasındaki odasında 22 Aralık 1920 tarihinde Ohrili Eyüp Sabri Bey'in de aralarında bulunduğu 15 kadar mebusu toplantıya çağırmıştır. Mustafa Kemal Paşa Çerkez Ethem ve kardeşi Tevfik Bey'e yaşanan gerilim hakkındaki tüm süreci mebuslara belgeleriyle anlatmıştır. Çerkez Reşid ise Mustafa Kemal Paşa'nın tüm söylediklerini onaylayarak itiraz etmemiştir. Sadece düşman karşısında en etkili kuvvetin Kuva-yı Sayyare olduğunu diğer kuvvetlerin herhangi bir mukavemet gösteremeyerek dağılacığını bunun için de kardeşlerinin birliğinin takviye edilmesi gerektiğini söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa, Çerkez Ethem'in emrinde en fazla 2000 kişilik bir kuvvet olduğunu bu sebeple eğer mevcudiyet arttırılırsa disiplinsizlik ve düzensizlik oluşacağını söylemiştir. Milli Mücadele'nin şahısların nezdinde değil Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kanunlarına bağlı düzenli birlikler sayesinde başarıya ulaşmasının mümkün olduğunu ifade etmiştir⁶⁴².

3.10.8. Eskişehir Mebusu Eyüp Sabri Bey'in Çerkez Ethem'e Nasihatçi Olarak Gönderilmesi

Mebuslarla gerçekleşen toplantıda Mustafa Kemal Paşa'nın sözleri tesirli olmuştur ve Çerkez Ethem ve Tevfik kardeşlere Ankara Hükümeti'nin son ve kesin isteklerini bildirmek

⁶⁴¹ Kenan Turan, *agt*, s. 115.

⁶⁴² Zübeyir Uzun, *agt*, s. 156.

üzere mebuslardan bir nasihat heyeti oluşturulması kararlaştırılmıştır⁶⁴³. Nasihat heyetinden bildirilmesi istenen kararlar şu şekildedir:

“Kuva-yı Seyyare, diğer birlikler gibi emir ve komutaya tam olarak uyacak ve kanun dışı her türlü taşkınlıklardan kaçınacaktır.

Kuva-yı Seyyare, kuvvetini artırmak için kendiliğinden hiçbir yerde, hiçbir şekilde adam toplamayacak ve bu maksatla gönderdiği adamların faaliyetinederhal son verecektir. Asker ihtiyacı, öteki birliklerde olduğu gibi, yapılacak müracaat üzerine Cephe Komutanlığı'na sağlanacaktır.

Kuva-yı Seyyare, kaçaklarını yakalatmak için doğrudan doğruya adamlar görevlendirip göndermeyecek; kaçaklar, diğer birliklerinki gibi Cephe Komutanlığı'na takip ettirilecek ve yakalatırılacaktır.

Kuva-yı Seyyare mensuplarının ailelerine bakmak üzere bazı yerlerde bulundurduğu irtibat subaylarının kim oldukları hükümetçe bilinecek ve bu irtibat subaylarının ellerinde bulunan şifrenin bir sureti de bize verilecektir.”⁶⁴⁴

Çerkez Ethem ve Tevfik Bey'e alınan kararları bildirmek üzere Kütahya'ya gitmeleri için seçilen heyet Çerkez Reşit Bey, Ohrili Eyüp Sabri Bey, Kılıç Ali Bey, Celal Bey ve Vehbi Bey'den oluşmuştur. Heyet 23 Aralık 1920 günü yola çıkmış bir gün sonra Kütahya'ya ulaşmıştır⁶⁴⁵.

Mustafa Kemal Paşa Kütahya'ya giden nasihat heyetine Çerkez Ethem ve Tevfik Bey'in cephe komutanlarından habersiz bir şekilde kendi bölgelerinde bulunan askerleri etrafa dağıttıklarını, Kuva-yı Seyyare birliklerini ise bir araya topladıklarını, bu hareketin ne maksatla ifa edildiğini ve ne manaya geldiğini araştırıp kendisine söylemelerini istemiştir. Mebus heyeti müşterek olarak hazırladıkları bir telgrafi cevap olarak Mustafa Kemal Paşa'ya yazmışlardır. İlgili cevap şu şekildedir: “*Müsterih olunuz, kötüye yorumlanacak herhangi bir davranış yoktur. Tevfik Bey yarın gelecek, hep birlikte görüşeceğiz. Sonucu etraflı olarak arz ederiz.*” Mustafa Kemal Paşa gelen cevap üzerine mebus heyetinin ya Ethem ve Tevfik kardeşler tarafından aldatıldığını ya da alıkonulup onların istediği şekilde cevap yazmalarının sağlandığını düşünmüştür. Bu sebeple vaziyeti anlamamış gibi davranmış ve mebus heyetinin verdiği cevaba inanmış gibi özetini verdiği şu metni yollamıştır:

“Tevfik Bey ile de görüşmelerinden sonra, memleket ve milletin yüksek çıkarlarını sağlayacak esaslar üzerinde anlaşacaklarına şüphem olmadığını, bana gelen haberleri dedikodu sayarak, Hükümet'çe hiçbir tedbir alınmasına gerek bulunmadığı yolundaki inancımı Hükümet üyelerine

⁶⁴³ Kenan Turan, *agt*, s. 117.

⁶⁴⁴ Kemal Atatürk, *age*, s. 365- 366.

⁶⁴⁵ Bülent Özbey, *agt*, s. 160.

anlatmayı başaracağımı, ancak aramızdaki samimiyeti zedeleyen durumun bir an önce ortadan kalkmış bulunduğunu haberini beklediğimi, beni gönül kırıklığına uğratmamalarını yazdım.”⁶⁴⁶

Mebus heyeti ilk telgrafta bahsettikleri detaylı sonucu 26-27 Aralık 1920 tarihinde gönderdikleri telgrafla vermiştir. Telgrafın içeriği şu şekildedir:

“Güvenlik tedbirleri alındığına şüphe yoktur. Bu tedbirlerin hepsi kendilerini savunmak içindir. Kendilerine karşı çıkarılan ve yığılan kuvvetler ve yeni kurulan karakollar eski yerlerine çekildiği takdirde, bu tedbirlerden de vazgeçeceklerdir.

Düşmanca hareketle karşılaşmadıkça, memleketin gelecekteki selâmeti için ve zâtı devletlerinin şahsına karşı besledikleri içten bağlılık dolayısıyla her türlü fiili hareketten kaçınacaklarına en büyük yeminlerle söz vermişlerdir.

Kuva-yı Seyyare'nin Konya ve Alaca'da bulunan askerleriyle, Teğmen Sadrettin Efendi komutasında Konya'dan gelmekte iken Fahrettin Paşa tarafından tutuklanan seksen neferin ve Kuva-yı Seyyare müfreze komutanlarından Kürt İsmail Ağa ile, Kalecik'teki akrabasından cihada katılmak üzere askerlik yaşı dışındaki kimselerden toplananların Kuva-yı Seyyare'ye katılmalarına engel olunmaması.

Kuva-yı Seyyare'ye para verilmesi için Kütahya Mutasarrıflığına emir verilmesi.

Karşılıklı güven ve itimadın gerçekten kurulması ve devam ettirilmesi için Fahrettin ve Refet Beylerin cepheden uzaklaştırılmaları.”⁶⁴⁷

Heyetten gelen tamamen Ethem ve Tevfik kardeşler lehine ortak bir şekilde kaleme alınmış bu telgraf üzerine Mustafa Kemal Paşa mebus heyetinin Kütahya'da alıkonulduğundan ve yazılan metnin kendilerine zorla yazdırıldığından emin olmuştur. Cevap olarak gönderilen metnin ertesi gün Bakanlar Kuruluna sunulacağını söylemiştir. Ardından bir de İsmet Paşa'ya telgraf göndererek Mebusların gönderdiği metni Bakanlar kuruluna sunduktan sonra heyetin görevine son vereceğini söylemiştir⁶⁴⁸. Ertesi gün alınan Bakanlar Kurulu kararı da şu şekildedir:

“Kararname

Vatanın selâmet ve kurtuluşu için ordularda görüş birliğinin ve mutlak itaatın şart ve gerekli olduğunu her şeyden önemli sayan Bakanlar Kurulu, Büyük Millet Meclisi üyelerinden Celâl, Reşit, Eyüp Sabri, Vehbi ve Kılıç Ali Beylerin Kütahya'dan gönderdikleri 26/27 Aralık 1920 tarihli telgraflarını ve bu konu ile ilgili olarak ortaya çıkan durum ve olayları görüşüp inceledikten sonra, aşağıdaki kararları almıştır:

- 1- Birinci Kuva-yı Seyyare, bütün öteki ordu birlikleri gibi, kayıtsız şartsız Büyük Millet Meclisi'nin kanunlarına, Hükûmet'in koyduğu düzen ve emirlere ayak uydurmakla yükümlü ve askerî disipline bağlıdır.
- 2- Birinci Kuva-yı Seyyare Komutanlığı'nın askerî görev ve konularla ilgilibütün teklif ve görüşleri, ancak emri altında bulunduğu komutanlığa ve bu komutanlık vasıtasıyla ilgili makamlara bildirilir.
- 3- Yukarıdaki kararları Genelkurmay Başkanlığı uygular.

⁶⁴⁶ Kemal Atatürk, *age*, s. 366.

⁶⁴⁷ Kemal Atatürk, *age*, s. 367.

⁶⁴⁸ Kemal Atatürk, *age*, s. 368.

Mustafa Kemal

Şer'iye Vekili Fehmi, Millî Savunma Bakanı Fevzi, Dışişleri Bakanı Ahmet Muhtar, İçişleri Bakanı Doktor Adnan, Genelkurmay Başkanı Fevzi, Maliye Bakanı Ferit"⁶⁴⁹

Bakanlar Kurulu kararından sonra Mustafa Kemal Paşa mebus heyetinin baskı altında kaleme aldığı ve detaylı cevap olarak gönderdikleri telgrafa bir cevap vermiş, Bakanlar Kurulu kararını yollamış ve *“Buna göre sizlerden istediğim özel görev son bulmuş olduğundan geri dönmeniz rica olunur”* diye yazmıştır⁶⁵⁰. Bir gün sonra heyet yeni bir telgraf göndermiştir.

“Kütahya, 28.12.1920

Ankara’da Büyük Millet Meclisi Yüce Başkanlığı’na

Bakanlar Kurulu kararını bildiren telgraf emrinizi akşam aldık. Aslında her birimiz memleket ve milletin selâmeti için, büyük bir samimiyetle emrinize uyararak buraya geldik. Eskişehir’in ve buranın durum ve tutumunu gördük. Anlaşmazlık konusu olan meseleyi tam bir tarafsızlık ve doğrulukla inceledik ve araştırdık. Görüşmelerin nasıl geçtiğini ve safhalarını olduğu gibi bilginize sunduk ve samimi inançlarımıza dayanarak meselenin çözüm şeklini anladığımız gibi yazdık. Sunduğumuz hususlara karşılık, Bakanlar Kurulu’nun bize bildirilen kararının neyi ifade ettiğini anlayamadık. Aksine, vatanın selâmet ve mutluluğunu göz önünde bulunduran maruzatımızın iyi karşılanmadığını gördük. Bu konunun daha fazla sürüncemede bırakılmaya tahammülü olmadığına itimat buyurmalarını istirham ederiz.

Celâl, Reşit, Eyüp Sabri, Vehbi, Kılıç Ali”

Mustafa Kemal Paşa’nın cevabı:

“Şifre-makine başında Ankara, 28.12.1920

Kütahya’da Büyük Millet Meclisi üyelerinden Celâl, Reşit, Eyüp Sabri, Vehbi ve Kılıç Ali Beylere,

İlgi: 28.12.1920 tarihli şifre: Memleket ve milletin selâmeti için bana karşı gösterdiğiniz samimiyete cidden müteşekkirim, Söz konusu durum hakkında sizlerin buradan ayrılmasından önce, bütün belgeleri göstermek suretiyle yaptığım açıklamalar sonunda, konuyu resmen hükûmete intikal ettirirken, sizlerin yerinde olan hareket tarzını, oradaki arkadaşlara açıklamak ve anlatmak üzere, yolculuk zahmetine katlanmanızı rica etmiştim. Konunun çözüm noktası olarak telgrafınızda işaret buyurduğunuz nokta zaten burada da söz konusu olmuştu. Hükûmetin alacağı genel tedbir ve tertibatın herhangi bir tarafın isteğine göre olamayacağını bildirmiştim. Bakanlar Kurulu kararı, aslında uyulması gereken tabii ve bilinen hususları resmî ve kesin olarak bir defa daha ifade eder. Yüksek görüşleriniz hiçbir şekilde kötüye yorumlanmış değildir. Ancak, burada da arz ettiğim üzere, benim bir buçuk aydan beri süregelen şahsî ve özel gayret ve teşebbüslerimle ve büyük bir samimiyetle yaptığım çalışmaların, ne yazık ki, takdir edilmemiş olduğunu görüyorum. Şüphesiz bu konunun çözüm ve takibini sorumlu ve ilgili makamlara bırakmış bulunuyorum.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal”⁶⁵¹

⁶⁴⁹ Kemal Atatürk, *age*, s. 368.

⁶⁵⁰ Kemal Atatürk, *a age*, s. 369.

⁶⁵¹ Kemal Atatürk, *age*, s. 369- 370.

Çerkez Ethem ise anılarında nasihat heyetini Mustafa Kemal Paşa tarafından kendisini avutmak için gönderilen son heyet olarak tanımlamıştır⁶⁵².

3.10.9. Çerkez Ethem'e Kuvvet Uygulanması

Ethem ve Tevfik Beylere nasihat etmek üzere giden heyet henüz Kütahya'dayken Mustafa Kemal Paşa asi kardeşler hakkında bir takım kararlar almıştır. 27 Aralık 1920 tarihinde kuvvete başvurma kararı vermiştir. Nasihat Heyeti ise Mustafa Kemal Paşa'nın görevlerinin bittiği yönündeki telgrafından sonra Ankara'ya dönmüştür. Ancak heyette bir eksik vardır. Manisa Mebusu Reşit Bey kardeşlerinin yanında kalmıştır.⁶⁵³

Heyetin ayrılmasından sonra 29 Aralık 1920 günü Çerkez Ethem meclise ağır sayılabilecek bir telgraf çekmiştir. Türkiye Büyük Meclisi'nde de 30 Aralık 1920 günü bir gizli oturum yapılarak Çerkez Ethem ve kardeşleri hakkında uygulanacak tavır hakkında bir görüşme yapılmıştır. Mebusların yarıya yakını Çerkez Ethem ve kardeşlerini haklı bulmuş ve Kuva-yı Seyyare'nin düzenli ordu tarafından dağıtılamayacağı inancını benimsemiştir. Ancak oylamayı müdahale taraftarı Mustafa Kemal Paşa iki oy farkla kazanmıştır⁶⁵⁴. Eyüp Sabri Bey ise Çerkez Ethem ve Tevfik Beyi suçlu bulmuştur. Ancak Çerkez Reşid'in Kütahya'ya anlaşmak üzere gittiğini söylemiştir. Eyüp Sabri Bey'in Meclis oturumundaki sözleri şu şekildedir: *"Ethem Bey, Tevfik Rey hakkında yapılsın, Reşit Bey hakkında bir muamele yapılmasın. Çünkü itilâf için gitmiştir."* Mustafa Kemal Paşa da Eyüp Sabri Bey'in sözlerine *"Mademki bu meselede itilâf için gitti deniyor, bende Reşit Beyi, kendisini itham edecek vesaiik vardır ve kendi itirafı tahtındadır. Binaenaleyh o arkadaş da müsamaha ile geçiştirilemez. Hakikati söyleyelim ki, mesele tenevvür etsin, tabî Reşit Bey orada kalmıştır"* ifadesiyle cevap vermiştir⁶⁵⁵.

Müdahale kararı alınmasına rağmen yine de geçmişte Milli Mücadele'ye faydası dokunmuş bu kişilerin ve Kuva-yı Seyyare'nin kanının dökülmesine fırsat vermeden anlaşma yapılması düşünülmüştür. Eğer Çerkez Ethem ve kardeşleri birliklerinin başından ayrılarak, hiçbir işe karışmadan hayatlarını devam ettirirlerse kendilerine dokunulmayacaktır. Hatta bu kararın kendilerine iletilmesi için Çerkez Ethem ve kardeşlerinin babaları Ali Bey ile

⁶⁵² Çerkes Ethem, *age.*, s. 111.

⁶⁵³ Bülent Özbey, *agt.*, s. 163.

⁶⁵⁴ Kenan Turan, *agt.*, s. 123- 124.

⁶⁵⁵ *T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları*, Cilt 7, 30 Kânunuevvel 1336 (1920), 1 . 126 30 . 12 . 1336 C : 2, s. 302.

Eskişehir Mebusu Ohrili Eyüp Sabri Bey'in beraberce cepheye gönderilmesi için izin çıkarılmıştır. Ancak cepheden gelen haberler üzerine bu yolculuktan vazgeçilmiştir⁶⁵⁶.

Tüm bu gelişmelerin sonrasında düzenli ordunun emrine girmemekte direnen Çerkez Ethem ve kardeşlerinin üzerine asker gönderilmiştir. Çerkez Ethem bunun üzerine ilk olarak Gediz'e çekilmiş sonrasında da kimsenin kendisinden beklemeyeceği bir yola girerek işgalci Yunanistan'a sığınmıştır. Bunun üzerine Ankara İstiklâl Mahkemesi tarafından Çerkez Ethem ve kardeşleri hakkında gıyabi yargılama yapılmış ve gıyaben 9 Mayıs 1921 tarihinde idama mahkûm edilmişlerdir. Milli Mücadele'nin askeri safhasının sonlarında Türk Ordusu İzmir önlerine gelince bir daha dönmek üzere Türkiye topraklarından çıkmışlardır⁶⁵⁷.

3.11. RESMÎ TÜRKİYE KOMÜNİST FIRKASI

Resmî Türkiye Komünist Fırkası konusunu işleyebilmek için Yeşil Ordu Cemiyeti'nin dağıtıldığı ilk günlere dönmek gerekmektedir. Yeşil Ordu Cemiyeti'nin ve meclisteki uzantısı olan Halk Zümresinin dağıtılmasından sonra Mustafa Kemal Paşa tarafından 18 Ekim 1920 tarihinde Resmî Türkiye Komünist Fırkası kurdurulmuştur⁶⁵⁸. Eskişehir Mebusu Ohrili Eyüp Sabri Bey bu yeni fırkanın kurucuları ve en üst düzey yöneticileri arasındadır. Fırkanın kuruluşunda ve yönetiminde bulunan diğer önemli isimler ise Tevfik Rüştü Bey, Mahmut Esat Bey, Yunus Nadi Bey, Kılıç Ali Bey, Süreyya Bey gibi mebuslarla beraber Milli Mücadelenin asker önderleri Fevzi, Kâzım, Ali Fuat, Refet, İsmet Paşalardır. Mustafa Kemal Paşa Resmî Türkiye Komünist Fırkası'nın kuruluşunda yer alan bu kişileri “*en kıymetli, en namuslu, en vatanperver kimseler*” sözleriyle tanımlamıştır⁶⁵⁹.

Resmî Türkiye Komünist Fırkası siyasi arenada çok etkili olmamıştır. Neden kurulduğu bahsinde ise Yeşil Ordu Cemiyeti ile çığırından çıkan Bolşevik akımını kontrol altına almakla beraber Anadolu'da komünist sıfatına sahip bir siyasi teşekkül vücuda getirilerek Milli Mücadele için desteği istenilen Sovyetler ile ilişkileri olumlu yönde ilerletme isteğinin etkisi olmuştur. Bu sebeple Resmî Türkiye Komünist Fırkası'nın Komünist-Bolşevik dünya görüşünün uygulandığı bir Türkiye modeli yaratmaktan çok Milli Mücadele'ye siyasi menfaat sağlamak amacıyla Mustafa Kemal Paşa'ya yakın isimler tarafından kurulmuş olduğu

⁶⁵⁶ Zübeyir Uzun, *agt*, s. 167.

⁶⁵⁷ Zekeriya Kurşun, *agm*, s. 276.

⁶⁵⁸ Mete Tunçay, *age*, s. 307.

⁶⁵⁹ İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920- 1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1997, s. 141.

söylenilebilir⁶⁶⁰. Fırkanın kuruluşu ile ilgili bir başka iddia da Milli Mücadele'nin başında Gediz Muharebesi gibi başarısızlıkla sonuçlanan askeri hamlelerden sonra düşmanın tutulduğu cephelerin geriye kayması ihtimalinde Meclis ve Hükümet Doğu Anadolu'ya kaydırılabilir, Türkiye'nin şark hududundaki komşusu Sovyetlerle uyumlu çalışabilecek hazırda bir siyasi teşekkül bulundurularak Mustafa Kemal Paşa'nın başına geçmesi düşünüldükçe Resmî Türkiye Komünist Fırkası'nın kurulduğu söylenmiştir⁶⁶¹.

Resmî Türkiye Komünist Fırkası'nın Üçüncü Enternasyole bağlı olarak kurulduğu ilân edilmiştir. Ancak herhangi bir siyasi programı açıklanmamıştır. Sadece 43 maddelik bir nizamname yayımlanmıştır. Nizamname yedi esas üzerinedir. Bunlar sırasıyla siyaset-i umumiye, münasebet-i milliye, umur-u askeriye, umur-u adliye, umur-u maarif, umur-u diniye ve umur-u iktisadiyedir⁶⁶².

Fırka politikasını Ekim Devrimi gibi bir ihtilali gerçekleştirmek üzerine değil aksine İslami esaslar dayanan Anadolu modelli bir sosyalizm fikri üzerinde şekillendirmiştir⁶⁶³. Fırkanın yönetim kadrosunun İttihatçı isimlerden oluşması nedeniyle yurt dışındaki İttihatçı liderlerle de irtibatı olmuştur. Bu duruma örnek olarak tarihe mal olmuş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski liderlerinden olan Eskişehir Mebusu Eyüp Sabri Bey, bu dönemde yurt dışındaki arkadaşları ile irtibat kurmuştur. Bu duruma örnek olarak Moskova'da bulunan Enver Paşa'nın Afganistan'daki Cemal Paşa'ya gönderdiği 23 Şubat 1921 tarihli mektubundaki *“Ankarada Hakkı Behiç ve Eyüp Sabri Beyler tarafından bir Komünist Fırkası teşkil edilmiştir. Büyük Millet Meclisinde otuz kadar azası vardır. Bunların içinden üç mebus (birisı Tevfik Rüştü Bey) komünizm esas ve tatbikatını tetkik için Moskova'ya geldiler”* sözleri örnek olarak gösterilebilir⁶⁶⁴. Eyüp Sabri Bey'in yurt dışındaki İttihatçılarla münasebetlerine başka bir örnek için Hakkı Behiç Bey'le beraber Afganistan'da bulunan Cemal Paşa'ya yazdıkları mektuba bakmak gerekmektedir:

“Muhterem Paşam, Aziz Yoldaşım,

Bazı dostları tarafından Cemal Paşa'ya yazılmış dört mektup vardır ki, bunların birbirleriyle hiç münasebetleri yoktur. Aynı zatların başka mektuplar yazıp yazmadıkları da meçhuldür. Fakat bu halleriyle bile bu mektup o devre ait tablonun ufak bir parçasını teşkil etmek itibarıyla kıymeti haizdir. Onun için buraya almayı münasip gördük. Büyük gayeler arasında, hayatın bin türlü

⁶⁶⁰ Mete Tunçay, *age*, s. 308- 309.

⁶⁶¹ Mete Tunçay, *age*, s. 315.

⁶⁶² İhsan Güneş, *age*, s. 142.

⁶⁶³ Mete Tunçay, *age*, s. 311.

⁶⁶⁴ Hüseyin Cahit Yalçın, *age*, s. 56.

mezahim ve müşkülâtına rağmen devam ettiğiniz mücadelenin ruhen müştereki ve müebbeden takdîrkârı olan bizler yoldaşımız İsmet Bey'in oraya azimeti münasebetiyle şu bir kaç satırın müsaadesi nispetinde inkılâpçı ruhunuzu bir kere daha takdis ve tebciile imkân bulmuş olmakla müftehiriz.

Emperyalizme, bilhassa İngiliz siyaseti hainanesine karşı bizim de bin müşkülât ile kanlar ve ihtilâller içinde, Anadolu'da yaşadığımız hayat-ı inkılâbın safahatını uzun uzadıya teşrihe lüzum görmüyoruz. Yalnız pek canlı noktalar üzerinde nazar-ı dikkatinizi celp etmek için kısaca diyebiliriz ki, yaşıyoruz ve gayelerimizi yaşatabiliyoruz.

İngiliz düşmanlığı, padişahçılık fikirlerinin Anadolu'da istinat ettiği ananat ile şiddetli bir muhalefete tesadüf etmiş olmakla beraber, denilebilir ki, bütün milletin ruhuna nüfuz etmiştir. Rusya inkılâbının daha İnsanî ve daha saadetperverâne esasata, ırca-ı hâkimiyet eden usulleri de oldukça taraftar bulmaktadır. Yalnız, her şeyden evvel umum Müslümanlık âlemiyle tevhid-i mesaî edebilmek Avrupa siyasetine müebbeden kapılarımızı kapayarak şarka tevcih-i âmâl eylemek, her fırsattan ve her imkândan bilistifade istikbalde Avrupa'yı bir inhizam-ı katiye duçar edecek muazzam bir Asya federasyonuna doğru yürümek her- şeyin, her fikrin ve her kuvvetin fevkinde bizi teshir eden gayelerdir. Bu gayelerin istilzam ettiği hiç bir fedakârlıktan çekinmemek azmindeyiz. Bu azmin sevkyledir ki, Şarkta Rus siyasetiyle ve Rusların inkılâp umdeleriyle beraber yürüyebilmek için burada bir Komünist Fırkası teşkil ettik. Bu suretle bir taraftan Rusya'dan gelecek ve gayelerimize tevafuk edemeyecek inkılâp cereyanlarını durdurarak memleketimizdeki hareket-i inkılâbiyenin istinat noktalarını daima elimizde bulundurmak, diğer taraftan Rus inkılâbının açacağı kanaldan istifade ederek âlem-i İslâm ile samimî münasebata girişebilmek maksatlarını istihdaf ettik. Bilmem doğru düşündük mü?

Âlem-i İslâm üzerindeki harekât-ı inkılâbiyenin amelî cereyanlarını siz deruhte etmiş bulunduğunuz için, buradaki esasatın cümlemizi yakından tevhid-i mesaîye ve teşrik-i faaliyete şevketmiş bulunması ayrıca bizim için bahtiyarlığı ve daha fazla şeref ve iftiharı mucip olmaktadır.

Anadolu'da, ilk zamanlarda benim de erkânı arasında bulunduğum bir millet hükümeti mevcut olduğunu bilirsiniz. Bu hükümet, pek kuvvetli olmamakla beraber, az çok ıkaı tesire kabiliyetli bir meclise istinat ederek yürüyor. Vakıa henüz muzaffer ve henüz milletin maddî ve manevî bütün kuvvetlerine hâkim ve ruhiyat-ı müşterekesine müstenit değildir. Bundan dolayı merhale merhale ihtilâl devrelerinden geçerek muhafaza-i hüküm ve kuvvet edebiliyor. Böyle olmakla beraber, eldeki kuvvetlere istinaden Anadolu'yu daha uzunca bir müddet için hal-i kıyamda tutabilecektir.

Müslümanlık âleminde hâsıl olacak intibah ve inkılâbın şüphesiz bize maddeten çok faidesi olmakla beraber Anadolu'nun hiss-i mukavemeti de tezyit etmek itibariyle manen de büyük ve ehemmiyetli tesirâtı olacaktır. Hususiyile Afgan ve Hindistan ahvali hakkında buraya akseden en küçük haberlere pek büyük ümitler raptedilmektedir.

Son zamanlarda İstanbul'da, Millerant ile Giolitt'nin icbarı üzerine olduğunu zannettiğimiz bir uzlaşma siyaseti galebe etti. Bu siyasetin tatbiki için Salih Paşa'nın İzzet Paşa'nın dâhil bulunduğu bir Tevfik Paşa kabinesi mevkii iktidara getirildi. Sevır muahedesini hiç olmazsa pek cüzî tadilât ile kabul ettirerek Anadolu'nun hasmâne vaziyetine nihayet vermek maksadıyla yapıldığını ve âtisinden pek büyük ümitler vermeğe başlayan Yunan ordusunun yerine daha sağlamca bir kuvvet ikame edebilmek için vakit kazanmak emeliyle İngilizlerin de muvafık bulduğunu zannettiğimiz bu manevra Anadolu'da câyi kabul görmeyecektir. Hususiyile biz, Komünist olarak kendimizi ilân için bütün inkılâp âleminin garba karşı alacağı vaziyetten ayrılmamak ve icap ederse Anadolu haricinde de mücahedatımıza devam etmek mecburiyetindeyiz. Bu itibarla Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu hükümeti ile bizim aramızda vaziyet itibariyle farklar da hâsıl olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa inkılâp ruhiyle mütehasşis, fakat her şeyden evvel millî bir şekilde ortaya çıkan davasının müdafiidir. Garp ile uzlaşmağa her zaman Şark ile münasebatı tercih eder. Fakat Şark siyasiyatını elinde bulunduran Rusya'nın hiç olmazsa kuvvetli bir muhadenet ve müzaheret, hiç olmazsa Asya'dan bizi tefrik etmeğe çalışır bir vaziyet göstermemesi lâzımdır.

Afganistan'da bu mektubun sizi ne vakit bulacağını ve o zamana kadar ne gibi tebeddülât ve inkılâbat tahaddüs edeceğini bittabi kestiremem. Enver Paşa'ya ve Azmi Bey'e hitaben de birer mektup takdim ettik ve Cenab-ı Hakk cümlemizin mesaisini muvaffakiyetle terviç eylesin.

İslâm âleminin komünizm cereyanlarını Türkiye'de ve bizim idareimiz altında toplamak muvafık-ki biz buna çok ehemmiyet veriyoruz- oralarda vücade getirilecek teşkilâtı merkezi umumimize raptetmek ve icabında Rusya'ya karşı bu teşkilâta istinat etmek mümkündür. Bu suretle İslâm âleminin inkılâp cereyanları tevhit edilmiş olur ve bir gün büyük bir kongrenin Rusya'daki inkılâp kuvvetine muadil bir kuvvetle Asya'ya hâkimiyeti temin edilmiş bulunur. Bu cereyanların doğrudan doğruya riyasetinde bulunduğunuz için bu noktaya bilhassa nazar-ı dikkatinizi celbederek ellerinizden öper, cevapnamenize intizar ederiz. 8 Teşrinisâni 1336 (1920)

Türkiye Komünist Fırkası Merkez-i Umumî icra heyetinden Eyüp Sabri

Türkiye Komünist Fırkası Kâtib-i Umumîsi Hakkı Behiç⁶⁶⁵

İlgili mektuptan anlaşılacağı üzere Resmî Türkiye Komünist Fırkası tamamen Mustafa Kemal Paşa'nın kontrolünde değildir. Başta Eyüp Sabri Bey olmak üzere fırkanın yöneticileri olan eski İttihatçılar Mustafa Kemal Paşa ile beraber hareket ederlerken yurt dışındaki arkadaşları ile de bağlarını koparmamıştır. Ancak Eyüp Sabri Bey'in yurt dışındaki İttihatçılar ile temasları üzerinden onun sadece İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihyası ve Türkiye'de tekrar iktidarı İttihatçıların ele almasına yönelik Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde faaliyet gösterdiği iddiası ortaya atılabilir. Fakat böyle bir durum söz konusu değildir. Eyüp Sabri Bey Ankara'da Mustafa Kemal Paşa ve yurt dışındaki İttihatçılar arasında bir denge gözetmiştir. Onun sadece İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ihyası üzerine çalışmadığını kanıtlayacak nitelikte bir mektup vardır. Ankara hükümetinin Bakü elçisi Mahmut Şevket Bey (Esendal), Enver Paşa'ya yazdığı 1 Nisan 1921 tarihli mektubundaki *“Ankara'dan aldığım bir mektupta bizim Eyüp Sabri Bey'in Hakkı Behiç'in elinde oyuncak olduğu ve bir komünistlik hevesi ile fena şeyler de yapıldığı zikrolunuyor. Ve Eyüp Sabri Bey'e bizim arkadaşların söz geçiremedikleri anlaşılıyor.”* ifadesi aslında Eyüp Sabri Bey'in Resmî Türkiye Komünist Fırkası'nın altında Mustafa Kemal Paşa ile müşterek bir fikir üzerinde çalıştığını gösterir. Çünkü mektubun devam eden yerinde Eyüp Sabri Bey'in dâhil olmadığı İttihatçı grubun İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ihya çalışmalarında taassup üzerine hareket ettiklerini, dedikodu ve boş laf ürettiklerini söylemiştir. Zaten mektupta geçen *“Eyüp Sabri Bey'e bizim arkadaşların söz geçiremedikleri anlaşılıyor”* ifadesi Eyüp Sabri Bey'in onlarla birlikte hareket etmediğini göstermektedir⁶⁶⁶. Ancak önceki bölümlerde bahsettiğimiz üzere Eyüp Sabri Bey yurt dışındaki İttihatçılarla her ne kadar ortak çalışmıyor olsa da Resmî Türkiye Komünist Fırkası'nın kurulduğu dönemde yurt dışındaki İttihatçılar kendi aralarındaki yazışmalarda yeni fırkaya *“bizim Eyüp Sabri'nin partisi”* demişlerdir. Ayrıca Eyüp Sabri Bey

⁶⁶⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, *age*, s. 310- 311- 312.

⁶⁶⁶ *Türk Tarih Kurumu Arşivi*, EP.7.25.25.2.

Anadolu'daki bazı İttihatçıların yurt dışındaki İttihatçılarla temas kurmasında yardımcı olmuş ve kendi adresi üzerinden muhabere etmelerini sağlamıştır⁶⁶⁷.

Daha öncede belirttiğimiz gibi bu süreçte Eyüp Sabri Bey'le yurt dışındaki İttihatçı arkadaşlarının görüşmeleri tam bir fikir birliği içinde değildir. Eyüp Sabri Bey onlarla görüşmüştür ama Mustafa Kemal Paşa ile birlikteliğine zarar verecek ilişkiler kurmamıştır. Bu yorum Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'a Moskova'dan 5 Nisan 1921 tarihli gönderdiği mektubunda *“Yeni Türkiye diye bir makale yazdım. Doğrusu burada mebus komünist Tevfik Rüşdü Bey kendisine okumak için verdiğim bir makalemi Eyüp Sabri Bey'e göndermiş, pek darıldım. Çünkü makalelerimi orada istedikleri gibi kullanmalarını istemem”*⁶⁶⁸ sözlerinden anlaşılmıştır. Enver Paşa her ne kadar Eyüp Sabri Bey'i güvenilir bir arkadaş olarak görse de onun Mustafa Kemal Paşa ile yakınlığından da çekindiği açıkça belli olmuştur.

Mustafa Kemal Paşa tarafından kurdurulan Eyüp Sabri Bey'in de üst düzey yöneticisi olduğu Resmî Türkiye Komünist Fırkası'nın ömrü çok kısa olmuştur. Çerkez Ethem'in isyanı bastırılırken sol hareketlerin de faaliyetleri kısıtlanmış ve Resmî Türkiye Komünist Fırkası pek bir varlık gösteremeden sonlanmıştır⁶⁶⁹.

3.12. MECLİS ANKETİ VE EYÜP SABRİ BEYİN DÜŞÜNCELERİ

Düzenli orduya geçildikten sonra Yunan ordusuyla yapılan çarpışmalardan birisi olan Kütahya-Eskişehir muharebelerinde Türk Ordusu Sakarya nehrinin doğusuna çekilmek zorunda kalmıştır. Bu durum Milli Mücadele'nin merkezi olan Ankara'nın tehlikeye düşmesine neden olmuş ve meclis ile hükümetin Kayseri'ye taşınması düşünülmüştür. Meclisin evrak ve tahrirat müdürü olan Necmettin Sahir Bey (Sılan), askeri ve siyasi açıdan zor günler geçiren mecliste bir anket yapmıştır. İlgili ankette mebuslara *“kazanılacak olan milli istiklâl mücadelemizin feyizdar ve semeredar olması neye mütevakıftır”* sorusunu yöneltmiştir⁶⁷⁰.

Eskişehir Mebusu Ohrili Eyüp Sabri Bey de cevap olarak şu metni yazmıştır:

⁶⁶⁷ Emel Akal, *age*, s. 313.

⁶⁶⁸ Murat Bardakçı, *age*, s. 126.

⁶⁶⁹ Mete Tunçay, *age*, s. 315.

⁶⁷⁰ *İlk Meclis Anketi-Birinci Dönem TBMM Milletvekillerinin Gelecekte Bekledikleri*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2004, s. 4- 5

“Cevap: Halkın benliğini bilmesine, memlekette mevcut mektepleri çoğaltarak fikir ve sanat âleminde canlılık göstermesine, memleket işlerinde riya, hırs ve hayal peşinde değil, milleti hakikaten yükseltmek ve onun hakkını korumak için çalışmaya ve inkılâp mücadelelerine hazırlanmaya mütevekkiftir. Ankara 10 (23) Temmuz 338 Eskişehir Mebusu Eyüp Sabri”⁶⁷¹

3.13. ENVER PAŞA’NIN VEFATI VE EYÜP SABRİ BEY’E GELEN MEKTUP

Mustafa Kemal Paşa’nın Sakarya Zaferi’ni kazanmasından bir süre sonra, Sovyetlerin de kendisinden yüz çevirmesi ile Anadolu’ya gelme fikrinden vazgeçen Enver Paşa, Kuşçubaşı Selim Sami Bey’in⁶⁷² de etkisiyle yeni bir maceraya atılmıştır. Yanındaki bazı İttihatçı isimlerle beraber Türkistan’a hareket ederek 1921 senesinin Ekim ayında Buhara’ya gelmiştir. Burada başını Özbeklerin çektiği Sovyetlere karşı Türkistan’ın istiklali için savaşıyan Basmacılar’a katılmış ve Kızıl Ordu’ya karşı yeni bir mücadeleye girişmiştir. Kasım ayında tekrar yola çıkmış ve sırasıyla 19 Kasım 1921 tarihinde Akbulağ, 21 Kasım 1921 tarihinde Başçardak kışlağına ve 24 Kasım 1921 tarihinde de Gurgantepe’ye gitmiştir. Ancak katıldığı harekete muhalif olan Lakay İsmâil tarafından esir edilmiştir. Enver Paşa 1922 senesinin başların Lakay İsmâil’in elinden kurtulmuş ve Basmacılar hareketini örgütlemek için Duşanbe bölgesine gitmiş ve Kızıl Ordu’ya karşı mücadele vermiştir. Kurban Bayramı’na denk gelen 4 Ağustos 1922 tarihinde karargâhında iken Rusların baskınına uğramıştır. Çegan tepesi civarında gerçekleşen çarpışmada hayatını kaybetmiştir⁶⁷³.

Eyüp Sabri Bey, Rumeli’deki ilk İttihatçı örgütlenmelerin başladığı günden itibaren, Ohri’deki İttihat ve Terakki Cemiyeti Şubesini beraber kurduğu, 23 Temmuz 1908 ihtilalinde “Hürriyet Kahramanları” olarak beraber ünlediği, Hareket Ordusunda beraber çarpıştığı, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni beraber iktidara taşımaya çalıştığı, Bab-ı Ali Baskını’ndan sonra Osmanlı Devleti’nin kaderine beraber hükmettiği ve Mondros Mütarekesi’nden sonra ayrı düşmek zorunda kaldığı akrabası ve dava arkadaşı Enver Paşa’nın ölüm haberi ve

⁶⁷¹ age, s. 165; Eskişehir Mebusu Ohrili Eyüp Sabri Bey’in ankete el yazısıyla verdiği cevabı görmek için Bkz: Ek-28.

⁶⁷² Eşref Bey’in en büyük erkek kardeşidir. Asıl adı Selim Sami olmasına rağmen Hacı Sami Bey ismiyle de anılmıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın başlarına kadar abisi Eşref Beyle paralel bir hayat yaşamıştır. Beş Türkler adıyla 1914 senesinde Türkistan’a gönderilen heyette yer almıştır. Afganistan’dan geçerken Ruslara yakalanmış ve sürgüne gönderilmiştir. Fakat 15 ay kadar esaret altında kaldıktan sonra kaçmayı başarmıştır. Savaş sonrası ülkeyi terk etmek zorunda kalan ve ömrü boyunca takip ettiği Enver Paşa’nın yanına Moskova’ya gitmiştir. Enver Paşa’yı Türkistan’a gidip Kızıl Ordu ile mücadelede yer almasını sağlayan kişi de Selim Sami Beydir. Enver Paşa’nın 4 Ağustos 1922 tarihin Çegan Tepesi’nde hayatını kaybetmesinden sonra bir süre Basmacı hareketinin liderliğini yapmıştır. Bu sırada Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla beraber 150’likler listesine dâhil olmuştur. Selim Sami Bey Türkistan’dan ayrıldıktan sonra 27 Ağustos 1927 tarihinde Türkiye topraklarında Madran Yaylası’nda köylüler ve jandarma ile girdiği bir çatışma sonucunda öldürülmüştür. Selim Sami Bey’in gizli bir şekilde Türkiye’ye gelme amacının Mustafa Kemal Paşa’ya suikast gerçekleştirmek olduğu iddia edilmiştir. Bkz.: Murat Bardakçı, age, s. 283- 284.

⁶⁷³ Yusuf Gedikli, *Enver Paşa Nutukları, Makaleleri, Bazı Beyanname ve Mektupları*, Milenyum Yayınları, İstanbul 2018, s. 60- 61.

devamında Türkistan’da devam eden hadiselerle ilgili bilgileri Kuşçuoğlu Selim Sami Bey’in yazmış olduğu mektuptaki şu sözlerle almıştır:

“Muhterem Efendim

Afganistan’da iken Enver Paşa Hazretlerinin şahadetini haber alır almaz süratle Buhara toprağına geçerek dağılmış olan mücahid-i sergeldelerinin paşa-yı şehidin kabir-i mübarekleri etrafında toplayarak maksadımızın husulüne kadar mücadelemize devam edeceğimize ahd-ü peyman eyleyerek ittifak ettirdim. Bade-hu herbirimizin gerilerinde fitne ve fesata sebebiyet veren ve ilân-ı istiklâlîyet eyleyerek İşan Sultan, Ferganalı Karşir Muhammed ile ittifak edip Buhara-yı Şerif Vilâyatından kısm-ı şarkisini Şir Muhammed’e vermek suretiyle yaptıkları mukavele neticesi açılan muharebede her ikisinin askeri mağlup edilerek İşan Sultan derdest ve Karşir Muhammed’in askerinin bir kısmı teslim olup, diğer kısmı ile Afganistan’a iltica etmiştir. Ve İşan Sultan mahkemi-i şerriyenin kararıyla sarben idam edilmiştir. Buhara ve Türkistan’da bu iki beliyeye-i azimin reffi ile Kaşgar’a kadar olan yolumuzun açılması ve alayı Kırgızlarla, fergane mücahitlerinin ittihat ve inkıyatlarını temin etmiştir. Binaenaleyh viziyetimiz tahkim edilmiş ve inkılabumıza bir selamet küşad edilmiştir.

Lütfen Türkistan vaziyetini bütün Türkçü ve Turancı arkadaşlara bildiriniz. Altay’dan Bahr-i Hazer sahil,ne kadar her terafta şiddetli muharebeler devam ediyor. Yalnız büyük şehirler Ruslar elinde olup bütünsahralar ihtilalciler elindedir. Sergeldelerini başkumandan olarak kabul etmişlerdir. Eşref ağabeyime de vaziyeti bildiriniz. Birçok zabitan tedarik ederek İngilizler ile anlaşabilirler ise Hindistan tariki ile gelsin. Anlaşamazsa zabitanı hazırlayıp bildireceğim yol ile gelsinler. Ve İstanbul’a merkez-i umumiye göndereceğim evrakı sizin vasıtanızla göndereceğim.

Buraya gelerek zabitan Afganistan’a gidiyormuş gibi gönderilmelidir. Baki ihtiramat efendim.

Kuşçuoğlu Selim Sami”⁶⁷⁴

3.14. SALTANATIN KALDIRILMASI VE ABDÜLMECİD EFENDİ’NİN HALİFE OLMASI

Milli Mücadele’nin askeri safhası başarıya ulaşmış, işgalci Yunan kuvvetleri tamamen yenilgiye uğratıldıktan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Ankara Hükümeti meşruiyetini kabul ettirmiştir. Ancak kesin Türk zaferinden sonra yapılacak olan barış konferansına İstanbul Hükümeti’nin de davet edilmesi ikilik çıkmasına neden olmuştur. Bunun üzerine tedbir alan Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 Kasım 1922 tarihinde bir kanun çıkararak saltanat ve hilâfet makamlarını birbirinden ayırmış, saltanatı kaldırdığını ilân etmiştir. Böylece İstanbul Hükümeti’nin de bir hükmü kalmamıştır. Çıkarılan kanunda hilâfet makamının yine Osmanlı Hanedanı’na ait olduğu söylenmiştir. Ancak Sultan Vahideddin Halife olarak açıklanmamış ve hakkında 16 Kasım 1921 günü vatana ihanet suçlaması yapılmıştır. Sultan Vahideddin ise bu gelişmelerden sonra verdiği karar üzerine 16- 17 Kasım 1922 gecesi bir İngiliz zırhlısı ile tacını ve tahtını terk ederek ülke topraklarından ayrılmıştır. Boş kalan

⁶⁷⁴ *Türk Tarih Kurumu Arşivi*, EP.19.96.96.2. Bkz.: Ek 73.

hilâfet makamına Ankara hükümeti ile iyi ilişkileri olan Veliaht Şehzade Abdülmecid Efendi Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından yeni halife olarak seçilmiştir⁶⁷⁵.

Hilâfet Alayı ve yeni halifeye biat töreninin 24 Kasım 1922 günü yapılması kararlaştırılmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hazırladığı beyannameyi ve biat merasimini yaptırmaları için 15 mebus seçilmiştir. Bu mebuslardan birisi de Eskişehir Mebusu Ohrili Eyüp Sabri Bey'dir. Diğer mebuslar ise Cebelibereket Mebusu Rasim Bey, Karahisar-ı Şarkî Mebusu Mehmet Vasfî Efendi, Eskişehir Mebusu Halil İbrahim Efendi, Bursa Mebusu Doktor Emin Bey, Erzurum Mebusu durak Bey, Tokat Mebusu Hamdi Bey, Çankırı Mebusu Ziya Bey, Ankara Mebusu Hacı Mustafa Efendi, Bursa Mebusu Şeyh Servet Efendi, Yozgat Mebusu Feyyaz Ali Bey, Ardahan Mebusu Hilmi Bey, Erzincan Mebusu Hüseyin Bey, Sinop Mebusu Şerif Bey, Adana Mebusu Mehmet Efendi, Ardahan Mebusu Server Bey ve Amasya Mebusu Mehmet Ragıp Bey'dir⁶⁷⁶.

Mebus Heyeti 24 Kasım 1922 günü Topkapı Sarayı'nda Hırka-i Şerif Dairesi'nde yapılan biat töreninde hazır bulunmuştur. Biat töreninde yapılan dua ve sonrasında Fatih Camii'nde okunan hutbede Arapça yerine Türkçe kullanılmıştır. Halife Abdülmecid'de tüm İslâm âlemini muhatap alan bir beyanname yayınlamış ve kendisini halife olarak seçen Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne teşekkür etmiştir⁶⁷⁷.

3.15. 1923 SEÇİMLERİ VE EYÜP SABRİ BEY'İN MECLİS DIŞINDA KALMASI

Milli Mücadele sonrasında Türkiye'nin hudutlarının ve bağımsızlığının görüşüldüğü Lozan Konferansı'nın duraklamasıyla beraber Misak-ı Milli'den verilecek tavizler ve Musul'un elde tutulamayacağına anlaşılmaması üzerine Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin o günkü mevcut mebusları tarafından bu tablonun kabul görmeyeceği düşünülmüş ve 1 Nisan 1923 tarihinde mebus seçimlerinin yenilenmesi kararı alınmıştır⁶⁷⁸. Alınan karar sonucunda yapılan seçimlerde meclisteki mebuslar % 71,4 oranında değişmiştir. Yeni seçimlerde

⁶⁷⁵ Cevdet Küçük, "Abdülmecid Efendi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 1, TDV Yayınları, İstanbul 1988, s. 263.

⁶⁷⁶ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a Cilt I*, Haz. Orhan Selim Kocahanoglu, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s. 173.

⁶⁷⁷ Cevdet Küçük, *agm*, s. 263.

⁶⁷⁸ Erol Kürkçüoğlu, "1923 Seçimleri", *Atatürk Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, 1989, s. 121.

meclisteki Birinci ve İkinci gruplara dâhil olmayan Bağımsız Mebus Ohrili Eyüp Sabri Bey de meclis dışında kalan isimlerden birisi olmuştur⁶⁷⁹.

⁶⁷⁹ Onur Zeki, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Bağımsız Mebuslar ve Yasama Çalışmaları (1920-1923)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018, s. 162.

BÖLÜM 4: CUMHURİYET DÖNEMİ VE EYÜP SABRİ BEY

4.1. CUMHURİYET DÖNEMİNDE İTTİHÂD-I SEYRU SEFÂ'IN ANONİM ŞİRKETİ

İttihâd-ı Seyru Sefâ'in Anonim Şirket-i, Cumhuriyet döneminde Türk Vapurcular Birliği⁶⁸⁰ bünyesinde faaliyetine devam etmiştir. Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra şirketin toplamda 1940 tonajına erişen 2 gemisi vardır⁶⁸¹.

Osmanlı Devleti'nin dağılma sürecinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin himayesinde kurulmuş olan İttihâd-ı Seyru Sefâ'in Anonim Şirket-i, Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinin akabinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendisini feshederek⁶⁸² dağılması üzerine kurucusu Eyüp Sabri Bey'in başkanlığını yaptığı bir heyetin yönetiminde diğer deniz işletmeleri gibi sıradan bir kimlik kazanmıştır.

4.1.2. Türk Rum Nüfus Mübadelesi ve Bozkurt Gemisinin Alınması

Türkiye, Milli Mücadele'nin askeri safhasını başarıyla gerçekleştirdikten sonra uluslararası tarafların katılımıyla imzalanan 24 Temmuz 1923 tarihli Lozan Antlaşması ile yeniden bağımsız hale gelmiştir⁶⁸³. Ayrıca Türkiye yönetim sistemini de değiştirerek Cumhuriyet idaresine geçmiştir. Lozan Antlaşmasıyla bağımsızlığını teminat altına alan Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik alandaki en önemli kazanımlarından birisi de kapitülasyonların kaldırılması ile kabotaj hakkını elde etmesi olmuştur. Kabotaj sayesinde Türkiye Cumhuriyeti hudutları içerisindeki, nehirler, göller, ülkenin karasularındaki ticari amaçlı deniz taşımacılığı, liman faaliyetleri ve işletme hakları Türk bayrağı taşıyan gemilere ve Türk vatandaşlarına verilmiştir⁶⁸⁴.

Türk denizcilik işletmeleri kendi sahillerinde serbestçe ticaret yapma hakkına erişmiştir ancak ekseriyetinin mali gücü, denizcilik faaliyetlerini gerçekleştirebilmeleri için

⁶⁸⁰ Türk Vapurcular Birliği, ticaret gemisi işleten armatörleri bir araya getirmek için 1923 yılında kurulmuştur. Kurum 1939 senesinde Türk Armatörler Birliği adını almıştır. Kurumun amacı gemi işletmecileri ile deniz taşımacılığı yapan kuruluşlar arasında işbirliğini sağlamak üzere şekillenmiştir. Türk Armatörler Birliği Veri Hizmetleri, *Aylık Sektör Analiz Raporu*, Haziran 2020, s. 14.

⁶⁸¹ Kemal Arı, *age*, s. 63.

⁶⁸² M. Şükrü Hanioğlu, "İttihat ve Terakki Cemiyeti", s. 483.

⁶⁸³ Şerafettin Turan, "Lozan Antlaşması", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 27, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 215.

⁶⁸⁴ Ahmet Fidan, "Dünden Bu Güne Kabotaj ve Türk Denizciliğindeki Yeni İvmelenmeler", *Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi*, Cilt 7, Sayı 2, Yaz 2014, s. 62.

yeterli seviyede değildir. Balkan Savaşlarından Lozan Barış Antlaşmasına kadar geçen sürede sürekli devam eden harp hali nedeniyle para kazanamadıkları gibi ellerindeki varlıkların birçoğunu da kaybetmişlerdir. Bu sebeple Türk denizcilik şirketlerinin Türkiye kıyılarında aktif olabilmesi için ilgili şirketlere sermaye verilmesi fikri doğmuştur. İmar ve İskân Bakanı Mustafa Necati Bey 600.000 Türk Lirası kadar bir sermayenin avans olarak Türk denizcilik şirketlerine gemi alınması için verilmesi fikrini Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne taşımıştır. Mecliste yapılan görüşmeler sonucunda Mustafa Necati Bey'in tasarısı kabul görmüştür. Tasarının kabul edilmesindeki en büyük etken Türk Rum Nüfus Mübadelesinde Türkiye'ye getirilecek olan muhacirlerin Türk gemileriyle taşınmak istenmesi etkili olmuştur⁶⁸⁵.

Türkiye ve Yunanistan arasında bir nüfus mübadelesi yapılması Lozan Barış Konferansı'nda gündeme gelmiştir. Toprakları işgal edilen Türkiye gerçekleştirdiği Milli Mücadele neticesinde başarılı olduktan sonra Anadolu'daki birçok Rum kendiliğinden Yunanistan'a göç etmiştir. Yine Yunanistan'a diğer Balkan ülkelerinden de birçok Rum göçmen gitmiştir. Artan göçmen nüfusun ağırlığını kaldıramayan Yunanistan, ülkesindeki Türkleri Türkiye'ye göndererek onlardan boşalan yerlere Rum göçmenleri yerleştirmeyi düşünerek meseleyi Lozan Barış Konferansı'na taşımıştır. Mübadele konusunda görüşen taraflar İstanbul Rumları ve Batı Trakya Türkleri haricinde kalan Türk- Rum nüfusun karşılıklı olarak yer değiştirmesine karar vermişlerdir. Türkiye'nin mübadeleyi kabul etmesinde Yunanistan'da bulunan Türk azınlığın asimilasyon politikasına maruz kalmasından çekinilmesi ve genç cumhuriyet için anavatanı gelecek nitelikli nüfusa sahip soydaşların yarar sağlayacağı fikri etkili olmuştur. Böylelikle 30 Ocak 1923 tarihinde Türkiye ve Yunanistan arasında nüfus mübadelesine dair sözleşme ve protokol imzalanmıştır⁶⁸⁶.

Mübadelede faaliyet gösterecek Türk Denizcilik şirketlerine mübadelede hizmet görececek gemi alabilmeleri için 600.000 Türk Lirası sermaye ayrılmıştır. Şirketler bu para ile sadece yabancı bayrak taşıyan gemileri satın alarak kendi filolarına katabilmelerine izin verilmiştir. Yurt içinden gemi satın alımı yasaklanmıştır⁶⁸⁷.

İttihâd-ı Seyru Sefâ'in Anonim Şirket-i'ne de gemi alımında kullanılacak avansı almak için 2 Ağustos 1924 tarihinde şirketin idare reisi Eyüp Sabri Bey ve yöneticilerinden Ahmet

⁶⁸⁵ Kemal Arı, *age*, s. 251.

⁶⁸⁶ Yunus Emre Tekinsoy, *Türk Rum Nüfus Mübadelesi ve Konya*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007, s. 27- 28- 29.

⁶⁸⁷ Kemal Arı, *age*, s. 251.

Ramiz Bey tarafından bir sözleşme imza edilmiştir. Daha önce bahsedildiği gibi yabancı bayraklı gemi satın alınması şartına uymayanların kredilerinin iptal edileceği bu sözleşmeye de eklenmiştir⁶⁸⁸.

İttihâd-ı Seyru Sefâ'in Anonim Şirket-i yaptığı sözleşme sonrasında toplamda 30.999 Türk Lirası kredi almıştır. Maddi kaynağa ulaşan şirket Bozkurt ismini verdikleri bir gemiyi satın alarak filosuna katmıştır. Bozkurt gemisi satın alınır alınmaz Parga'daki mübadele göçmenlerini taşımaya başlamıştır. Ancak taşınan varlıklı göçmenlerden alınan ücretlerle kredi borçlarını ödemesi gereken şirket, taşıma faaliyetlerini gerçekleştirmesine rağmen maliyeye olan borcunu ödememeye başlamamıştır. Bu durum da ilerde şirket hakkında yapılacak bir tahkikatın doğmasına neden olmuştur⁶⁸⁹.

İmar ve İskân Bakanlığı'nın İttihâd-ı Seyru Sefâ'in Anonim Şirket-i'ne açtığı soruşturma kapsamında birçok şaibe ile karşılaşmıştır. Bozkurt'un önceden belirlenen karara göre bir yabancı oluşumdan satın alınması gerekirken Türk denizcilerden alındığı şüphesi ortaya çıkmıştır. Bu sebeple taşıma ücretinden muaf tutulan göçmenlerin ücretini taşımacılığı gerçekleştiren şirketlere ödeyen İmar ve İskân Bakanlığı, İttihâd-ı Seyru Sefâ'in Anonim Şirket-i'nin payına düşen 2500 Türk Lirası tutarındaki ödemeyi yapmayı reddetmiştir. Durum böyle olunca da İttihâd-ı Seyru Sefâ'in Anonim Şirket-i, Bozkurt'un alımında kullandığı krediyi ödeyememiştir. Meseleye el koyan hükümet İttihâd-ı Seyru Sefâ'in Anonim Şirket-i'nin İmar ve İskân Bakanlığı ile yaptığı sözleşmeyi feshetmiş ve bakanlıktan alacağı ödemeyi kredi borcuna saymıştır. Hükümetin bu tavrına karşılık İttihâd-ı Seyru Sefâ'in Anonim Şirket-i hukuki yollara başvurarak sözleşmesinin iptal edilmesine karşı çıkmıştır. Böylece uzun bir hukuki süreç başlamıştır⁶⁹⁰.

İttihâd-ı Seyru Sefâ'in Anonim Şirket-i ile hükümet arasındaki hukuki süreç devam ederken 12 Kasım 1924 günü 1100 ton kömür yüklü olan Bozkurt gemisi Mersine gitmek üzere gece vakti Hulusi Kaptan'ın idaresinde Beşiktaş sahilinden denize açılmıştır. Boğaz'dan geçip Marmara denizine girdikten kısa bir süre sonra Gülnihal vapuru ile çarpışarak kaza yapmıştır. Hızla su almaya başlayan Bozkurt, kaptanı Hulusi Bey'in gayretiyle Ayastefenos sahilinde karaya oturtularak kurtarılmıştır. Ancak bu sırada Bozkurt'un ikinci kaptanı olan Ethem Bey kaza sırasında paniklemiş ve kurtulmak için filika indirmek isterken denize

⁶⁸⁸ Kemal Arı, *age*, s. 252.

⁶⁸⁹ Kemal Arı, *age*, s. 253.

⁶⁹⁰ Kemal Arı, *age*, 253- 254.

düşerek hayatını kaybetmiştir. Alımında usulsüzlük olduğu iddiasıyla mahkemelik olan Bozkurt gemisi yaptığı bu kaza ile yüzemez hale gelmiştir. İttihâd-ı Seyru Sefâ'in Anonim Şirket-i gemileri Bozkurt sigortalı olduğu için geminin sigorta bedelinin ödenmesi nedeniyle ilgili sigorta acentelerine başvurmuştur. Sigorta bedeli olarak 37.750 Türk Lirası değer biçilen Bozkurt kazada tamamen batmadığı için sigorta bedelinin ödenmesi sigorta acentalarının reddedilmiştir. Daha sonra yüzdürülebilecek kadar onarılan Bozkurt bin bir zorlukla İstinye sahiline çekilmiştir⁶⁹¹.

Kaza yapan Bozkurt gemisinin alımında şaibe olduğu iddiasıyla verilen kredinin iptal edilmesi, hasarlı olduğu için çalışamaması ve sigorta şirketinin sigorta bedelini ödememesi İttihâd-ı Seyru Sefâ'in Anonim Şirket-i için büyük bir sorun yaratmıştır. Şirketin yöneticisi olan Eyüp Sabri Bey sigorta bedelinin ödenmesi için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Eyüp Sabri Bey'in 4 Ocak 1925 tarihinde İmar Vekâleti Dersaadet Sevkiyat ve Nakliyat Müdiriyyetine yazdığı dokuz maddelik mektupta şu taleplerde bulunmaktaydı:

“Kanun-ı evvel 340 tarihli istidanâmemiz mehâdimini tamamen tekrar ve teyid ile beraber atıfede maruzat ve tekâlifimizi hükûmetin nazar-ı refet ve kabûlüne arz ederiz.

- 1- Hükûmetin hakkımızdaki nokta-i nazarı henüz tayin etmemiş olduğundan alacağımızı söylediğimiz ecnebi bandıralı vapurun muamelesini bittabi ikmal edemedik. Düyûnumuzun taksidi rabtıyla tediyesine müsaade buyurulduğu takdirde musammem kararınızı tatbik ve hükûmetin inâyet-i mahsusasıyla (millî ticaret filomuza) bir Türk bandıralı vapurun daha ilavesine muvaffak olmuş bulunacağı
- 2- Müsâdeme üzerine (Bozkurt) vapurunun evsâf-ı fenniyesine arız olan halden dolayı kıymetinin yirmi bin liraya tenezzül ettiği sigorta kumpanyasının işarına atfen taraf-ı âlilerinden bendelerine tebliğ buyurulmuş idi. Biz bervecchile hükûmete ızzar arzusunda olmadığımızdan ve hakkımızda raigan olan lütf ve müsaadeyi hiç bir zaman suistimâl etmek istemediğimizden bu vapuru borcumuza mukâbil göstermek arzusunda değiliz. Bilakis tamamen borcumuzu ödeyeceğiz. Bunun için Bozkurt Vapurunu(n) icar bedelleri doğrudan doğruya hükûmete verilmek üzere emsali navullarda azîm-i tenzilat icrâsıyla müdafaa-i milliyeye veyâhud düyûn-ı umûmiye gibi resmî bir müesseseye icara verinceye kadar her ay hükûmetin emrine bin beş yüz lira itâsını müteahhidiz.
- 3- İkinci vapuru dahi işletmeye başladığımız anda hasılât-ı sâfiyesinin kısm-ı mühimini yine borcumuza mukâbil hükûmete teslim eâmâdeyiz.
- 4- Medyun İttihâd Seyr u Sefâ'in Anonim Şirketi'nin el-yevm beynine mukâbil müracaat olunacak başkaca malı bulunmadığından istirhâmımızın adem-i kabûlü takdirinde maalesef hükûmetin bizdeki alacağından on bin liradan fazla zarara uğraması muhakkaktır.
- 5- Hükûmet bizi himâye ve mahfımız demek olan elimizdeki yegâne vapuru fûruht etmediği takdirde velev te'hirle de olsa borcumuzu tamamen dahi tecviz olunduğu takdirde faizle dahi ödeyeceğimiz muhakkaktır. Buveçhle hükûmet hem alacağını tamamen almış olacak hem de yetiştirmek istediği millî bir müesseseyi mahv ve tebah olmaktan kurtarmış bulunacaktır.
- 6- Hükûmet bil-farz alacağından on bin lira zarara razı olsa bile çalışmak isteyen ve hüsn-ü niyetini izhâr eden müteşebbis birkaç Türkü herhâlde mahvetmek istemeyecektir ve bu nokta-i nazardan bizi himâye edecektir. Kanaatimiz bu merkezdedir.
- 7- Gerek eldeki Bozkurt Vapuru'nun gerek hükûmetin inâyet-i mahsûsasıyla yeni alacağımız ecnebi bandıralı vapurun hesâbâtını her ay hükûmete vermeye âmâdeyiz. Hükûmet ister ise defterlerimizi de bir memuru vasıtasıyla - hatta ücreti tarafımızdan verilmek üzere - istediği zaman teftiş de ettirebilir.

⁶⁹¹ Kemal Arı, *age*, 254- 255.

- 8- Taksit ile borcumuzu ödemekliğimize buveçhle müsaade buyurulduğu takdirde alacağımız ikinci vapuru dahi Hükûmete terkine şimdiden mavaffakiyet ederiz.
- 9- Hükûmet mahaza Türk ticaretini inkişaf ettirmek için Seyr u Sefâ'in İdaresine azim-müzaheretler ve muâvenetler göstermekde iken aynı maksadın hâdimi olan bizler hakkında lütf ve himâyesini esirgemesine imkân tasavvur edemeyiz.

Balada serd ve izâh olunan mevad dairesinde istirhâmımızın kabulüne vesatat buyurmanızı rica ederiz efendim hazretleri.”⁶⁹²

Ancak hükümet kanadında yapılan tahkikat sonucunda Bozkurt'un değerinin şişirildiği, en fazla 20.000 Türk Lirası değerinde olabileceği ortaya çıkmıştır. Bu nedenle Eyüp Sabri Bey'in girişimleri sonuçsuz kalmasına rağmen ilerleyen zamanda İttihâd-ı Seyru Sefâ'in Anonim Şirket-i ve onun gibi usulsüz gemi alımında bulunan şirketlerin kredilerinin kurtarılması için Başvekil İsmet Paşa önderliğinde çalışma yapılmıştır. Bu şirketlerin yeniden gemi almaları için sermaye oluşturulmak istenmiştir ancak genç cumhuriyetin maliyesi elvermediği için alınan son kararlar uygulanamamıştır⁶⁹³.

4.2. ANKARA İSTİKLÂL MAHKEMESİ İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ SİYASİ YARGILAMASI

İzmir Suikast Girişimi hadisesi Türk siyasi tarihinin yakın dönemdeki en önemli gelişmelerinden birisi olmuştur. Milli Mücadele sonrası ülkeyi yeni bir rejime geçiren ve Cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal Paşa'nın kendisinden önceki devrin muktedirleri olan İttihatçıları tamamen tasfiye etmek için bu suikast girişimini bahane ettiği iddia edilmiştir. Ohrili Eyüp Sabri Bey de Milli Mücadele sırasında İttihatçı kimliğine rağmen partizanca davranmamış ve Mustafa Kemal Paşa ile beraber çalışmıştır. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1926'daki yargılanmasında hâkim önüne çıkmaktan kurtulamamıştır.

4.2.1. İzmir Suikast Girişimi

Milli Mücadele'nin başarıya sonuçlanmasında sonra saltanatın kaldırılmasıyla başlayan süreçte yeni rejime karşı birçok muhalif hareket gelişmiştir. Oluşan muhalefet 1924 senesinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nda birleşmiştir. Bu fırka Milli Mücadele'nin askeri önderleri olan Kazım Paşa, Ali Fuat Paşa ve Rauf Paşa'nın önderliğinde kurulmuştur. Muhalifler içinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin birçok önemli ismi de yer almıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Şeyh Sait İsyanı sonrasında kapatılmıştır. Bu süreçte gerek İttihatçı isimler gerek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yöneticileri hükümet tarafından sıkı

⁶⁹² BCA,272.14.77.35.4.

⁶⁹³ Kemal Arı, *age*, 255- 256.

kontrol altına alınmıştır. Faaliyetleri özellikle de kendi aralarında yaptıkları toplantılar raporlanarak İstiklal Mahkemelerine gönderilmiştir. Ohrili Eyüp Sabri Bey'in bu muhalefet hareketleri ile hiçbir alakası olmamıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra muhalif hareketler olduğu gibi devam etmiştir. Mustafa Kemal Paşa 1926 senesinin ilkbaharında bir yurt gezisine çıkmıştır. Bursa'dan İzmir'e 14 Haziran 1926 günü hareket edeceği sırada kendisine İzmir'de bir suikast tertip edileceği istihbaratını almıştır. İstihbaratı gönderen kişi İzmir Valisi Kazım (Dirik) Bey'dir. İstihbarata göre İzmir'de motorculuk yapan Giritli Şevki isminde bir kişi Vali Kazım Bey'e ulaşarak suikast girişimi iddiasının bulunduğu bir mektubu Mustafa Kemal Paşa'ya iletmesi için vermiştir⁶⁹⁴.

Suikast girişimi istihbaratının Mustafa Kemal Paşa'ya ulaştırılmasından sonra geniş çaplı bir operasyon başlatılmıştır. Ülke Mustafa Kemal Paşa'ya İzmir'de bir suikast düzenleneceği iddiasını 16 Haziran 1926 günü gazete haberlerinden öğrenmiştir. İlk etapta 14 kişi tutuklanmış daha sonra bu sayı artmıştır. Ankara İstiklâl Mahkemesi Heyeti de yargılama için İzmir'e gelmiştir. Suikast girişiminin azmettiricileri olarak İttihatçılar, Milli Mücadele dönemindeki ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi parlamentosundaki İkinci Grup üyeleri ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yöneticileri sorumlu tutulmuştur. Yargılama 26 Haziran 1926 günü başlamıştır. Toplam 12 kişi idam edilmiştir⁶⁹⁵.

4.2.2. Ankara İstiklâl Mahkemesi Yargılaması ve Eyüp Sabri Bey'in Muhakemesi

İzmir'de görülen İstiklâl Mahkemesi yargılamaları Ağustos ayıyla beraber eksen değiştirerek tamamen İttihat ve Terakki Cemiyeti özeline dönmüştür. Ankara'da ayrı bir yargılamaya başlanmış, tarihe mal olmuş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski önemli isimleri üzerinden yargılamalar yapılmıştır. Ankara İstiklâl Mahkemesi yargılamaları 2- 26 Ağustos 1926 tarihleri arasında yapılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski Maliye Nazırı Cavid Bey'in evinde düzenlenen toplantılara katılan İttihatçı ve Terakkiperver Cumhuriyet

⁶⁹⁴ Gülten Savaşal Savran, *1926 İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006, s. 20- 21.

⁶⁹⁵ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt: III İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, 593- 594.

Fırkası üyeleri ile Kara Kemal Bey'in şirketlerinin yöneticileri hakkında tahkikat ve yargılama yapılmıştır⁶⁹⁶. Tutuklanan isimlerden birisi de Ohrili Eyüp Sabri Bey'dir.

Ankara İstiklâl Mahkemesi yargılamasının İttihat ve Terakki Cemiyeti özelinde gerçekleştiğini gösteren en önemli emareler dönemin hükümete yakın basında çıkan haberlerdir. Yargılama için “*İttihat ve Terakki belasından kurtuluş*” ve “*tasfiye*” gibi birçok yorum yapılmıştır. Bu durum dönemin parlamentodaki tek siyasi teşekkülü olan Cumhuriyet Halk Fırkası içinde geçmişte İttihatçı isimlerin de yer almasından dolayı bir polemik konusu olmuş ve nihayetinde basın yeni rejime muhalif olanların yargılandığı kanısında hemfikir olmuştur. Yargılamalar incelendiği vakit, kendisini 1918 senesinde feshetmiş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tarihe mal olmuş icraatları, üyelerinin güncel varlıkları üzerinden yargılanmıştır. Milli Mücadele döneminde Enver Paşa ile iletişimde bulunanlardan İzmir suikast teşebbüsüne kadar uzanan süreç irdelenmiştir. Ancak mahkeme heyeti sanıkları sorumlu tutacak belge ve tarih bilgisine vakıf olamayınca Kara Kemal ve Cavid Beylerin üzerinden yargılamayı yürütmüştür. Kara Kemal yakalanmak üzere iken intihar ederek hayatına son vermiştir. Cavid Bey ise önceden tutuklanmıştır. Sanıkların avukat tutmalarına izin verilmemiştir⁶⁹⁷.

Yargılama 2 Ağustos 1926 tarihinde başlamıştır. Toplamda Ankara Çukurhan'da tutulan 45 kişi sorgulanmış ve 47 duruşma yapılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarda bulunduğu zamanda Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi, İttihatçıların Mustafa Kemal Paşa'yı devirerek iktidarı ele alma girişiminde bulundukları iddiası ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendisini feshetmesinden sonra İttihatçıların kendi aralarında topladıkları İttihat ve Terakki Cemiyeti kongreleri üzerinde durulan başlıca konular olmuştur⁶⁹⁸.

Ohrili Eyüp Sabri Bey'in muhakemesi 5 Ağustos 1926 günü Eski Hariciye Nazırı Ahmed Nesimi ve Müderris Hüseyinzâde Ali Beylerle aynı gün yapılmıştır⁶⁹⁹. Muhakeme ile ilgili resmi zabıtlar Hâkimiyet-i Milliye gazetesinde yayımlanmıştır. Ohrili Eyüp Sabri Bey'in muhakemesinin içeriği Hâkimiyet-i Milliye gazetesinin 13 Ağustos 1926 tarihli sayısında yayınlanmıştır. Bugünkü harflere çevrilmiş hâli şu şekildedir:

⁶⁹⁶ Erol Şadi Erdiç, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları III Ankara İstiklâl Mahkemesi ve Siyasi Yargılama*, Ali Berktaş (Ed.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018, s. IX- X.

⁶⁹⁷ Tarık Zafer Tunaya, *age*, s. 597- 598.

⁶⁹⁸ Polat Tunçer, *İttihatçı Cavid Bey*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010, s. 265- 266.

⁶⁹⁹ Erol Şadi Erdiç, *age*, s. X.

“Eyüp Sabri Bey İttihad ve Terakki rüesâsının faaliyetlerini izah ediyor.

Enver Paşa'nın gönderdiği mektuplar - Eyüb Sabri Bey'in İttihatçılara vesâyâsı - Osmanlı İmparatorluğu Başkumandan vekilinin müracaatları - İstanbul'daki mahut içtimalar - İlk sözü söyleyen Kara Kemâl'dir - Eyüp Bey'in tahliye kararı

- Siz, Birinci Büyük Millet Meclisi'nde azâ bulundunuz, değil mi?

- Evet.

- Daha evvel İttihad ve Terakki Fırkası'nda idiniz.

- Evet.

- Merkez-i umumide azâ idiniz.

- Evet.

- Harb-i Umumi senelerinde İstanbul'da mı idiniz?

- Hayır efendim. Malta'da esirdim.

- Balkan Harbi dolayısıyla Arnavutluk'a gidiyordunuz.

- Hayır, seferberlik dolayısıyla Arnavutluk'a gidiyordum. Fransızlar yakaladılar, Malta'ya gönderdiler. Dört sene kaldım.

- Malta'dan geldikten sonra Ankara'ya geldiniz mi?

- Evet.

- Eski arkadaşlarınızdan kimlerle muhabere ettiniz? Birinci Büyük Millet Meclisi azâsı bulunduğunuz sırada merkez-i umumi azâsından, kabineden bazıları firar etmişlerdi. Şarkta bulunuyorlardı, bir kısmı da İstanbul'da bulunuyorlardı.

- Evet.

- Mesâil-i siyasiye üzerine, İttihat ve Terakki namına bir muhaberede bulundun mu?

- Hayır. Mesâil-i siyasiye hakkında, İttihat ve Terakki namına bir muhaberede bulunmadım. Mektup almışım, cevap vermişim. Fakat siyasi meselelere dair değil.

- Enver Paşa'dan aldığınız mektubu söylemek istiyorsunuz?

- Evet.

- Hangi tarihte aldınız?

- Bilmiyorum.

- 337'de değil mi?

- Evet efendim.

- Batum'dan mı aldınız?

- Zannederim.

- Başka?

- Başka yok.
- Ne istiyordu?
- Gazi Mustafa Kemâl Paşa'nın emri altında çalışın, filân diye bir iki tavsiyede bulunuyordu. Başka bir şey yazmamıştır. O mektubu da galiba Gazi Paşa Hazretlerine göstermiştim.
- Anadolu'ya girmek için, filân bir şey yazmıyor muydu?
- Hayır efendim.
- Trabzon'dan Anadolu'ya girmek için size bir şey yazmadı mı?
- Hayır.
- Fakat arkadaşlarınızdan Küçük Talat'ın veyahut Halil Paşa'nın veya Doktor Nazım'ın ifadelerinde kendilerine buradan vesâyada bulunduğunuzu söylüyorlar.
- Yani bizim burada ne suretle çalıştığımızı ve Müdafaa-i Hukuk namı altında çalıştığımızı, başka bir maksat takip etmediğimizi ve Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin emirleri tahtında çalıştığımızı yazmışımdır. Başka bir şey yazmadım.
- Fakat böyle bir vaziyette, yani Enver Paşa'nın bilhassa Anadolu'ya girerek bir mücadele yapmak istediğine dair birçok malumatımız vardır. Size böyle bir şeyden bahsetmesi varittir.
- Hatırlamıyorum. Zaman geçmiştir.
- Batum'da bir kongre olmuştur. Evvelâ Halk Şûralar Fırkası namını vermişlerdir. Daha evvel İslâm İhtilaller Cemiyet-i İttihadı diye bir teşekkül yapmışlardır. Sonra İttihat ve Terakki namına bir kongre yapmışlardır. Buradaki arkadaşlarınız üzerinde bazı tesirler istemiştir. Buna dair malumatınızı söyleyiniz.
- Zannedirim buna dair Enver Paşa bir mektup yazmıştı. Fanideniz katiyen böyle bir şey yapmayacağımızı ve burada böyle şeylerle iştigal etmediğimizi kendisine arz etmiştim.
- İttihat ve Terakki namına çalışmanızı mı istiyordu?
- Ne namına olduğunu hatırlamıyorum. Fakat zannetmem.
- Nail Bey'in buraya, bahsettiğiniz fırka programlarını tatbik etmek için geldiğine dair tahakkuk etmiş bir safha vardır ve Nail Bey'in burada Ali İhsan, İzmit mebusu Şükrü, Abdülkadir, Naim Cevat gibi birtakım arkadaşlarına bunu tatbik edip etmemek hakkında da müzâkereler yaptığını söylüyorlar. Ali İhsan bunu ifade etmektedir. Bunu size açmadılar mı?
- Hayır.
- Aynı fikir, Enver Paşa'dan teşaub ederek buraya gelmektedir. Enver Paşa, aynı zam anda, Nail'i buraya göndermiştir. Trabzon tarafında bulunmak üzere de Hafız Mehmed'i tavzif etmişlerdi. Bu arkadaşlarınız bu mesele etrafında az çok malumat veya haber vermek zaruretinde bulunuyorlar zannediyorum?
- Nail Bey'le o kadar hususiyetimiz olmadığı için ihtimâl açmamışlardır.
- Pekâlâ! Birinci Büyük Millet Meclisi dağıldıktan sonra siz İstanbul'a bulundunuz?
- Evet.
- Müdafaa-i Hukuk teşkilâtı ve sonra Büyük Millet Meclisi intihabı başladı. Bu sırada İttihat ve Terakki'nin İstanbul'da bir teşkilat yapmağa teşebbüs ettiğine dair gazetelerde birçok malumat

vardı. Şimdi bu muhakemeden anlıyoruz ki kendilerini İttihat ve Terakki müdürânından addeden birtakım adamlar, birkaçı içtima akdetmişlerdir bu içtimada sizin bulunduğunuzu da ifade kimseler vardır. Hangilerinde bulundunuz ve ne gibi şeyler müzakere edildi?

- Bir defa Cavid Bey'in evinde içtima oldu, bendeniz bulundum. Burada Meclis dağıldıktan sonra İstanbul'a gittim. Bir gün lokantada yemek yiyordum, ya ben lokantadan çıkarken Kemal Bey giriyordu. Yahut o çıkarken ben giriyordum, rast geldim, 'Ben İzmit'ten geldim, bazı şeyler söyleyeceğim, yarın Cavid Bey'in evine geliniz' dedi. 'Peki, gelirim' dedim. Hatta 'Celal Bey'i görürsen ona da haber ver' dedi. 'Peki! Peki' dedim, Celal Bey'i görmedim.

- İş Bankası müdürü Celal Bey mi?

- Evet.

- Celal Bey İstanbul'da mı idi?

- Bilmiyorum, nihayet gittim, Kemal Bey ile İzmit'te Gazi Paşa Hazretleri'yle görüştüğünü söyledi ve intihabat hakkında ne suretle hareket edeceğimizi ilâve etti. Ben dedim ki: Fırka namına bir şey yapacak değiliz. Vaktiyle İttihat ve Terakki Fırkası'na mensup idik. Fakat İttihat ve Terakki'nin yaptığı bir kongre kararıyla...

- Müzâkere cihetine gittiğinizi tespit etmezden evvel vaktini tespit edelim! Siz oraya ne zaman gittiniz?

- Sabahleyin.

- Yalnız mı gittiniz?

- Evet.

- Şişli'deki evine mi?

- Evet.

- O içtimada kimler vardı?

- Cavid Bey, Kemal Bey, Nail, Vehbi, Hüseyin Cahid, İsmail Canbolat, Doktor Nazım Beyler orada idiler. Ardahan mebus-ı sabıkı Hilmi Bey de orada idi.

- Hüseyinzade Ali Bey?

- Hatırlamıyorum.

- Hamdi Baha

- Hatırlamıyorum. Daha bir takımları vardı ama hatırlamıyorum.

- Ahmet Nesimi Bey?

- Onu da hatırlamıyorum, zaman geçmiştir.

- İzmit Mebusu Şükrü Bey?

- O yoktu.

- Müzakere kaç saat devam etti?

- Bir, iki saat kadar.

- Yemeği orada mı yediniz?

- Hayır.

- Beli bazıları kaldırlar?

- Bilmem.

- Müzakereyi kim idare etti?

- Zannederim Cavid Bey.

- Zabıt tutuldu mu?

- Hayır.

- İlk evvel kim söz aldı?

- Kemal.

- Ne söyledi?

- İzmit'te Gazi Paşa ile görüşüğünü, intihabatta ne suretle hareket edeceğimizi sordu. Bendeniz 'İttihat ve Terakki mevcut değildir. O, kendi kendini feshetmiştir. Binâenaleyh nama hareket edecek değiliz, çünkü Teceddüd'e inkılâp etdi. Bilâhire onu da Hükümet-i Ferdîye feshetti. Artık bir fırka namına hareket edecek değiliz. Ben Meclis'te bulunduğum müddet zarfında daima Hükümet grubuyla, Müdafaa-i Hukuk Grubu'yla hareket ettim. Yine muntelib-i sani olur veyahut muntelib-i sani olduğum vakit rey verileceği zaman, hükümet göstereceği namzede rey vereceğim; hepinizden de bunu temenni ederim' dedim.

- Bunlar neyi araştırıyorlardı?

- 'İttihat ve Terakki namına çalışalım? Yoksa ne yapalım?' dediler. Bu yolda bir şey geçti.

- Aksine söz söyleyen oldu mu?

- Hatırlamıyorum.

- Birinci defa söz söyleyen Kemâl Bey'di, diyorsunuz. İkinci defa söz söyleyen kimdi?

- İsmail Canbolat Bey.

- Bizim anlamak istediğimiz şudur: Ahmed Nesimi Bey bir içtimada bulunmuştur. O kimin söz aldığını ve ne söylediğini söylemiştir. Hüseyinzade Ali Bey bir şeyden, Cavid Bey birtakım şeylerden, Ali İhsan Bey filân söylemişler, orada konuşulan şey dağılmıştır, toplayamıyoruz. Sonra muhakkak olan bir şey varsa Cavid Bey kendi el yazısıyla ifade-i evveliyesinde itiraf etmiştir. İttihat ve Terakki namına dokuz maddelik bir program yapılmıştır. 'Bu program da bizim evde yapılmıştır' dedi. Bu hususta kim söz aldı ve kim ne söyledi? Bunu söyleyiniz, Cavid Bey'den sonra kim söz aldı?

- Bendeniz.

- Daha sonra?

- Hatırlamıyorum, hatırlasam söylerim.

- Bin-netice tespit edilen şey nedir?

- Müdafaa-i Hukuk namına rey verilecek, isteyen serbest kalacak, denildi.

- Tevzîn-i kuvâya dâir bir şey söylenildi mi?
- Hayır efendim.
- Gazi Paşa ile temas edilmesini?
- Bu da olmadı.
- Sonra kim daha evvel çıktı ve nasıl dağıldınız?
- Ben daha evvel çıktım.
- Aynı zamanda Cavid Bey ifadesinde tahriri olarak müzâkerenin tespit edildiğini söylemektedir.
- Bilmiyorum.
- (Müddei-i Umumiye hitaben) Soracağınız bir şey var mı?
- Müddei-i Umumi Bey - Hayır; efendim.
- Şimdi İttihat ve Terakki teşkilâtına devam ediliyor. Gazetelerde Eyüp Sabri Bey, filan filan da faaliyettedir diye neşriyat olmuştu ve hatta zannederim ki resminizi de yaptılar.
- Zannetmiyorum.
- Yani gazetelerin böyle neşriyatta bulunduklarını hatırlamıyor musun?
- Hayır efendim. — Hafız Mehmed ve saire... Neşriyatı hatırlamıyor musun?
- Hayır.
- O sırada İttihat ve Terakki namına bir teşkilat yapmak isteyen oldu mu? Yani müzakere halinde?
- Hayır Efendim. Belki olmuştur; fakat benim yanımda böyle bir teklif yapılmamıştır.
- Bu arkadaşlarının böyle bir içtima yapmasını ve sizi de davet etmelerini nasıl karşıladınız? Sizi ne için topluyorlar?
- Belki eski arkadaşları olduğumuz için.
- Yoksa İttihat ve Terakki nokta-i nazarından mevcudiyet ifade etmek için mi?
- Mevcudiyet ifade edecek başka bir şey yoktur.
- Bu arkadaşlardan bazıları, meselâ Şükrü Bey'le Canbolat Bey mebus oldular. Bir sene geçildikten sonra yine Şükrü ve Canbolat ve Kemal Beyler başta olduğu halde bir Program tertip ettiler, yani bir fırka programı hazırlamışlardır. Bilahare o program, Terakkiperver fırka namını almıştır. Bunların teşebbüsleri hakkındaki fikir ve malumatınız neden ibarettir?
- Katiyen yoktur. Esasen bendeniz muhalefetin aleyhinde bulunduğum için de bir teklif de yapmamışlardır.
- Fırka teşekkül etmeden evvel sizi davet etmediler mi?
- Hayır. Yalnız resm-i küşatta bir davetiye aldım; beyan-ı itizar ettim.
- Fırka teşekkül ettikten sonra duhulünüz için bir teklif vaki oldu mu?

- Burada bulunduğumuz zaman bazı arkadaşlar girmek için söylüyorlardı; kabul etmedim. Belki lâife tarzıyla söylüyorlardı. İkinci Grup namıyla bir grup vardı ya! O vakit ben deniz bunlara muhalefet ettiğim için böyle bir şey açmadılar.

- Pekâlâ! Bunların, işi suikasta kadar vardırıdıklarına dair hiçbir istişmâminiz yok mu?

- Hayır, katiyen efendim, mebusluktan çekildikten sonra katiyen siyasi işlerle iştigal etmiyorum; hatta nadiren gazete okurum. Terakkiperver Fırka davetiye tezkeresi gönderdiği zaman ‘Siyasete iştigalden kendimi tecerrüt ettim, gelemeyeceğim, beyan-ı itizar ederim’ dedim.

- Cavid Bey’in evindeki içtimadan iki üç gün sonra Mesadet Hanı’nda bir içtima daha yapılmıştır. Orada bulundunuz mu?

- Hayır efendim.

- Orada kalabalık bir içtima olmuştur.

- İhtimal, efendim.

- Haber de mi almadınız?

- Haber de almadım.

- (Müddei-i Umumiye Bey’e hitaben) Soracağınız bir şey var mı?

Müddei-i Umumiye Bey - Soracak bir şeyim yok. Fakat Eyüp Sabri Bey ilk içtimada bulunmuş, diğer içtimalarda bulunmamıştır. Cereyan eden tahkikatın almış olduğu şekle nazaran asıl Mesadet Hanı’nda ve Cavid Bey’in hanesindeki ve daha başka içtimalarda mühim mukarreratın ittihaz edildiğine kaniim. Bilhassa Ahmed Nesimi Bey’le Eyüp Sabri Bey’in komitecilik meselelerine temas ettiklerine dair vaziyet-i hazırlarında bir şey görülememektedir. Tabii muhakemenin neticesinde burada bulunmaları zarurî olduğunu ve fakat muhakemelerinin gayr-i mevkuf olarak devamını istirham ederim. Bilhassa Ahmed Nesimi Bey hasta ve muztariptir.

Ahmet Nesimi Bey’le Eyüp Sabri Bey’in gayr-i mevkuf olarak muhakemelerine karar verilmiştir. Hitam-ı muhakemeye kadar Ankara’da bulunacaksınız.”⁷⁰⁰

Önceden belirttiğimiz ve Eyüp Sabri Bey’in de ifadesinde sabit olduğu şekilde kendisinin ne İzmir suikast girişimine ne Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya karşı oluşturulan muhalefet hareketlerine bir dahli olmamıştır. Kendisi İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin liderlerinden birisi hem de Meşrutiyet’in ilânındaki rolü nedeniyle cemiyetin simge isimlerinden birisi olması nedeniyle bu meselelerle bir ilişkisinin olabileceği düşünülmüştür. Fakat suçsuzluğu anlaşıldığından muhakemesinin yapıldığı gün serbest bırakılmıştır. Ancak başta Eski Maliye Nazırı Cavid Bey olmak üzere birkaç isim cezalandırılmaktan kurtulamamıştır.

İzmir suikast girişimi ile başlayan yargılamaların Ankara’daki uzantısı Mustafa Kemal Paşa’ya karşı gerçekleştirilmek istenen suikastın basit bir adli olaydan daha çok hükümet

⁷⁰⁰ *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Ağustos 1926, Numara 1831. s. 3. Eyüp Sabri Bey İttihat ve Terakki rüesâsının faaliyetlerini izah ediyor; Eyüp Sabri Bey’in tahliye müteakip mahkeme binasından çıkarken çekilmiş fotoğrafı. *Hâkimiyet-i Milliye*, 6 Ağustos 1926, Numara 1824. s. 1.

darbesi olduğu iddiasını kanıtlamak için yapılmıştır⁷⁰¹. Yargılamanın nihayete erdiği 26 Ağustos 1926 günü “İttihat ve Terakki Fırkası’nın yeniden iktidar mevkiine getirilmesi maksadı ile gizli ve suikasta müntehi bir siyasi faaliyet şebekesinin İzmir muhakemelerinde meydana çıkan mevcudiyeti, Ankara’da ikmal edilen safhalar ile kati surette teyyüt etmiştir.” sözleri ile hükümet darbesinin nasıl yapılacağına tespit edildiğine dair bir açıklama yapılmıştır⁷⁰². Verilen karar neticesinde Eski Maliye Nazırı Cavid Bey, Doktor Nazım Bey, Hilmi Bey ve Nail Bey idam cezasına çarptırılmışlardır. Cezaların infazı aynı gece uygulanmıştır. Birçok tutukluya da hapis ve sürgün cezası verilmiştir⁷⁰³. Muhakemesinden sonra tutuksuz yargılanmasına karar verilen Ohrili Eyüp Sabri Beyle beraber otuz yedi kişi beraat etmiştir⁷⁰⁴.

4.3. ANKARA İSTİKLÂL MAHKEMELERİ YARGILAMALARINDAN SONRA OHRİLİ EYÜP SABRİ BEY’İN FAALİYETLERİ

Eyüp Sabri Bey, Makedonya’da başlayan mücadele hayatına 1923 seçimlerinde parlamento dışı kalana kadar kesintisiz bir şekilde devam etmiştir. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin dağılması, sonrasında da Milli Mücadele’nin başarılı olmasıyla bu aktif yaşantısını bırakarak sadece ticaretle meşgul olmaya başlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bünyesinde kurulan ve kendisinin başında bulunduğu İttihad-ı Seyr-i Sefain Anonim Şirketi’ni yeniden canlandırarak faal tutmuştur. Fakat önceden de bahsettiğimiz gibi Türk-Rum Nüfus Mübadelesi ve devamında gelişen hadiseler nedeniyle pek başarılı olamamıştır. Sonrasında bir çiftlik alarak ziraatla uğraşan Eyüp Sabri Bey eşinin kardeşleri ile beraber İstanbul Karaköy’de hububat satmaya ve komisyonculuk yapmaya başlamıştır. Ancak İzmir suikast girişimi iddiası nedeniyle başlayan yargılamalar sebebiyle tevkif edilmesi mağdur olmasına neden olmuştur. İşleri bozulmuş ve bankalardan aldığı mevcut destek yeterli olmamıştır. Bu sebeple kendisine yardımcı olması için Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa’ya bir mektup yazmıştır. Mektubun içeriği şu şekildedir:

“926 Eylül 16

Reis-i Cumhur Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Maruzat-ı karemdir

⁷⁰¹ Gülten Savaşal Savran, *agt*, s. 67.

⁷⁰² Azmi Nihat Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklâl Mahkemeleri*, Temel Yayınları, İstanbul 1971, s. 182.

⁷⁰³ Erol Şadi Erdiç, *age*, s. XII.

⁷⁰⁴ Cevdet Küçük, “İstiklâl Mahkemeleri”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 23, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 354.

Zat-ı devletlerini şimdiye kadar hiçbir hususta tasatdi etmedim ve itmek dahi tasaddiden içtinaben muvaffik bulmuyordum. Ancak bu sefer duçar olduğum azim müşkülât hasebiyle derdimi zat-ı sanilerine arz ve buluyorum. Geçen sene ve bu sene be hasbel kadar duçar olduğum felaket üzerine iki defa tevkif ve vaki teşebbüsâtların cümlesi ne beruz oldu. Yalnız ben denizi cesaret-i bahş olan teveccüh ve latif-i devletleridir.

Muhterem Gazi Hazretleri;

Zat-ı devletlerine müracaatımı ve derdimi söylemeyi bir vecibe olarak telakki ettiğimi balada arz etmiştim. Sebebi yegane sermayem gayret ve faaliyetimle beraber hürmetkar eski bir arkadaşınız olmakla mazhar-ı muavenet-i devletleri olduğumdur. Bendeniz daha iki refikimle bir miktar komisyonculuk ve hububat üzerine iş yapmakla ve fazla miktarda Ziraat üzerine dahi çalışıyorum. Ancak sermayemiz İş Bankası'nın ve biraz Ziraat Bankası'ndan yapılan Muavenetiyle evvelidir. Halbuki iki defa vuku bulan tevkifin işlerimizi sekteye duçar etti. Şimdi tenzimiyle uğraşüyor ve sayeyi devletlerinde intizam koyacağımız derkardır. Ancak mezkur bankaların yaptıkları muavenet kafi gelmiyor. Şimdi alakadar arkadaşlarında rica ettimse de henüz bir şey yapılmadı. Vezaiti ticariye ve ziraiye ehemmiyet kesp ediyor ve ihtiyacımızı Tesdit ve tezyit ediyor. Arkadaşlarımın bu sükûtu bendenizi müteessir ettiğinden zat-ı devletlerini tasaddiye mecbur oldum. İstirham ve ricayı vakıanın alakadar oldukları müdebbirahe lût buyuruyorum. olacağını arz ederim ve hakipayı sayelerine yüz sürerim efendim.

Hizmetkârnız Eyüp Sabri"⁷⁰⁵

Ekonomik sıkıntılarla uğraşan Eyüp Sabri Bey bir yandan da memleketi Ohri'de kalan mülkleri ve yaptırdığı okulun mülkiyetini alabilmek için hukuki süreç başlatmıştır. O tarihlerde Ohri, Yugoslavya topraklarında kaldığı için bu ülkenin mahkemelerine başvurmuştur. Ancak Yugoslav tarafı Eyüp Sabri Bey'in isteğini mezkûr okulun eksikleri Balkan Savaşlarından sonra tamamlandığı gerekçesi gösterilerek reddedilmiştir⁷⁰⁶.

Eyüp Sabri Bey'e bir hatırat atfeden Cemal Kutay tarafından onun ilgili hatıratı da bu yıllarda yazdığına dair Halka ve Olaylara Tercüman gazetesinde şu sözler yazılmıştır:

"Hayatı boyu, anlatılması güç aşırı tevazu sınırları içinde kalmış hürriyet kahramanının şahsı üzerindeki bu teşhisinde de aynı mahviyetin belirtisi vardır. Aslında gıpta ile bahsettiği öteki dostlarının bilgisine tamamiyle sahipti ve bilhassa Meşrutiyet'in ilanındaki büyük emeğini şahsı ikbal için dayanak yapmayarak mebus ve ayan azası olmadan, sadece ittihat ve terakki merkezi umumi azalığı ile yetindiği 1909-1919'la, milli mücadelenin meşruiyetinin ispatı için millet meclisine ihtiyaç duyulduğu günlerde Eskişehir milletvekili olarak katıldığı Birinci Büyük Millet Meclisi'nde, zaferden sonra uzak kaldığı 1923-1934 arası on bir sene, görüp yaşadıkları ile şahit olduklarını ve duyduklarını öylesine berrak, kronolojik, tatminkar mukayeseli derlemiştir ki, o günlerden bugünlere hiçbir hatıra içinde, rahmetli vatanperverini kadar hadiseler, aydınlık ve tarafsız değildir."⁷⁰⁷

⁷⁰⁵ Eskişehir eski mebusu Eyüp Sabri Bey'in bankalardan daha fazla kredi alabilmesi için Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'den yardım isteği. *BCA*, 30.10.0.4.24.24.2.

⁷⁰⁶ Pavle Mitrevski, *Ohridskata Gimnazija 1913- 1944*, Opština Ohrid, Ohri 2012.

⁷⁰⁷ *Tercüman*, 21 Eylül 1984, s. 6.

4.4. EYÜP SABRİ AKGÖL'ÜN TEKRAR PARLAMENTOYA DÖNMESİ

1923 seçimleriyle beraber palamento dışında kalan Eyüp Sabri Bey İstiklal Mahkemeleri yargılamalarıyla beraber ekonomik sıkıntılar da çektikten sonra uzun bir süre siyaset dışında kalmıştır. Ancak aldığı davet üzerine Mustafa Kemal Atatürk döneminde 1935 seçimlerinde Çorum'dan aday gösterilerek tekrar Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne beşinci dönem milletvekili olarak girmiştir⁷⁰⁸.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne 1935 senesinde beşinci dönemde Çorum milletvekili olarak giren Eyüp Sabri Bey, bu tarihten itibaren vefat ettiği 1950 senesine kadar kesintisiz olarak her dönem milletvekili seçilmiştir. Sırasıyla altıncı ve yedinci dönemlerde tekrar Çorum'dan⁷⁰⁹ ve sekizinci dönemde de Erzurum'dan milletvekili seçilmiştir⁷¹⁰.

Eyüp Sabri Akgöl cumhuriyet döneminde aktif siyasette bulunan en üst düzey ittihatçıdır. Adeta o eski ruhun bir temsilcisidir. Onun bu özelliği Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye 1946 senesinde yazdığı bir mektubunda ortaya çıkmıştır. Talat Paşa'nın sadrazamlık günlerine atıf yaparak dönemin politik gelişmelerine hem eleştiri yapmış hem de çözüm önerisi getirmiştir. Eyüp Sabri Akgöl'ün geçmişe atıf yaparak o günü değerlendirdiği mektubunun içeriği şu şekildedir:

“Halkımızın bu türlü teşkilât ve tedabirden pek de intbah kesbetmeyeceği İttihat ve Terakki zamanında geçirdiğimiz acı günlerdeki tecrübededir. Bu nâhoş vaziyetin ise en ziyade İstanbul muhit ve etrafındaki halkın harekâtında mütekasif bulunduğunu görmekle üzülmüyor. Merhum Talât Paşa'nın bize verdiği ders ve terbiyede ve hassaten İttihat ve Terakki Partisi itibar ve haysiyetini kaybettiği ve sukût ettiği zamanlarda bize nasihati şöyle idi: ‘Çocuklar; münevver tabakayı bırakın; halk ve köylüyü zehirletmeden, onları tenvire gayret edin ve ikâz edin’ diye emreder ve halkla temasızımı artırır. Münevver tabaka ile teması da, merhum Ziya Gökalp ve merhum Abdullah Sabri gibi ilim ve malûmat sahipleri sevk suretiyle temin ve icabı veçhile tenvirlerine sayü gayret ederdi. Münevver ve eşhası mümtaze mebzulen mevcut ve lâzım gelen telkinatı gençlere aşılayacakları derkâr ise de; halkımızın kısmı azamı köylü ve nimeti maariften henüz tamamiyle bilen; anlayan olmayıp; bilhassa İstanbul vilâyeti halkının büyük bir kısmı da, konferans gibi müsehebbattan henüz istifade ve lezzet bulamayacak derecede bir tabaka halinde bulunduklarından, bunların irşadı ve iyi bir mecraya sevki için ancak kendileriyle hem âhenk ve hem dert olabilecek nabız gir ve hâl aşına kimseler tarafından mümkün olabileceği ümidi

⁷⁰⁸ Beşinci Dönem Çorum Milletvekili Eyüp Sabri Akgöl'e ait mazbata. https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d05/SM_168_1_5.pdf (Erişim Tarihi 12.12.2020 10:14) Bkz: Ek-29.

⁷⁰⁹ Altıncı ve Yedinci Dönem Çorum Milletvekili Eyüp Sabri Akgöl'e ait mazbatalar. https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d06/SM_168_1_6.pdf (Erişim Tarihi 12.12.2020 10:14) Bkz: Ek-30; https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d07/SM_168_1_7.pdf (Erişim Tarihi 12.12.2020 10:14) Bkz: Ek-31.

⁷¹⁰ Sekizinci Dönem Erzurum Milletvekili Eyüp Sabri Akgöl'e ait mazbata. https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d08/SM_168_1_8.pdf (Erişim Tarihi 12.12.2020 10:14) Bkz: Ek-32.

kavisindeyim. Bu işi İstanbul'da tedvir edecek zevat, bütün İstanbul muhitinde kaza ve köyler halkınca iyi tanınmış kimseler olacaklarından, adeta halka nasihat edeceklerdi. Parti tarafından da memur edildiklerini hissettirmeyeceklerdi. Unutmamak gerekir ki, biz vaktiyle Rumeli'yi beş on bin altını fedadan kaçırdığımız için kaybetmiştik! O vakit merhum Talât Paşa, Arnavutluğun şimal kısımlarını, ezcümle Debre, Kosokva ve İşkodra vilâyetlerindeki rüesayiahaliyi dealeti acizi ile meşrutiyet hükûmetine ve İttihat ve Terakki Partisi'ne ısındırmış ve onların sadakatlerini temin etmişken; merhum Hacı Âdil Bey, -o vakit Dahiliye Nazırı idi- müşarünileyh daha açık ve zıt bir politika takibi suretiyle, bir takım rüesanın aleyhimize dönmesine sebebiyet vermişti.”⁷¹¹

Eyüp Sabri Akgöl'ün mektubundan anlaşıldığı üzere İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin varlığı halen onun şahsiyetinde kendisini hissettirmeye devam etmiştir. Cumhuriyet döneminde bile İttihat ve Terakki liderlerinin politikaları itibar görmüş ve örnek olarak gösterilmiştir.

4.5. EYÜP SABRİ AKGÖL'ÜN VEFATI VE CENAZESİ

Eyüp Sabri Akgöl beşinci dönem milletvekili olarak 1935 senesinde girdiği Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde sekizinci dönem de dâhil olmak üzere kesintisiz olarak 14 Mayıs 1950 genel seçimlerine kadar milletvekilliği yapmıştır. Ancak ilerleyen yaşı ve sağlık problemleri nedeniyle dokuzuncu dönemde parlamentoya girmemiştir.

Türk siyasi tarihinde 14 Mayıs 1950 genel seçimleri önemli bir yere sahiptir. Mustafa Kemal Atatürk ve onun sonrasında İsmet İnönü idaresindeki Cumhuriyet Halk Partisi çok partili yapılan genel seçimlerde çoğunluğu kaybederek iktidardan muhalefete düşmüştür. Seçimleri eski bir İttihatçı isim olan Celal Bayar önderliğinde kurulan Demokrat Parti verilen oyların çoğunluğunu alarak kazanmış ve tek başına iktidara gelmiştir⁷¹².

Ankara'daki yaşamını meclis dışında kaldıktan sonra bırakan Eyüp Sabri Akgöl, daimi olarak İstanbul'a dönmüştür. Buradaki yaşamı kısa süren Eyüp Sabri Akgöl, Malta esareti senelerinden beri mustarip olduğu karaciğer rahatsızlığıyla mücadele etmiştir. Karaciğer kanseri nedeniyle 16 Ağustos 1950 günü saat 19.15 sularında vefat etmiştir⁷¹³.

Eyüp Sabri Akgöl'ün vefatının duyulmasının akabinde Bakanlar Kurulu toplanmıştır. Alınan karar neticesinde Eyüp Sabri Akgöl'ün beraber Meşrutiyet mücadelesi verdiği, İttihat

⁷¹¹ Cemil Koçak, *İttihat ve Terakki Cemiyeti CHP'ye sesleniyor*, <https://www.star.com.tr/yazar/ittihat-ve-terakki-cemiyeti-chpye-sesleniyor-yazi-1088788/>. (Erişim Tarihi 12.11.2020. 12:32); Eyüp Sabri Akgöl'ün cumhuriyet döneminde çekilmiş bir fotoğrafı. *Eyüp Sabri Soyel Arşivi*. Bkz: Ek-33.

⁷¹² Çağatay Benhür, “14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde CHP ve DP'nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, Sayı 17, 2007, s. 61.

⁷¹³ “Bir Hürriyet Kahramanı Eyüp Sabri Bey Vefat Etti”, *Akşam*, 17 Ağustos 1950, s. 1.

ve Terakki Cemiyeti çatısı altında Osmanlı Devleti’ni birlikte yönettiği arkadaşlarının yanına, onların mücadelelerinin bir simgesi olan Abide-i Hürriyet’e defnedilmesi kararlaştırılmıştır. İlgili Bakanlar Kurulu kararı şu şekildedir:

“T.C. Başbakanlık Muamelât Umum Müdürlüğü

Kararlar Müdürlüğü

Karar Sayısı 3/12271

Karar

Hürriyet mücahitlerinden olup vefat eden Eyüp Sabri Akgöl’ün İstanbul Şişli’de Hürriyet Abidesi parkına defnine izin verilmesi; İçişleri Bakanlığı’nın isteğine dayanan Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı’nın 18/12/1950 tarihli ve 180/14208 sayılı yazısı üzerine, 1593 sayılı kanunun 211 inci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 29/12/1950 tarihinde kararlaştırılmıştır.”⁷¹⁴

Abide-i Hürriyet’e defnedilmesi kararlaştırılan Eyüp Sabri Akgöl’ün cenaze töreni 18 Ağustos 1950 günü gerçekleştirilmiştir. Askeri törenle uğurlanan Eyüp Sabri Akgöl’ün cenaze namazı Teşvikiye Camii’nde öğle namazı sonrasında kılınmıştır. Cenaze törenine Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ı temsilen Cumhurbaşkanı Başyaveri Cevdet Tolgay, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Refik Koraltan, birçok milletvekili, İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı Fahrettin Kerim Gökay ile Eyüp Sabri Akgöl’ün ailesi, silah arkadaşları, yakınları ve büyük bir kalabalık katılmıştır. Teşvikiye Camii’nde kılınan cenaze namazının ardından Eyüp Sabri Akgöl’ün naaşı eller üstünde taşınarak askeri bando, jandarma ve polis müfrezeleri eşliğinde Rumeli Caddesi istikametinden Osmanbey’e getirilmiştir. Oradan da otomobillere binilerek Hürriyet-i Ebediye tepesine gelinmiş ve Abide-i Hürriyet’te Talat Paşa’nın kabrinin yanına hazırlanan mezara defnedilmiştir⁷¹⁵.

Eyüp Sabri Akgöl’ün yakın arkadaşlarından olan Adnan Adıvar, Eyüp Sabri Akgöl’ün cenazesi ile ilgili Akşam gazetesinde bir yazı kaleme almıştır. İlgili yazı şu şekildedir:

“Eyüp Sabri’nin Cenazesinde

Bazı isimler vardır, sahiplerinin hal, tavır ve ahlâkına uygun düşmüştür. Eyüp Sabri hakikaten sabrın ve tahammülün bir timsali idi. Kızmazdı, kendisine tâ İttihat ve Terakki günlerinden beri edilen müracaatları daima güler yüz ve tatlı sözle karşıladı. Dün onun cenazesinde, son saatlerinde yanında bulunan bir dostu anlatıyordu: Ölüm döşeginde yataarken yine kendisine müracaat edenlerin arzusunu is’afa çalışmıştır. Hele amansız hastalığından, ağrısından, sızısından asla şikâyet etmeyişi ‘Eyüp’ ismine ne kadar layık olduğunu gösteriyordu. Onun 1908 ihtilalinden evvelki hizmetleri kitaplara geçmiştir. Tabii yalnız eski devirde ve eski harflerle yazılmış kitaplara

⁷¹⁴ Eyüp Sabri Akgöl’ün İstanbul Şişli Hürriyet Abidesi farkına defnine izin verilmesi ile ilgili Bakanlar Kurulu kararı. *BCA*, 30.18.1.2.124.94.8.

⁷¹⁵ *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1950, s. 4.

geçmiş olduğu için, belki yeni nesiller Eyüp Sabri'nin tabiriyle bir 'Kahraman-ı Hürriyet' olduğunu bilmezler. Fakat o, öyle bir kahramandı ki ne caddelere sığmayacak kadar kollarını kabartarak halk arasına girmiş, ne de arkadaşları arasında baş sedire oturmağa kalkışmıştır.

Onun ağzından eski işlerin hikâyesini dinlemek bile hayli güçtü. Tevazuu, fakat yapmacık tevazuu değil, samimi tevazuu o kadar yüksekti ki yaya kaldırımının yanında büzülerek yürür, konuşurken eksariya kızarırdı. Eline birçok kudret fırsatları geçen bu adam kudreti ve serveti istemiş değildi. Onun bu sönük tavırlarına ve silik çehresine rağmen, eski arkadaşları bu hayırsever insanı, temiz ahlaklı eski askeri hep severlerdi. Kendisinden sonra gelen, hatta kendi neslinden olanlar hep ona 'ağabey' derlerdi. Hakikaten o ağabey rolünde muvaffak olmuş bir insandı.

Eyüp Sabri'nin herkese pek malûm olmayan tarafı da, onun, ne ince bir nükteci, ne zarif bir istihzacı olmasıydı⁷¹⁶. Arada bir söyler, fakat tam söylerdi. İttihat ve Terakki'nin fiilen müessislerinden ve uzun seneler merkez-i umumi âzasından olan bu siyasetçi eski asker asla sekter değildir. Onun ruhunda ezeli bir müsamahakârlık vardı. Birinci Millet Meclisi'nde mebus iken pek bitki hale düşmüş arkadaşlarını asla unutmazdı. Hele Malta'ya sürülenler onun kalbinde bir yara halinde idi. Çünkü kendisi de o esaret hayatını Birinci Umumi Harp esnasında tatmıştı. Eski arkadaşları da ona daima dost, daima hürmetkâr idiler. Dün cenazesinde siyahlar giyinmiş bir hanımefendi gözleri yaşla dolu tabutu selamlarken yanında idim. Bu hanımefendi merhum Eyüp Sabri'nin en yakın arkadaşlarından bir şehid-i muhteremenin hemşiresi idi. Kardeşinin ideal kardeşine son hürmeti kardeşi namına ifaye gelmişti.

İşte dün Eyüp Sabri, hükümetin kadirşinaslıkla tertip ettiği bir alayın ortasında, fakat onu sevenlerin elleri üstünde, samimi bir hürmet ve ciddi bir matem ile yürüyen dostlarının önünde yürüdü, tam onun hak ettiği ebedi meskene, Hürriyet-i Ebediye tepesine gitti ve orada yatan arkadaşlarına kavuştu. Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun.

Adnan Adıvar⁷¹⁷

Eyüp Sabri Akgöl'ün vefatının ardından Cumhurbaşkanı Celal Bayar Cumhuriyet gazetesine şu açıklamayı yapmıştır:

"Eyüp Sabri Akgöl İkinci Meşrutiyet'in ilânında ifa ettiği hizmet dolayısıyla memleket tarihinde ismi yer almış şahsiyetlerdendir. İkinci Meşrutiyet'in ilânından evvel Hürriyet Kahramanı Niyazi Manastır'ın Ohri kasabasında taburu ile birlikte dağa çıkmıştı. Abdülhamid kendisine takibe bir tabur fedai ile birlikte alaydan yetişmiş ve sadık bir bendesi olan Şemsi Paşa'yı gönderdi. Fakat hürriyet fedailerinden Yüzbaşı Atıf Bey kendi adamları arasından girerek Şemsi Paşa'yı öldürdü ve kaçtı. Merhum Siird Mebusu Mahmud Bey'in evine giderek saklandı. Abdülhamid bu durum karşısında Tatar Osman Paşa'yı Şemsi Paşa'nın yerine Manastır'a gönderdi. Osman Paşa dairesinde hürriyet fedailerine karşı hareket tedbirleri alırken Eyüp Sabri Akgöl maiyetindeki efradla birlikte Osman Paşa'nın karargâhını sardı ve kendisini hürriyet ordusunun bulunduğu yere götürdü. Bu vaziyet karşısında Abdülhamid memlekete hürriyeti vermekten başka çare olmadığına inanarak İkinci Meşrutiyet'i ilân etmek zorunda kaldı.⁷¹⁸"

⁷¹⁶ Adnan Adıvar'ın bahsettiği Eyüp Sabri Akgöl'ün nüktedanlığına örnek olarak onun Yusuf isimli bir akrabasının Ohri'de iki ay kalmasına müsaade edilmesi için Sırp Konsolosluğu'na tezkire yazılmasını Adnan Adıvar'dan rica ettiği mektubunun sonunda Adnan Adıvar'a yazdığı şakayla karışık sitemi örnek olarak gösterilebilir. İlgili mektupta Eyüp Sabri Akgöl'ün Adnan Adıvar'a sözleri şu şekildedir: "*Vefasız Adnan Bey, bayramda ziyaretinize geldim. Tenezzülen olsun bir selam bile göndermemişsiniz. Sizin alafranga adet böyle midir? Eyüp Sabri.*" BOA, HR.İM.242.15.1.

⁷¹⁷ A. Adnan Adıvar, "Eyüp Sabri'nin Cenazesinde", *Akşam*, 19 Ağustos 1950, s. 3.

⁷¹⁸ *Cumhuriyet*, 19 Ağustos 1950, s. 4.

4.6. EYÜP SABRİ AKGÖL'ÜN AİLESİ VE ÖZEL YAŞAMI

Eyüp Sabri Akgöl'ün ailesi ile ilgili ulaşabildiğimiz kesin bilgiler şu şekildedir. Emine Nadide Akgöl⁷¹⁹ ile evli olan Eyüp Sabri Akgöl'ün bu evlilikten iki çocuğu olmuştur. Çocuklarının isimleri Sadık Salih Akgöl ve Hayriye Jale Akgöl Sağıroğlu'dur. Sadık Salih Akgöl, TRT İstanbul Radyosu'nun müdürlüğünü yapmıştır. Eyüp Sabri Akgöl'ün kızı Hayriye Jale Akgöl Sağıroğlu ise eski Erzincan Milletvekili Sabit Sağıroğlu'nun oğlu eski İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörü Galip Sağıroğlu ile bir evlilik gerçekleştirmiştir. Bu evlilikten de iki çocuğu olmuştur.

Eyüp Sabri Bey'in kardeşleri ile ilgili kesin olarak elde ettiğimiz verilere göre Makedonya'da kalan kardeşlerinden bahseden sadece bir kaynak vardır. Eyüp Sabri Bey'in ailesinin de bu kişilere dair bir bilgisi bulunmamaktadır. Ancak Eyüp Sabri Bey'in nev-i şahsına münhasır kişiliği ile bilinen Dayko isimli bir erkek kardeşi vardır. Dayko, Milli Mücadele yıllarından itibaren Ankara'da Kuyulu Kahvehane isimli bir kahveci dükkânı işletmiştir. Eyüp Sabri Akgöl'ün kardeşi olması nedeniyle Dayko'nun dükkânı birçok siyasetçinin uğrak mekânı olmuştur. Ayrıca içki yasaklarının olduğu dönemde bu dükkânda Dayko'nun gizlice ağırladığı misafirlerine içki servisi de yaptığı bilinmektedir⁷²⁰.

Eyüp Sabri Akgöl'ün öne çıkan insani yönlerinden birisi de yardımseverliğidir. Şöyle ki kişisel hobi olarak kuyumculuğa merakı olan Eyüp Sabri Akgöl, özellikle esaret gibi nedenlerden ayrı kaldıkları vakitlerde eşi Emine Nadide Akgöl'e birçok kıymetli takı yapmıştır. Cumhuriyet'in ilânından sonra Çocuk Esirgeme Kurumu ve Devlet Demir Yolları gibi kuruluşların kurulmasında maddi yardımlarla beraber söz konusu bu mücevherleri de ilgili kuruluşlara ailece bağışlamışlardır. Onun yardımseverliği ve vefalı bir insan oluşuna örnek olarak Kızılay Arşivi'nde rastladığımız bir belge örnek olarak gösterilebilir. Milli Mücadele döneminde Eskişehir Mebusu iken *“Eskişehir'in sükutuyla Ankara ya hicret etmiş olan emekli askerlerden Mirliva Naki Paşa'nın felç olmasıyla yardıma muhtaç duruma*

⁷¹⁹ Eyüp Sabri Akgöl'ün vefatının ardından eşi Emine Nadide Akgöl'e bağlanan emekli maaşını gösteren belge. *Milli Savunma Arşivi*, Eyüp Sabri Akgöl'ün Emeklilik Dosyası Belge 4, Bkz: Ek-34.

⁷²⁰ Özlem Taşkiran, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Başkentte Eğlence Yaşamına Yönelik Faaliyetler”, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu*, Cilt 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 1379.

*düşmesinden dolayı yardım edilmesi hakkında” bir mektup yazarak Naki Paşa yardımcı olunması için Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nden ricacı olmuştur*⁷²¹.

⁷²¹ *Kızılay Arşivi*, 12-366.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Meşrutiyet yönetimine geçilmesi, Üçüncü Selim’le başlayan ve İkinci Mahmud döneminde kökleşen ıslahat anlayışının Sultan Abdülmecid zamanında Tanzimat Fermanı’nın ilanı ile devam eden sürecin bir sonucu olmuştur. Ancak Meşrutiyeti kendisinden önceki yenilik hareketlerinden ayıran en büyük özelliği, onun devlet yönetimi tarafından değil halk içerisinde örgütlenen gizli bir hüviyete sahip İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin baskısı sonucunda ilan edilmesidir. Meşrutiyet yönetimine geçilmesi ile beraber Türk siyasi tarihinde yeni bir döneme girilmiş, devlet yönetimi anayasanın çizdiği sınırlar çerçevesinde hükümdar ile parlamento arasında paylaşılmıştır. Bu yeni gelişme bugünkü modern Türk demokrasisinin temeli olmuştur.

Meşrutiyetin ilanına sebep olan İttihat ve Terakki Cemiyeti daha sonra Türk tarihinin ilk siyasi partisi olarak meydana çıkmış, bir süre sonra da sahip olduğu kadrolar sayesinde ülke yönetimini tamamen ele geçirerek mütareke döneminin başlangıcına kadar Osmanlı Devleti’nin idaresinde tek söz sahibi olmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bir diğer önemli özelliği ise onun lider hareketi olan diğer siyasi hareketlerden ayrışmasını sağlayan farklı hiziplerden bir araya gelmiş merkez-i umumi çatısı altındaki üyeler tarafından uzlaşıyla kolektif bir şekilde yönetilmesidir. Cemiyetin idarecileri olan merkez-i umumi üyeleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni yönetirken dolaylı olarak Osmanlı Devleti’ni de yönetmişlerdir. Merkez-i Umumi’nin bu kudretli yapısı Bab-ı Ali baskını sonrası biraz zayıflamış olsa da İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kendi kendisini feshettiği son kongresine kadar devam etmiştir.

İttihat ve Terakki Cemiyeti kudretli Merkez-i Umumi’sinin üyelerinden birisi de Eyüp Sabri Akgöl’dür. Merkez-i Umumi’ye 1910 senesinde giren Eyüp Sabri Akgöl, öncesinde Osmanlı ordusuna mensup bir subay olarak Makedonya bölgesinde görev yapmış ve bölgede itibar gören birisidir. Çağdaşı subayların birçoğu gibi dönemin siyasi meseleleriyle ilgilenmiş ve Osmanlı Devleti’nin en karışık yeri olan Makedonya’da bulunması nedeniyle hadiselerle yakından tanıklık etmiştir. Hal böyle olunca o da bir anda kendisini İttihat ve Terakki saflarında bulmuştur. Nüfuzu sayesinde cemiyetin teşkilatlanmasına katkı sağlamıştır. Özellikle de memleketi Ohri’de kurduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti şubesi meşrutiyet hareketinin bir üssü olmuştur. 1908 senesine gelince İttihat ve Terakki Cemiyeti’nden aldığı

emir doğrultusunda Meşrutiyetin ilanı için başlatılan isyana aktif olarak dâhil olmuş ve meydana getirdiği “*Ohri Milli Alayı*” ile beraber Manastır şehrine girerek Sultan İkinci Abdülhamid’in güçlü paşası Müşir Tatar Osman’ı saf dışı bırakmıştır. Böylece Meşrutiyetin ilan edilmesi için İstanbul yönetimini mecbur bırakarak, 23 Temmuz 1908 ihtilalinin baş aktörü olmuştur.

Meşrutiyet yönetimine geçilmesiyle beraber bir anda ünlenen Eyüp Sabri Akgöl’ün şöhreti Rumeli’yi aşarak “*Hürriyet Kahramanı*” namıyla tüm Osmanlı ülkesini sarmıştır. Ancak Eyüp Sabri Akgöl kendi kişisel tercihleri nedeniyle kendisi gibi ünlenen diğer iki isim Erkan-ı Harp Binbaşısı Enver Bey (Paşa) ve Kolağası Resneli Ahmet Niyazi Bey gibi göz önünde bulunmamış, memleketine dönüp kendi kabuğuna çekilerek hayırışleri ile meşgul olmuştur. Bu da onun popülaritesinin diğer arkadaşlarına göre önceden sönmesine neden olmuştur. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde özgül ağırlığı devam eden Eyüp Sabri Akgöl kısa bir süre sonra cemiyetin 1910 kongresinde İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi üyeliğine seçilmiş ve cemiyetin liderlerinden birisi olmuştur. Merkez-i Umumi üyeliği mütareke dönemine kadar kesintisiz olarak devam etmiştir. Merkez-i Umumi üyesi olduktan sonra Osmanlı ordusundaki vazifesinden istifa eden Eyüp Sabri Akgöl bu süreçte Balkan ve Birinci Dünya Savaşları sırasında tekrardan üniforma giyerek gönüllü olarak savaşmıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti kendisini fesh ettikten sonra ülke topraklarının işgal edildiği dönemde Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde başlatılan Milli Mücadele’nin devamlılığı parlamentonun açılmasıyla mümkün olduğu görülünce aldığı davet üzerine mebus aday olmuş ve Eskişehir Mebusu olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne girmiştir. Bu dönemde dağılan İttihatçıların birbirleriyle olan temaslarını sağlamıştır. Mustafa Kemal Paşa’nın yanında bulunan en üst düzey İttihatçı olan Eyüp Sabri Akgöl denge görevi üstlenerek Milli Mücadele yönetimi arasında ortaya çıkabilecek güç çatışmalarının önüne geçmeye çalışmıştır. Parlamento’daki denge görevinin yanı sıra Milli Mücadele’nin siyasi yönünün belirlenmesi sıralarında Türkiye’nin o günkü uluslararası areneda müttefeki olan Sovyetler Birliği ile olan temasları neticesinde Anadolu’da gerçekleşen siyasi yansımaların uygulayıcısı olarak Yeşil Ordu, Resmî Türkiye Komünist Fırkası ve Halk Zümresi gibi organizasyonların idarecisi olmuştur. Düzenli orduya geçiş döneminde Kuva-yı Milliye’nin en etkili aktörü olan Kuva-yı Seyyare’nin idarecisi Çerkez Ethem ile Ankara yönetimi arasındaki uyuşmazlıklarda arabuluculuk rolü üstlenmiştir.

Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasından sonra parlamento dışında kalan Eyüp Sabri Akgöl, Cumhuriyet yönetimine geçilmesiyle beraber bir önceki dönemin hamisi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin mensuplarının yeni rejim ve yönetim önünde bir tehdit olarak belirmesinin akabinde meydana gelen İzmir suikast girişimi nedeniyle 1926 senesinde başlatılan Ankara İstiklâl Mahkemesi yargılamaları sonucunda sanık edilmiştir. Ancak yapılan yargılamalarda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kendisini feshederek tarihe mal olduğunu belirten Eyüp Sabri Akgöl'ün yeni rejim ve yönetime karşı bir karşıtlığının bulunmadığının anlaşılması üzerine beraat ederek serbest bırakılmıştır.

Ankara İstiklâl Mahkemesi yargılamaları sonrasında uzun bir süre gözlerden uzak yaşayan Eyüp Sabri Akgöl 1935 senesinde aldığı davet üzerine Çorum'dan aday olarak beşinci dönem milletvekili seçilmiş ve parlamentoya dönmüştür. Sekizinci dönem de dâhil olmak üzere kesintisiz bir şekilde 1950 senesine kadar milletvekilliği yapan Eyüp Sabri Akgöl bu dönemde Cumhuriyetin geçmişle bağının en önemli simgelerinden birisi olmuştur. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin idarecileri arasında bulunan en üst düzey İttihatçı olarak parlamentoda yer almıştır. Onun bu konumu Cumhuriyet Halk Partisi saflarında siyaset yapmasına rağmen, eski bir İttihatçı isim olan Celal Bayar tarafından başlatılan Cumhuriyet Halk Partisi'ne muhalif bir hareketin Demokrat Parti adıyla tek başına iktidara gelmesinin ardından da devam etmiştir. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra Eyüp Sabri Akgöl vefat etmiştir. Ancak Cumhurbaşkanı Celal Bayar, İttihat ve Terakki günlerinden eski şefi olan Eyüp Sabri Akgöl'e vefa göstererek bakanlar kurulu kararıyla onu mücadelesinin simgesi olan Abide-i Hürriyet'e dava arkadaşlarının yanına resmi törenle defnettirmiş ve arkasından onun Türk siyasi tarihinde nasıl bir önem sahip olduğuna dair açıklamalarda bulunmuştur.

Tüm bu anlatılanlardan yola çıkarak Eyüp Sabri Akgöl'ün başta İttihat ve Terakki zamanı olmak üzere yaşadığı dönemde çok etkili bir karakter olduğu anlaşılmıştır. Ancak bugüne kadar Eyüp Sabri Akgöl hakkında detaylı bir çalışmanın yapılmamış olması, onun gibi yakın dönem Türk tarihinde bu kadar etkili bir figürün eksik anlatılmasından dolayı birçok mesele eksik kalmıştır. Zaten İttihat ve Terakki Cemiyeti tarihçiler için popüler bir çalışma sahası olmasına rağmen cemiyetin göz önündeki isimleri olan Enver, Talat ve Cemal Paşalar ağırlıklı olarak ilgi odağı şeklinde çalışmalara konu edildiği için İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgili birçok isim ve mesele havada kalmıştır. Merkez-i Umumi'nin etkinliği göz ardı edilmiştir. Bu tez çalışması ile amaçlanan mesele Tanzimattan itibaren 1950'li yıllarda

çok partili siyasete geçilmesine kadar geçen zaman aralığının kronolojik bir şekilde yazılarak, elde edilen verilerle Eyüp Sabri Akgöl'ün hayatının ilgili zaman aralığına yerleştirilmesidir. Böylece Eyüp Sabri Akgöl gibi etkili bir karakterin yakın dönem Türk tarihindeki izleri ortaya çıkarılarak, onun hayatının yazılmamasından dolayı ortaya çıkmamış bir mesele kalmışsa aydınlatılmaya çalışılmıştır.

KAYNAKLAR

Kızılay Arşivi

Kızılay Arşivi, 12-366.

Türk Tarih Kurumu Arşivi

Türk Tarih Kurumu Arşivi, OFS-19-38.

Türk Tarih Kurumu Arşivi, EP.19.96.96.2.

Türk Tarih Kurumu Arşivi, EP.7.25.25.2.

Türk Tarih Kurumu Arşivi, EP.7.32.32.2.

Türk Tarih Kurumu Arşivi, EP.3.21.21.4.

Türk Tarih Kurumu Arşivi, EP.3.23.23.2.

Milli Savunma Bakanlığı Arşivi

Eyüp Sabri Akgöl'ün Emeklilik Dosyası

TBMM Arşivi

“5. Dönem Millet Vekili Tanıtma Formu”, *TBMM Arşivi*, HT_168_1_5, Çorum Milletvekili Eyüp Sabri Akgöl'ün Hal Tercümesi, Sicil 96, Dosya 15.

TBMM Arşivi, SM_168_1_1.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA, Y.EE.72.62.10.

BOA, 3730. 279718. 1.

BOA, A. DVN. MKL.52/4.1.

BOA, A. DVN. MKL.52/4.1.

BOA, A. DVN. MKL.52/4.1.

BOA, BEO, 004520.338978.001.

BOA, BEO, 004520.338978.001.

BOA, BEO, 004520.338978.002.

BOA, BEO, 004520.338978.002.

BOA, BEO, 004526.339415.001.

BOA, BEO, 004526.339415.002.

BOA, BEO, 004526.339415.004.

BOA, BEO, 004528.339582.001.

BOA, BEO, 004528.339582.003.

BOA, BEO. 3730. 279718. 1.

BOA, BEO.003888.291526.001.

BOA, DH. MKT. 2701- 37- 1.

BOA, DH. MKT. 2710- 63- 1.

BOA, DH. MKT. 2710- 63- 2.

BOA, DH. MKT. 2710- 63- 4.

BOA, DH. MMĪ. 1327. N. 10.

BOA, DH. MU, 82/37

BOA, DH. MUĪ. 14-1. 34. 1.

BOA, DH. MUĪ. 14-1. 34. 2.

BOA, DH.KMS.00042.00021.004.

BOA, DH.KMS.00042.00021.006.

BOA, DH.KMS.00042.00021.008.

BOA, DH.KMS.00042.00021.009.

BOA, DH.KMS.1335.5.18.

BOA, HR.ĪM, 00123.00031.001.

BOA, HR.ĪM, 00123.00031.002.

BOA, HR.ĪM, 00126.00087.001.

BOA, HR.ĪM, 00126.00087.002.

BOA, HR.ĪM.242.15.1.

BOA, HR.SYS, 01959.00015.001

BOA, HR.SYS, 01959.00015.001.

BOA, HR.SYS, 01959.00015.001.

BOA, HR.SYS, 01959.00015.002.

BOA, HR.SYS, 01959.00015.003.

BOA, HR.SYS, 01959.00015.007.

BOA, HR.SYS, 01959.00015.011.

BOA, HR.SYS, 02197.00056.001.

BOA, HR.SYS, 02424.00006.001.

BOA, HR.SYS, 02424.00006.001.

BOA, HR.SYS, 02462.00048.004.

BOA, HR.SYS, 02462.00048.005.

BOA, HR.SYS, 02462.00048.005.

BOA, HR.SYS, 0257.00030.001.

BOA, HR.SYS, 2099.9.15-1.

BOA, HR.SYS. 02462.00048.004.

BOA, HR.SYS.2239.3.

BOA, HR.SYS.2239.4

BOA, HR.SYS.2240.1.

BOA, HR.SYS.2240.1.49.

BOA, HR.SYS.2240.1.49.

BOA, HSDHADB.1.75.

BOA, İ. DH. 1472- 17- 1.

BOA, İ..DUİT, 00067.59.

BOA, İ.HB.00034.00020.001.

BOA, İ.HB.00034.00020.002.

BOA, İ.HB.00034.00020.004.

BOA, MV, 00177.25.

BOA, SD, 00016.00038.001

BOA, SD, 00019.00016.001.

BOA, ŞD, 01233.00016.002.

BOA, ŞD.01232.00002.001.

BOA, ŞD.01234.00032.001.

BOA, ŞD.01234.00032.002.

BOA, ŞD.01234.00032.002.2.

BOA, TFR. I. AS. 72. 7176. 1.

BOA, TFR. I. AS. 72. 7176. 2.

BOA, TFR. I. AS. 72. 7176. 3.

BOA, TFR. I. AS. 72. 7176. 4.

BOA, TFR. I. MN. 184- 18303- 2.

BOA, TFR. I. MN. 184- 18303- 3.

BOA, TFR. I. MN. 184- 18303- 4.

BOA, TFR. I. MN. 184- 18303- 5.

BOA, TFR. I. MN. 184- 18303- 6.

BOA, TRT.MD.d .63.2.

BOA, Y.EE.71.61.1.2

BOA, Y.EE.71.61.1.3.

BOA, Y.EE.72.62.8.

BOA, YB. 21. 41. 49. 1. 1.

BOA, YB. 21. 48. 82. 1. 1.

BOA, YB. 21. 48. 82. 1. 2.

BOA, YB.02, 113 -7.

BOA, YB.21.113.3.12.1.

BOA, YB.21.113.3.3.1.

BOA, YB.21.113.3.5.1.

BOA, YB.21.113.4.23.1.

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BCA,272.14.77.35.4.

BCA, 030.01.00.00.17.95.7.

BCA, 30.10.0.0.4.24.24.2.

BCA, 30.18.1.2.124.94.8.

İBB Atatürk Kitaplığı

Bel_Mtf_001304.

Krt_009367

Krt_009470

Krt_012032.

Krt_012040

Krt_012067.

Krt_014556

Taha Toros Arşivi

TT- 560673

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi

573.16.50.1 26.09.1327

Eyüp Sabri Soyel Arşivi

Gazeteler

“Bir Hürriyet Kahramanı Eyüp Sabri Bey Vefat Etti”, *Akşam*, 17 Ağustos 1950, s. 1.

“Bulgar ve Yunan Vapurlarının Tevkifi”, *Hikmet* 19 Eylül 1338, Nu: 61, s. 3.

“Cemiyet ve Hareket-i Kıyamiye”, *İfham Gazetesi*, sene 13 Haziran 1328, s. 2.

“Eyüb Sabri Bey”, *Cenin*, 25 Teşrin-i Evvel 1912 (12 Teşrin-i Evvel 1328), N. 1471, s. 4.

“Eyüp Sabri Beyle Bir Mülakat”, *Tasvir-i Efkâr*, 7 Mart 1913, s. 1.

“Faideli Eserler: Bir Esirin Hatıraları”, *Sebîlürreşâd*, Cilt 20, Sayı. 511, Temmuz 1338 (1922), s. 204.

“İttihâd Seyr u Sefâ’in Şirketi”, *Tanin* 12 Şubat 1339, Nu: 1858, s. 3.

“Yunan Sefâini”, *Sabah* 20 Eylül 1328, Nu: 8275, s. 2

“Yunan Vapurları Bulgar Vapurları”, *Tanin* 19 Eylül 1328, Nu: 1458, s. 2

“Yunan Vapurları” *Tanin* 6 Teşrin-i evvel 1328, Nu: 1475, s. 1.

ADIVAR, Adnan, “Eyüp Sabri’nin Cenazesinde”, *Akşam*, 19 Ağustos 1950, s. 3.

Akşam, 19 Ağustos 1950, s. 1

Cumhuriyet, 19 Ağustos 1950, s. 4

Cumhuriyet, 19 Ağustos 1950, s. 4.

Hâkimiyet-i Milliye, 13 Ağustos 1926, Numara 1831. s. 3.

Hâkimiyet-i Milliye, 18 Ağustos 1926, Numara 1836, s. 4.

Hâkimiyet-i Milliye, 6 Ağustos 1926 s. 2.

Hâkimiyet-i Milliye, 6 Ağustos 1926, Numara 1824. s. 1.

İkdam, 2 Ağustos 1908, s. 1.

İttihad ve Terakki, 25 Receb 1326 (10 Ağustos 1324- 23 Ağustos 1908), Nu: 8, s. 4.

Milliyet, 19 Ağustos 1950, s. 2.

NAMIK Kemal, “Besâlet-i Osmâniyye ve Hamiyyet-i İnsâniyye”, *Vakit Gazetesi*, Numara 236, 2 Haziran 1876, s. 2.

Neyyir-i Hakikat, “Merasim-i İstikbaliye”, 14 Temmuz 1324, Numara 11, s. 2.

Souvenir Du 10/23 Juillet Vive La Constitution, Matba-i Artin Asadoryan Matbaası, İstanbul 1909.

Şehbâl, 1 Kânûn-ı Evvel 1325, A. 17, s. 337.

Şehbâl, 1 Kânûn-ı Evvel 1325, A. 17, s. 341.

Takvim-i Vekayi, 28 Haziran 1325 (11 Temmuz 1909), nr:268, s. 1.

Tanin, 15 Mart 1327, Nu: 922, s. 2.

Tercüman 4 Ekim 1984, s. 6.

Tercüman, 1 Ekim 1984, s. 6.

Tercüman, 17 Eylül 1984, s. 6.

Tercüman, 18 Eylül 1984, s. 6.

Tercüman, 21 Eylül 1984, s. 6.

Tercüman, 21 Eylül 1984, s. 6.

Tercüman, 31 Ekim 1984, s. 6.

Vakit 17 Kanun-ı sani 1924, Nu: 2176, s. 3.

Yeni İstanbul, 19 Ağustos 1950, s. 4.

Yeni Tasvir-i Efkâr, 15 Temmuz 1909, s. 2.

Telif ve Tetkik Eserler

“Bir Tarihçe ile Meclis-i Aza-yı Kiramının Tasvirlerini Muhtevi Albüm”, *Himaye-i Etfal Cemiyeti*, Yeni Gün Matbaası, Ankara 1923.

“İttihâd Seyr u Sefâ’ın Şirketi”, *İktisadiyat Mecmuası* 27 Eylül 1333, Nu: 65, s. 7.

ABDÜLMECİD Fehmi, Manastır’ın Unutulmaz Günleri, Beynelmilel Ticaret Matbaası, Manastır 1327.

ACAR, Hasan, Gökmen Gök, “Türk Siyasal Hayatında 31 Mart Olayı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Rolü”, *Journal of Awareness*, Cilt 5, Sayı 3, 2020, s. 361- 374.

AGO, Arif, “Makedonya’lı Eyüp Sabri Bey”, *Hikmet*, Sayı 22, 2013, s. 34- 45.

AHBAB, Yakup, “Amerikan ve İngiliz Basınında İlinden İsyanı (1903)”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2015, s. 119- 151.

AHMAD, Feroz, *İttihat ve Terakki 1908- 1914*, Kaynak Yayınları, 11. Basım, İstanbul 2017.

AHMET, Rasim, *İstibdattan Hâkimiyet-i Milliyeye*, Cilt 2, Vatan Matbaası, İstanbul 1923.

AKAL, Emel, *Milli Mücadelenin Başlangıcında Mustafa Kemal İttihat ve Terakki ve Bolşevizm*, 2. Baskı, Tüstav Yayınları, İstanbul 2006.

AKDAĞ, Mustafa, *Ahali Fırkası*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010.

AKIN, Mahmut Hakkı, “Namık Kemal'in Siyasi Düşüncesinde Temel Kavramlar: İlerleme, Hürriyet ve Vatan”, *Namık Kemal*, Hüseyin Su (Ed.), Abdurrahim Karadeniz (Ed.), Namık Kemal Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeler Birimi Yayınları, Tekirdağ 2012, s. 147- 154.

AKSU, Belgin Tezcan, “Sekizinci Yüzyıldan Günümüze Takvimlerimiz”, *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi (TÜRKLAD)*, Cilt 2, Sayı 1, 2018, s. 382- 413.

AKŞİN, Sina, *31 Mart Olayı*, Sinan Yayınevi, İstanbul 1972.

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükümeti ve Milli Mücadele Cilt III İç Savaş ve Sevr’de Ölüm*, 4. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2017.

AKŞİN, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, 22. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2017.

AKYILDIZ, Ali, “Meclis-i Meb‘ûsan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 28, TDV Yayınları, İstanbul 2003, s. 245- 247.

AKYILDIZ, Ali, “Yûsuf İzzeddin Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt 44, İstanbul 2013, s. 13- 16.

ALKAN, Ahmet Turan, “Modern Asker-Siyaset İlişkisinin Osmanlı Meşrutiyeti’ndeki Kökleri”, *Divan Disiplinler Arası Çalışmalar Dergisi*, Cilt.13, Sayı 25, 2008, s. 137- 148.

ALKAN, Ahmet Turan, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Ordu ve Siyaset*, Ufuk Kitapları, İstanbul, 2001.

ALKAN, Necmettin, “1908 Jön Türk İhtilalinin Başlamasında Reval Buluşmasının Önemi”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 175, Temmuz 2008, s. 48- 52.

ALTINTAŞ, Ahmet, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Tehcir Kararı Alması ve Uygulaması”, *Akü Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2005, s. 77- 99.

ALTINTAŞ, Ahmet, *Millî Mücâdele De Yeşil Ordu Cemiyeti ve Siyâsî Kökenleri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995.

ALTINTAŞ, Yusuf Ziya, *Otto Von Bismarck Ve Osmanlı'daki İmajı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2012.

ALTINTOP, Mevlüt, Gökhan Bak, Alparslan Bak, “19. Yüzyıl Türkiye’inde Fikir Hareketleri ve Basın: Ahmet Rıza Bey’in Hayatı ve Düşünce Yapısı”, *Atlas Journal*, Cilt 6, Sayı 28, Nisan 2020, s. 383- 389.

ALTUNCUOĞLU, Neslihan, Abdullah Erdoğan, “Arşiv Belgeleri Işığında Mustafa Kemal Paşa’nın Askerlikten İstifa Süreci”, *Journal of Universal History Studies*, Cilt 2, Sayı 1, Haziran 2019, s. 62- 71.

APAK, Rahmi, *Yetmişlik Bir Subayın Anıları*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

APAK, Sudi, Arzu Tay, “Osmanlı Devleti’nin 19. Yüzyıldaki Finansal Sisteminde Osmanlı Bankası’nın Yeri ve Faaliyetleri”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, 2012, s. 63- 103.

ARAR, İsmail, *Osmanlı Mebusan Meclisi Başkanı Halil Menteşenin Anıları*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1986.

ARI, Kemal, “İstiklal Harbi'nde Türk Ordusunun Yapılanması ve Düzenli Orduya Geçiş”, *İstiklal Harbi'nde Kuvayımiliye, Düzenli Ordu ve Cephele Paneli (16 Mayıs 2014)*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (Atase) Daire Başkanlığı, Ankara 2014.

ARI, Kemal, “Mahmut Esat Bozkurt: Yaşamı ve Kişiliği”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, 1994.

ARIKAN, Zeki, “Dr. Abdullah Cevdet ve Dönemi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 1 , Sayı 1, 1983, s. 219- 226.

ARISOY, İbrahim Alper, *Selânik Vilayeti Litohor Nahiyesi ve Papasköprüsü Kereste Gümrüğü*, Efe Akademi Yayınevi, İstanbul 2021.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.

Arslan, Bahar, “Mütareke Döneminde İttihatçılık: İzmir’de Teceddüt Fırkası (11 Kasım 1918-5 Mayıs 1919)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 20, Sayı 40, 2020, s. 351- 375.

ARSLAN, Ozan, “I. Dünya Savaşı Başında Kapitulasyonların İttihat ve Terakki Yönetimi Tarafından Kaldırılması ve Bu Gelişme Karşısında Büyük Güçlerin Tepkileri”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 2008, s. 261- 268.

ARSLANYÜREK, Yaşar, “Bulgaristan Cephesi’ndeki Gelişmelerin Mondros’a Etkisi”, *KSÜSB*, Cilt 16, Sayı 1, Nisan 2019, s. 17- 31.

ARUÇI, Muhammed, “Ohri”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 33, TDV Yayınları, İstanbul 2007, s. 330- 333.

ASLAN, Taner, “İttihâd-ı Osmani’den Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne”, *BİLİG Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 47, 2008, s. 79- 120.

ASVAROĞLU, Derman Altınay, *Mutedil Hürriyetperveran Fırkası*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2002.

ATATÜRK, Kemal, *Nutuk 1919- 1927*, Yay. Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1995.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Enver Paşa Makedonya’dan Orta Asya’ya 1914-1922 Cilt 3*, 15. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 2019.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam Birinci Cilt (1884- 1938)*, 14. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2011.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa Cilt 1 (1860-1908)*, 11. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2013.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Ortaasya'ya Enver Paşa Cilt 2 (1908-1914)*, 13. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 2013.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal İkinci Cilt 1919- 1922*, 17. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1999.

AYDIN, Mahir, “Doksanüç Harbi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, İstanbul 1994, s. 498-499.

AYDIN, Mahir, “Hüseyin Hilmi Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 18, TDV Yayınları, İstanbul 1998, s. 550- 551.

AYDIN, Mithat, “İkinci Meşrutiyetin İlanı ve İngiltere”, *Belgi Dergisi*, Sayı 1, 2011, s. 15-49.

AYDOĞAN, Erdal, Asaf Özkan, “İstanbul’da Bir Ara Seçim: Yenibahçeli Şükrü Bey ile Nurettin Paşa’nın Mebusluğu Meselesi ve İstanbul Gizli Grupları Arasındaki Mücadele”, *Belgi*, Sayı 3, Kış 2012, s. 323- 341.

AYDOĞAN, Erdal, Tansu Barış Mahmutoğlu, “Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Yapılan Seçimler ve Karakteristik Özellikleri”, *Tarihin Peşinde*, Sayı 10, 2013, s. 122-123.

AYGIN, Mehmet Cemal, *Osmanlı Devleti’nde Kazancın Vergilendirilmesi Teşebbüsleri (1907-1914)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

AYSAL, Necdet, “II. Meşrutiyet Dönemi’nin Toplumsal bir Yardım Kuruluşu: Osmanlı Donanma Cemiyeti”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 9, 2020, s. 103- 120.

AYSAL, Necdet, “Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 37- 38, Mayıs- Kasım 2006, s. 15-53.

Azmi Özcan, “Otuzbir Mart Vakası”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 34, İstanbul 2007, s. 9-10.

BABACAN, Hasan, *Mehmed Talât Paşa 1874- 1921 (Siyasi Hayatı ve İcraatı)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

BALCI, Ramazan, İbrahim Sırma, *Memalik-i Osmaniye’de Osmanlı Anonim Şirketi*, İTO Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2012.

BARDAKÇI, Murat, “Türkiye’de Tarih Araştırmaları ve İdeoloji”, *Ankara Palas Buluşmaları*, Ankara, 23 Kasım 2017.

BARDAKÇI, Murat, *Bir Devlet Operasyonu: 19 Mayıs*, Turkuvaz Kitap, İstanbul 2019.

BARDAKÇI, Murat, *Enver*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

BARDAKÇI, Murat, *Hafız Hakkı Paşa’nın Sarıkamış Günlüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

BARDAKÇI, Murat, *Mahmud Şevket Paşa’nın Sadaret Günlüğü*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2014.

BARDAKÇI, Murat, *Naciyem, Rûhum, Efendim...*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2016.

BARDAKÇI, Murat, *Şahbaba*, Pan Yayıncılık, İstanbul 1998.

BARDAKÇI, Murat, *Yıkılış ve Kuruluş*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım, İstanbul 2018.

BAYKAL, Tan, “Türkiye’de İlk Seçimler ve Yasal Dayanakları”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 2018, s. 190- 205.

BAYRAKTAR, Kaya, “Makedonya Sorunu ve Avrupa Müdahalesi (1902-1905)”, *Bilig*, Sayı 69, Bahar 2014, s. 1- 28.

- BENHÜR, Çağatay, “14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde CHP ve DP’nin Seçim Kampanyalarının Ana Hatları”, *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Edebiyat Dergisi*, Sayı 17, 2007, s. 61- 75.
- BEYDİLLİ, Kemal, “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 43, TDV Yayınları, Ankara 2013, s. 430-433.
- BİLGİN, Deniz, “Wilson İlkelerine Türk Kamuoyunun Tepkisi ve Bunun Amerikan Basınına Yansıması”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 5, Sayı 18, 1996, s. 123- 130.
- BİRBUDAK, Togay Seçkin, “Osmanlı Basınında Mahmud Şevket Paşa Suikastı”, *Bilig*, Sayı 65, Bahar 2013, s. 66- 94.
- BİRECİKLİ, İhsan Burak, “Avlonyalı İsmail Kemal Bey’in Siyasi Faaliyetleri (1870-1908)”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 3, Sayı 5, Kış 2009, s. 95- 122.
- BİRİNCİ, Ali, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası II. Meşrutiyet Devrinde İttihat ve Terakki’ye Karşı Çıkanlar*, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2012.
- BLEDA, Mithat Şükrü, *İmparatorluğun Çöküşü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1979.
- BORAK, Sadi, *Yeşil Ordu ve Çerkes Ethem Olayı*, Kırmızı Beyaz Yayınları, İstanbul 2004.
- BOSTANCI, Mustafa, “Milli Mücadelede Erzurum Kongresi ve Kararları”, *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 4, 2015, s. 184- 203.
- BOSTANCI, Mustafa, “Mütareke Döneminde II. Ordu (Yıldırım) Kıttaat-ı Müfettişliği”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 9, Sayı 18, Yaz 2016, s. 93- 119.
- BOZKURT, Abdurrahman, *İtilaf Devletlerinin İstanbul’da İşgal Yönetimi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009.
- BURHAN, Çağlar, *İngiliz Said Paşa ve Günlüğü (Jurnal)*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2010.

- BURMA, Mustafa, “Bulgaristan’ın Osmanlı İmparatorluğu’ndan Ayırılış Sürecinde Bulgar Ayaklanmaları”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2012, s. 67- 90.
- BUZPINAR, Ş. Tufan, “Mısırî, Azîz Ali”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt 30, İstanbul 2005, s. 2-3.
- BUZPINAR, Ş. Tufan, “Mustafa Fâzıl Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, İstanbul 2006, s. 300- 301.
- BÜLBÜL, Gül, “Islahat Fermanı’nı Hazırlayan Sebepler ve Islahat Fermanı”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, 1989, s. 157- 169.
- C. S. “Ticaret ve Ziraat Nazırıyla Mülakat”. *İktisadiyat Mecmuası*, I/1: 6- 10, 8 Şubat 1331.
- CEBESÖY, Ali Fuat, *Sınıf Arkadaşım Atatürk 2*, Cumhuriyet, İstanbul 1997.
- CEBESÖY, Ali Fuat, *Siyasî Hatıralar Büyük Zaferden Lozan’a Cilt 1*, Haz. Orhan Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002.
- CENGİZ, Halil Erdoğan, *Enver Paşa’nın Anıları 1881- 1908*, 7. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- CEVİZCİ, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, 3. Baskı, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999.
- ÇAVDAR, Necati, “Muhbir Gazetesi’nin Bir Toplumsal Sorumluluk Projesi: Girit İsyanı’nda Zarar Gören Müslümanlar İçin Yardım Kampanyası”, *Sultan Abdülaziz ve Dönemi Sempozyumu*, Cilt 4, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014, s. 99- 126.
- ÇAVDAR, Tevfik, *Talat Paşa Bir Örgüt Ustasının Yaşam Öyküsü*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1984.
- ÇAVUŞ, Remzi, “Fırzovik Toplantılarının Meşrutiyetin İlanına Katkısı”, *HUMANITAS - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, 2015, s. 65- 72.

ÇELEBİ, Mevlüt, “Bir İtalyan Gazetecinin Kaleminden İzmir’in İşgali”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı İzmir’in İşgali, 2019, s. 131- 154.

ÇELİK, Ahmet, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Hava Kuvvetleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2004.

ÇELİK, Bilgin, “Arnavut Ulusal Hareketi İçinde İlginç Bir Dönemeç: Ortodoks Arnavutların Patrikhane'den Ayrılma Çabaları”, *OTAM (Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi)*, Sayı 16, 2004, s. 131- 150.

ÇELİK, Bilgin, “Geleneksel Yapı İle Modernite Arasındaki Gerilime Bir Örnek: Arnavutluk’ta Kan Davaları Ve II. Meşrutiyet Döneminde Soruna Çözüm Arayışları”, *Studies Of The Ottoman Domain*, Cilt 4, Sayı. 7, 2014, s. 18- 41.

ÇELİK, Kemal, “Çukurova’nın İşgali Döneminde, Fransız Propaganda ve Casusluk Faaliyetleri ile Millî Kuvvetlerin Buna Karşı Yayımladığı 1920 Tarihli Yeni Bir Belge”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 2, Sayı 3, Kış 2008, s. 103- 124.

ÇELİK, Kemal, “Millî Mücadele’de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 40, Kasım 2007, s. 569- 613.

ÇELTİKCİ, Orhan, “İstiklal Harbinde Antalya ve Havalisinde Kurulan Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti ve Faaliyetleri”, *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 2, Sayı 4, Aralık 2015, s. 83- 106.

ÇERKES Ethem, *Anılarım*, Berfin Yayınları, Sadeleştirilmiş Birinci Baskı, İstanbul 1993.

ÇETİN, Attila, “Kıbrıslı Kâmil Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 25, , TDV Yayınları, Ankara 2002, s. 392- 394.

ÇETİNSAYA, Gökhan, Ş. Tufan Bozpınar, “Midhat Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt 30, İstanbul 2005, s. 7- 11.

ÇOKER, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi Millî Mücadele ve T.B.M.M. I. Dönem 1919- 1923*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Cilt 3, Ankara 1994.

ÇOLAK, Filiz, “II. Meşrutiyet Dönemi’nde Meclis-i Mebusan’da Milli Bayram Tartışmaları ve Osmanlı Başkentinde Milli Bayram Kutlamaları (1908-1918)”, *V. Uluslararası Osmanlı İstanbul’u Sempozyumu Bildiriler 19-21 Mayıs 2017*, Feridun M. Emecen (Ed.), vd., İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul 2018, s. 785- 809.

ÇOLAK, Filiz, “Osmanlı Devleti’nde 10 Temmuz İyd-i Millî’si Üzerine”, *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 6, Yaz, Konya 2008, s. 197- 213.

ÇÜÇEN, A. Kadir, “Batı Aydınlanmasının Düşünsel Kökenleri ve Eleştirisi”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (İLKE)*, Atatürk’ün Doğumunun 125. Yılı ve Cumhuriyetimizin 83. Yılı Özel Sayısı, 2006 s. 25- 34.

DALMIŞ, Emin, *II. Meşrutiyet Döneminde Tanin Gazetesi (1908 – 1909)*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa 2015.

DEMİR, Kenan, “Osmanlı’da Basının Doğuşu ve Gazeteler”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 5, Nisan 2014, s. 57- 88.

DEMİR, Kenan, “Osmanlı’da Kalkınma Tartışmaları: İbret Gazetesindeki Ekonomi Yazıları”, *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 14, Yıl 14, Sayı 2, 2018, s. 281- 300.

DEMİRTAŞ, Rıdvan Abdurrahman, *Ganaim-ı Bahriye Mahkemesinin Kuruluşu, Teşkilatı ve Yargılama Usulü*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul 2019.

DENKER, Arif Cemil, *İttihatçı Şeflerin Gurbet Maceraları*, Yayına Hazırlayan: Yücel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul, 1992.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lugat*, 30. Baskı, Aydın Kitabevi, Ankara 2013.

- DİKİCİ, Ali, “Osmanlı Makedonya’sında Kurulan İlk Uluslararası Polis Barış Koruma Misyonu: Mürzsteg Reform Programı”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 6, Sayı 24, Kış 2010, s. 75- 108.
- DİNÇER, Nahit, “Bulgar İhtilalinin Hazırlanmasında Dış Güçlerin Yardımı ve Kültürel Faaliyetler”, *Sosyoloji Konferansları*, Sayı 21, 1986, s. 69- 101.
- DÖNMEZ, Gökhan, Cemal Öztürk, “İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Siyasi İktidar Anlayışı: İttihat ve Terakki Cemiyeti Bonapartist miydi?”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, Yaz 2018, s. 201- 217.
- DÖRDÜNCÜ, Muharrem, “Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa’nın Hayatı ve Avrupa Seyahatı”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 17, Sayı 1, 2015, s. 79- 97.
- DUMAN, Doğan, “31 Mart Vak’ası’nın İki Öncü Habercisi: Kör Ali ve Beşiktaş Olayları”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı 42, Kış 2006, s. 95- 112.
- DUMAN, Ömer, *II. Meşrutiyet’e Tepkiler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2008.
- DURMAZ, Ferhat, “93 Harbinde Büyük Güçlerin Politikaları ve Osmanlı Devletine Etkileri”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, 2015, s. 103- 122.
- DURU, Kâzım Nâmi, *Hatıralar İttihat Terakki/Cumhuriyet Devri/Makedonya Hatıraları*, Altınordu Yayınları, Ankara 2017.
- DÜZCÜ, Levent, “Korku ile Tedbir Arasında Bir İhtilâli İzlemek: 1848 İhtilâli ve Osmanlı Hükümeti”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 38, Ağustos 2016, s. 51- 78.
- EFE, Adem, “Uzun Soluklu İslâmcı Bir Dergi: Sebilürreşâd (Tarihçesi ve Bazı Sosyo-Kültürel Problemlere Yaklaşımı)”, *Marife*, Yıl, 8, Sayı 2, Güz 2008, s. 155- 178.

- EFE, İsmail, “1914 Yılı Başından Birinci Dünya Savaşı’na Orduyu Modernleştirme Çabaları Ve Türk-Alman İttifakı”, *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, Temmuz 2015, s. 125- 136.
- ELOVE, Mustafa Emil, “İkinci Meşrutiyet Devrinin Siyasi Hayatına Bir Bakış”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, Ankara 1952, s. 183- 235.
- ERCAN, Gamze, Tülay Ercoşkun, “Donanma-yi Osmanî Muavenet-i Milliye Cemiyeti’nin Diyarbekir hanımlar şubesinin kuruluşu ve faaliyetleri (Aralık 1910- Ocak 1911)”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 37, Sayı 64, 2018, s. 309- 322.
- ERDEM, Ekin, “Türk Ulus Devletinin Kuruluş Sürecinin Demokratik Temelleri: 30 Ekim 1922 TBMM Görüşmeleri”, *Paradoks Ekonomi Sosyoloji ve Politika Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, 2019, s. 153- 174.
- ERDEM, Hamit, *1920 Yılı ve Sol Muhalefet*, 2. Baskı, Sel Yayıncılık, İstanbul 2019.
- ERDİNÇ, Erol Şadi, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları III Ankara İstiklâl Mahkemesi ve Siyasî Yargılama*, Ali Berktaş (Ed.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- ERDİNÇ, Erol Şadi, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Yargılamaları II 8 Mart 335 (1919) Tarihli Kararnâme İle Kurulan Dîvân-ı Harb-i Örfî Yargılaması*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2018.
- ERGİN, Koray, “İttihat ve Terakki Döneminde Milli İktisat Anlayışı (1913-1918)”, *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2017, s. 114- 127.
- Ergün, Mustafa, “II. Meşrutiyet Döneminde Medreselerin Durumu ve Islâh Çalışmaları”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 30, Sayı 1-2, 1982, s. 59- 89.
- ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuku Ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1953.

- ERMAN, Azmi Nihat, *İzmir Suikastı ve İstiklâl Mahkemeleri*, Temel Yayınları, İstanbul 1971.
- EROL, Salih, “Türk Basın Tarihinde İbrahim Şinasi Efendi ve Tasvir-i Efkâr Gazetesi”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, Ağustos 2019, s. 273- 295.
- ERSAYDI, Alper, “Bozkurt-Lotus Davasında Genç Türkiye’nin Hukuksal Yetkinliği”, *Tarih Okulu*, Sayı 6, Ocak- Nisan 2010, s. 33- 43.
- ERTAN, Ali Erhan, Tevfik Orçun Özgün, “I.Dünya Savaşı’nın Ardından Yeni Dünya Düzenine Doğru: 1919 Paris Barış Konferansı”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 20, Sayı 3, 2016, s. 551- 572.
- ERTAN, Temuçin Faik, “Birinci Dünya Savaşı’nı Sona Erdiren Mütarekelerin Karşılaştırmalı Analizi”, *II. Uluslararası Tarih Sempozyumu: 100. Yılında Birinci Dünya Savaşı*, 16- 18 Ekim İzmir 2014, s. 493- 507.
- ES-SEYYİD Muhammed Habîb El-Ubeydî, *Cemal Paşa’yı Yüceltme Amacıyla Yazılmış Bir Risale Payitahtta Nutuklarım*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.
- EVREN, Burçak, “Manaki Kardeşler”, *Hayal Perdesi*, Sayı 37, Kasım- Aralık 2013, s. 72- 76.
- EYİCE, Semavi, “Âbide-i Hürriyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 1, TDV Yayınları, Ankara 1988, s. 309.
- EYİCİL, Ahmet, *Doktor Nazım Bey*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1988.
- EYÜP Sabri, *Bir Esirin Hatıraları*, Öğüd Matbaası, Ankara 1338 (1922).
- FİDAN, Ahmet, “Dünden Bu Güne Kabotaj ve Türk Denizciliğindeki Yeni İvmelenmeler”, *Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi*, Cilt 7, Sayı 2, Yaz 2014, s. 61- 69.

- FORTNA, Benjamin C., *Kuşçubaşı Eşref Teşkilat-ı Mahsusa Efsane Subayının Hayatı*, , 2. Baskı, Çev. Selçuk Uygur, Timaş Yayınları, İstanbul 2018.
- FURAT, Ayşe Zişan, “Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar’da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı 33, Bahar 2013, s. 63-93.
- GEDİKLİ, Yusuf, *Enver Paşa Nutukları, Makaleleri, Bazı Beyanname ve Mektupları*, Milenyum Yayınları, İstanbul 2018.
- GENCER, Ali İhsan, “Ayastefanos Antlaşması”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt 4, İstanbul 1991, s. 225.
- GENCER, Ali İhsan, “Berlin Antlaşması”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 5, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 516- 517.
- GENÇ, H. Deniz, Murat Esin, “Yakınlaşmayı Anlamak: Bolşevikler ve Milli Mücadeleciler 1919-1922”, *Journal of Political Administrative and Local Studies*, Cilt 1, Sayı 2, 2018, s. 55- 73.
- GİRİT, Kadir, *Dönemin Olayları Işığında Resneli Niyazi Bey*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2017.
- GİRİTLİ, İsmet, “Fransız İhtilâli ve Etkileri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 15, Temmuz 1889, s. 539- 549.
- GÖR, Emre, “Jurnaller Üzerine Bir Tarihyazımı Denemesi: Kırımı-zade Neşet Efendi Örneği”, *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2017, s. 46- 75.
- GÖR, Emre, *II. Abdülhamid’in Hafiye Teşkilatı ve Teşkilat Hakkında Bir Risale Örneği: “Hafiyelerin Listesi”*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2015.
- GÖVSA, İbrahim Alâettin, “Namık Kemal”, *Türk Meşhurları Ansiklopedisi*, Yedigün Neşriyat, İstanbul 1946.

- GÜLEN, Ahmet, “Nutuk’a ve Hatıralara Göre İsmet Paşa’nın Askeri ve Siyasi Faaliyetleri (1919-1927)”, *Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi*, Cilt 5, Sayı 1, İlkbahar 2012, s. 17- 39.
- GÜLER, Ali, *Askeri Öğrenci Mustafa Kemal'in Notları (Arşiv Belgelerinin Işığında)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2000.
- GÜMÜŞSOY, Emine, “II. Meşrutiyeti Hazırlayan Bir Merkez: Ohri”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 18, Aralık 2008, s. 53- 70.
- GÜNEŞ, Gönül, “Teşkilat-ı Mahsusa ve Birinci Dünya Savaşı Yıllarındaki Faaliyetleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 29, Sayı 85, Mart 2013, s. 101- 130.
- GÜNEŞ, İhsan, *Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920- 1923)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 1997.
- GÜRBÜZ, Musa, *Karakol Cemiyeti*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1987.
- GÜRKAN, Ülker, “S.S.C.B. Siyasî Rejimi’nin Ana Hatları”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, 1964, s. 155- 198.
- GÜRSOY, Bedri, “100. Yılında Düyun-u Umumiye İdaresi Üzerinde Bir Değerlendirme”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XL/1- 4, 2011, s. 17- 59.
- GÜZ, Nurettin, Gamze Bayhan, “İlk Muhalif Gazete Olarak İbret”, *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2016, s. 1- 15.
- GÜZEL, Hasan Tevfik, “‘Hasta Adam’ Osmanlı Devleti Karşısında Başarılı Bir İtalyan Diploması Örneği: Trablusgarp Savaşı”, *Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, Sakarya, Mart 2017, s. 78- 118.
- HALICI, Şaduman, “İstihbarat Raporları Işığında Saruhan Mebusu Yüzellilik Reşit Bey’in Sürgün Yılları”, *History Studies*, Yıl 3, Sayı 10, Nisan 2018.

HALL, Richard C., *Balkan Savaşları 1912 – 1913*, Çev. M. Tanju Akad, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul 2003.

HANİLÇE, Murat, İlyas Ak, “İstanbul Gazetelerinin Başyazarlarının Kaleminden 31 Mart Vak’ası Öncesi ve Sonrası”, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 2, Sayı 3, Mart 2018, s. 21- 32.

HANİOĞLU, M. Şükrü, “Enver Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 261- 264.

HANİOĞLU, M. Şükrü, “İbrâhim Temo”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 21, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 354- 355.

HANİOĞLU, M. Şükrü, “İttihat ve Terakkî Cemiyeti”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 23, İstanbul 2001, s. 476- 484.

HANİOĞLU, M. Şükrü, “Meşrutiyet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 29, TDV Yayınları, Ankara 2004, s. 388- 393.

HANİOĞLU, M. Şükrü, “Talat Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt 39, İstanbul 2010, s. 502- 503.

HASAN, Rami Paşa, *Hatırat Büyük Facia-Büyük Dram 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'nda Osmanlı Donanması'nın Durumu*, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2011.

HAYDAROĞLU, İlknur, “Mithat Paşanın Şehadetine Dair Bir Araştırma”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 23, Sayı 35, s. 123- 137.

HAYTA, Necdet, “Rodos İle 12 Ada'nın İtalyanlar Tarafından İşgali Ve İşgalden Sonra Adaların Durumu(1912-1918)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı: 5, Ankara Ocak 1994, s. 131- 144.

HUYUGÜZEL, Ömer Faruk, “Yalçın, Hüseyin Cahit”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt 43, İstanbul 2013, s. 300- 301.

İBNÜLEMİN Mahmut Kemal İnal, *Son Sadrazamlar*, Üçüncü Baskı, Dergah Yayınları, Cilt 4, İstanbul 1982.

İĞDEMİR, Uluğ, *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2009.

İlk Meclis Anketi-Birinci Dönem TBMM Milletvekillerinin Gelecekte Bekledikleri, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2004.

İNALCIK, Halil, “Tanzimat Nedir?”, *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, 4. Baskı, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

İPEKÇİ, M. Vahit, *Dr. Nazım Bey'in Siyasi Yaşamı*, Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

İPŞİRİ, Mehmet, “Bâbiâlî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul 1991, s. 386- 389.

İRTEM, Süleyman Kâni, *31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu Abdülhamid'in Selanik Sürgünü*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2003.

İRTEM, Süleyman Kâni, *Abdülhamid Devrinde Hafiyelik ve Sansür Abdülhamid'e Verilen Jurnaller*, Haz. Orhan Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999.

İRTEM, Süleyman Kâni, *Meşrutiyet Doğarken 1908 Jön-Türk İhtilali*, Hazırlayan Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999.

İRTEM, Süleyman Kâni, *Meşrutiyetten Mütarekeye (1909- 1918)*, Haz. Orhan Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2004.

İRTEM, Süleyman Kâni, *Sultan Vahideddin Son Osmanlı Son Saltanat*, Haz. Orhan Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul, 2003.

İRTEM, Süleyman Kâni, *Yıldız ve Jön Türkler İttihat-Terakki Cemiyeti ve Gizli Tarihi*, Haz. Orhan Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 1999.

İŞİK, Sedat, *Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Bitlis Milletvekilleri (Biyografileri ve Faaliyetleri)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2011.

İttihâd Seyr u Sefâ'in Anonim Şirketi Osmâniyesi Nizamnâme-i Dâhilîsi, Rumeli Matbaası, Selanik 1327.

KAAN, Oğuz, “Türk Siyasi Tarihi'nde Jön Türk Kongreleri”, *Econharran Harran Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, 2019, s. 1- 19.

KAAN, Oğuz, *II. Meşrutiyet Döneminde Muhalefet: Ahrar Fırkası*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008.

KANAT, Sedat, “II. Abdülhamid Döneminde Mâbeyn-i Hümâyûn'un Başlıca Fonksiyonları”, *Akademik Matbuat*, Cilt 1, Sayı 1, Kasım, 2017, s. 52- 74.

KANLIDERE, Ahmet, “İshak Sükûti”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt Ek-1, 2. Basım, İstanbul 2016, s. 648- 649.

KARACAGİL, Kürşad, “Balkan Harbinde Türk Havacılığı”, *TC Genel Kurmay Başkanlığı Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Türk Hava Kuvvetlerinin 100'üncü Yılı Uluslar Arası Tarih Sempozyumu 8-10 Şubat 2011*, Ayrtı Basımevi, Ankara 2013.

KARAKOÇ, Ercan, Mesut Yavaş, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Arnavutların Eğitim Çalışmalarında Önemli Bir Aşama: Elbasan Maarif Kongresi”, *Belleten*, Cilt 82, Sayı 284, 2018, s. 675- 698.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri (1876-1907)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 8. Cilt, 5. Baskı, Ankara 2000.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1908)*, Cilt 9, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789- 1856)*, 9. Baskı, Cilt 5, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2011.

KARAL, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, Cilt 5, Baskı 9, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

KARAMAN, Mehmet Ali, “Sultan Reşad’ın Rumeli Seyhâti”, *Balkan Tarihi*, Cilt 1, Zafer Gölen (Ed.), Abidin Temizer(Ed.), Osmanlı Mirası ve Türk Kültürünü Araştırma Derneği Yayınları: Gece Kitaplığı, Ankara 2016, s. 57- 76.

KARAY, Refik Halid, *Bir Ömür Boyunca*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 2019.

KARLANGIÇ, Osman, “Ahmet Cevdet Paşa’ya Göre Tanzimat Dönemi Osmanlı Devlet Ricali”, *Journal Of History And Future*, Cilt 3, Sayı 3, Aralık 2017, s.266- 297.

KAYA, Erol, “İttihat ve Terakki Liderlerinin Yurtdışına Kaçışları ve Bunun İstanbul Basınındaki Yankıları”, *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 1, 2008, 181-201.

KAYA, Tuğçe, “ABD Birinci Dünya Savaşı Sırasında Neden Osmanlı Devleti’ne Doğrudan Savaş İlan Etmedi? Amerikan Gizli Belgeleri Üzerine Bir İnceleme, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 19, Sayı 39, Güz 2019, s. 533- 562.

KAYA, Yavuz Selim, “Tokat Sancağı'nda İkinci Meşrutiyet'e Karşı Tepkiler Ve 1908 Hoca Mehmed Efendi Hadisesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları TDA*, Cilt 123, Sayı 243, Kasım- Aralık 2019, s. 347- 368.

KAZICI, Ziya, “Alaylı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, TDV Yayınları, İstanbul 1989, s. 350.

KEKEVİ, Serkan, Fatih Erarslan, “Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgelerinde Düzenlenen Meskûn Mahal Operasyonlarının Jandarma Özel Harekât Personelinin Deneyimleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi”, *Miras ve Değişim: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Jandarma*, İsmail Hakkı Demircioğlu (Ed.), vd., Berikan Yayınevi, Ankara 2008, s. 257- 292.

Kemal Beydilli, “Ahmet Tevfik Paşa” , *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul 1989, s. 139.

KILAVUZ, Nuran, “Kahramanlıktan Vatan Hainliğine, Çerkez Ethem, Kuvve-i Seyyare’nin Teşkili ve Tasfiyesi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 21, Sayı 1, Elazığ 2011, s. 273- 288.

KIŞ, Salih, “Birinci Dünya Savaşı’nın Seyrini Değiştiren Goeben ve Breslau Gerçeği”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Yıl 15, Sayı 22, Bahar 2017, s. 63- 86.

KIZILTAN, Yılmaz, “I. Meşrutiyetin İlânı Ve İlk Osmanlı Meclis-i Mebusan’ı”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 26, Sayı 1, 2006, s. 251- 272.

KİEL, Machiel, “Görice”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt 14, İstanbul 1996, s. 157- 158.

KİŞİ, Şule Sevinç, “Bozkurt-Lotus Deniz Kazası, Bozkurt-Lotus Davası ve Adliye Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey’in Uluslararası Hukuktaki Büyük Zaferi”, *Çaka Bey’den Günümüze Kuşadası ve Çevresinde Türk Tarihi*, Mustafa Yıldırım (Ed.), Kemal Ramazan Haykıran (Ed.), Adnan Menderes Üniversitesi Yayınları, Aydın 2018, s. 240- 289.

KOBAL, Yunus, “Milli Mücadelede İç Ayaklanmalar”, www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/ayak.htm (Erişim Tarihi 04.05.2021 19:50)

KOCAHANOĞLU, Osman Selim, *Midhat Paşa’nın Hatıraları Yıldız Mahkemesi Ve Taif Zindanı (Mirat-ı Hayret)*, Cilt 2, Temel Yayınları, İstanbul 1997.

KOLOĞLU, Orhan, *Trablusgarp Savaşı (1911- 12) ve Türk Subayları*, Basın Yayın Genel Md., Ankara 1979.

KOPUZLU, Nusret, “Türkiye’de Rus Zafer Anıtları”, *Bizim Ahıska*, Sayı 40, Sonbahar 2015, s. 37- 38.

KORKMAZ, Cemil Hakan, *İttihat ve Terakki*, Profil Yayıncılık, İstanbul 2013.

KORKMAZ, Ferhat, *Yeni Osmanlılar Cemiyeti Kurucularından Mehmed Âyetullah Bey Dönem-İnsan-Eser*, Grafiker Yayınları, Ankara 2017.

KÖSE, Muhammed, “İstiklal Harbinde Kuva-yi Milliye Safına Katılan Askeri ve Mülki Görevlilere İstanbul Hükümeti’nin Yaptırımları”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ek Sayı 2, Sonbahar 2019, s. 307- 336.

KREİSER, Klaus, “Özgürlük Anıtı”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 291, Mart 2018, s. 12-17.

KURAN, Ahmet Bedevi, *İnkılap Tarihimiz ve Jön Türkler*, 2. Baskı, Kaynak Yayınları, İstanbul 2000.

KURAN, Ercüment, “Birinci Dünya Savaşı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 6, TDV Yayınları, İstanbul 1992, s. 196- 200.

KURŞUN, Zekeriya, “Çerkez Ethem”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 8, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s. 175- 176.

KURŞUN, Zekeriya, “Said Paşa, Küçük”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, s. 576-578.

KURŞUN, Zekeriya, “İbrâhim Hakkı Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 21, TDV Yayınları, İstanbul 2000, s. 311- 312.

KURT, Halil, “Yunanistan”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt 43, İstanbul 2013, s. 583- 586.

KURTCEPHE, İsrâfil, “Osmanlı Parlamentosu ve Türk-İtalyan Savaşı (1911-1912)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı: 5, Ankara Ocak 1994, s. 235- 258.

KUTAY, Cemal, *Siyasî Sürgünler Adası: Malta*, Posta Kutusu Yayınları, İstanbul 1978.

KUZUCU, Kemalettin, “Balkanlar'da Son Osmanlı Padişahı: Sultan V. Mehmed Reşad'ın 1911 Yılındaki Rumeli Seyahati”, *Uluslararası Türk Kültür Coğrafyasında Sosyal Bilimler Dergisi (TURKSOSBİLDİR)*, Cilt 2, Sayı 2, 2017, s. 1- 39.

KUZUCU, Kemalettin, “Türkiye’nin İlk Armatörlerinden Rıza Bedri Bey ve Kocaeli Vapur Şirketi”, *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı Yayınları, Kocaeli 2015, s. 1067- 1081.

KÜÇÜK, Cevdet, “Abdülaziz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, TDV Yayınları, Ankara 1988, s. 179- 185.

KÜÇÜK, Cevdet, “Abdülhamid II”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt 1, İstanbul 1988, s. 216- 224.

KÜÇÜK, Cevdet, “Abdülmecid Efendi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 1, TDV Yayınları, İstanbul 1988, s. 263- 264.

KÜÇÜK, Cevdet, “Ali Rıza Paşa”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul 1989, s. 440- 441.

KÜÇÜK, Cevdet, “Bâbıâli Baskını”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 4, TDV Yayınları, İstanbul 1991, s. 289- 390.

KÜÇÜK, Cevdet, “Çırağan Vaka’sı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt 8, İstanbul 1993, s. 306- 309.

KÜÇÜK, Cevdet, “Erzurum Kongresi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, TDV Yayınları, İstanbul 1995, s. 335- 337.

KÜÇÜK, Cevdet, “İstiklâl Mahkemeleri”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 23, TDV Yayınları, İstanbul 2001, s. 350-355.

KÜÇÜK, Cevdet, “Mehmed V”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 28, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 418- 422.

KÜÇÜKİLİNÇ, İsmail, *Jön Türklük ve Kemalizm Kısacasında İttihadçılık*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2016.

KÜÇÜKKALAY, A. Mesut, “Endüstri Devrimi ve Ekonomik Sonuçlarının Analizi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, Güz 1997, s. 51- 68.

KÜRKÇÜOĞLU, Erol, “1923 Seçimleri”, *Atatürk Dergisi*, Cilt 1, Sayı 3, 1989, s. 121- 145.

LEWIS, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 7. Baskı, Çev. Boğaç Babür Turna, Arkadaş Yayınları, Ankara 2014.

MADEN, Fahri, “Arnavutluk’un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)”, *Avrasya Etüdleri*, Yıl 17, Sayı 39, 2011, s. 155- 196.

MADEN, Fahri, “Arnavutluk’un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)”, *Avrasya Etüdleri*, Cilt 39, Sayı 1, Cilt 39, Sayı 1, 2011, s. 155- 196.

MALKOÇ, Eminalp, “Doğu-Batı Eksininde Bir Osmanlı Aydını: Ahmet Rıza Yaşamı ve Düşünce Dünyası”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 11, 2007, s. 93- 162.

MARDİN, Şerif, “Adem-i Merkeziyet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt 1, İstanbul 1988, s. 364- 367.

MARTTİN, Volkan, “Misak-ı Millî'nin Kabulü ve İstanbul'un İşgali Sürecinde 1920 Sultanahmet Protesto Mitingi'nin Önemi ve Etkisi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 18, Özel Sayı, 2018, s. 257- 295.

MAZICI, Nurşen, “1930'a Kadar Basının Durumu Ve 1931 Matbuat Kanunu”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 5, Sayı 18, 1996, s. 131- 154.

MİTREVSKİ, Pavle, *Ohridskata Gimnazija 1913- 1944*, Opština Ohrid, Ohri 2012.

MORALI, Seniha Sami, “Ayetullah Bey ile Yeni Osmanlılar Cemiyeti”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı 12, Ocak 1969, s. 31-34.

MORGENTHAU, Henry, *Büyükelçi Henry Morgenthau'nun Öyküsü*, 2. Baskı, Çev. Attila Tuygan, Belge Yayınları, İstanbul 2017.

MUTLU, N. Yücel, “Sivas Kongresi Sonrasında Üç Önemli İsim: Velid Ebüzziyâ, Rüşen Eşref ve Kenan Bey”, *Yüz Yıl Önceki Ruhla Sivas Kongresi'nin Yüzüncü Yılı*, Sivas Valiliği, Sivas 2020.

NATHALİE, Clayer, *Aux Origines Du Nationalisme Albanais*, Karthala Editions, Paris 2018.

NOVİÇEV, A. D., “1839 Gülhane Hatt-ı Hümayûnu Ve Dış Politikadaki Boyutları”, *İlmi Araştırmalar* 5, Çev. Darhan Hıdıralı, İstanbul 1997, s. 279- 289.

OBUT, Rabia Nur, *Mülazım Atıf Kamçıl Hayatı ve Faaliyetleri*, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük 2019.

ODABAŞI, İ. Arda, “Hürriyet Kahramanı Niyazi Bey'in Geyiği: Rehber-i Hürriyet”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, Sayı 292, Nisan 2018, s. 50- 55.

OKUR, Mehmet, “Balkan Savaşları”, *Balkanlar El Kitabı*, Osman Karatay (Ed.), vd., Cilt 1, Karam ve Vadi Yayınları, Ankara/Çorum 2006.

OLGUN, Kenan, “Asker-Siyaset İlişkilerinde Bir Dönüm Noktası: Halaskâr Zabitan Grubu ve Faaliyetleri”, *İlmi Araştırmalar*, Sayı 7, 2014, s. 157- 175.

OLGUN, Kenan, “Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nda Ara Seçimler (1908-1912 Dönemi)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 28, Sayı 82, Mart 2012, s. 1- 24.

ORTAYLI, İlber, Erol Şadi Erdinç, *İttihat ve Terakki*, İnkılâp Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret, İstanbul 2016.

ORTAYLI, İlber, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk*, Kronik Kitap, İstanbul 2018.

Osmanlı Yönetiminde Makedonya, Yay. Haz. H. Yıldırım Ağanoğlu vd., T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara 2005.

OZANKAYA, Özer, “Ulusal Bayramların Toplumsal İşlevleri Açısından 30 Ağustos Zafer Bayramı,” *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 1, Sayı 04, 1989, s. 541- 547.

ÖNBERK, Nevin, “Namık Kemal’de Özgürlük Fikri”, *Doğumunun Yüzellinci Yılında Namık Kemal*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s. 93-115.

ÖRENÇ, Ali Fuat, “Yunanistan’ın Bağımsızlığı Sürecinde Yok Edilen Mora Türkleri”, *Uluslararası Suçlar ve Tarih*, Sayı 11/12, 2011, s. 5- 32.

ÖRS, Orhan, “Kuruluşundan Birinci Dünya Savaşına Kadar İttihat ve Terakki Cemiyeti”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 51, Bahar 2013, s. 679- 716.

ÖZBEK, Sevda, *Darbeler ve Bâb-ı Ali Baskını*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018.

ÖZBEY, Bülent, *Kurtuluş Savaşı ve Çerkez Ethem Olayı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998.

ÖZBOZDAĞLI, Özer, “Osmanlı Hükümetinin Kosova Arnavutları Arasındaki Kan Davalarına Çözüm Bulma Çabaları 1908-1912”, *Belleten*, Cilt 82, Sayı 295, 2018, s. 979- 1012.

ÖZCAN, Azmi, “Sultan II. Abdülhamid, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Cilt 12, Ankara 2002, s. 1547- 1581.

ÖZCAN, Selim, “Amasya Genelge’sinin Erzurum ve Sivas Kongreleri Üzerindeki Etkisi”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, 2013, s. 69- 82.

ÖZÇELİK, Ayfer, “Cebesoy, Ali Fuat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 7, TDV Yayınları, İstanbul 1993, s 194- 195.

ÖZÇELİK, Ayfer, “Gediz Taarruzu”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 21, 1991, s. 581- 589.

ÖZÇELİK, İsmail, “Tanin Gazetesi ve Balkan Savaşları Öncesine Dair Bazı Tespitler”, *Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu 19-21 Ekim 2016 / Elazığ*, Cilt 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2018, s. 787- 814.

Özdemir, Hakan, Selahaddin Bakan, “Selahattin Bakan, Ulus Devletin Oluşumu ve Sorunları Açısından Almanya ile Fransa’nın Karşılaştırılması”, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı Ek Sayı, Aralık 2016, s. 19- 58.

ÖZDEMİR, Yavuz, Erol Çiydem, “Osmanlı Coğrafyasında İlk Devrimci Örgüt: ‘Philiki Etery’”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 14, Aralık 2017, s. 24 -45.

ÖZDEMİR, Yavuz, ve Diğerleri, “Tanzimat Fermanı’nın Arka Planı”, *Kastamonu Eğitim Dergisi*, Cilt 22, Ocak 2014, s. 321- 338.

ÖZGÜL, Cemil, “Atatürk’ün Ankara’ya Gelişi”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 10, Sayı 28, 1994, s. 137- 156.

ÖZKAN, Mehmet Ali, *Milli Mücadele Döneminde Çıkan İç İsyanlar ve Bu İsyanlarda Çerkez Ethem’in Rolü (1919- 1922)*, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bingöl 2019.

ÖZKAYA, Yücel, “İzmir’in İşgalinin Anadolu’daki Tepkileri”, *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 1988, s. 65- 74.

ÖZONUR, Meltem, *Abide-i Hürriyet Anıtı ve Çevresi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

ÖZTÜRK, Cemil, “Mondros Mütarekesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 30, TDV Yayınları, İstanbul 2005, s. 271- 273.

RESNELİ Niyazi, *Balkanlarda Bir Gerillacı Hürriyet Kahramanı Resnili Niyazi Bey’in Hatıraları*, Çev. İhsan Ilgar, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1975.

RESNELİ, Ahmet Niyazi, *Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı*, Panama Yayıncılık, 2. Baskı, Ankara 2018.

RESNELİ, Ahmet, *Hatırat-ı Niyazi*, Sabah Matbaası, İstanbul 1326.

SARAÇ, Hakan, "Rus Ve Türk Dünya Görüşünde 'Dağ' Kavramı (Kültürdilbilimsel Analiz)", *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, Erzurum 2016, s. 1581- 1598.

SARI, Mehmet Ali, "Türkiye’de Pozivitizm ve İlk Yansımaları”, *Turkish Studies*, Cilt: 10/14, Sonbahar, Ankara 2015, s. 635- 656.

SAVRAN, Gülten Savaşal, *1926 İzmir Suikastı ve İstiklal Mahkemeleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2006.

SAYLAN, Gürkan Fırat, "İstanbul’un Resmen İşgali (16 Mart 1920)", *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, Cilt 11, Sayı 41, Ocak 2014, s. 17- 40.

SEFERCİOĞLU, Nejat, *Esaret Hatıraları: Bir Esirin Hatıraları ve Yunan İllerinde Zavallı Esirlerimiz*, Tercüman, İstanbul 1978.

SEVDA, Özbek, *Darbeler ve Bâb-ı Ali Baskını*, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018.

SIRMA, İhsan Süreyya, Mahmut Balcı, *Memalik-i Osmaniye’de Osmanlı Anonim Şirketi*, İTO Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul 2012.

Silahlı Kuvvetler Dergisi, Sayı 411, Ocak 2012.

SİMAVÎ, Lütfi, *Sultan Mehmed Reşad Hân’ın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim (Osmanlı Sarayı 1909- 1919)*, Haz. Sevdâ Şakar, Şehir Yayınları, İstanbul 2007.

SOYAK, Hasan Rıza, *Doğumundan Cumhuriyetin ilanına kadar fotoğraflarla Atatürk ve Atatürk’ün hususiyetleri*, Hayat Kitapları, İstanbul 1964.

SOYSAL, İlhami, “‘Çırağan Vak’ası’ ve Sarıklı Devrimci Ali Suavi”, *Taha Toros Arşivi*, Dosya No: 266, Ali Suavi.

SÖNMEZ, Banu İşlet, *II. Meşrutiyette Arnavut Muhalefeti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2007.

STİTİ, Mustapha, *Tunus’un Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti (1878-1888)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008.

STODDARD, Philip Hendrick, *Teşkilât- Mahsusa Osmanlı Devleti ve Araplar 1911-1918: Teşkilât-ı Mahsusa Üzerine Bir Ön Çalışma*, 3. Baskı, Çev. Tansel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul 2003.

ŞAHİN, Harun, “Osmanlı Vergi Sisteminde Reform ve Temettü Vergisi”, *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 37, Sayı 1, Haziran 2013, s. 45- 57.

ŞAHİNGÖZ, Mehmet, “Milli Mücadele’de Yozgat ve Havalisinde Çeşitli Olaylar Karşısında Yapılan Tezahürat Protesto ve Mitingler”, *Uluslararası Bozok Sempozyumu*, Yozgat 2016, s. 183- 200.

ŞAKAR, Uğur, “Açıklamalı Bir Kaynakça Denemesi: 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı)”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, Cilt 1, Sayı 4, 2018, s. 87- 109.

ŞAKİR, Ziya, *İttihat ve Terakki II Nasıl Yaşadı?*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2014.

ŞEMSİ, Müfid, *Şemsi Paşa, Arnavudluk ve İttihad Terakki*, Nehir Yayınları, İstanbul 1995.

ŞIVGIN, Hale, “Mustafa Kemal’in İlk Savaşı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 4, Sayı 10, Kasım 1987.

T.B.M.M Gizli Celse Zabıtları, Cilt 7, 30 Kânunuevvel 1336 (1920), 1 . 126 30 . 12 . 1336 C : 2.

TAN, Hakan, “Bulgar Komite Faaliyetlerine Genel Bir Bakış”, *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, Haziran 2013, s. 45- 69.

TANSU, Samih Nafiz, *Hüsamettin Ertürk Teşkilâtı Mahsusa Başkanı İki Devrin Perde Arkası*, İlgi Kültür Sanat, İstanbul 2011.

TANSÜ, Yunus Emre, Cesur Özçerekçi, “Ahrâr Fırkası”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt 6, Sayı 2, Haziran 2020, s. 232- 242.

TAŞKIRAN Özlem, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Başkentte Eğlence Yaşamına Yönelik Faaliyetler”, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu*, Cilt 2, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 1361-1391.

TEKELİ, İlhan, “Makedonya İç Devrimci Örgütü ve 1903 İlinden Ayaklanması”, *Cumhuriyetin Harcı I Köktenci Modernitenin Doğuşu*, 3. Baskı, Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2010, 67- 77.

TEKİNSOY, Yunus Emre, “II. Meşrutiyet İttihat ve Terakki Dönemleri Dış Politika”, *Türk Dış Politikası (1830-1989)*, Serkan Kekevi (Ed.), vd., Berikan Yayınevi, Ankara 2017, s. 277- 282.

TEKİNSOY, Yunus Emre, “İkinci Meşrutiyet Dönemi’nde İttihatçıların Millî Bir Vapur İşletmesi Kurmaya Yönelik Teşebbüsü: İttihâd Seyr u Sefâ’in Anonim Şirket-i Osmâniyesi”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt 18, Sayı 71, s. 627- 651.

TEKİNSOY, Yunus Emre, *Balkan Harpleri Esnasında Osmanlı Kamuoyu (1912-1913)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2015.

TEKİNSOY, Yunus Emre, *Türk Rum Nüfus Mübadelesi ve Konya*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007.

- TEMEL, Metin, “Balkan Savaşı’nda Yunanistan’ın El Koyduğu Osmanlı Gemileri ve Alınan Karşı Önlemler”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, Sayı 7, 2005, s. 107-116.
- TEPEKAYA, Muzaffer, “1912 Osmanlı Meclisi Mebusan Seçimlerinde Saruhan (Manisa) Sancağı İttihat Ve Terakki Fırkası Adayı Yusuf Rıza Bey ve Seçim Beyannamesi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies*, Cilt 8, Sayı 27, Sonbahar 2013, s. 33- 61.
- TETİK, Ahmet, *Teşkilat-ı Mahsusa (Umur-ı Şarkıyye Dairesi Tarihi*, 2. Baskı, Cilt 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.
- TEZCAN, Durmuş, “Bozkurt-Lotus Davasının Uluslararası Hukuktaki Önemi ve Yeri”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, 1994, s. 267- 274.
- TOKER, Mustafa, *100.Yıl Anısına Balkan Savaşları Yüzbaşı Selanikli Bahri Balkan Savaşı’nda Sırp Ordusu ve Batı Ordusu*, Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul 2012.
- TOPRAK, Serap, “Megali İdea’ya Bir Örnek: Girit”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2012, s. 145- 160.
- TOPRAK, Zafer, *Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995.
- TUNA, Ozan, “Amiral Souchon’un Donanma Komutanı Olması ve Rus Limanlarının Bombalanması (29 Ekim 1914)”, *OTAM*, Sayı 36, Güz 2014, s. 201- 227.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Hürriyet’in İlânı İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar*, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., Temmuz 1998.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt II: Mütareke Dönemi 1918- 1922*, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, 1986 İstanbul.
- TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt: 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi*, 2. Baskı, Hürriyet Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1988.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt: III İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Hürriyet Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1989.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt: III İttihat ve Terakki Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, Hürriyet Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1989.

TUNÇAY, Mete, *Türkiye’de Sol Akımlar (1908- 1925) Cilt 1, 2. Baskı*, İletişim Yayınları, İstanbul 2019.

TUNÇER, Polat, *İttihatçı Cavit Bey*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.

TURAN, Kenan *Çerkez Ethem*, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1995.

TURAN, Mustafa, “Atatürk’ün Ankara’ya Gelişi: Milli Temsil Meselesi”, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 5, Sayı 10, Yaz 2012, s. 1- 24.

TURAN, Mustafa, *Siyasi ve Hukuki Açından Milli Mücadele (30 Ekim 1918 – 24 Temmuz 1923)*, 2. Baskı, Berikan Yayınevi, Ankara 2014.

TURAN, Şerafettin, “Lozan Antlaşması”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 27, TDV Yayınları, Ankara 2003, s. 214- 217.

TÜCCARZÂDE İbrahim Hilmi, *Balkan Harbi’ni Niçin Kaybettik?*, Haz: Mecit Yıldız, Hamdi Akyol, İz Yayıncılık, İstanbul 2012.

TÜRK Armatörler Birliği Veri Hizmetleri, *Aylık Sektör Analiz Raporu*, Haziran 2020.

TÜRKMEN, Zekeriya, “Hareket Ordusu”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 16, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 125- 127.

TÜRKMEN, Zekeriya, “Kuleli Vak‘ası”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 26, TDV Yayınları, Ankara, 2002, s. 356-357.

TÜRKMEN, Zekeriya, “Makedonya Meselesi ve Osmanlı Ordusunun Makedonya Bölgesinde Eşkiya İle Mücadelesi”, *Dokuzuncu Askerî Tarih Bildirileri Semineri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2005.

TÜRKMEN, Zekeriya, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İrfan Yayınevi, İstanbul 1993.

UÇAROL, Rıfat, “Gazi Ahmet Muhtar Paşa”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 13, TDV Yayınları, İstanbul 1996, s. 445- 448.

UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-2012)*, , 3. Baskı, Der Yayınları, İstanbul 1994.

UÇAROL, Rıfat, Mareşal Ayan Meclisi Başkanı Gazi Ahmet Muhtar Paşa 1839-1919 Askeri ve Siyasi Hayatı, 3. Baskı, Derin Yayınları, İstanbul 2015.

UÇMAN, Abdullah, “Ali Suâvi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Cilt 2, İstanbul 1989, s. 445- 448.

UÇMAN, Abdullah, “Ziyâ Paşa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 44, TDV Yayınları, İstanbul 2013, s. 475- 479.

UNAT, Faik Reşit, *İkinci Meşrutiyetin İlanı Ve Otuzbir Mart Hâdisesi II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkâtibi Cevat Beyin Fezleke'si*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1985.

URAL, Selçuk, “Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin Programı ve Mebusan Meclisindeki Yansımaları”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 27 Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı, Erzurum 2005, s. 271- 287.

URAL, Selçuk, “Mustafa Kemal Paşa'nın Askerlikten İstifasının Yankıları”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 26, Erzurum 2004, s. 263- 276.

URAL, Selçuk, *Balkanların İncisi Ohri (16. Yüzyıl)*, Mostar, İstanbul 2013.

UŞAKLIGİL, Halid Ziya, *Saray ve Ötesi Son Hatıralar*, Haz. Necati Tonga, Can Sanat Yayınları, İstanbul 2019.

UYAR, Mesut, Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, 2. Basım, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

UZUN, Zübeyir, *Milli Mücadele’de Çerkez Ethem ve Kuva-Yı Seyyare’nin Faaliyetleri (1919–1920)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2008.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, “1908 Yılında İkinci Meşrutiyetin Ne Suretle İlân Edildiğine Dair Vesikalar”, *Belleten*, Cilt 20, Sayı 77, Ocak 1956, s. 103- 174.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, “Tersane Konferansının Mukarreratı Hakkında Şûra Mazbatası”, *Tarih Dergisi*, Cilt 6, Sayı 9, 1954, s. 123- 140.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı, *Midhat Paşa ve Yıldız Mahkemesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1967.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, 3. Baskı, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2013.

VARDAR, Galib, Samih Nafiz Tansu, *İttihâd Ve Terakkî İçinde Dönenler*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 2003.

Vesâit-i Nakliye-i Bahriyenin Sûret-i Tedârîki Hakkında Kanun”, *Düstûr*, Tertip 2, Cilt 7, Evkaf Matbaası, İstanbul 1928.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, Haz. Orhan Selim Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul 2002.

YALÇIN, Soner, *Teşkilat’ın İki Silahşoru*, Doğan Kitap, 18. Baskı, İstanbul 2005.

YAMAK, Sanem, “Meşrutiyetin Bayramı: ‘10 Temmuz İd-İ Millisi’”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Sayı 38, Mart 2008, s. 323- 342.

- YAŞAR, Semiz, Ömer Akdağ, *Yenibahçeli Şükrü Bey'in Hatıraları*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya 2011.
- YAVAŞ, Mesut, “İkinci Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınından Yansımalar: Meşrutiyet'in İlanı Sonrası Arnavutluk'ta. Okullaşma Çalışmaları (1908-1912)”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Sayı 54, 2017, s. 315- 332.
- YAVAŞ, Mesut, *Türk Basınına Göre Arnavutça Eğitim ve Alfabe Tartışmaları (1908–1912)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2016.
- YAZICI, Nesimi, “İsmail (Tuncu) Bey'in Hâtıra-i Seyahât'inde Sultan Reşad'ın Rumeli Ziyareti: Kosova”, *Belleten*, Cilt 78, Sayfa 283, 2014, s. 1099- 1134.
- YAZICI, Serkan, “Edirne Ayaklanması (1908)”, *Edirne'nin Fethinin 650. Yılı Sempozyumu 4-6 Mayıs 2011 Bildirileri Kitabı*, Trakya Üniversitesi Matbaası, Edirne 2012, s. 329- 339.
- YILDIZ, Özlem, “20. Yüzyıl Başlarında Selanik Limanında Deniz Ticareti”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt 12, Sayı 24, Bahar 2012, s.
- YILDIZ, Özlem, *II. Meşrutiyet'ten I. Dünya Savaşı'na Osmanlı Devleti'nde Deniz Ticareti (1908- 1914)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2012.
- YILDIZ, Sıddık, “31 Mart İsyanı'ndan Bir Olay İncelemesi: Asâr-ı Tevfik Zırhlısı Komutanı Ali Kabulî Bey'in Öldürülmesi”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD)*, Yıl 1, Sayı 1, Aralık 2017, s. 71- 84.
- YILMAZ, Veli, “I Nci Dünya Harbi Ve 2 Ağustos 1914 Tarihli Türk-Alman İttifak Antlaşması”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 9, 1992, s. 121- 131.

YÖRÜKOĞLU, Ayşim Petek, *İttihat Terakki İktidarı ve Halaskaran-ı Zabitan Grubu (1908-1913)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2014.

YÜKSEL, Çağdaş, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Teşkilat-ı Mahsusa*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Denizli 2019.

YÜKSEL, Nahit, “Tanin (1922-1925)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 33, Sayı 95, 2017, s. 1- 38.

YÜZGEÇ, Ayşegül Demirden, *Birinci Büyük Millet Meclisi’nin Yapısı ve Faaliyetleri (1920- 1923)*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2006.

ZAMACI, Ayşe, “Vilâyât-ı Sitte’de Ermeni Okulları ve Faaliyetleri”, *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1, Haziran 2009, s. 69- 85.

ZEKİ, ONUR, *Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Bağımsız Mebuslar ve Yasama Çalışmaları (1920-1923)*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018.

ZİYA, Gökâlp, *Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak*, Haz. Kemal Bek, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul 2005.

İnternet Kaynakları

<http://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm> erişim tarihi 15.05.2020 10:26

HABERTURK TV, Tarihin Arka Odası, 25 Temmuz 2009.

<http://images.ykykultur.com.tr/upload/document/69011def-2efd-4f23-bd1c-9ecd83318ba7.pdf> (Erişim Tarihi, 05. 07. 2020 02:34).

<https://www.anayasa.gen.tr/1876ke.htm#:~:text=MADDE%2035.%2D%20V%C3%BCkel%C3%A2%20ile%20Heyeti,karar%C4%B1n%C4%B1%20kabule%20veya%20istifaya%20mecburdur> (Erişim Tarihi 21.11.2020. 14:34)

<https://www.atam.gov.tr/nutuk/erzurum-kongresinin-bildirisi-ve-kararlari> (Erişim Tarihi 24.04.2020 15:28)

<https://www.ikvi.at/?p=764> (Erişim Tarihi 11. 4. 2019 22:20)

<https://www.wdl.org/en/item/4195/> Erişim Tarihi 17.11..2020 20:12

<https://www.youtube.com/watch?v=nk7YBLYTdqs> (Erişim Tarihi 19. 11. 2020 20:04)

https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d05/SM_1_68_1_5.pdf (Erişim Tarihi 12.12.2020 10:14)

https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d06/SM_1_68_1_6.pdf (Erişim Tarihi 12.12.2020 10:14)

https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d07/SM_1_68_1_7.pdf (Erişim Tarihi 12.12.2020 10:14)

https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d08/SM_1_68_1_8.pdf (Erişim Tarihi 12.12.2020 10:14)

KOÇAK, Cemil, *İttihat ve Terakki Cemiyeti CHP'ye sesleniyor*, <https://www.star.com.tr/yazar/ittihat-ve-terakki-cemiyeti-chpye-sesleniyor-yazi-1088788/>. (Erişim Tarihi 12.11.2020. 12:32)

EKLER

Ek-1

Gazeteci Cemal Kutay tarafından Halka ve Olaylara Tercüman gazetesinde 17 Eylül 1984 ve 31 Ekim 1984 tarihle arasında 45 gün süreyle tefrika edilen “Osmanlı’nın Son On Yılı Hürriyet Kahramanı Eyüp Sabri Bey’in Hatıraları” isimli yazı dizisine ait bir görsel. *Halka ve Olaylara Tercüman*, 17 Eylül 1984, s. 6.

Ek-2

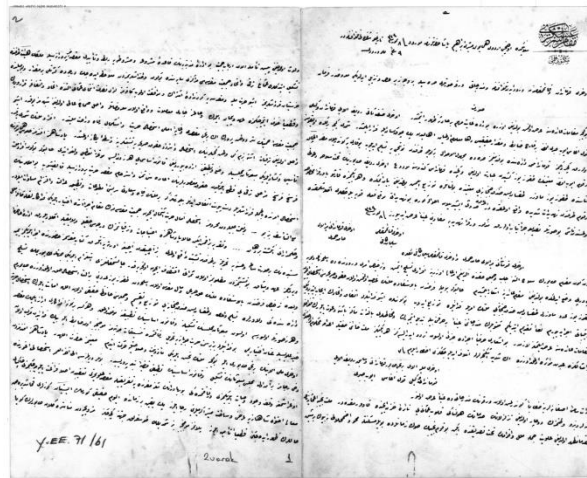
ADRES ANKARADA: _____ HARICDE: _____ ADRES ANKARADA: _____ HARICDE: _____	169 Derece 5 <i>İzmir</i> <i>E. Sabri Akgöl</i> T. B. M. M. İşleri için tercüme hal <i>Sicil</i> 96 <i>Dosya</i> 15 <table border="1" style="width: 100%;"> <tr> <th>Seçim dairesi</th> <th>Adı</th> </tr> <tr> <td>Çorum</td> <td>Eyüp Sabri Akgöl</td> </tr> </table>	Seçim dairesi	Adı	Çorum	Eyüp Sabri Akgöl
	Seçim dairesi	Adı			
Çorum	Eyüp Sabri Akgöl				

FOTOĞRAF				Kısa tercüme hal 310 senesi bağlarında Harbiye Mektebinden İkinci Mülkesimlikte çıkarak 323 tarihinde Tebur Kuvvetinde rütbesini ihraz ve bir müddet Uhri Tebur Kuvvetinde kaldı. 324 senesinde meşrutiyetin iktisadından kısa bir müddet sonra askerlikten istifa etti. Üçüncü Harbin bağlarında Defterberlik ileylen edilmesinde Gucine teğkilatı sebebiyle için Huseyniye sevk ve kıyaz edildi. İse de idariyetteki Fransızlar tarafından vaporda tevkif ve Malta'da 4 sene esarette kaldı. Müteakik bir müddet sonra Malta'dan esaretten evdet ve İstanbul'da yedi ay kadar kaldıktan sonra Mektebe'ye yerleştirildi. Oradan Mektebe'ye Mebusu sıfatıyla Birinci Büyük Millet Meclisinde bulundu. Bilkhase ticaret ve seraatla istigal etti. Bu defa 'da Çorum Sayıllığına iktisap edilmiş bulunuyorum.			
Seçim dairesi	Çorum	İsimleri	Yoktur	Seçim dairesi	Çorum	İsimleri	Yoktur
Adı	Eyüp Sabri	İsmi diğerleri	Yoktur	Adı	Eyüp Sabri	İsmi diğerleri	Yoktur
Soy adı	Akgöl	Medeni ve mesleki durumu	Medeni ve mesleki durumu	Soy adı	Akgöl	Medeni ve mesleki durumu	Medeni ve mesleki durumu
Babasının vatanı	Sakık - Bayriye	Evlilik durumu ve kaç çocuğu bulunduğuna	Evlilik durumu ve kaç çocuğu bulunduğuna	Babasının vatanı	Sakık - Bayriye	Evlilik durumu ve kaç çocuğu bulunduğuna	Evlilik durumu ve kaç çocuğu bulunduğuna
Doğduğu yer	Meneştar- Uhri	Seçimden evvelki son mesleki durumu	Seçimden evvelki son mesleki durumu	Doğduğu yer	Meneştar- Uhri	Seçimden evvelki son mesleki durumu	Seçimden evvelki son mesleki durumu
Okuduğu yer	İstanbul	Okuduğu yer	Okuduğu yer	Okuduğu yer	İstanbul	Okuduğu yer	Okuduğu yer
Doğum tarihi	1892	Seçim senesinin tarihi	16-2-1935	Doğum tarihi	1892	Seçim senesinin tarihi	16-2-1935
Talifi	Harbiye Mektebi	Kısa resmî hayatı	Kısa resmî hayatı	Talifi	Harbiye Mektebi	Kısa resmî hayatı	Kısa resmî hayatı
Bilgi dili	Fransızca	Milletvekili Meclis genel ila-letine imza ettiği tarih	7-3-1935	Bilgi dili	Fransızca	Milletvekili Meclis genel ila-letine imza ettiği tarih	7-3-1935
Okuduğu okul	İdareci	Okuduğu okul tarihi	1 Mart 1935	Okuduğu okul	İdareci	Okuduğu okul tarihi	1 Mart 1935

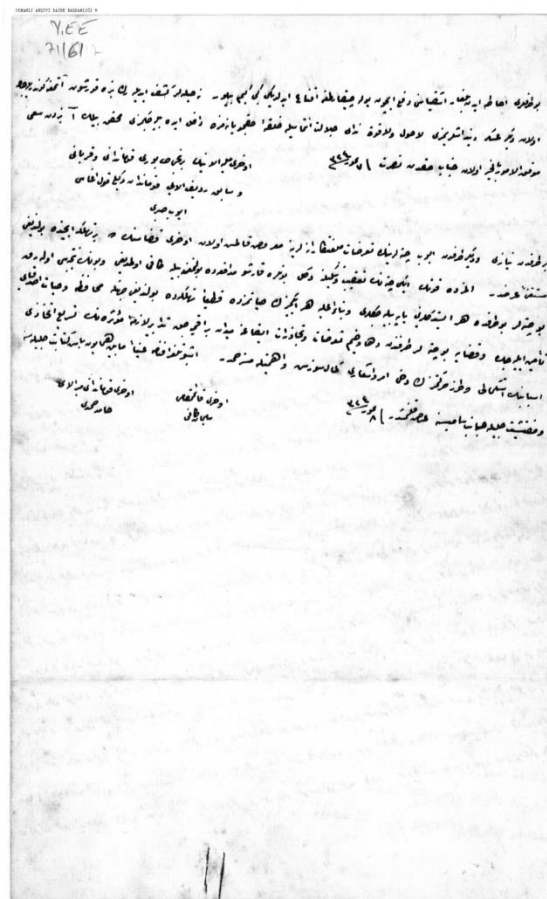
[*] Bu yer Meclis Kanunları kaleminden doldurulmuştur.

“5. Dönem Millet Vekili Tanıtma Formu”, *TBMM Arşivi*, HT_168_1_5, Çorum Milletvekili Eyüp Sabri Akgöl’ün Hal Tercümesi, Sicil 96, Dosya 15.

EK-4

Y.EE.00071

Y.EE.00071

Ohri Milli Alayı Birinci Taburu'yla beraber bir kısım ahalinin de dağa çıktığını havi Harbiye Nezareti'ne gelen telgraflarla, Kolağası Eyyüp Sabri Bey'in Selanik'te Üçüncü Ordu Müşiri İbrahim Paşa'ya gönderdiği mektup sureti. BOA, Y.EE.71.61.1.2; BOA, Y.EE.71.61.1.3.

EK-5

Anayasanın yeniden yürürlüğe girmesi için Makedonya’da dağa çıkan Resneli Niyazi Bey, çetesi ve dağda kendilerine katılan geyiği ile birlikte. *İBB Atatürk Kitaplığı*, Krt_012067.

Ek-6

Meşrutiyet'in yeniden ilan edilmesinin duyurulduğu *İkdam* gazetesinin 12 Temmuz 1324 (25 Temmuz 1908) tarihli sayısı.

EK-7

Manastır'da Meşrutiyet sancağı önünde Kolağası Ohrili Eyüp Sabri Bey (önde ortada oturan) ve çetesi. <https://www.ikvi.at/?p=764> (Erişim Tarihi 11. 4. 2019 22:20)

EK-8

Resne Ohri Milli Tabuları Kumandanları Kolağası Niyazi Beğ, Kolağası Eyüp Efendi.
 Kolağası Resneli Ahmet Niyazi, *Hatırat-ı Niyazi*, Sabah Matbaası, İstanbul 1326, s. 42.

EK-9

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

Ohri ve Resne Milli Alaylarının bir arada olduğu fotoğraf karesi BOA, YB.21.113.4.23.1.

EK-10

Eyüp Sabri Bey ve Ohri Milli Alayı'ndan birkaç kişinin olduğu toplu fotoğraf
<https://www.ikvi.at/?p=764> (Erişim Tarihi 11. 4. 2019 22:20)

EK-11

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA) ©

Ohrili Eyüp Sabri Bey, Enver Bey ve Resneli Niyazi'nin İkinci Abdülhamid'e isyan ettikleri zamandaki çeteci kıyafetleriyle çektileriklerik fotoğrafları bir karta yapıştırılmış. BOA, YB.02, 113 -7, 2.180.7.83/94.

EK-12

Birinci Ohri Milli Taburu Kumandanı Kolağası Eyüp Sabri Bey, *İBB Atatürk Kitaplığı*
Krt_009470.

EK-13

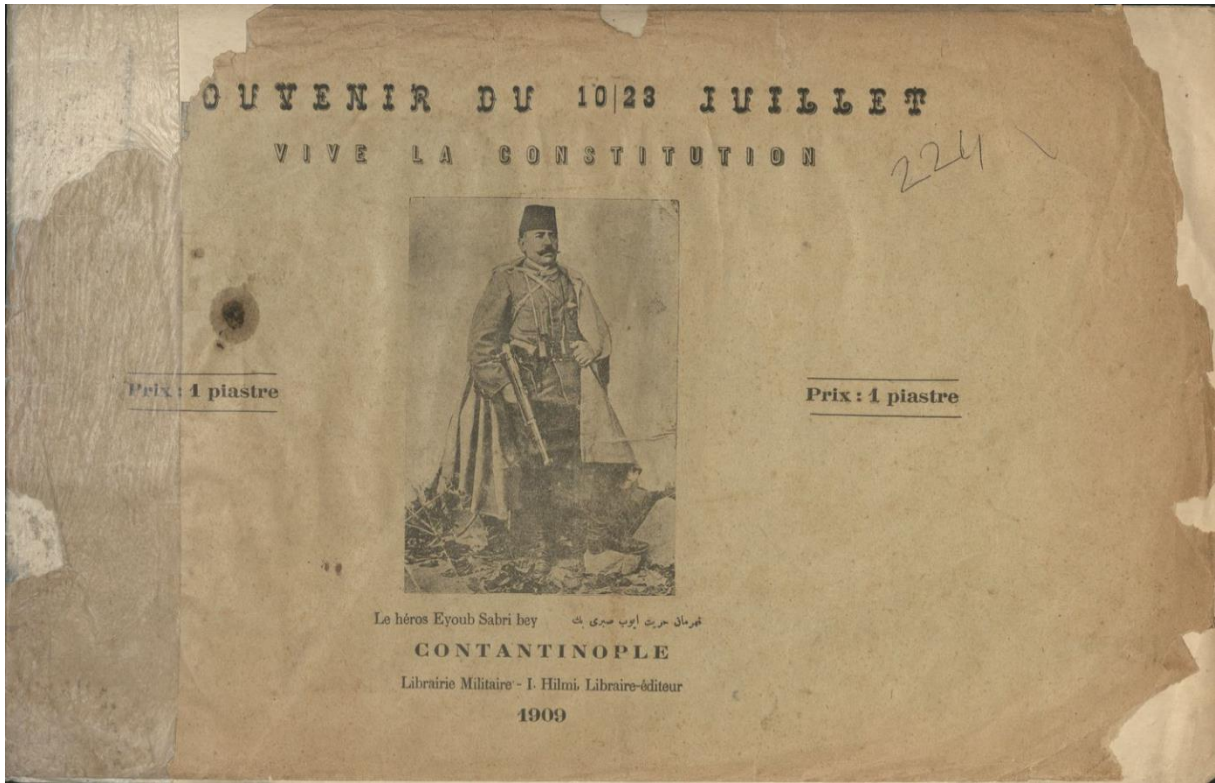
Ohri Milli Alayı Kumandanı kahraman-ı hürriyet Eyüp Sabri Efendi çetesi efrad ve zabitanı
İBB Atatürk Kitaplığı Krt_009367.

EK-14

1908 devriminin önde gelen kişilerini resmeden Fransızca, Rumca Osmanlıca kartpostal. Ön solda oturan Eyüp Sabri Akgöl. *İBB Atatürk Kitaplığı* Krt_012040.

EK-15

Meşrutiyet Albümlerinden *Souvenir du 10/23 Juillet vive la constitution*'un (10 Temmuz *Yadigârı*) arka kapağında Kahraman-ı Hürriyet Eyüp Sabri Bey başlığı ile Eyüp Sabri Akgöl'ün Manaki Kardeşler tarafından çekilmiş fotoğrafı.

EK-16

قهرمان حریت نیازی بك
Niazi bey, Héros de la Liberté

قهرمان حریت انور بك
Enver bey, Héros de la Liberté

قهرمان حریت ایوب صبری بك ابله وفقای محترمه سی ۱۰ تموز ۱۳۲۴
Ayoub Sabri Bey et ses admirable Camarades

Kahraman-ı Hürriyet Niyazi Bey, Kahraman-ı Hürriyet Enver Bey ve Kahraman-ı Hürriyet Eyüp Sabri Bey ile refika-ı muhteremesi. 10 Temmuz 1324 (23 Temmuz 1908) *Souvenir du 10/23 Juillet vive la constitution'un (10 Temmuz Yedigârı)*

EK-17

Manastır'da "*Hürriyet Kahramanları*" Ohrili Eyüp Sabri ve Resneli Ahmet Niyazi Beylerin Hareket Ordusu'na katılmak üzere tertip etmiş oldukları Ohri ve Resne Milli Alaylarının toplu fotoğrafı. Ziya Şakir, *İttihat ve Terakki II Nasıl Yaşadı?*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul 2014, s. 226.

Ek-18

Eyüp Sabri Akgöl'ün yaptırdığı okulun inşaat sürecine ait bir fotoğraf. *Eyüp Sabri Soyel Arşivi.*

برنجی سنه — عدد ۲۶۸ ۱۶۴۸ بازار ۲۳ جادی الآخر ۱۳۲۷ و ۲۸ حزران ۱۳۲۵

سنه لکی

طهره ایچون بوسته اجریتله برابر
۱۲۰ غروشدور

اعلانات

منحصراً دواثر رسمیہ اعلانی دوج اولنور

تَقْوِیْمُ وَفَتَاوِیْج

تاریخ تاسیسی ۱۲۴۷
نکراء امدانی تاریخ ۱۳۲۶

دولت علیہ عثمانیہ نیک جریده رسمیہ سیدر

اداره سی

باب مالیده مطبوعات داخله
داثره سنده در .

مرجی

مطبوعات داخله ده قوم وقایع اداره سی

نسخه سی ۱۰ پاره به در یومی نشر اولنور نسخه سی ۱۰ پاره به در

مواد عمومیہ

مبدأ سعادت عثمانیان اولان اون تموز تاریخ نیک اعیاد رسمیہ عثمانیہ دن عدیته دائر تنظیم و مجلس مجوسان و هیئت اعیانجه قبول و تصدیق اولان و بالاسنیدان اراده سنیہ جناب پادشاهی به اقرارن ایدن لایحه قانونیه ایله هیئت اعیان قرارنامه سی صورتلیردر :

قرارنامه

مبدأ سعادت عثمانیان اولان اون تموز تاریخ نیک ایل رسمیہ عثمانیہ دن عدیته دائر حکومتجه تنظیم و ارسال اولان لایحه قانونیه نیک هیئت عمومیہ بموتانده بالانفاسی قبول ایدلمش اولدیغنه دائر مجلس مذکور ریاستدن وارد اولان ۲۲ حزران سنه ۳۲۵ تاریخ والی بر نومرولی تذکره مافوقانیله برابر هیئت عمومیہ اعیانده مطالعه اولسه رق سنانف الذکر لایحه قانونیه عاً بالانفاسی قبول و تصدیق قلمش و بالاسنیدان تصدیق علی حضرت پادشاهی به اقرارن ایتدکدن سکره جریده رسمیہ ایله اعلانیله موقع اجرائیه وضع اولغی اوزره یا تذکره قوه اجرائیه به تودیه قرار ویرلشدور .

فی ۵ جادی الآخره سنه ۲۶۷ و فی ۲۳ حزران سنه ۳۲۵

**

هر سنه اون تموز تاریخ نیک اعیاد رسمیہ عثمانیہ دن عدیته دائر قانوندر .

تموزک اونجی کونی اعیاد رسمیہ عثمانیہ دن اولوب هر سنه یوم مذکورده اجرائی شهر آیین ایدیله جکدر .

فی ۱۰ جادی الآخره سنه ۳۲۷ و فی ۱۵ حزران سنه ۳۲۵

**

بو بایده مقام سامی صدارت بناهی ایله داخله نظارت جلیله سندن دوائر متعلقه سیله ولایت والویه غیر المحققه به تبلیغات ایفا یورلشدور .

داخله نظارت جلیله سنه دیاربکر ولایتی و کالتندن :

درسمه ایتده منتشر یکی تصویر افکار غزنه سنک یکرمی یدی نومرولی ۱۳ حزران سنه ۳۲۵ تاریخلی نسخه سنده یالو قائمقامی رشید افندیکن ارجاعیوندن اولسی حسسیله توقیف ایچون اقامتگاهنه بر مقدار عسکر سوق اولنهرق تسلیعی تکلیف اولمش ایهمده تکلیف واقعه سلاحه مقابله ایتسیله عسکر طرفدن خانه سی قورشونه ضوئیه رق کندیسيله عونته سنک اتلاف ایدلنکی یولنده برفسقره مندرج اولدیغسندن صورت جریان وقعه دردنی اورو مشیریتدن سؤال اولمش ورشید افندی نامنده قضای مذکور قائمقام گلدیگی معلوم ایهده بوکاماس ایدر بروقعه حادث اولوب اولدیگی قائمقام و کالتندن استفسار اولنهرق النان جوابده اوکی برحادثه واقع اولدیگی بیلدیرلش اولسنه مبنی نشریات واقعه نیک تکلیفی معروضدر .

۲۵ حزران سنه ۳۲۵

**

حضور سامی صدارت بناهی به وطن مقدس عثمانیک بر جزء غیر مقارقی

اولان کریداطه سی حقنیده حکومت یونانیه طرفدن من القیدیم پرورده ایدیلن حسیات استیلاکارانه دول حامیه نیک انضام معاوتیه فاعله جبقارلسته چالشلدیغی روش حال و صورت جریان احوال ایله استدلال ارا یورکتله معظمه عثمانیه نیک دست بدست وفاق واتحاد اولهرق الحاقه و ممانت و بو اوغورده ایشار تقدیمه ثروت وفدای موجودیته قرار ویردکی بر صروده هر خصوصی پیشوائی ادباجیت اولان انجه و قرا اهالی صادق سی بالافریق نس و مذهب بوگون واسع مقیاسده بریتغ عقدا یدرک اخبارات و اشعارات واقعه تأید ایتدکی تقدیرده حقوق عثمانیه به وقوع بولمچق تعرضه قارشو کلکه عهد و میمان ایشلردر . اهالینک امل و واقعی حکومتجه عرض اعلامه صلاحیتدارزه بناء علیه حیات سیاسیمره اولملی استیلاکار ضربه طریق مطلوب سیاسییده دفع و رفع ایدیله مدیکی تقدیرده عمومیتله سلاحه صاریلهرق جائزی فدایه اماده وایلیک و بریله جک امره مهیا بولسان بو محترم خلقتک مأیوس بر اقلعاسنی استرخام ایلرز فرمان .

مینین هیئت نامنه کیریشی زاده علی حاجی احمد ، مهری شکراره ، پاپاس اوغلی خرا لاسیو ، سافز حسن ، محمود زاده صدری ، قوجه باش اوغلی محمد ، قره کوز اوغلی خرسنو ، علی بک زاده حسین ، انبار معیانی عزت ، قهرمان اوغلی نیقولاک ، دیمتری ثولوس ، تی فراواوغلی نوری ، بهری قاری زاده حسن ، قوجه پهلوان اوغلی علی ، تری جافظ زاده طلعت ، معلم حسن ، اولملی باشی اوغلی مصطفی ، علی افندی زاده ابراهیم ، تری جافظ زاده بیرام ، شایح زاده محمد .

MIHİLİ KUTUPHANESİ ANKARA

10 Temmuz gününün milli bayram ilan edilmesi ile ilgili kararın yayımlandığı Takvim-i Vekayi gazetesinin sayısı. *Takvim-i Vekayi*, 28 Haziran 1325 (11 Temmuz 1909), nr:268, s. 1.

EK-20

Yapıldığı yıllarda Abide-i Hürriyet'in resmedildiği bir kartpostal İBB Atatürk Kitaplığı, Krt_014556.

EK-21

Manaki Kardeşlerin Eyüp Sabri (beyaz at üzerinde) ve Ahmet Niyazi Beylerin resmigeçitleri sırasında çektikleri filminden bir kare. <https://www.youtube.com/watch?v=nk7YBLYTdqs> (Erişim Tarihi 19. 11. 2020 20:04)

EK-22

Sultan Mehmet Reşat'ın Manastır'ı ziyaret ettiği gün çekilmiş bir fotoğraf karesi. Yerel kıyafetliler Trabzon heyeti, önde solda birinci kişi "*Hürriyet Kahramanı*" Resneli Ahmet Niyazi Bey, önde ortada İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi Üyesi Ömer Naci Bey, önde sağda "*Hürriyet Kahramanı*" İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez-i Umumi Üyesi Ohrili Eyüp Sabri Bey. BOA, YB.21.113.3.12.1.

İttihâd Seyr u Sefâ'in Anonim Şirket-i Osmâniyesi'nin 22 Haziran 1911 tarihli, her biri 1 lira değerinde iki hisselik hâmiline ait hisse senedi. Ali Akyıldız, *Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri*, Türk Ekonomi Bankası A.Ş. Yayınları, İstanbul 2001, s. 422.

Ek-24

Eyüp Sabri Akgöl'ün yazdığı iddia edilen Bir Esirin Hatıraları isimli kitabın ilk nüshası. Eyüp Sabri, *Bir Esirin Hatıraları*, Ögüd Matbaası, Ankara 1338 (1922).

“Bir Esirin Hatıraları” isimli kitabın Ohrili Eyüp Sabri Akgöl’e ait olmadığını kanıtlayan yazı. “Faideli Eserler: Bir Esirin Hatıraları”, *Sebilürreşad*, Cilt 20, Sayı. 511, Temmuz 1338 (1922), s. 204.

EK-26

ملاحظات	امضای	ملکیتی و ملکیتدهکی مفصل آددهسی	آشقرمه تاریخ مواصاتی	رایتدهن عددی	دائر قاطعی سی	ملک و وظیفه	صنعتی	بدرینک اسمی	بعوتک اسمی
	الوزیر	مدرسه تیلو افریقیه سی اهل ستره الجلسه صاره ایتا نه اده الوزیر	۱۸۸۱	۱۸۸	۱۸۸	مستورکار	عشرین	الوزیر	ایریش
	مستورکار	کتابخانه تی - سبزه زار عین الیم	۱۸۸۱	۱۸۸	۵۷	مستورکار	نجا	بغض	میدان

یوکسک برماهیت تاریخیه یی حاضر یونان یوکسک ملت مجلسی اعضای هتیره مستاک تارینه
اوتلورق مذکور سبزه اساس اولی اوزده بانکیتانیه اعطای مریچودور .
مقدار بربر کدر اولی اوزده سبزه لریک تیج و تکتلیت عیلس دیوان ریاستی قرار ویرمیشدر . اشیر جیدوک املاسی ایلخانه "مخصوصه امضا دخی وضع

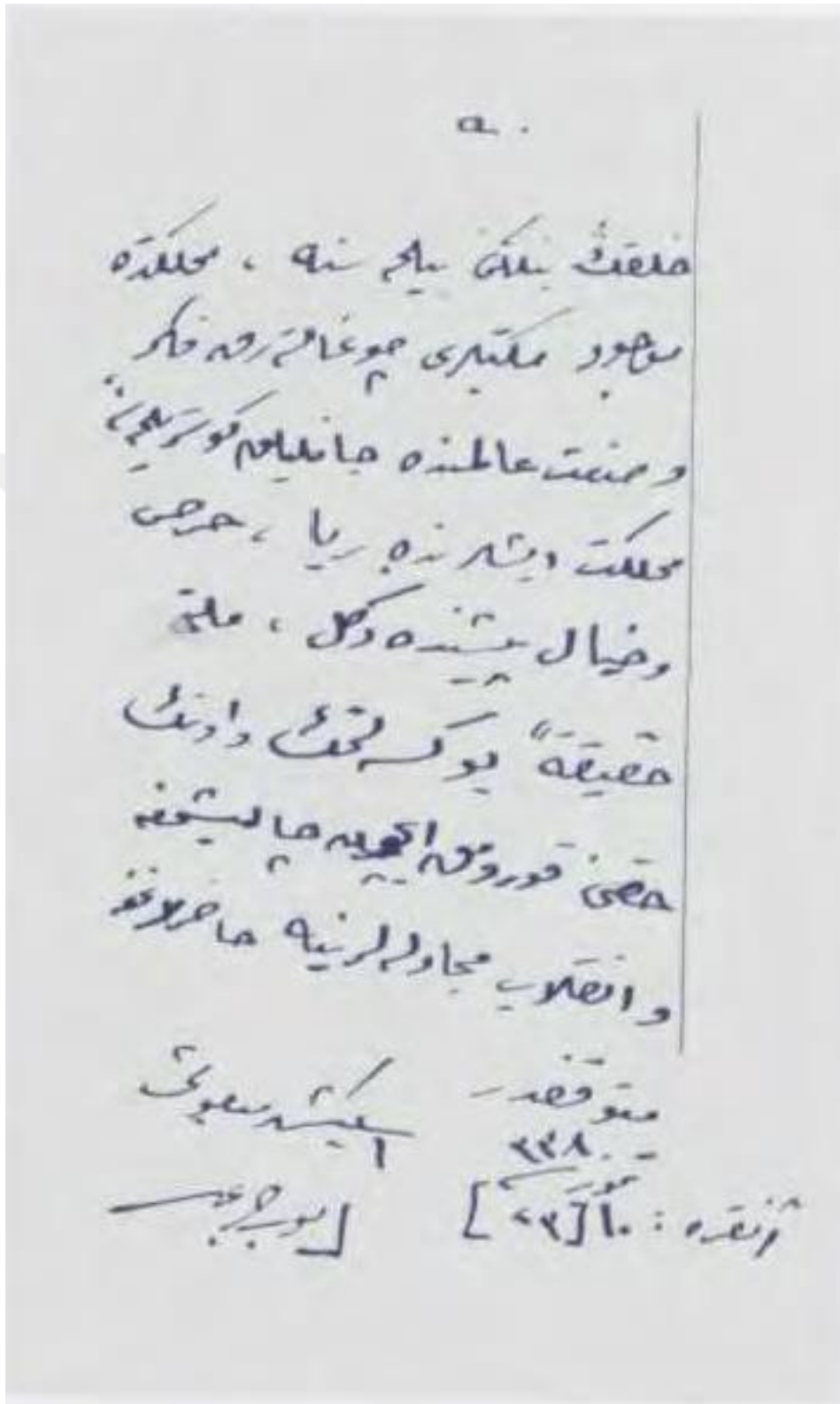
Ohrili Eyüp Sabri Akgöl'ün 23 Nisan 1920 günü açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne Eskişehir Mebus'u olarak seçildiğini gösteren Milletvekili Seçim Mazbatası. *TBMM Arşivi*, SM_168_1_1.

EK-27

Büyük Millet Meclisi Mebuslarını tanıtan albümde Eyüp Sabri Akgöl'ün fotoğrafı ve tanıtma yazısı. “Eskişehir Mebusu Eyüp Sabri Bey, Meclise iltihak tarihi: 23 Nisan sene 336”. “Bir Tarihçe ile Meclis-i Aza-yı Kiramının Tasvirlerini Muhtevi Albüm”, *Himaye-i Etfal Cemiyeti*, Yeni Gün Matbaası, Ankara 1923.

EK-28

İlk Meclis Anketi-Birinci Dönem TBMM Milletvekillerinin Gelecekte Bekledikleri, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2004, s. 165.

[illegible]

5. Dönem Çorum Milletvekili Eyüp Sabri Akgöl'e ait mazbata.

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d05/SM_16_8_1_5.pdf (Erişim Tarihi 12.12.2020 10:14)

Ek-30

Çorum Milletvekili Eyüp Sabri Akgöl'e ait mazbata.

Altıncı Dönem Çorum Milletvekili Eyüp Sabri Akgöl'e ait mazbata.

https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d06/SM_16_8_1_6.pdf (Erişim Tarihi 12.12.2020 10:14)

Ek-31

Adı ve Soyadı	Doğum yeri ve tarihi	Mevki, soyadı, anı	Kazanan reylerin miktarı														Reylerin yekunu		Teşkilatı esaslı ve Meb'us Seçimi kararlarına göre seçimine engel halleri olup olmadığı	Seçimi hakkında bir gözetim vakı olup olmadığı	MULÂHAZAT				
																	Bakanda	Yazı ile							
			1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931						1932	1933	1934	1935
Eyyub Sabri Akçıl	1918 1920	Meb'us	145	93	77	102	98	148											758	1116	795	755	Yoktur	Yoktur	

4320 numaralı Meb'us Seçimi kanunu gereğince Vilyetimizde yapılan seçin neticesinde: Yeddi yüm. ellilik..... Rey ile Eyyub Sabri Akçıl Vilyetimiz Meb'uslarına Seçilmiş olduğuna dair mazbata hey'etinin tasarrufu tarafından tanzim kılınarak kendisine verildi. 28 / 2 / 1942

Rais Tefüt hey'eti ve belediye reisi Azan Azan Azan Azan Azan Azan Azan Azan Azan Azan

.....Çarşın..... Valisi

1942

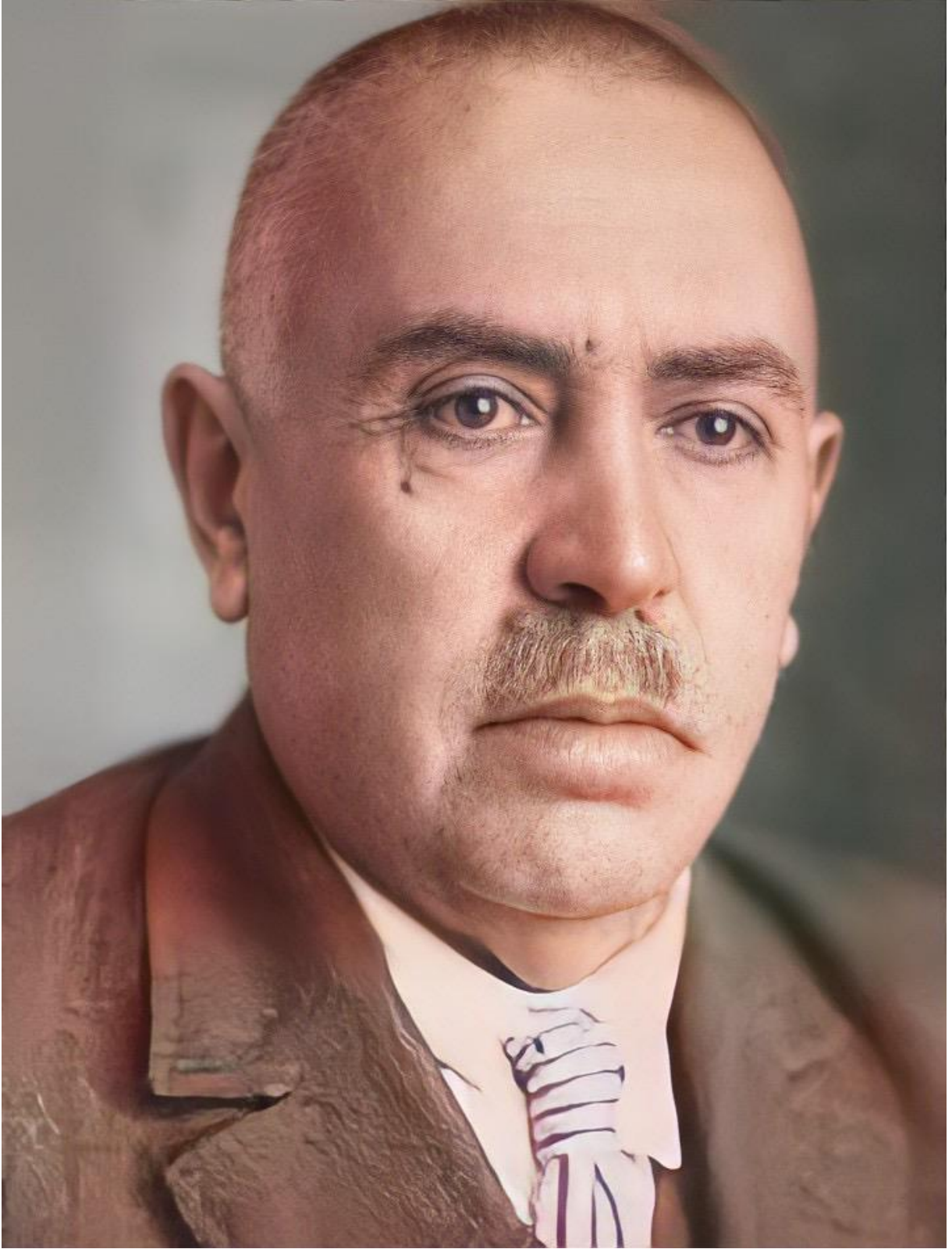
Emmül Heyetin 15 nısırt 1942 tarıfı Dıket Lnkasında tasdik olınmıştır.

Yedinci Dönem Çorum Milletvekili Eyüp Sabri Akgöl'e ait mazbata.
https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d07/SM_168_17.pdf (Erişim Tarihi 12.12.2020 10:14)

[illegible]

Sekizinci Dönem Erzurum Milletvekili Eyüp Sabri Akgöl'e ait mazbata.
https://www5.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d08/SM_16_8_1_8.pdf (Erişim Tarihi 12.12.2020 10:14)

Ek-33

Eyüp Sabri Akgöl'ün cumhuriyet döneminde çekilmiş bir fotoğrafı. *Eyüp Sabri Soyel Arşivi.*

EK-34

[illegible]

Ek-35

Eyüp Sabri Akgöl'ün Abide-i Hürriyet'te bulunan kabri.